

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat
Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő: KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Főmunkatársak: ANGA MÁRIA
BARABÁS ZOLTÁN
BERTHA ZOLTÁN
SERFŐZŐ SIMON
SZAKOLCZAY LAJOS

Nyelvi lektor: BOZSIK GABRIELLA
Szerkesztőségi titkár: HEGYI ZSANETT
Tipográfiai szerkesztő: TÖMÖSKÖZI PÉTER
Arculattervező és képszerkesztő: HERCZEG ISTVÁN
Elektronikus levelezés: IFJ. KÖDÖBÖCZ GÁBOR
Lapmenedzser: BÉRCZESSY ANDRÁS

Kiadó: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata
A kiadásért felelős: PONYI LÁSZLÓ, az EKMK igazgatója

Szerkesztőség: Eszterházy Károly Főiskola
3300 Eger, Eszterházy tér 1.
Tel.: (36) 520-450/2064
Fogadóóra: hétfő 10.00–12.00
www.agriafolyoirat.hu
agria@agriafolyoirat.hu

Terjeszti a LAPKER RT. és az alternatív terjesztők.

Előfizethető: postán és e-mailen.

Előfizetési díj 1 évre: 1200 Ft.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Nyomdai munkák: B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft., 3300 Eger, Fadrusz u. 4.

A lapot az Eszterházy Károly Főiskola és az EKMK
különbéféle szolgáltatásokkal sokrétűen támogatja.

HU ISSN 1789-4379

Tartalomjegyzék

Serfőző Simon	
Mint ledöntött fát	11
Turcsány Péter	
Egünk magunkra nyíló ablakában (<i>Haza – a fellegvárból;</i> <i>Szomorú staccato; Szigetek hajósa</i>)	12

ARTÉRIÁK

Fecske Csaba	
Küzdelem a szóért	14
Hozzád a nyom	14
Tízmásodpercesek (<i>Kék; Gazdátlan csillag; Gyertya; Rigó</i>)	14
Őszebb	15
Három miniatűr (<i>Macuo Baso áthallás; Francois Villon;</i> <i>Goethe átírat</i>)	15
Anga Mária	
Ott voltam	16
Szerelmes beszéd	16
Hesz Tamás	
Drapéria	17
Eszperantó	18
Finta Éva	
Marie könyve (<i>Radioaktív hatalom, Pierre halála</i>)	19
Antal Attila	
Diófánk hagyatéka	22
Máriáról, litániásan	22
Ünnep fenyői	23
Posta Marianna	
Ahogy az utak a talp alatt	24
Örök körök	25
Gittai István	
November	26
Nehéz idő	26
Tavaszi nagytakarítás	26
Időérzék	26

<i>Csepcsányi Éva</i>	
Buda	27
Egri vasárnap	28

Műhely

<i>G. Komoróczy Emőke</i>	
Nagy Pál alkotói útja	29

ARTériák

<i>Kelemen Erzsébet</i>	
Napkelet (<i>Hommage à Dohnányi Ernő, Klebelsberg Kuno, Tormay Cécile</i>)	51

Kolozsvári palackposta

<i>Lászlóffy Csaba</i>	
Te is mint Velence	52
(<i>Talált vers</i>) Kegyelmezz az ölelésnek	54
Mivé lett kerted?	55
Hamvas Béla-elégia	55
Jövendő emlékeim	56
Valami valahonnan	57
Jóslat	58
<i>Egyed Emese</i>	
Promethea (<i>Kiáltás a víz fölött</i>)	59
<i>Benő Attila</i>	
(pokol ha volna)	62
(zsebeidből kacatok)	63
(kiszáradt tó fölött sirály köröz)	64
<i>Goron Sándor</i>	
a szív feletti térben	65
szívközelben	65
el és vissza	66
téli kép	66
<i>Serestély Zalán</i>	
az a pont elég...	67
az utcazenész	67
pontosvesszők	68

Bágyoni Szabó István	
Egy kertész jegyzeteiből (<i>Az Agria tisztelt Olvasóinak</i>)	70
Egy szegénylegény önmagával való beszélgetése	70
Úrfaggató	71

Erdélyi szimpozion

Cseke Péter	
Egy székelyföldi szociográfia előtörténete és utóélete	
<i>A húsz éve elhunyt Böződi György emlékére</i>	73
Márkus Béla	
Egy asztalnál Szilágyi Istvánnal	90
Mennyei elismervény, érkezett égi postán a díj névadójától	95
Bertha Zoltán	
Bálint Tibor	97
Verók Attila	
„A lényegyet keresd! Mindenben a lényegyet!”	
<i>Árkossy István – Bágyoni Szabó István: Világ árnya, világ fénye (Beszélegetőkönyv)</i>	102

ARTÉRIÁK

Dobozi Eszter	
Föllelt naplótöredékre I–IV.	107
Kapuban állók	107
Bozók Ferenc	
Füstbe mentem	108
Fecske	108
Keress meg	108
Szilveszteri gótika	108
Apáca	108
Szekeres Mária	
Angyal az estében	109
Most	109
Kezed fölöttem	109
Újra megérkezek	109
Mégis Veled és mindenekkel	110

Csontos Márta	
Gazdátlan hegedű	111
Szendrey Júlia versben vár	111
Anna örökében, juhászgyuláson	112
Aletta Apáczai Erdélyében	112
Hervay Gizella, jelekben	113
Hajnal Anna távirata	113
Kubik Anna művészbejáróján	113
Csordás László	
Pillanatok	114
Búcsú az ihlettől	114

Műhely

Kaiser László	
Magyar enciklopédia (<i>Németh László: Alsóvárosi búcsú; Szerdai fogadónap</i>)	115

ARTériák

Nyilas Atilla	
Egynyári jegyzetek (<i>Velem(d); Állatszínház; A part felé; Rezümé</i>)	123
Necz Dániel	
Vendégház	125
Katona Kálmán	
Vakvilág	126
December	126

Műhely

Duba Gyula	
Az öngyűjtő (<i>Feljegyzések Tóth Lászlóról</i>)	127
Tóth László	
A sziget-ember (<i>Keresett szavak az ötvenéves Hodossy Gyula budapesti estjéhez</i>)	131

ARTÉRIÁK

<i>Bene Zoltán</i> Forgácsok	138
<i>Jagos István Róbert</i> A viharfelhők messzire járnak	140

Kegyelet és emlékezet

<i>Madár János</i> Gyász Utassy Józsefért	142
<i>Ködöböcz Gábor</i> „...ki csillagról csillagra száll” (<i>Utassy József boldog-szomorú stációi</i>)	143
<i>Bíró József</i> Senki földjén (<i>Utassy Józsefnek</i>)	146
<i>Fazekas István</i> Vétlen levelek énekeltek (<i>Utassy József emlékére</i>)	147
<i>Molnár Pál</i> „Krisztus keresztje és a bitófa oly rokon”	148

ARTÉRIÁK

<i>Lőrincz György</i> A titok	151
----------------------------------	-----

Színek a palettán

<i>Szakolczay Lajos</i> Szürke Orpheus (<i>Més-záros István kiállítása az Írószövetség Klubjában</i>)	159
<i>H. Szilasi Ágota</i> Lélek és idő (<i>Herczeg István művészetéről</i>)	161
<i>Lisányi Endre</i> Az idő lélekképe (<i>Herczeg István kiállításáról</i>)	165

ARTériák

- Bárdos József*
Huszonnégy lap egy képes japán naptárból 168

Memoár

- Renn Oszkár*
Ezek nem tudnak nem dolgozni 170
- Gyenge István*
Régi szüret Egerben 176

ARTériák

- Kis Pál István*
Elégia a szekszárdi vörösborhoz 178
Kortyadagoló időmértékek (*Elüszionod Szekszárd;*
Présház-tósz;t; Szó-tora-cím-bora; Várhat idők unikornisa) 179

Szabadkéz

- Mátyus Aliz*
Könyv, ember, könyv 180
- Polgár Julianna*
„Szószületés-legenda” (*Az anyanyelv az én életemben*) 182

ARTériák

- Pataki István*
digitális 189
gyógyír 189
bukólikus 189
Doefcoedemusa felelősségteljes lelki és egyéb vigasztalásról
(*páasztázó; birisgaere; necesse est; istáp; utó*) 190

Műhely

- Alföldy Jenő*
A tiszta indulat verse
(*Petőfi Sándor: Hegyen ülök*) 191

ARTÉRIÁK

Szűk Balázs

I. Második éji dal	197
II. Harmadik éji dal	197
III. A vándor utolsó éji dala	197
Égi lator	197
Ajándék	197

Véghelyi Balázs

Saját maga dicsérete, avagy jámborlelkű olvasók és szerkesztők kezébe való hirdetés	198
Találkozás	198

Műhely

Wutka Tamás

Az újrafelfedezett költő (<i>Mécs Lászlóról</i>)	199
---	-----

Kaló Béla

A kelták és Blake (<i>Adalékok Erdődi Gábor mitikus-mágikus fordítói világához</i>)	205
---	-----

Műhely

Csatáné Bartha Irénke

Ezüst táj	210
A havason	210
Ködvitorlás	210
Tálal az Isten	210
Kalácsillat	210

Kaiser László

Visszatértél, hogy hazatalálj (<i>Dr. Szirmay Lászlónak</i>)	211
--	-----

Könyvjelző

Soltész Márton

„Hogy a vers mitől lett hűtlen, nem tudom” <i>Csoóri Sándor, Harangok zúgnak bennem</i>	212
--	-----

Busku Anita Andrea

Szapphó, a romantikus antik szüfrazsett. <i>Finta Éva, Szapphó a szirten: Versek (2006–2007)</i>	217
---	-----

Cseh Károly	
Lenyűgözve is röptet	
<i>Bozók Ferenc: Rubinpirosat visz a nyárba</i>	224
Bereti Gábor	
„jövőd megfojtja, múltad elveszi”	
<i>Gyóri László: A szó árnyéka</i>	226
Balázs Beáta	
Jelet kellene hagyni egy jeltelen világban ...	
<i>Ádám Tamás: Apám pornója</i>	230
Antal József	
„...ahogy tóban a hínár, tűzijáték az égen.”	
<i>Véghelyi Balázs: Kötelék</i>	235
Erdei Sándor	
Korszerűsített toposzok	
<i>Fédra Fitness – Tasnádi István verses drámái</i>	239
Ortutay Péter	
A sivárság költészete	
<i>Berniczky Éva Méhe nélkül a bába című regényéről</i>	243
Zsebéné Dobó Marianna	
A jó köztudat katalizátorai? – avagy a kulturális politikai döntéshozatal és annak adósságai	
<i>L. Simon László: A római szekér – Kulturális politika – politikai kultúra</i>	249

Vendégünk volt

Bérczessy András	
„...élővé tegyem a legbelsőbb titkokat...”	
<i>Beszélgetés Boldizsár Ildikó meseterapeutával</i>	252

ARTériák

Cseh Károly műfordításai	
Erika Burkart: Zöld karácsony	254
Ernst Schönwiese: Karácsonyi katicabogár	254

Serfőző Simon

Mint ledöntött fát

Amíg szavaitokból
az ég árkában üresség csobogott,
s nők tekintetére vadásztatok,
hogy mint nemes vadat, elejtsétek,
s ásított szátokból az unalom,
rágtátok a semmit,
mint kutyák a kidobott disznócsontot,

addig hol voltam én, barátaim,
milyen messze tőletek!
Sálaitok, hosszú utcán lebegtek
végig a városon,
a léghuzatban fel-felcsaptak utánatok.

Amíg ti emeletek lépcsőfordulóin
lépdeltetek a világ fölé,
engem a kihalás néptelen útjain
vitt a szél.
A földekre temetők települtek.
Vidékek szegénysorának
kéményfüstje, felhő szállt.
S a tönkre ment lelkek viharkárait láttam,
mint beszakadt fészerezoldalt,
ledöntött fát.

Vittem, ahová kellett,
adományként reményt, hitet,
fuvaroztam a bizakodást
döcögő Göncölszekérrel.
Miközben dörögtek az üres gyomrok,
s a ti halántékotok dobjait hallottam
dübögni éjszakánként,
s az egykedvű esők hangját,
ahogy verték kitartóan
a cserepes ajkak árva fedelét.

Turcsány Péter

Egünk magunkra nyíló ablakában

Haza – a fellegvárból

És csak ülök fent egy égi
fellegvárban,
szürke felhők között rózsás
ragyogás van;
hittem-e én holmi gyarló
változásban,
voltam-e társ, s ti voltatok-e
az én társam?

Jaj, visszatekintve csak fölös
zavar van,
öklömnyi akarás, vágy, tapasztalatlan;
számító irányvonal – és
suhintó bárd,
nem emelhattunk néked, nemzetem,
oltárt.

Jaj, mért lehetnék én összegző
velsi bárd,
pokoli kártyavetés minket
szétzilált;
mik vagyunk mi, fájdalmak monumentuma,
össze tarthat-e még emlékek
huzala?

Láttam én egykor egy gyönyörű
folyót,
partjára omolt hány gally, hány
bozót,
és sudáran nőttek óriási
fák,
sorfaluk egy új tavaszért
kiállt.

Nézek én vissza nagyon-nagyon
messziről,
hány társ a hosszú menetből
kidőlt s kidől;
jövő vagy múlt képe, mely
szívemben honol,
egybefonva nagyvilág és
magyar pokol.

Miért e torz vég kísérti
vak tollamat,
mondd Isten, röptünknek új
értelmet mi ad;
sereglések és seregléyek
új hada,
megvan-e még valahol a
gyötrött Haza?

Ez volna hát egy nemzet és egy
nemzedék
súlyos, aláhulló purgatóriuma;
a szív itt már csak lassan do-
boghat tovább,
jaj, nehogy el kelljen némul-
nia.

Szomorú staccato

Emberek közül nem egy
  élete
kullancsként ivódik
  a Lét bőre alá,
élősködve
  az emberiség
szellemi-lelki
  vérkeringésén.

Szigetek hajósa

Az anyagok, a tárgyak
örökös lázadását
miképpen bírod, ember,
küszködve életeddel?

Előtted ring a tenger,
statikus szigetekkel
megtűzve már mióta,
mit búsulsz, patrióta?

Felhő-nagy dereglyéket
kötöz hozzánk a hajnal,
kék fátylak közt eveznek
sirályok lapát-szárnnyal.

Csak megmarad a föld is,
égbe sem fullad senki,
no, bírd már végzetteddel,
te otthontalan ember!

Kikötve már a gálya,
horgonyt iszapba vetve,
feszítve már a sors is
a végtelen keresztre.

(2010. június 28. Jezera szigete – augusztus 14. Tokaj, magyar író tábor)

Fecske Csaba

Küzdelem a szóért

keressük meg a szót az elveszettet
mint fűben az elgurult labdát
hogy elveszítsd a következő szettet
bár minden pontodat megadták

mindenkinek egyformán lejt a pálya
de másképpen pattan a labda
mint a szó is amikor megtalálja
az ember hogy majd továbbadja

bizonytalan kimenetelű meccs ez
igen meg kell szenvedni vele
akkor is ha nyersz akkor is ha vesztesz

a mennybe föl a pokolba le –
minden szó szikrázva koccan szívedhez
a szépségbe rokkansz majd bele

Hozzád a nyom

túl vagy minden nyaramon
az utolsó gesztuson
ami maradt belőlünk
az üres pléhasztalon
sörösüveg ragacsos nyoma
a gazdátlan szél vonítása
helyetted hallgatok
szívverést vízcsobogást
lépteket a settenkedő idő
tétova hangjait
szégyenkező sebem hozzád a nyom

Tízmásodpercesek

Kék

szemed szűk egén
elhasznált könnyek nyoma
boldogtalan kék

Gazdátlan csillag

magára hagytam
az éjszakát gazdátlan
csillag sírdogál

Gyertya

az éjszakában
pislákolva égek el
csak hogy lássatok

Rigó

rég halott rigó
hangja az egyre mélyebb
egynyári csöndben

Őszebb

ősz lesz és én
egyre őszebb
a kíváncsi
szív merő seb
nem menthető
meg semmi sem
nem őrzi meg
a vaksi szem
a dolgok oly
ismerősek
ősz van és én
egyre őszebb

Három miniatűr

Macuo Baso áthallás

immár nincs tovább
homokpusztában néhány
szél-temette nyom

Francois Villon

csavargó valék
öltöm is én a költő –
gyöngy a ganéban

Goethe átirat

a bércezen csend ül
madárszív ver a lombban
könnyezik az éj

Derengés

Anga Mária

Ott voltam

Ott voltam, miként a könny az arcodon, ha sírsz,
vagy kráter mélyén ott van az égő láva,
menekülni, maradni is, nem volt más, csak kín,
mégis életben maradtam, földben, virágban.

Életben maradtam földben, mint az örökké élő eltemetett,
mint a gyökeréig borzadó fa, mely őszre meztelen lesz,
és gyümölcsét is megtagadja.

Nem voltam türelmetlen, megvártam,
míg a kerti bodza elvirágzott és tél lett,
és az idők magasából zuhogni kezdett a hó.

Varrott ingemre szitakötők szálltak,
azt hitték, már fénné váltam, vagy tavasszá,
menekülni, maradni is, nem volt más, csak kín.

Felhóvé lettem, ott voltam, mint könny
az arcodon, ha sírsz, vagy ahogyan
kráter mélyén ott van az égő láva.

Szerelmes beszéd

Nem vagyok átokkal átkozott,
hanem áldással teremtett, áldott.
Már nem ébred együtt a hajnal és a bánat,
virág lett a szívem, véremlen termő,
szerelmet virágzó virág,
örökké nyíló, halált túlélő.

Gyolcstakarómat hajtogatom,
minden csillag ragyogása
fehérségében ragyog.
Titkaim az ég mélységébe vesznek,
áldott vagyok, áldással teremtett áldott.

Hesz Tamás

Drapéria

Leomlott hajad fölém nevelted.
Kifeszítettél – a cédrust gyalulatlanul
kötötted alám.
Két napkorongot árult az est – testedből kínáltad
a mámort,
melleidből inni adtál.
S én úgy kortyoltam közben minden szavad,
mint gyermek anyjának tejét,
mintha nem lenn szabad!

Rámhurkoltad a lábad és nevemen
Szólítottál –
halottam, amikor megátkoztál,
szenté avattad arcom és elégettél.
Végigkarmoltad hátamról a viaszkos időt,
gyöngyház körmeiddel véstél betűket –
hasfalamba martad gyerekkori álmod.
Olvastam mind;
hosszú tömött enciklikát.

Felszakadt torkodból a fohász
befelfúrtad fogaid az Óceánba,
csapzott vállaimból szigetek nőttek
a semmibe.
Nem engedted, hogy kiegyenesedjek,
magasba löktél – repültem, te lezuhantál
szótlatlanul terítetted rám folyékony ujjaid.

***

Most nézlek, ahogy csendben elalszol,
Márvány lábaid közül csordogál az élet.

Meghagysz egy gyümölcsöt talán,
Magadban...
– Még neveletlenül.

Mindenszentekre...
Akár, csak engem
Anyám.

Eszperantó

A szőnyegre kuporodsz,
lehajtott fejjel
alattad, mint vérző-barna zsombék
terül szét a múlt.
S ahogy fölállsz sebes térdekkel
szemedből kővirágok hullnak.

Cseppekből öntöd ki a reggelt,
olvadék hegyből gyúrsz
asztalra valót.
Valami hatalmas jóságról énekelsz.
„Bolondok” vibrálnak az ablakpárkányon.
– Riaszt a csönd...
Értem kiáltasz:
Hogy maradjak még, és meg!
Kész a kávé, valamit egyek...

Kövér hasú cinkéket uszítasz élni,
kiröppenek szádból az igék
átszűröd arcodon a fényt,
beleszövöd a süteménybe.
– Te kenyérnek hívod
– Én kalácsnak;
Én kezdetnek akarlak,
Te akarj csak áldomásnak!

Finta Éva

Marie könyve

Radioaktív hatalom

Már az urán is drága, Marie.
Csempészeket fogtak tegnap is el
Több kilónyi gyengén dúsított uránt vittek át a határon
Milliókat kaptak érte
No meg több évi börtönt, így utólag.
Drága az urán, Marie
Drágább, mint Becquerel hitte volna
Drágább, mint ujjaid, melyek talán csaknem leégtek ujjbögyeidnél
Drágább, mint szétmállott körmeid
Drágább, mint a puha, fehér, habos testű lengyel lány
Szikárrá maródása.
Drágább, mint Pierre szétloccsant agyveleje
Pedig az is kozmikus volt, Marie
Ahogy kozmikus volt egész életek.
Beültetek a csillagok közé
Koponyátok galaktikájában kotorászva kutattátok az anyagok
Egyetlen arcát
A születés helyett a halált kutattátok
Marie.
Mert minden végső dolog, a végső anyag is
A befejezés.
Neked nem volt elég az urán ereje
Az érchulladék tovább sugárzott urán nélkül is
Tudtad, maradt ott valami hatékonyabb, erősebb
Valami, ami semmivel sem azonos
Felismerhetetlen, megtalálhatatlan az anyagokban
Mert túl van rajtuk, legbelül van rajtuk
Mint testben a lélek
És hozzáférhetetlen, olyan parány.
Mostad a szurokércet a hangárban egymagad is
Egymillió tonnát mostál, választottál ki a mocsokból
Télen-nyáron, a megszállottság vaksága vitt
Hogy elnyerd a 0,1 g rádiumot

Amely üvegfiolában világított a sötétben.
Milyen, kérdezte Pierre, szép?
Gyönyörű, mondtad fantáziád bűvöletében.
Kékeszöld sejtelem.
Nincs tovább, halálos fények ezek
Hiába szellemül át halványkék szemed szőke fejed mosolyában
A halállal játszottál, kislány
A halállal, gyermekeid anyjaként is.
Tudtad-e, hogy amihez közelíteni törekszel mindent megadóan
Az a természet súlyos titka
Amit védelemként tart távol tőlünk
Mert lehet, hogy gyógyítani is tud
Akár a mérgek
De jelenléte fenyegetés
S nem egyet, mindenkit veszélyeztet ez a pulzáló anyag
Amelynek energiáját Te többször megcsapoltad
Megloptad sebgyógyításra
De minnek is, Marie
Mikor azóta annyi fegyver készült anyagaidból ellenünk
S a fegyverek Pierre szétfröccsent agyvelejeként többé össze nem szedhetők
Egyé nem rakhatók
A szétszéledt anyag nagyon is hozzáférhető lett
S mindig vannak bitangok, Marie
Mindig vannak árák, Marie
S örökké lesznek kereskedők.

Pierre halála

És a temetés után sem lett könnyebb.
Szétszéledtek kíváncsiak, rokonok, baráti kör
Szétszéledt a súlyosan dübörgő kérdészuhatag
És csend lett, mélységes, egybefüggő
Rezzentlen maradtak a tárgyak
A gyerekek arca riadt kérdéssé alakult
Az anya arca konok némasággá alakult
S valahogy elmúltak az áthidalás legkínosabb hónapjai, évei.
Valahogy, mert véglegesültek a csendek, a magány

Elnémult a szív kalapálása is egy felvillanó emlék fotokópiájának hatására
Csak zizegett, rezgett a szívburok, szívtájék, nyaki érrendszer, könnycsatorna
De nem tettek semmit a szervek, hallgatásukkal feleltek a lehetetlenre
Ez volt a legtöbb, amit tehettek Marie-ért.
És évekig hajlott a hát, a kéz, az ujjak
A kar ölelte a magányt, a párnavéget
A test fel-felujjongott a tenger, az óceán fodraiban
Nyaranta, mikor a lányokkal megélte az anyagi világ boldog egységét
Melyben minden ott van valahol
A rejtett dolgok is, s a kitapintható
Örömök, szívszorulások remegésében
El lehetett látni a következő feladatig.
Csak a test nem érte be az agy parancsaival
Neki lettek volna még egyéni megnyilatkozásai
De az állandóan kopott, nyútt, hétköznapi munkaruhában
A test is feledni tudta magát.
Pedig szép lett Marie negyvennégy évesen
Az a zsebében annyit hordott rádiumfiola
A kezével átgyúrt, átmosott szurokérc rémséges titka
Mélyen besugározta már szöveteit
S a nő világított nappal is őszülő szőkeségében, szürkés-kék szemével
Átlátott ezen a semmi életen, át a lehetőségein
S egyvalaki mélyebben rajongott érte, mint ahogy lehetett volna
Mint ahogy titokban maradhatott volna.
S ki tudja?... Eve Curie állítása és Marie-é: ocsmány koholmány
Nem volt „liasion”.
Maglehet, csak elragadtatás volt
Néma, szent elragadtatás, mozdulatlan
Mégis fáj ez a varázslat annyi mindenkinek
Mert ez a nő fáj, izgatott, lázított
Merő ellenszegülésével
Kihívásaival
Hogy mindenben egyetlenegy.

Antal Attila

Diófánk hagyatéka

Jégdara marta kezünk
 lelkünk a télelő riadalma
 mikor az elaggott fát kivágtuk

nemzedékek csontjai roppantak újra
 szellelbélelt korok süvítettek fel
 hördült pöfeteg lárma

s duzzadó kedvek és korhadt hitek
 kaptak lángra hamarosan a szobánkban
 vezényszavak puskaropogásán
 dalok szűrődtek át szüretnek lakodalmak
 végtelen utak porából vett
 köpönyegegek szárnycsapásai...

s mi ültünk naphosszat a kályha előtt
 kérkedhetett kint
 havával az emléktelen ég

Máriáról, litániásan

Mária ezüst-húros kristálycitera
 vasujjal játszanak rajta a gondok

szivárványos lomb kit az ősz hava
 időnek előtte megsápasztott

gyereksírást visszhangzó palota
 adósság rengeti árák áradása

porladó remény gyémánt-konzola
 kölcsön-koszt pénz arany biztonsága

Mária bársonyát vesztegető szírom
 királynő ki hord konyhagőz-koronát

karja kötöző és oldó hatalom
 mosogatóvíz habjain gyöngy-naszád

ezer évünkkel az újabb ezernek
 haját hátravetve ahogy nekivág

olyan ő mint kit a kelő fényekben
 somlyói búcsúszok virrasztó szeme lát

Ünnep fenyői

Szép derekú lányok
túrtök viasz-lángot
pilláitok előtt
és gyanta-cseppeket
gyöngyözik testetek
érve ünnep-időt

hegyen suhogtatott
pentaton sorsotok
egyhangúvá csitult
szoknyátok szövete
s zöld pillátok vele
szakadoz mint a múlt

álmotokban hideg
szél ront be értetek
s visszaröpít oda
hol csillagfény havaz
és lombzúgásos az
erdő karácsonya

Posta Marianna

Ahogy az utak a talp alatt

Így ruhátlanul
megint a semmi van:
Ajtaja kitárva,
mögötte önmagam.

Kilincs és zár leszakadt,
utak gubancolódtak össze
a talp alatt a pillanat,
mikor az ácsorgás öröm,
itt áll megint a küszöbömön.

Egy újabb álom...
a Minotauros-bőr alatt,
elzáródott a szív is,
csak pumpál és megszakad,
ahogy az utak a talp alatt.
Ledobott ez a ló is,
most felszállhatok újra.
Múlt nélküli múzsa:
a jelen, nem az én harcom.
Az áloméért ébredve nem alszom.

Kell a magány, hogy együtt élni tudjak,
a halál, hogy meg ne vakuljak.
Az időt az elme percekre bontja,
hogy az embernek legyen biztos pontja.
Itt, hol a semmi van.
Most vagyok önmagam,
újra a tiszta lap:
A halál, hogy lássalak, Élet!
Talpam az úton van, lépek.

Örök körök

Mottó: A monotonitásban minden súlytalan.

A férfi a kocsmá tornácán ült, azért nem bent, mert nem bírta a szeme a füstöt, bár ő is dohányzott. A sörhab már csak fonnyadt vattaként díszelgett az italán. A nőt várta. Örökkévalóságnak tűnt a várakozás. Kezébe vette elrongyolódott kártyapakliját, és hogy teljen az idő, keverni kezdte.

Hideg volt, rajta kívül mindenki a benti ködben ült, füst, italpára és gőzölgő testnedvek gyűrűjében. Már leszállt az est. A benti zaj zenévé erősödött: pattogtak a billiárdgolyók, korsók csúsztak vendégtől vendégig az asztalokon. Egy régi-régi kakukkos óra időnként belekattogott a kocsmazajba, megadva annak ritmusát. Poharak koccantak, törtek, régi dallamok torzultak a részeg ajkakon. Osztani kezdett, mikor az utcasarok felől kopogás zaja törte meg a kinti csendet. A nő közeledett, piros lakkcipő, rojtos aljú krepp szoknya, bokánál felszaladó harisnya, lila kabát. – A lila a vágy színe – mondta korábban. – Ennek a nőnek sosem volt ízlése – gondolta most. A nő, akire várt, vele szemben foglalt helyet, derűs mosollyal, mintha mindketten csak most érkeztek volna. –Egy örökkévalóság – gondolta, de nem szólt, csak a karcsú ujjak közé egyengette a kiosztott lapokat. – Te jössz – mondta. Kártyáztak, arcukat már csípte a hajnali dér, bent elült a lárma, csak a régi-régi kakukkos óra ütött még időnként: Vagyok, vagyok! A pultosok leszedték az asztalokat, a takarító már felmosott. A kinti élet lassan felélénkült: az utcalámpák kialudtak, mint korábban az élet, a billiárdgolyók zaja helyett a fékek csikorogtak a piros lámpánál. A villamos csöngetett, géphang: – Kálvária tér, végállomás! – Arra nem is jár villamos – de most mégis... az úton emberek munkába menet, munkából jövet...

Ádám és Éva a tornácon osztotta a lapokat. Joker az örökkévalóság vagy a kárhozat. Ádám vesztett. Éva örök. Most is az utcasarok felé tart a piros lakkcipő: kop, kop... Körök, körök, begyűrűzik az élet és soha, sehol nem ér véget.

Gittai István

November

Miközben a kakasülőn
szellőzik alvószobám,
alant, zsebbe dugott kézzel,
festékfoltos overállban
ráérősen baktat a munkás,
el az utcasarokig,
ahol is befordul, s punktum,
kilép a költői képből,
mint akinek az ólmos eső
ridegsége is mondvacsinált.

Nehéz idő

Villámlik, dörög, esik.
Keresem apámat,
anyámat a kertben.
Ilyenkor az uborka
vagy a tök valamelyik
levele alatt
összebújva szoktak
kucorogni, miként
a bodobács jegyesek.

Tavaszi nagytakarítás

Hosszadalmas amíg,
kőfalról a rőt
festék lekopik.

Munkálkodik a szél,
meg a zápor. Én is
azért dudorászok.

Időérzék

Hullám taraja mossa,
sivatag szele hordja
talpam alól a talajt.
Gőgicse, mi lebegtet.

Csepcsányi Éva

Buda

Lábam előtt hever Buda
 én vagyok most Buda ura
 a hegyek súlya hátamon
 a villamos sárga csontvelőm
 és enyém a zaj,
 a forgalom bábele,
 én vagyok Buda és rajtam
 tatárok patátok tapos henger
 malomkő őrlő vasszemekkel
 csupa asszonyvér Buda!
 tatár-vad Margit Buda!
 imáidat szemgödör felissza
 és a törökök vesémet rúgják
 aggastyánként nyög jajong
 Buda félholdmosoly görbül
 arcomra mégis sír Buda
 hordoz és hordozom rejtem
 az átszúrt ferences barátot
 a föl nem ébredő janicsárt
 hajam a vastagfájú erdők
 gyöngykoszorú aláhullt mint
 ahogy lennie kell erény és
 erély hogy értsd, miért
 Hűvösvölgy a szívem én
 csak fiak arcát tele sírhatom
 és rögs lábamat megvetem
 maradnom kell Buda! Buda!
 nem mehet el
 csobogó övem
 a szürke Duna tele szeggel
 bőrrel horzsoló dörzsölő
 állatkarmokkal és vicsorgó
 látomások zörgő fityegőivel
 csupa ín lányos sejtelem
 bogas-ordas vérkazán díszes

szelence Buda! Buda!
 teste én lelke én nem én
 Én=Buda
 a szovjet bakancsok nyoma
 arcom koldusránc vesszőparipa
 most is tudom hová léptek
 őrzök minden orosz léptet
 és szavukat éjjel visszhangozza
 erdő-mélyi zug, katlan csöndolló
 vágja el a sírok fedelét ki jön
 ott, elővetem mindet
 fogjanak kezet béküljenek
 Buda Buda kiveti a holtakat
 befogadja az élőket
 és a sebtiben elásott szovjet katona
 a magyar huszár az osztrák baka
 meg a török janicsár és az összes
 nem-kellett szomorú magzatok
 körtáncot járnak ujjongva hasamon
 és a vár falára mind fölállnak kísértet
 palástban az összes királyok és siratják
 szépségemet a buszok zörgése el-
 nyomja
 szavukat hogy mit és miért úgy
 ahogy történt mit mondtak akkor
 örök titkuk marad.

Egri vasárnap

az egri főutcán cinkosan kacsint rám
a rózsás érseki palota és elvonulnak
előttem dús ornátusban a szelíd süvegek,
kikerics szemükben látom Imre herceget
a láng marta várost és a kürtös janicsárt,
amott vasszemű apácák intenek:
elűzték őket a szovjet katonák.
mégis Eger változatlan üli a diadalt,
hajnalos csillagórán láttam már
Dobót állni zivatar-zordan a sebzett vár falán.

a Bazilika harangja végigzúg a téren
és térdem koppan imával vert köveken
sírva siratni mit ellened elkövettem
emlékszel? gyermek-puha dunyha-otthon volt
még akkor vasárnapunk...

gyóntatószék rácsai mögött teve pillájú Krisztus
arcú káplán, hajára ezüstport szórtak a gondok
lila stóla kissé félrecsúszva ahogy közelebb
hajol szavamra a Kyrie-ben keserű és édes
szinte egy, arcát átírja az emlékezet
penitencia enyhe, irgalom rója lehajtott búzafejemre.
míg csöndem szelíd szivárvány a csevegő
macskaköveken.

G. Komoróczy Emőke

„Tettem, amit tudtam.
Relatív boldogtalanságban.
Relatív boldogságban”

Nagy Pál alkotói útja

„Ízig-vérig a XX. század gyermeke vagyok. Átgondoltam eszméit, részt vettem fontosabb eseményeiben; megszenvedtem háborúit, forradalmait; dolgoztam, álmodoztam, harcoltam, raboskodtam benne, menekültem diktátorainak bosszúja elől; beutaztam a kor Európáját, szétnéztem a New York-i felhőkarcolók tetejéről”

(In: *él/e/tem* I.k. 44.)

Nagy Pál valóban nagyívű pályát futott be: műveiből a XX. század egyik legérdekesebb intellektuális művészenek pályaképe bontható ki. Kezdetől fogva érdekelték az alkotás *elméleti* problémái (is); modhatnánk: teoretikus szemlélettel közelített a művek világához; a század formateremtő törekvéseit, műfaji újításait (amelyeknek aktív részese volt) magasan képzett intellektuelként értelmezte, kommentálta. Tanulmánykötetek sorában vizsgálta, vizsgálja a modern művészet alapjait és létmódját; rendszerezte, rendszerezi új műfajait, az alkotói szemlélet változásait s a hagyomány határait feszegető-tágító törekvéseit (*korszerűség / kortárs irodalom* – munkanapló, 1978; *„Posztmodern” háromszögelési pontok*: Lyotard, Habermas, Derrida, 1993; *Az irodalom új műfajai*, 1995; *Az elérhetetlen szöveg - Prae-palimpszeszt*, 1999; *A virágnak agyara van* - korábbi és újabb tanulmányok, 2005). Az avantgárdot nem korstilusként fogja fel, hanem az éppen érvényben levő tradícióval konfrontáló művészi magatartásként (ugyanis többféle tradíció van; minden művész a hagyomány más-más rétegét tekinti érvényesnek a maga törekvései számára!). Teoretikus írásainak köszönhetően ma már nem állunk tanácstalanul a modern művészeti jelenségek előtt, hanem összefüggő rendszerként látjuk a reneszánsz óta új s újabb hullámokban jelentkező poétikai megújulás különböző stációit. Ezeknek köszönhetően a művészet mindinkább képessé vált arra, hogy az élet differenciált ellentmondásosságát, az empirián túli valóságretegek absztrakt működési törvényszerűségeit szellemi tapasztalatként közvetítse. A tanulmányok zöme a modern művészet és filozófia egymást mélyen átható „rokonságáról” tanúskodik.

Nagy Pál hangsúlyosan felhívja figyelmünket arra, hogy a XX. század bonyolult társadalmi-politikai ellentmondásai váltották ki azt a valóságot formálni, illetve egy

új – virtuális – valóságot teremteni akaró alkotói magatartást, amely Kassák indulásától, a tizes évektől kezdve egészen napjainkig szinte minden nemzedéket magával ragad. Az ifjúság természetes, konvenciók elleni lázadása a művészi lázadással felerősödve egy formabontó, ugyanakkor új formákat teremtő attitűdöt alakított ki, amely konok következetességgel szembeszegülve az elfogadott művészeti hierarchiával, haladt a maga kísérletező útján. Természetesen, az időközben „megokosodottak és megfáradtak” (amint azt Kassák mondta volt) egy idő után lehiggadtak, s feladván újító lendületüket, belesimultak a már elfogadott struktúrákba. Nagy Pált viszont – a Magyar Műhely alkotóival együtt – az új utak keresésének vágya ösztönzi mindmáig. Meggyőződése, hogy minél ellentmondásosabbak az életviszonyok, annál bonyolultabb a művészet – az életre adott reflexív válasz, amely segít eligazodni a valóság „labirintusában”, s utat nyit a jövő felé.

Az ember/iség/ szellemi válságából a kiutat Nagy Pál az alternatív kultúra szabad kibontakozásában látja. Bizonyos értelemben egyfajta „pedagógiai érosz” munkál benne (mint egykor Kassákban): hisz abban, hogy a művészet kibontakoztatja az emberben szunnyadó kreatív erőket, amelyek aztán segítik abban, hogy a társadalom dinamikus változásai közepette megállja helyét, s képes legyen „aklimatizálódni” a mind differenciáltabb életviszonyokhoz. Elméleti írásaiban hatalmas kulturális anyagot halmoz fel; a legősibb időktől napjainkig áttekinti és rendszerbe foglalja a művészet mágikus hatásokra épülő vonulatát. A modern művészt – az ősihez hasonlóan – „varázsló”-nak tartja, aki a semmiből teremt: új égtájakat nyit meg az emberi gondolkodás előtt, „kikémlelve” azokat a lehetőségeket, amelyeket az új technikai eszközök (a számítógép, a videó stb.) kínálnak számára. Nagy Pál bemutatja az elektronikus irodalom kialakulásához vezető utat, a vizuális költészet műfaji sokféleségét, miközben több száz nevet vonultat fel – a vizuális művészet világszerte ismert élvonalát. Az audiovizuális kommunikáció sajátos válfajaként elemzi a happening, performansz, költői akció különböző formáit. Hangsúlyozza, hogy az akció-művészet eredete /is/ a régmúltban keresendő (rítusok, beavatási szertartások, kultikus ceremóniák, lovagi tornák, misztériumjátékok stb.), s bemutatja újabb formáit az első dadaista-futurista varietéktől egészen John Cage 1952-es „ős-happening”-jéig (a 4'33" *csend* c. kompozícióig, amelytől egyenes út vezet a *Fluxushoz* (1960–78). Ekkor virágzanak fel az avantgárd új műfajai (akcionizmus, mazochizmus, francia új-realizmus, neomadizmus, fónikus költészet stb.). 1961-ben hozza létre Hermann Nitsch az Orgia- és Mysterium-színházat, ahol a mazochista akciók a krisztusi szenvedést, a mártírium vállalását szimbolizálják („imitatio Christi”). A 70-es évek végén Jean Jacques Lebel bevezeti a „direkt költészet” fogalmát (a happening helyett), s megalapítja a Polyphonix alternatív művészeti fesztivált, amelynek rendezvényein rendszeresen részt vesznek a Magyar Műhely alapító atyái s a körükhöz tartozó ifjabbak közül többen is. Az USA-ban, majd Európában, sőt Közép-Európában gom-

bamód szaporodnak az alternatív pinceklubok, kamaraszínházak. A 80-as évek óta a nagyobb amerikai és európai egyetemeken már tananyagként oktatják az új vizuális médiumok felhasználási lehetőségeit a művészetben. A lézerművészet, a holográfia, a fényművészet, a telekommunikációs, transzmissziós, illetve videó-kommunikációs akciók mára már az egész világot meghódították.

Nagy Pál alkotói személyisége egészen kivételes a tekintetben, hogy mindaz a hihetetlen mennyiségű és mélységű ismeret, amelyet tudatos kutatómunkával, illetve személyes tapasztalatszerzése során felhalmozott, visszahat művészi gyakorlatára – és fordítva. Egész lényével, intellektusával a maga korában él (ahogy Kassák mondta: „Éljünk a mi időnkben!”); ugyanakkor nem szakad el gyökereitől, az európai és nemzeti múlttól sem. Mélyen ismeri az ősi és a görög művészetet, a protestáns zsoldárhagyományt, a reformáció irodalmát (nemhiába érettségizett Sárospatakon!), az erdélyi emlékiratírókat; élvezettel forgatja Szenczi Molnár Albert, Bethlen Miklós, Kazinczy, Széchenyi műveit, s fájlatja, hogy a magyar szellemi hagyományban felhalmozódott mérhetetlen kincs, európai rangú kulturális örökség nem hatotta, hatja át köznapi tudatunkat. A művésznek – véleménye szerint – az egész művelődéstörténeti hagyományt ismernie kell; újítása akkor hiteles, ha tisztában van vele, mihez képest újít. A múltat a *jelen* szemszögéből értékeli.

Így hát nem tekinthető véletlennek, hogy mind költészeti albumainak, mind háromkötetes önéletrajzi munkájának (*él/e/tem* I. - 2001; II. - 2002; III. - 2004) a *Journal in-time* címet adta. Szellemi-emberi érlelődésének, művészi tapasztalatainak, alkotói látásmódjának „lennyomatait” ezek a művek. Az *in-time* francia kifejezés szójátékként mintegy rárimel a magyar *intim* szóra, azaz akár benső (intim) naplóként olvashatjuk munkáit, amelyek nem annyira az életeseményekről, mint inkább azok szellemi feldolgozásáról, műbe transzponált esszenciájáról tudósítanak.

*

Nagy Pál prózaíróként kezdte pályáját; s nagyon érdekes végigkövetni azt az utat, amely a „valóság-irodalom”-tól az absztrakt-intellektuális művekig vezetett.

A Salgótarjánban született (1934) s szigorúan tradicionális polgári életformában nevelt ifjú már sárospataki diákként, majd egri főiskolásként is írogatott - újságcikkeket, novellákat (utóbbiak persze itthon nem láthattak napvilágot). Ekkor még leginkább Németh László világa állt hozzá közel. „Ötvenhatos” élményei (diák-nemzetőr volt a főiskolán), majd külföldre menekülése s Párizsba kerülése (1957. január) alapvetően átformálták élményvilágát, gondolkodásmódját. Elszakadva a puritán protestáns hagyománytól, kinyílt előtte az Élet. Egy vérbeli párizsi lánnyal, Emilienne-nel kötött házassága (1958. augusztus) merőben más, izgalmas világba ragadta. Emilienne nemcsak hűséges társa lett, („úgy szerettem, ahogy volt, soha semmi hiányérzetem nem volt vele kapcsolatban”), hanem a modern képzőművészeti galériák, könyvesboltok, művészi kávéházak félbohém világába is bevezette őt, s szinte anyanyelvi

fokon elsajátította vele a francia nyelvet. 1958 őszétől Nagy Pál bejárt a Sorbonne irodalomtörténeti előadásaira, s beiratkozott az École Supérieure-re, ahol három év alatt francia nyelvtanári diplomát szerzett. Sikerült elsajátítania a francia kultúra és életmód „szokásrendjét”. A Párizshoz közeli egyetemvárosban, Antonyban kis lakást is kaptak (a házasságot követően számára fenntartott pavilonban); így otthonosan be rendezkedhettek, s barátait is vendégül láthatták. 1963-ban Montrouge-ban főbérleti lakáshoz jutottak; s bár másfél évtized múltán elváltak útjaik, Nagy Pálnak mindmáig ez az otthona (minderről bővebben lásd: *él/e/tem* II. k. 57–77. p.).

Az, hogy ennyire hamar szilárd talajt érezhetett a lába alatt, jelentősen megkönnyítette Nagy Pál további útját.

1958. okt. 25–26-án a Magyar Írók Szövetsége Külföldön 2. Kongresszusán megismerkedik – több „ötvenhatos” menekült-társával együtt – az emigráció „idős” (részben már régóta kint élő) hangadóival (Bikich Gábor, Enczi Endre, Faludy György, Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan, Horváth Béla, Ignó Pál, Kovács Imre, Pálóczi Horváth György, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Szász Béla stb.). A Kongresszus a fiatalokat is felveszi tagjai sorába; sőt a Szabad Magyar Újságírók Egyesülete is kitarja kapuit előttük (ez persze nem sok előnyt jelent, hisz nemsokára mindkét szervezet feloszlik). 1959-ben a Szabad Európa Rádió (SzER) magyar osztályának hangjáték- és riport-pályázatán egyik riportjával Nagy Pál 3. díjat nyer; hangjátékát (*Hazai ribil-lió*) dicséretben részesítik; több ekkortájt írt novellája, karcolata, néhány tanulmánya megjelenik különböző emigráns lapokban (*Irodalmi Újság, Eszmélet, Új Látóhatár, Jöjjetek c* keresztény havilap s a Rezek Ödön atya szerkesztette *Ahogy lehet*), sőt a *Bécsi Magyar Híradónak* is dolgozik 1960-ban már Parancs Jánossal a fiatal írókkal közösen alapítandó saját folyóiratról álmodoznak: Harczy József, Nyéki Lajos, Sipos Gyula, Szakál Imre csatlakozna hozzájuk; hosszas vita után már a cím is megszületik (*Magyar Műhely*). Sőt, 1960. okt. 1-jén lefektetik az *alapszabályt* is (a leendő szerkesztők jogairól, kötelességeiről). Előfizetőket toboroznak, gyűjtik a kéziratokat, de elegendő pénz híján nem tudnak elindulni. Így hát 1961 tavaszán Nagy Pál Emiliennel s néhány barátjukkal együtt átmegy Londonba nyelvet tanulni (Albrecht Dezső, a már 1947 óta kint élő arisztokrata, a SzER munkatársa támogatja ösztöndíjakkal, atyai pártfogással a fiatal menekülttársakat). Hampsteadban bérelnek szobát, s francia nyelvelőket adnak, ha akad tanítvány. Míg tart a pénzük, múzeumokba, színházakba, hangversenyekre járnak; viszonylag bohém életet élnek; mikor erre már nem telik, sietve visszatérnek Párizsba, s most már komolyabban hozzálátnak a folyóirat-szervezéshez (amiben Emilienne is jelentős részt vállal).

Elhatározzák, hogy az '56/'57-ben velük együtt érkezett ifjú képzőművészekkel, szobrászokkal, építészekkel, színészekkel (Babocsay Lajos, Ditrói Ákos, Fehér László, Pátkai Ervin, Raksányi Gellért stb.) összefogva indítják meg a lapot (azok ugyanis ekkor már anyagilag jobban álltak, hisz rendszeresen megbízásokhoz jutottak).

Megalakul tehát a leendő lap képzőművészeti szerkesztősége is. 1961 őszén Papp Tibor Liège-ből, Márton László Oxfordból áttelepül Párizsba, így összeáll a teljes szerkesztőgárda (Nyéki Lajos, Sipos Gyula, Sulyok Vince kimarad a szerkesztőség-ből, de írásokat ők is adnak). Emillienne szerez nyomdát; s 1962. május–júniusban megjelenik a lap 1. száma. (A lapolapítással együtt járó küzdelmekről, vitákról, a lap fogadtatásáról s további útjáról Nagy Pál az *él/e/tem* II. kötetében részletesen beszámol 107–172. p.).

A publikálási lehetőséget megteremtven, Nagy Pál – néhány korábbi novelláját az újabbakkal kiegészítve – összeállítja első kötetét (*Reménység, hosszú évek*, 1964; kis alakú, 120 oldalas könyvecske, Dávid Kiss Mária öt szép illusztrációjával). A 16 elbeszélés formálásmódjában még nem töri át a „hagyományos” kereteket; ennek ellenére többségük – életérzésben – meglepően „újszerű”. Ezt a kötetre reagáló neves, hazai s emigrációbeli, idősebb és fiatal pályatársak elismerő levele, illetve kritikája is jelzi (Bodri Ferenc, Fenyő Miksa, Féja Géza, Fodor András, Határ Győző, Kassák Lajos, Konok Tamás, Püspöki Mihály, Rajnai László, Rába György, Sárközi Mátyás, Szabó Ferenc, Ungvári Tamás, Weöres Sándor). A 16 novella közül legtöbben magát a címadó írást és az *Egy fényképalbum képeit*, valamint a *Magányt*, a *Háborút*, a *Vasárnap délelőttöt* emelik ki; mások a *Konzervgyárban*t, a *Verekedőket*, esetleg az *Alkalmatlansági bizonyítványt*. Határ Győző a *Négy óra* és a *Nyári zene* című kis etűdöket méltatja. Rába György az alkotásmód mikéntjére vonatkozó észrevételeivel komoly szakmai segítséget is nyújt a továbblépést illetően: „remek a tudatfolyamat anyagszerű megfigyelése, mely a (kötet-címadó) novella végére valósággal jelképes jelentéssel telítődik, és ugyanakkor kordokumentum is. Ennek kevésbé izmos, de életképes párja a *Verekedők*. Ebben a novella-típusban az a jó, amit számunkra az amerikai nagy nemzedék jelent: az életdarab könyörtelen, már-már vizionárius ábrázolása. /.../ Tudsz-e olyan szemléletet kialakítani, amely a kétféle kifejezőmódot összehangolja? – ezt majd a továbbiak döntenek el”. Szabó Ferenc jezsuita páter az első írások meleg humanizmusát, s az utolsó három novella megrendítő, mély pesszimizmusát emeli ki: „Eldönteni, hogy az élet megéri-e vagy sem, hogy leéljük – ez annyi, mint választ adni a filozófia legalapvetőbb kérdésére. /.../ Ezt a Camus-i kérdést veti fel Nagy Pál is. Nem kapunk biztos választ”. (A kötet megjelenésének körülményeiről, a kritikai fogadtatásról lásd: *él/e/tem* II. k. 172–77. p.).

Az első novelláskönyvhöz képest éles váltást jelent a *Hampsteadi semmittevők*, amely a Magyar Műhely kiadásában 1968-ban, franciául pedig a Denoel Kiadónál 1969-ben jelent meg. A francia irodalmi élet közegében mindjobban megmártózva, Joyce, Proust regény-technikai megoldásaival megismerkedve, Nagy Pál egyre inkább úgy érzi: nem „történetet” kell mesélnie (tradicionális formában), hanem azt az életérzést, benső tudatállapotot (szorongást, létidegenséget) kell megjelenítenie, amelyet a modern életviszonyok kiváltanak benne – s általában: az emberben. A

valóság nem pusztán az empíria síkján megtapasztalható külső objektivitás; sokkal fontosabb a valósághoz való *személyes* viszonyunk, a tapasztalás során bennünk lejátszódó érzelmi-tudati folyamatok megjelenítése. Hiszen ugyanazon élethelyzete- ket, történéseket mindenki másképp éli át, s ki-ki belső diszpozíciói alapján dönt, választ a különböző megoldási lehetőségek között (voltaképpen ez az egzisztencia- listák alapaxiómája: ki-ki maga felelős a saját sorsáért). Nagy Pálban ekkorra már egyértelműen tudatosult: nincsenek „tipikus” helyzetek, se „tipikus” hősök. Így hát a kisregényen belül több lehetőséget is felkínál hőseinek, sőt még az olvasónak is: válasszon az alternatívák közül. Pl. munka nélkül tengődő, éhező „semmittevő” hőse előtt 3 lehetőséget nyit meg: 1. nem eszik semmit; 2. felolvas magának a szakács- könyvből; 3. iszik egy pohár vizet. Ő a 2. megoldást választja – így az elbeszélés ezen a nyomvonalon halad tovább. Az alternatívák másutt is felbukkannak, s az olvasó dönthet: befejeződjön-e (legalábbis számára) a mű (a hős halálával), avagy folyta- tódjék tovább? Nagy Pál élesen elhatárolja szerzői *énjét* hősetől (aki pedig bizonyos értelemben alteregó-figurája), elidegenítő módon mutatva be őt (és viselt dolgait); vergődéseit látva az olvasóban sem ébred részvét iránta, így nem is él át katarzist (akárcsak Camus vagy Sartre hősei esetében sem).

Az indítás szabályos belső monológ látszatát kelti: az elbeszélő *én* egyes szám 3. személyben „mesélni” kezd önmagáról. London egyik külvárosában, Hampsteadben francia órákat ad idősebb angol és amerikai hölgyeknek: „alig tudok valamit angolul, azért jöttem Angliába, hogy megtanuljak. /.../ Nem vagyok francia, de a kiejtésem jó, évekig éltem Franciaországban”. Ugyanez az önbemutató – némi változtatással – többször fel-felbukkan a kisregény során, s végül is ez zárja le, a szerkezet tehát kör- körös, s a történet folytatható (lenne) a végtelenségig. A „tisztas megélhetés” látszata mögött azonban hősünk valójában a torzult élet poklának mély bugyraiban vergődik, ahonnan képtelen szabadulni.

A történet két szinten zajlik: a hős monologikus tudatáramában össze-vissza ciká- zó gondolatok peregnek; miközben az író – meg-megakasztva ezt a folyamatot – 3. személyben szenvtelenül beszél hőse viselt dolgairól, nagy kihagyásokkal, filmszerű ugrásokkal, tér és idő dimenzióinak felbontásával, éles síkváltásokkal. Tipográfiai eszközökkel is fellazítja a szöveget: üres sorok, sőt oldalak, hol szöveghiány (amit képzeletünkkel kell pótolni), hol oda nem illő szövegbetétek, többször ismétlődő szövegdarabkák, a tudatfolyamban görgetett gondolatfoszlányok, eseménymozai- kok. A linearitásnak nyoma sincs; az apró mozaikokból az olvasónak kell „kihámoz- nia” a történetet.

Tulajdonképpen megrendítő, amit hősünknek el kell viselnie (nincs elég tanítvá- nya, éhezik, nem tudja lakbérét fizetni; idejét többnyire a Hampstead Cemeteryben, a városrész régi sírkertjében tölti, ahol olvasgat, novellákat ír; de nyomorúságában már-már kéregetésre szánja el magát). Barátjával, a színész Johnnyval bármilyen

munkát elvállal/ná/nak (takarítás, lépcsőházfelmosás), csak hogy nem találnak olyat, amivel megélhetésükhöz elegendő pénzt kereshetnének. A megjelenített életanyag természetesen bizarr fikció (hősünk novellakezdeményei kurzívval szedve kiválnak a főszövegből); de a bennük feltáruló tudatállapot – az ember elidegenedése a világtól s végül önmagától – jellegzetes XX. századi élmény. A szorongásos, kiszolgáltatott élethelyzet végül annyira megviseli hősünket, hogy egy szép napon – az éhségtől eszméletét veszítve – összerogy, rendőrök találnak rá, s viszik haza; önkívületben vergődik-hánykodik több napon át. Tudatalattijából fel-feltörnek az apokalipszis képfoszlányai, különböző látomások, képzelgések (a dán király temetése, amely hirtelen esküvői képre vált); olykor vad dühroham fogja el, majd újra eszméletlenségbe hanyatlik; aztán hosszú-hosszú lábadozás következik, visszaesésekkel tarkítva. S mikor már felépülőben van, Johnny megcsillantja a megoldást: egy gazdag öreg hölgy kitarottjai lesznek (azaz „stricik” - lakás, ellátás, busás bér fejében). A döntést sokáig halogatják, hiszen nemcsak erkölcsi érzékük, de egészséges ösztöneik is viszolyognak a „feladattól”.

Csak hogy nem találnak más megoldást. S az éhséget nem könnyű csillapítani a semmivel! Többször felbukkan egy doboz szardínia képe: mint a bibliai „halászek” (a Tanítványok), hősünk is a „csodálatos halszaporítás” aktusában reménykedik, de hiába faggatja az apró haldarabkákat („Hiszel egy Istenben?”), azok nem felelnek. Így hát az asztal négy sarkára kirakott szardíniafalatkákat egyenként bekebelezi; jól nem lakik persze, de legalább mély álomba merül. Hogy aztán felébredvén, újra érezze: mennyire éhes! Így végül mégis az öreg hölgyet választják – erkölcsi fenntartások ide vagy oda. Akárcsak Camus *Bukásának* hőse: pénzre váltják becsületüket.

De a pénzt alaposan meg is kell „szolgálniok”! A kiélt idős dáma, Mrs. Robinson, a *Money* c. szépirodalmi értesítő volt főszerkesztőjének özvegye a bőséges ellátás, kényelem fejében a végsőkéig kihasználja (szexuálisan) pártfogoltjait. Ráadásul a „kötelességteljesítés” zöme hősünkre marad, mert Johnny színészkalandok után futkos. A kényszeres, kimerítő szeretkezések, az étel-italban tobzódás végül annyira kizsigerelek hősünket, hogy nem tud többé szabadulni az állandó, hányásig fokozódó undortól. Sartre *Émelygés* című regénye állapotrajzát idéző visszatetsző leírásokkal érzékelteti az író a lélekre lassan rárakódó undor, fullasztó közöny bénító hatását, a hőse teljes lényét betöltő iszonyatos csömört. A francia *nouveau roman* szentvelen ábrázoló eszközeivel élve, tárgyilagosan jeleníti meg az egész pokoli szituációt, amelyből nincs kiút. Az érzékek sötét labirintusának foglyaként vergődő hősét gyötrelmes álmok, hallucinációk, kényszerképzetek kínozzák; s mint Kafka Gregor Samsája (*Átváltozás*), a zsigerekig hatoló szorongás állapotában, már-már feladva személyisége utolsó támpontjait, önmagától is eliszonyodva egyfajta „állatias”, lefokozott létbe süpped. Mégis marad, hiszen nincs más választása. Mint elérhetetlen vágykép, tudatában felbukkan egy-egy meghitt mozzanat a „szabad élet”-ből (Judit, aki tejet, kenyeret

hozott, mikor beteg volt, s aki talán az Élet forrását jelenthetné számára – és most Johnyt boldogítja!). Az üres nappalok s kényszeres éjszakák monotóniájába belefáslulva végül megadja magát a „változtatnod nem lehet” Füst Milán-i életérzésnek; bár homályosan mindvégig ott motoszkál fejében: „Mindent előről lehet kezdeni.” Elvégre mindössze 30 éves – még semmi nem veszett el számára az Életből...

A kisregényben érdekes szerepet játszik a *Costa Munos*ban épp ez idő tájt zajló forradalom. Részben mint vágykép ködlik fel: hősnünk – megszökve az öregasszony fogságából – képzeletben Johnnyval hajóra száll, s mintha már ott is lennének, büszkén mondja: „megmentettük a felkelést”. Másrészt viszont partra szállásukkor kiderül: a forradalmat leverték; nem térhetnek vissza oda többé. E betétrészben több egyértelmű utalás van a magyar '56-ra: álmképek, a rádióban elhangzó hírfoszlányok („Győzött a forradalom. Az országban tanácsok alakultak, a diktátort száműzték, szobrát ledöntötték és apró darabokra törték /.../ kalapáccsal, vésővel estek neki, egy álló nap, egy álló éjszaka verték” stb. stb.). Hősnünk úgy dönt: Johnnyval mégis Spanyolországban maradnak, jóllehet így az inkvizíció markába kerülhetnek. Lázálmában vizionál: „a nagy Inkvizítor ma bejött a szobába, de én egy szék alá... VIII. Ferdinánd spanyol király /.../ észrevett és bottal kizavart a szék alól.” Nyöszörögve, elkínzottan ébred: „Nem tudom elviselni a gyötrelmeket...” A forradalom leverése miatti rémálmaival összekeverednek a szexuális gyötretés kínjai, amelyeket – úgy érzi – képtelen elviselni. Vergődését, nyugtalan forgolódását az író tipográfiai eszközökkel is érzékelteti: nagy kihagyásokkal mondat- majd szótöredékek, betűhalmazok, végül csak szanaszét guruló betűk jelzik: nincs tovább... A szétesett szöveg fuldokló segélykiáltásként hat; a szétszórt betűbokrok vagy magányos betűk mint hörgés törnek fel belőle: „a vér minde nhol szi vá rog az érhá lóza ton iszonyú kín a vér végi gfo lyik görcs ök le szé dül elvá gódik is meret len ny el ven yzen...” (és így tovább).

A kisregény tehát a biológiai szférákban lejátszódó, a zsigerekig hatoló vegetatív élmények megörökítésével érzékelteti azt a végtelen kiszolgáltatottságot, létbizonytalanságot, amelyben az '56-os emigránsok vergődtek, míg rá nem találtak (egyéni) útjukra. Mintha kisebbsajta apokalipszist éltek volna át a forradalom leverésekor, majd menekülésük közben, amit a *János jelenéseiből* vett utalások jeleznek („Azokban a napokban keresik az emberek a halált, de nem találják meg azt, és kívánnának meghalni, de a halál elmegy előlük.”). Az érzéki mohóságával hősnünkre telepedő öregasszony pedig a bibliai Nagy Paráznát testesíti meg, aki vámpírszerűen kiszipolyozza áldozatából az életerőt. Őrangyala azonban vigyáz a százszor-megalázott, meggyötört „nyelvtanár”-ra („két vörös szárnyú angyal kísért és énekeltek felfelé szálltak /.../ s forogtak körbe-körbe le föl pörögtek ők énekeltek”). Akárcsak egykor Kasi és Szitytya fölött őrangyalaik (*A ló meghal...*-ban: „Ti az én két mutatóujjaim vagytok...”). Nagy Pálnál azonban „lángpallosú angyal”-ként védelmezőből ítélet-végrehajtóvá

válnak: hősét a két szárnyas angyal közrefogja, kőpadra vonja; ő fuldoklik, vér és nyirok borítja testét – „megnyúzva fényesen lebeg”, majd megint újra a kőpadon... A pokol sötét bugyraiból nincs menekvés...

Az egész kisregény szögletes zárójelbe van téve: a szerző mintegy kimetszi a megjelenített történetet az életfolyamatból – mint egy kis szürreális valóságdarabkát. Előtte is *volt* – utána is *lesz* még Élet; de az már másmilyen... Ilyen gyötrelmek *után* nem lehet többé folytatni semmit úgy, mintha mi sem történt volna. A keretben megjelenített, biztonságosnak tűnő polgári életforma (a hampsteadi kert, a rózsák, a gyönyörűen berendezett otthon, ahol a bájos fiatal úriasszonynak francia órát ad a nyelvtanár) tovaillant örökre. Nagy Pál a hampsteadi „kaland” megörökítésével mintha nemcsak a hagyományos írásmóddal szakított volna, hanem végérvényesen leszámolt a rendezett, kényelmes élet vágyával is. A továbbiakban fenntartás nélkül beleveti magát a bizonytalan írói létformába, s elszakadva a tradíció biztos támpontjaitól, nagyszabású „kísérletezésbe” kezd.

A *Hampsteadi semmittevők* a magyar irodalmon belül mérföldkövet jelent a modern prózaszerkezet kialakítását illetően, messze megelőzve időben a 70/80-as évek hazai „próza-robbanását”, a „Péterek” jelentkezését. Nagy Pál teljesen széttöri a linearitást, s nemcsak a struktúrát alakítja át, hanem magát a nyelvi szerkezeteket is. A joyce-i montázstechnika alkalmazásával a különböző valóságsszintek között lebegtetni a cselekményt, s erősen naturális (mondhatnánk: szürnaturális) eszközeivel sokkoló hatásokra törekszik. Nyelvi ficamai, kreatív szóképzései, a hangok (betűk) játékos görgetése, a szöveg tipográfiai átrendezése, a nyelvi normáktól való eltérése – mind-mind a magyar próza megújítását készítik elő. A Magyar Műhely hazai olvasói, a Műhely kezdeményei nyomán felnövő új nemzedék a 80-as években már mint „anyanyelvét” ismerte (és használta) azokat a metódusokat, amelyeknek születését épp Nagy Pál szövegformálásában láthattuk először...

*

Az 1971-ben keletkezett *Monologium* még erőteljesebben nyit a „kísérletező” irodalom irányában; feltehetően a 60-as években a Sorbonne-on hallgatott Mallarmé-szemináriumok is hozzájárultak ehhez a váltáshoz. Jacques Scherer professzor előadásait hallgatva – aki 1957-ben rendezte sajtó alá Mallarmé kézíratait, az ő eredeti utasításainak megfelelően – Nagy Pált egyre inkább foglalkoztatják a szöveg tipográfiai alakításának kérdései, s miután ekkorra már Papp Tiborral együtt elsajátították a nyomdász-mesterséget, maguk is kísérletezni kezdtek a technikai lehetőségekkel. Nagy Pál a „szövegyűjtemény” alcímet adja új művének, amelynek nincs se „eleje”, se „vége”. Az olvasó mindkét irányból elindulhat; bár egyik felől 132 (számozatlan) oldalt talál, a másik felől csak 12-t – s az üres oldalakon vastag fekete téglalapalakú keretben a szerző neve. Az első szöveg (*totenkammer*) az utolsóval (*nyílt tér*) mint-

egy keretet alkot; de ha „hátulról” kezdjük az olvasást, akkor a kötet végén (vagyis az elején) ugyancsak a *nyílt tér* zárósorait találjuk, fejjel lefelé. A szöveg így mintegy megkettőződik, a szavak kivonulnak a térből, s a szó szétrombolásával lassan el is halnak – marad az üres, néma papírlap. A borító mindkét fele egyforma – maga a cím is mindkét oldalon szerepel (fekete alapon fehér betűkkel, illetve fehér alapon fekete betűkkel). Az első és a hátsó lapon a fülszöveg is megegyezik – ezáltal a könyv egésze a körkörösség képzetét kelti. A *művészkönyv* – mert annak szánja a szerző! – így többféle alternatív olvasási sorrendet kínál, ami a szövegek közötti kapcsolatrendszer dinamikussá teszi; az egymás mellé rendelődő olvasatok együttese adja a műegész.

A szövegalkotási mód is eltér a korábbi művektől: Nagy Pál egyfajta utalásos jelrendszerrel bevonja szövegvilágába más, általa fontosnak tartott alkotók műveit; nem „vendégszövegek” beépítésével, hanem az adott mű bizonyos elemeinek sajátos felhasználásával. A *totenkammer* Robbe-Grillet *Útvesztő* című regényéből merít; a *les adieux de fontainebleau* körkörös cselekménye ugyanő *Tavalý Marienbadban* című filmregényét idézi, a történet mindkét esetben nyitva marad; a *love's bitter mystery* című Joyce-palimpszeszt az *Ulysses*ből átvett szövegfoszlányokból építkezik. Nagy Pál a magyar múltból – mint a szellemalkatát alapvetően meghatározó hagyományból – is merít: *Apáczai Csere János* előtt tiszteleg (*A földi dolgokról*), *Weszprémi István* felvilágosodáskori orvostörténeti munkáját kommentálva a latin nyelvű töredékek közé rejti saját gondolatait (*w-variorum*); *Bethlen Miklós* végrendeletét idézve fejezi ki saját vágyát („testét hazahozzák” – *omnis dies omnis hora*). Az egyik legérdekesebb szöveg mégis a *Conrad Ferdinand Meyer kiadatlan útinaplójából*, amelynek alcíme: *határesetek*. Részint *Határ Győző*-betétekkel (a *Pepito és Pepita*-ból) tüzdeli tele, másrészt pedig búcsút mond benne a romantikának (amire a C. F. Meyer *Aszonybírójából*, C. Mörike *Prágai utazásából*, valamint *Ovidius Római naptárából* átvett vendégszövegek utalnak). Ez az 1970-ben írt mű tehát „határkő” saját munkásságában. A montázsszerűen összeállított darab bizonyos narratív elemek szeriális ismétlődésére épül; kronológiai rendet egyáltalán nem követ, és sok képzőművészeti utalás van benne. Az írás egyébként sok önéletrajzi mozzanatot is tartalmaz (a család Nyugatra menekülése 1944-ben, majd hazatérése; az ő '56-os határátlépése stb.). A nyitva hagyott zárlat az olvasóra bízta az utak-lehetőségek továbbgondolását s a félbeszakadó (elhaló) szöveg továbbépítését. Sok nyomdai jel s egyéb vizuális elem is beépül a műbe. A kötetzáró *nyílt tér* kifejezetten arra utal, hogy a szerző nem azonosul korábbi munkáival, sőt bizonyos értelemben egykori önmagával sem: „szöveg-azonosság sincs: előlről hátra megy a szöveg, megfordul, kínlódik, befulladás” (vö.: *él/e/tem* II.k. 335. p.).

Kékesi Zoltán Nagy Pálról írt kismonográfiájában (*Médiumok keveredése*, 2003) különös jelentőséget tulajdonít a C. F. Meyer *kiadatlan naplójából* című szövegnek: a szerző itt „az epikai világalkotás újfajta lehetőségeit /.../ szöveg és fikció viszonyának

átrendezésében”, az újszerű elbeszéléstechnikai megoldások kiaknázásában látja. „Míg a képi elem alkalmazása (a Neptunium-sor beillesztése) a 70-es évek képnyelvi kísérleteit vezeti be, a narratív síkok szövevényes egymásba fűzése, a különböző fikatív világok határainak feloldása, az elbeszélői 'képzelet' felszabadítása, az irodalmi, képzőművészeti, vallási, természettudományi és történelmi tudásrendszerek játékos keverése /.../ a 90-es évek hazai törekvéseivel rokonítja az elbeszélést”. Azaz mintegy megelőlegezi a „posztmodern” felvirágzását (i. m. 52–53. p.). Nagy Pál tehát a vizuális irodalom irányában itt teszi meg az első lépéseket, amelyeket aztán a *Magyar Műhely*ben folyamatosan publikált képszövegek sora követ. Többévi kísérletezés után születik meg a *SadisfactionS* című műve (1977): négyzetméternyi nagyságú, téglalap-alakú papíron szétszórt, több képi középpont köré szerveződő szöveg, amelyet többret hajtvá egy címlapként megtervezett borítékban, illetve papírhengerben öszszecsavarva tesz közzé. A képi elemekből építkező tekercs valódi műtárgy, könyvtárgy, szövegobjektum. Rendező elve a bipolaritás: a hétköznapi valóságból kiindulva feszegeti élet / halál kérdését; spirális alakzatban mindjobban forgó szöveg, amely mintegy leképezi a spermarobbanást: egy középpontból kilövellő, majd aláhulló szóeső. Érdekességként megemlíthetjük, hogy Bajomi Lázár Endre a *Világirodalmi Lexikon de Sade* címszavának megfogalmazásánál illusztrációként e kompozíciót használta. Nagy Pál maga úgy érzi: derűs életszemléletéhez az effajta /szó/játékoság illet leginkább; így hát ösztönösen ebben az irányban haladt tovább (*él/e/tem* II. k. 337. p.).

Nagy Pál vizuális költészete tehát a *Magyar Műhely* 1971/72-es irányváltásával párhuzamosan bontakozik ki. A lapban közzétett alkotásai mindinkább kísérleti jellegűek: megjelennek a labirintusalakzatok, a permutált, kihagyásos szerkezetek, egyre fontosabb szerepet kap a vizualitás. 1974–84 között keletkezett vizuális szövegei az 1984-ben kiadott *Journal in-time* című költői albumban kapnak helyet. Az album mint műegész könyvészeti megformáltságával is hat. Az oldalak változatos tipográfiai megformáltsága, benső harmóniát sugárzó tisztasága, a legvariábilisabb grafikai megoldások (üres fehér mezőben sajátos „rendben” elhelyezett vonalak, sorok, szövegtöredékek; behatárolt terek, rácsok, arcok a rácsok között és mögött, egymásra montírozott emberi figurák, fényképek stb.) sugallják: „a szó elfogódott / a szó félrelépett / a szó szóttalan”. A végtelen Térben, a Kozmoszban, csillaghullásban (fekete alapon alázuhanó fehér betűk, illetve fehér alapon cikázó – mozgó – villogó fekete ábrák), hegyvidékszerűen feltüremkedő, jelzésekkel teleírt meggyűrt lapokon, labirintus- és sugáralakzatban elrendezett sorok épületegyütteseiben az emberi lét Teljessége iránti szomjúság fejeződik ki. Nagy Pál úgy formálja-válogatja eszköztrendszerét, hogy az a befogadást is megkönnyítse; azaz „ne okozzon észlelési, felfoghatósági, nyelvi stb. problémát”, s „a mai technika csodái között magát törpének érző, politikai elnyomásnak, vak gazdasági erőknek kiszolgáltatott, szorongó ember

önbizalmát úgy adja vissza, hogy megtanítja gondolkozni, játszani, alkotni, önmagán uralkodni” – amint azt *Az új művészet* című írásában hangsúlyozza (in: *Kassák Em-lékkönyv*, Bp. 1988.).

S valóban: vizuális szövegmontázsai rendkívül tág teret hagynak az értelmező fantáziának. Tudatosítani kívánja bennünk, hogy bár eltorzult világban élünk, a művészet segítségével mégis megélhetjük a Teljességet, s életünket magasabb dimenzióból szemlélve, megteremthetjük belső harmóniánkat.

Az album élén álló kompozíció (*zolderdó*) – szándékosan torzítva az ékezetet – az „elsivatagosodott” természetet idézi meg. „Fordított világ” alakult itt ki – a XX. században az élet alaptrendjeit *Doberdó* (amire a *zolderdó* tudatosan rárimel) határozta meg: erdő-sivatag, „az erdő volgye sivatag”; ezért „dőre igyekezet” itt minden törekvés, amely a (természeti) világ helyreállítására irányul. „Vihar – villámlik – villanyóra” – „másodállásokat tornyoz a vihar a domberdőre / doberdóra”. A kisvonal azóta is a „sebe sült / sebe sóltan kiskatonák ezreit szállítja” – „malom zokog mint pokol tornáca”. A kompozícióba angol és francia nyelvű szövegrészletek is beépülnek (amint a többibe is); ezzel jelzi a költő: valójában a XX. században *lepusztult egész Európa*, s az I. világháború maga alá temette a szellemi Teremtő Erőt. A *Városok* című ciklus még fokozottabban felerősíti ezt az élményt. A vizuális tabló bal sarkában H betűjel (Hungária), s itt is fájdalmas-ironikus szövegvariációk: „Hungarocsellet szigetelt háztető” a fejünk fölött, „féktávolságon belül folyik a csel/e patak”, s „elár/v/ult gyerek a fák alatt” – valahogy minden nagyon megromlott körülöttünk. A költő hiába töpreng: „lesz-e méz? máz?” – /f/el kell ismernie: „a játszma vége” közel (utalás Beckettre). A „soknyomozó történelem” csak azt fedez/het/i fel, ami a jelenhez: a „végjáték”-hoz vezetett, de megoldást ajánlani nem tud (*kommentárok a Jelenésekhez*).

Az *aacheni pályaudvar éjszakai képe* az atomizált élet, az elárvult, magukba forduló arcok döbbsent, feloldhatatlan idegenségét, a kapcsolatteremtés lehetetlenségét árasztja magából: „létüres tér előregyártott tetemek sír szélén álló fiatalok trehányás bevégeztetett”. Lelki halottak és valóságos holttestek, őrtorony, szögesdróttal körülvett kopár terek: ezek mind a XX. század ismerős tájai. A *Házkutatás emlékezetemben* című ciklus töredékes képsorokat, emlékrögöket villant elénk a múltból: apja-anyja, a gyermekkor mozaikfoszlányai, pisztolyos ember az ajtó mögött, élelem és ruha nélküli rohanások az óvóhelyre, rémálmok és rémfelriadások, háború, '56 - végül az elhagyott otthon, „és ami mindig hívogat: az elmulasztott utolsó vacsora”.

A kötet egyik legizgalmasabb és legnagyobb szabású kompozíciója a József Attila emlékére készült – majdnem húszlapos – *imágó!* (*elaborintus*). Azaz: a labirintus lebontása, a József Attila-problémával való szembenézés. Ami voltaképpen a „felnőtté válás”, a realitásokkal való birkózni-tudás kérdése. Egyetlen szellemi ember sem kerülhette meg e században a kérdést: vagy az Abszolútumhoz ragaszkodik (s akkor szükségképpen eljut az öngyilkosság gondolatáig); vagy elfogadja a realitásokat,

de velük szembeállva, tőlük függetlenül magát, amennyire lehetséges – kiküzd és megőrzi belső autonómiáját (ezt tette Kassák; Nagy Pál ezért tartja vonzóbbnak a kassáki szuverenitást, mint József Attila eszme-hívó fanatizmusát). „A világnak agyara van” – idézi Kassák elhíresült sorát; a világ tehát – a Szépség álcárcában – ellenséges, támadó velünk szemben; ha nem tudunk védekezni ellene: végünk van. József Attila nem tudott. A világ-labirintust le kell győznünk: belső önvédelmi kört kell kialakítanunk magunkban vele szemben – vélekedik Nagy Pál Kassák nyomán. Épp ezért e vizuális kompozíciót ars poétikának, s egyszersmind ellen-ars poétikának is felfoghatjuk: az óriás-labirintusban elveszeten tévelygő József Attila a XX. század költőiségének szimbóluma. A kegyetlen és közömbös világba „kivetetten” – mint lélekvesztőben – imbolyogva keresi a védettebb pontokat, sóvárog az „anyaméh” melegsége-otthonossága után. Nagy Pál magát a labirintusszindrómát állítja élénk szuggesztív képszerkezeteivel, a legkülönbélebb labirintusalakzatokkal, s Paolo Santarcangeli szövegeiből összeszerkesztett montázsai azt a boldog lelkiállapotot mutatják fel ellenpontként, amit ez a Szépségre és Szeretetre szomjazó költő valójában soha meg nem kap/hat/ott: „a mágikus mindenhatóság boldog káprázatában élni”-tudást. Voltaképpen ez a „regressus ad uterum”-élmény, ami a férfinak szerencsés esetben megadatik; József Attila ezt nem találta meg soha. „A magzat szívesen maradna továbbra is az anyaméhben ámde kegyetlenül a világba helyeztetik mint a világnak virága mint a szép híves patakra mint a lélekszerv lélekvesztőbe ül”. József Attila nem volt képes „felnőtté válni” – így az Éden nem nyílhatott meg előtte. Fél-életet élt fél-halottként; a valóság elől hiába menekült „Pathmos” szigetére (a Szellem birodalmába) – újjászületni nem tudott. A József Attila-szövegrészekből és a Ferenczi Sándor-féle pszichoanalitikus eszme-futtatások foszlányaiból összeállított kompozíció telítve van filozófiai utalásokkal (Platón, Protagórasz, Hermes Triszmegisztoz, János Jelenései, Nietzsche, Santarcangeli, Heidegger stb. „vendégszövegei”). Nagy Pál azt sugallja: az emberélet voltaképpen a kezdeti (gyermeki) boldog mindenhatóság-érzet és a valóság állandó konfliktusainak színtere. Vagyis az örömev és a valóság-elv konfrontációjából születik meg az, akivé egy idő után leszünk.

Nagy Pál az „imago-mágia-tipográfia-topográfia” eszközeivel, az egymásba torkoló labirintusmodellek felmutatásával érzékelteti: nem a labirintusból való szabadulás a végcél (ami csak a halál árán lehetséges), hanem a labirintus „bejárása”: „a felderítő út a gondolkodó agy tekervényein, a tudatalatti rejtett homályos járataiban a nyelv Ariadné-fonalával”. József Attila útközben fennakadt „a Semmi ágán”; hazájától nem „fizetséget”, csak megaláztatást kapott. Amit nem tudott elviselni. Azóta folyvást „börtökben dübörög a vonat a gát utca és a józsefvárosi teherpályaudvar között”, egy véres főt görgetve maga előtt; s a költő „kéz és lábtalan”, „világtalan” lohol „a Mindenhatóság boldogító káprázatában” álmai után. Ámokfutó volt – így példája „nem követendő”; mártírúma mégis főhajtást vált ki a „krisztusi kort” túlélő utódokban. A

labirintusvariációk záróképében a költő – „talpig feketében” – fejet hajt a nagy Előd előtt, elismervén: „kora zseniális lélekszerv-mérnöke”, akinek nemcsak emlékét, de műveit is élesztgetnünk kell, „hogy fehéren derengjen” árnyképe mindazokéval együtt, akik nem tudták elviselni a labirintus elviselhetetlen zártságát, és nem voltak képesek keményen szembenézni felnőtték módjára a valóság kemény törvényeivel.

Nagy Pál szemléletében a labirintus nemcsak az „életveszélyes bolyongás”, hanem a „kellems időtöltés” színtere is lehet: felfoghatjuk betűláncnak, rejtvénynek, szójátéknak, találós kérdésnek stb. S akkor megtanulunk „játszani”, amit József Attila csak vágyképként élhetett meg („jó szóval oktasd, játszani is engedd szép, komoly fiadat”). A vizuális költészetnek tehát – Nagy Pál szemléletében – ilyen szerepe is van: a szöveg *külső* képére irányítja a figyelmet, s míg annak megfejtésén-értelmezésén töprengünk, feloldódik bennünk a szövegsugallta tragikumérzet.

Kultikus ábrák, kőírásjelek, ősi szerszámok, őskori kőületek kelnek életre az alumban. A múltból, amely „idők mélyébe vesző kaverna, emberszabású barlanglakók üzenete” árad felénk hihetetlen energiával; minden tárgy, jel az „emberiség-folyamatba” ágyazódva kapja meg értelmét, jelentését. Talán a mi lepusztult korunk is magában hordja a diadalmas megújulás ígérését? – vagy egyre sivárabb lesz minden, amint azt a *táj (hiányzó figurával)* című ciklus sugallja? A 14 képszóvegből álló kompozíciósorozatban az írás és a háttér (fehér lap, fekete betűk) viszonyának folyamatos átalakításával kapcsolódnak egymáshoz az egyes darabok (s nem a szöveg elemeiből állnak össze a képek). A fekete-fehér kontraszthatás a világ ellentétekből álló dichotómiáját érzékelteti; a két alapszínre redukált valóság a „visszavont létezés” riasztó leegyszerűsödését fejezi ki. Mintha a „fekete lyuk” máris elnyeléssel fenyegetné mindazt az értéket, amit évezredek kultúrája felhalmozott.

A záróciklus (*kézről kézre*) mégis jelez egy kis reményt: ha a mai elkorcsosult világ el is pusztul (mint ahogy már több civilizáció összeomlott), a kultúra talán tovább él, hidat teremt múlt és jövő között, stafétabotszerűen nemzedékről nemzedékre továbbadva a bizonyosságot: „az Ige testté lett”. Bibliai szövegrészletek, francia és magyar betűsorok, Mallarmé-, Maurice Roche-, Ady-, Kassák-, József Attila-vendégszövegek kanyarognak-kavarognak a kinyílt tenyérsorozaton és a háttérben; a „négykezes” egymásba fonódó ábrája sugallja: talán még nem vészett el minden. Az albumot záró alkotói „üzenet” alternatívákat mutat fel: konzervativizmus – előrehaladás, dogmatizmus – szabadgondolkodás, individualizmus – közösségi tudat, nemtörődömség – felelősségvállalás (és így tovább). Rajtunk múlik, melyik irányban indulunk el; „s bár a helyi adottságok erősen befolyásolják döntéseinket, ezekre a világméretű kihívásokra egyetemes érvényű válasz keresendő”.

A kötetet záró önportrészorozat a szerzőt kedvelt tevékenységei közepette mutatják, nyomdagépek, tipográfiai eszközök, számítógépes képernyők társaságában. Ezek Nagy Pál életének mindennapos, meghitt „kellékei”: otthonosan érzi köztük magát,

mint ahogy az urbánus létben is. Az utolsó fotó a nyüzsgő város dinamizmusát érzékelteti: hatalmas házak, száguldó autók a háttérben. Előttük zsebre tett kézzel áll a költő, arcán magabiztos, derűs nyugalom; az örök mozgásban-változásban az egyetlen biztos pont: ő maga.

A kötet francia nyelvű változata – mint könyvészeti remekmű – 1994-ben jelent meg, ugyancsak a *Magyar Műhely* kiadásában. A szerző itt már egybegyűjti időközben készült francia nyelvű vizuális munkáit is. Az albumban láthatók azok a videogrammak, fotogrammak is, amelyeket a szerző egy-egy videóképszöveg megállítással a képernyőn lefényképezett, tehát digitálisból újra analógikussá alakított. Ezzel az albummal Nagy Pál mint kétnyelvű alkotó kivívta rangos helyét a világgöltészetben. Könyve tökéletes autonóm műalkotás, amelyben kép és szöveg egymás hatását erősíti; s így még azok is értik, akik számára a szöveg nyelvilleg nem hozzáférhető.

Nagy Pál tehát hosszú időn át könyv-tárgyban, könyv-egységben gondolkodott; nyilván Mallarmé *A kockadobás nem győzi le a véletlent* inspirációjára (a kötetet a szerző eredeti utasításai szerint a *Magyar Műhely* jelentette meg első ízben!). Mallarmé a könyv alapegységének nem az izolált oldalt tekintette, hanem a két könyvoldal *együttesét* (mint scripto-vizuális egységet). A dupla oldal percepciója újszerű olvasási folyamatot indít el: a szövegrészek (szavak, szócsoportok) elhelyezése nem lineáris-síkbeli, hanem térbeli; helyük a szöveg logikája szerint változhat (így többféle olvasatuk lehetséges). Az üres oldalrészek kiemelik a szöveget, s nagyobb hangsúlyt adnak a gondolat és a kép együttesének: a szöveget egyszerre kell nézni-olvasni, tehát *együtt* kínálja a képzőművészeti és irodalmi élményt. Nagy Pál mindkét albuma ennek megfelelően készült – így organikus egésznek (*corpusnak*) érzékeljük őket. A vizuális szövegalbum voltaképpen *médiumpént*, a szemiotika eszközeivel szemantikai sugallatokat közvetít.

*

A 80-as évek derekán-végén azonban Nagy Pál már a könyv kereteiből való kilépést fontolgatja. Figyelme egyre inkább egy viszonylag új technikai eszköz, a videó felé fordul. Úgy véli: a hangzás – látás – térbeliség – jelentésesség *szintézisét* a videó jobban megvalósíthatja, mint a könyv. Szombathy Bálint kritikája a *Journal*-ról (Új Symposium 1987/11–12. sz.) hívja fel a figyelmét arra, hogy a könyvformátum nem megfelelő a fenti szintézis megteremtésére; erre sokkal alkalmasabb a film vagy a videó, „amelyek irodalmi felhasználására a 'műhelyesek' már tettek is kísérletet” egy videó-folyóirat (a p'ART – azaz Paris-ART) indításával. Nagy Pál – örülve a támogató-elismerő kritikának – 1988-ban felvázolja programjukat (*Új médiumok, új művészetek*), amelyben hangsúlyozza: a p'ART a videó-kínálta lehetőségeket kiaknázó műhely; benne a videokliphez hasonló, de szöveggözpontú művek, interjúk, a művészeti élet hírei stb. jelennek meg. Az írott szöveg új esélye: kilépni a könyvből; a tipografikus irodalom mellett „a képernyőn megjelenő képszöveg, az elektronikus írás, az elektronikus irodalom” egyre na-

gyobb jelentőségre tehet szert. A video-folyóirat „minden olyan alkotásnak teret ad, amely a hagyományos kifejezőmódokon, azok műfajain túl az új médium, a videó lehetőségeit kihasználva keres új megjelenési formákat.”

A p'ART szerkesztésében Nagy Pál – mint lapszerkesztő, tipográfus – mellett több művészeti ág képviselői is részt vesznek: Albert Pál irodalomkritikus, Dávid András filmes, a francia és a német televízió munkatársa, Major Kamill festőművész, Matolcsy Eszter zenész (ő a hangfelvételekért felelős), Molnár Katalin író („civilben” számítógépes), Somlósi Lajos fotóművész. Így tehát valódi „összművészeti” teljesítményre vállalkoznak. Az 1990. márc.-i, 6/7. dupla számban feldolgozzák a *Magyar Műhely* történetét; ez mindmáig a legteljesebb és leghitelesebb kép folyóiratuk indításáról, törekvéseikről, a hazai és a világművészetben játszott szerepükről. A p'ARTnak összesen 9 száma jelent meg; az utolsó, az összevont 10/11. szám már nem jutott el az előfizetők-höz, nyilván anyagiak híján (minderről bővebben lásd: *él/e/tem* III. k. 51–60. p.).

Bár Nagy Pál úgy véli: az irodalmi videó inkább a könyvvel, mint a filmmel rokon, az új műfajt mégis „többdimenziós”-nak tartja, hiszen „a hagyományos könyvszerzés megbontásának lehetőségei a könyv szemiotizálásától egészen a könyv kinetizálásának különféle módozataiig /.../ a könyv-tárgytól a képszalagon rögzített szövegig, sőt az irodalmi performansz rögzítetlen műfajaiig terjednek”. Épp ezért kilép a könyvkeretből: „Ez után a könyv mint olyan egyelőre kiszorult írói munkásságomból – emlékezik. – Minden időmet videó-képszövegek és kisebb-nagyobb formátumú vizuális lapok készítésének, performanszok kidolgozásának szenteltem. A fesztiválokra és kiállításokra való (személyes vagy kazetta-közvetítette) részvétel is rengeteg időt vett igénybe; a könyvből való kilépés bizony bonyolult és hosszan tartó folyamatnak bizonyult” (uo. 60. p.). Ekkor már Nagy Pál jelenkorunk legeredetibb és leghatékonyabb műfajának a képszöveget tartja (természetesen nem a kommersz reklámszövegekre, bugyuta tömegszórakoztatásra gondol, hanem *valódi* műalkotásokra, amelyeknek rematerializációja rendkívüli módon fejleszti vizuális-absztrakciós képességeinket). Legsürgetőbb feladatának éppen ezért az új médiumok, technikai eszközök kínálta lehetőségek kiaknázását tartja: ha a művész egyszerre több irányból „bombázza” a befogadói tudatot, talán könnyebben kialakul értő/érdeklődő közönsége. Úgy véli: fontos, hogy „az autonóm művészet átalakulása, adaptálódása a XXI. századi felvilágosodás, az újítás, a kísérletezés, ugyanakkor a fokozatosság és folyamatosság szellemében menjen végbe”. Sajnálatosnak tartja, hogy az elektroakusztikus zenei stúdiók, jól felszerelt vizuális műhelyek a kultúrparipar érdekcsoportjai kezében vannak mind Nyugaton, mind Keleten, és nem alakult ki a megfelelő terjesztői hálózat sem.

Nagy Pál mélyen meg van győződve arról, hogy a jövő az „anyagtalan”, vagyis „anyag-független” elektronikus művészeté. *Az irodalom új műfajai* című könyvében (1995) imponáló teoretikus felkészültséggel és naprakész tájékozottsággal mutatja be

a vizuális költészetben belüli gazdag műfajskálát (konkrét vers, képvers, vizuális szöveg, képszöveg, vetített szöveg, vizuális performansz, video-grafika, video-performansz stb.). Az elektronikus művészet jelentőségét abban látja, hogy a számítógépen készült képszöveg (komputergrafika) a videóval szövetkezve a virtuális világba való behatolást teszi lehetővé, s így közelebb visz bennünket a mikro- és makrokozmosz játékos felfedezéséhez. Ő maga 1980–95 között 7 magyar és 7 francia nyelvű videoszöveggel számos európai és amerikai modern művészeti fesztiválon vett részt; repertoárján leggyakrabban az 1985-ben készült francia nyelvű *Métro-police*, illetve a magyar nyelvű *Phoné* (1988), valamint a szintén francia Derrida-parafrázis (*Secrét*, 1992) szerepelt. Itthon talán a legismertebb munkája a Bruno Montelsszel közösen forgatott képszöveg (*Autodafé*, 1995), amelyet az ELTE Informatikai Intézete hatalmas, korszerű számítógépén sikerült „titokban” digitalizálnia. Mint szó volt róla, már 1994-es francia nyelvű *Journal*jában láthatók azok a fotogrammak, amelyeket digitálisból újra analógikussá alakított.

A *Métro-police* című videoszöveg eredetileg francia nyelvű szövegtárgy volt (később magyar nyelven is elkészült). Egy városról tudósított, amelynek alaprajzát hamuval festették a földre, körvonalai meghatározatlanok (jelképhálózata a kör és a négyzet elemi képzetétől a napváros, az égi város és az eszményi állam asszociációs köréig terjed). Az 1984-es *Journal*ban az *imágó!* – sorozatban szerepelt mint képvers; az 1985-ben készült videoművészeti alkotásban mint nyomóforma, illetve mint látható/hallható szöveg; majd az 1994-es *Journal*ba is bekerült mint képszöveg. A szövegtárgyon a város valójában csak távoli körvonalakban látható, oldalnézetben; maga a szöveg pedig felülről nézve a betűkből bontható ki. – Így nézvést a város valamiféle alaprajza is kivehető. A videováltozaton (melynek alcíme: *Journal in-time IX.*) a nyomóforma először oldalról, az utolsó kockákon pedig – egy tükör segítségével – felülről látható. A képsort itt ritmikus zajok kísérik, amelyek hol lábdobogásra – dobpergésre, hol vízcepegésre, óraketyegésre, hol szívverésre, esetleg gépi zörejre emlékeztetnek. Kékesi Zoltán kitűnő elemzésében (i. m. 82–89. p.) a képszöveg önmagán túlmutató összefüggéseire hívja fel a figyelmet: a szöveg a *nyelv emlékezete* körül forog, méghozzá kettős értelemben: a nyelv által magában foglalt emlékezet, vagyis a dolgok *tapasztalásának* nyelvi emlékezete; illetve a nyelv *fönnymaradása* – megőrződése értelmében. Tehát a város egyrészt a nyelv *allegóriája* – a wittgensteini felfogásnak megfelelően („nyelvünket olybá vehetjük, mint egy régi várost, mint zegzugos térséget utcácskákkal és terekkel, régi és új házakkal; az egészet egy csomó új előváros öleli körül, egyenes és szabályos utcákkal és egyforma házakkal”); másrészt viszont a nyelv *szimbóluma*, maga is emlék. „A ’szimbolikus’ értelmezés a várost képzeletbeliként mutatja be, emlékként vagy álomként, az ’allegorikus’ értelmezés a puszta test gépies működésével azonosítja. /.../ A szöveg – amely a videón több, egymásra rétegződő, egyszerre hallható hang előadásában is megszólal – szintén

összekapcsolja a szervesen, külsőleges nyomként, valamint a hangként, beszédként felfogott nyelvet”. Kékesi magát a címet is többértelműnek tartja: a metropolis közismert jelentésén túl a *Métro* egy betűtípus neve, a *police* pedig régebben a betűk tárolására szolgáló rekeszt jelölte; így a két szó összekapcsolása a kész elemekből – betűk, képek, hangok, szavak – „ragasztására” (azaz: a mű collage-szerű felépítésére) is utal. A nyelv tehát mint „város” szabvány szerint készült, kész („előre gyártott”) mozgó elemek folyton átrendeződő együttese. A felvételsor lassan felépülő, majd ismét lebontott képek egymásutánjából áll össze („a szövegtárgytól az ólombetűkből összerakott szavakon keresztül a Métro-police látható és hangzó szövegéig halad, majd ismét visszatér a szövegtárgyhoz”).

A *Phoné* című videoszöveg a görög Persephoné kettősségének játékára épül (fél-évet az Alvilágban tölt, fél-évet a napvilágon – mint fényt árasztó természetisten-nő). Történetébe a homéroszi Déméter Himnusz szövegfoszlányai is beépülnek (Hádész egy nárcisz segítségével csábítja le Démétert az Alvilágba), más jellegű hangokkal, hétköznapi szövegfragmentumokkal vegyülve. A képernyőn a görög mítoszabrázolások részletei és a számítógéppel előállított szövegek jelennek meg; a zárlatban egy nagy H-betű (Hádész, esetleg Hermész, a hírvívő jelképeként). Hermész, a lélekvezető, a kultúra, a szellem, a tudományok területén jártas „kalauz” az Alvilág követe – ő közvetíti számunkra a fény-sötétség ősi mítoszáét, hidat képez a múltból a jövőbe, felmutatva a modernitás kultúrájának ősi gyökereit. Ugyanakkor arra figyelmeztet: utunk (egyéni és emberiség szinten) a Hádészbe vezet. A mű „a katódcső /üres/ sugárzásával”, a médium lassú elnémuló morajlásával zárul: a „fekete lyuk” – mielőtt megsemmisülne – mindent elnyel. Kékesi Zoltán e mű elemzésében Hajas Tibor *A katódsugárzás szépsége* című munkájára utal (*d’atelier*, 1985), mint amelyben már megfogalmazódott a felismerés: a TV és a videó „egyetlen üzenete” a jövő apokaliptikus megsejtése. Kékesi úgy véli: a *Phoné* sok tekintetben kompaktabb mű, mint Nagy Pál többi videoművészeti alkotása; ugyanakkor mégsem éri el a *Métro-police* összetettségét, sokrétű jelentésségét. Ugyanis a számítógépes szövegalkotást nem képes szerves összefüggésbe hozni azokkal a felismerésekkel, amelyek a virtuális valóság fogalmát a közelmúlt egyik alapvető metaforájává tették. A mű inkább szöveg- és nem látványközpontú (ami azonban feltehetően nincs ellentétben a szerző alapvető szándékával (i. m. 90–95. p.).

Nagy Pál legérdekesebb képszövege – az általános vélekedés szerint – a 6'-es *Autodafé*. A felvételeken Bruno Montels (aki Nagy Pál hallgatója volt a Collège International de Philosophie-n tartott képszövegkurzusán) arcának egészen közelről fényképezett, kinagyított részlete látható, előbb lehunyt, majd tágra nyitott szemmel – a háttérből egy monoton hangot hallunk, magyar mondatokat, kérdéseket sorolva, amelyeket a „médium” megismétel, anélkül, hogy értené a szöveget. Az arc mozdu-

latlan, a fiatal francia író láthatóan erősen koncentrálna a hangok pontos kiejtésére; ennek ellenére az ismétlésben mind több az esetleges hangtorzulás. Kékesi arra hívja fel figyelmünket (i. m. 110–115. p.), hogy a médium mimikájában az idegenség, személytelenség – egyfajta színpadiasság – fejeződik ki; a háttérben beszélő hangja kissé erőszakolt: észrevehetően igyekszik hangján uralkodni, de ez nem mindig sikerül. „Nagy Pál alkotása hang és beszéd különbségére épít” – a beszéd (hanghordozás) többletet ad ahhoz, amit a szavak önmagukban kimondanak. Amikor a szereplő szemek kinyílnak, tekintetének nyugtalan, kereső mozgása a háttérben beszélő „megfoghatatlanságának” bizonytalan érzetét jelzi. A felvevőgépkészítette *képsorozat* a hanggal együtt a *videó* és a *performansz* összekapcsolásának sajátos perspektíváját kínálja; így a gép nem kizárólag a rögzítés eszköze, hanem a performansz részét képező médium. Az *Autodafé* a test működésének külsőleges mozzanataira irányítja a figyelmet; „arra, hogy miként szabnak korlátot az egyes szabályozó rendszerek (jelen esetben a nyelv ’testbe írt’ szabályai) a test ’szabad’ működésének”. Így tehát a mű voltaképpen a „testművészet” (body art) körébe is sorolható. Az *Autodafé* esetében – Kékesi szerint – „a testi tapasztalás személyességét a mozgás és az érzékelés megkerülhetetlen (a ’személytelen’, ’idegen’ nyelv alakította) szabályszerűségei teszik zárójelbe. A mű ’kinetizálja’ a szöveget, hogy a nyelvet a test kulturálisan szabályozott működéseként mutassa be”. A videoszöveg lényegében a 60/70-es évek rituális performanszaihoz is kapcsolható, amelyekben a néző maga is szereplővé vált (a test megkínzása – a befogadó azonosulása a szenvedéssel). Ugyanis a videón szereplő író nem érti a szájába adott mondatokat, tehát számára kínzó erőfeszítés a szöveg lehetőleg pontos visszaadása. Így a látvány – áttételesen – azt sugallja a néző számára: „minden anyanyelv idegen” annak, aki nem ugyanabban a nyelvi közegben él. A mű „üzenete” tehát: legyünk toleránsak egymás (anyanyelve) iránt, s ne tegyük ki inkvizitórius gyötretésnek azt, aki nem a mi anyanyelvünkben otthonos.

Nagy Pál a továbbiakban is *a nyelv természetét* kutatja. Tapasztalatait újra könyvformában teszi közzé (*Nem görög a haraszt*, 1998). „A könyvhöz való visszatérés a spirál felfelé tartó ágán helyezhető el” – hangoztatja; tehát nem „retro”-nak szánja. *Phoné* címűalkotásából átvett videogramákat, de több más – mindkét *Journal*-albumából, valamint a *Métro-police*-ből átemelt – szövegeket is közöl benne. Így mintegy szintézist teremt korábbi munkái között. Nem összefüggő, egymáshoz szorosan kapcsolódó szövegdarabokról van itt szó, inkább a részletek egymás közti viszonyának változathatóságáról, a szövegösszefüggések átstrukturálásáról (a mozgatható – kiemelhető – felcserélhető – újra felhasználható elemeket új szövegegységekkel variálja, egészíti ki). Ő maga abban látja könyve újdonságát, hogy „a leállított videoképszöveg képernyőről való fényképezésének módszerét” kiterjesztette egy egész kötetre, amelyben „a görög-római hagyomány eltűnéséről” ad számot: „Elsíratom azt, de úgy, hogy egy kísérleti formával kísérletezem tovább: mozgóképet állóképpé, digitális (numerikus)

képet analógikus képpé alakítok át” (*él/e/tem* III.k. 202–211. p.). Később a mű mítoszi vonatkozásait emeli ki. Ugyanazon téma kettős megjelenítését akár időszembesítésként is felfoghatjuk: egy 1977-ben a Kossuth Klubban tartott performanszában (*Öröklét*) beszél arról, hogy „sorsdémonunk” fokozatosan „haláldémonunkká” érik. Kerényi Károlyra hivatkozik, aki szerint „két Hermész létezik: egy fiatal és egy öreg. /.../ A vázaképeken egymás mellett pillantjuk meg az öregebb s a fiatalabb Hermészt; mindkettő hírnök-pálcát tart a kezében”. Csakhogy miközben megöregedett: elvesztette teremtő erejét. „Az élet phallikusan megjelenített eredete /.../ lélekszerű volt már az archaikus görögség számára is”. A „lélekszerű” viszont megfoghatatlan – így hát Nagy Pál szemében nincs ellentét az archaikus művészet és korunk virtuális művészete között: „A hálózat régóta létezik. Kezdetben labirintusnak nevezték. Később Selyemútnak, Fűszerek útjának. A rómaiak hadiútnak. A középkorban zarándokútnak. Az újkorban vasútnak, autóútnak. Ma internetnek hívják. Én *inter salutis*nak nevezem: az üdvösség útjának. Anyagtalanná változott, de ugyanaz az út. Ugyanaz a háló. Ugyanaz a vírus. Ebben a kórban halt meg Keruac. Ebben halt meg Burroghs. Ebben Bakucz József és nemrégiben Maurice Roche. Sorsdémonuk haláldémonná érett” (in: *Egy másik élet*, 2009; 151–153. p.).

Nagy Pál úgy véli: „gondolkodásunk kezd kétpólusúvá válni”, s „a bináris ketrecbe sajnos az emberi gondolkodásmód is könnyen bezáródhat”. Ezért fontos számára a szöveg dinamikájának felfokozása, a soknézőpontú olvasat lehetőségének megteremtése a szövegösszefüggésen belül (a videogrammák élnek, helyet cserélnek, variálódnak; míg a lineáris szöveg csak egyféle olvasatot kínál). Szerinte maga az irodalom *fogalma* is átalakul majd a számítógépes érában – ezért zárja így a *nem görögöt*: „enter new date”. Azaz: „Kezdjük új időszámítást. Ha a helyzet átértékelése után a dolgok újra a helyükre – új helyükre – kerülnek, akkor készek leszünk szembenézni az új kihívásokkal” (*él/e/tem* III. k. 210. p.).

1999-ben Nagy Pál Bujdosó Alpárral közös kiadványt jelentet meg: *A kötchei iratok*. Che Guevara állítólagos naplóját találták meg Kötcsén (egy Somogy megyei kis zsákfaluban), amit aztán néhány tucat példányban számítógépen kiprintelve tettek közzé (*Naplótöredék*, a *Kötchei Kiáltvány*, levelek) egy hosszú bevezető tanulmány kíséretében. Természetesen kitaláció az egész, fantáziaszülte „koholmány”; „üzene- te” mégis élő: „A hősök nem halnak meg, nem halhatnak meg, nem is akarnak meghalni.” Ernesto „Che” ifjú szívekben él ma is, mint a mi Petőfink, Adynk. „Che maga a megtestesült huszadik századvegi utópia – ezért nem halhat meg.” „Él minden forradalmi utópiában”, kamaszok pólóin, szobafalak plakátjain, a fiatalok álmaiban. Ezért találkozhattak vele a szerzők is Kötcsén, amely falut ezentúl Köt-Che néven is emlegetni fognak (*él/e/tem* III. k. 213. p.).

*

Mindezek után Nagy Pál – hogy szembeszegüljön betegségével és az elmúlással –

háromkötetes önéletírásában (*Journal in-time, él/e/tem* I–III.) emléket állít az „eltűnt idő”-nek. Nem annyira regényszerűen, mint inkább a tőle elméleti könyveiben megszokott „történetírói” hitelességgel, „tudósi” alaposággal. Elbeszéli családjá történetét, saját gyermek- s ifjúkorát (I. k.); ’56-os tevékenységét, majd menekülését, párizsi letelepedését, a *Magyar Műhely* alapításának körülményeit; kapcsolatukat a hazai irodalmi élettel; beágyazódásukat a nyugati kultúrába s az experimentális költészet élvonalába kerülésüket (II. k.). Végül – a rendszerváltás utáni – hazai fogadtatásukat, a Műhely „hazaköltöztetését” s „örökölt hagyását” az ifjabb nemzedékekre. Majd beszámol a maga személyes életének újabb fordulójáról, s bizonyos értelemben számvevő-tést készít: annyi évtizeden át „tisztelegesen dolgoztunk, tisztelősen dolgoztam. Ennyi volt bennünk, ennyi volt bennem; kihoztam magamból a maximumot. Hogy amit elértünk (elértem) csak keveseket érdekel? Magasra tettük a mércét. /.../ Nem az a fontos, hogy az új művészet, az új irodalom sokakat meghódítson, hanem az, hogy (talán keveseknek, de) mintául szolgáljon, példa legyen: így is lehet, ezen a színvonalon, megalkuvások, engedmények nélkül” (III. k. 304/5. p.).

Emlékiratai folytatásának tekinthető a 2009-ben *Egy másik élet* című műve, amelyben súlyos betegségéről s a műtétek utáni felépüléséről ad számot. A Sorstól (és orvosaitól) ajándékba kapott új életszakasz termését láthatjuk itt (novellák, versek, képversek, esszék, tanulmányok stb.). Úgy érzi: egy másik élet *lehetősége* nyílt meg előtte – sőt, mint a Fülszövegben olvashatjuk – mindnyájunk előtt az utóbbi évtizedekben. Nagy Pál hisz, hinni akar az „informatikai társadalom” jövőjében, a haladásban, amely – a múlt s jelen szellemi tapasztalataira építve – majd megérleli a maga gyümölcsét. Úgy véli: az „átjárhatóságban”, a kölcsönös kapcsolatokban, az eszmék ide-oda-mozgásában megszületik a politikai és szemléleti határokat, korlátokat nem ismerő, embertől emberig közvetlenül terjedő „új művészet” és „új tudomány”, amelyről Rimbaud s nyomában minden modern költő álmodott („modernnek kell lenni mindenestől”).

Kréta szigetén járva, a természetes élet derűs nyugalmaiban gyönyörködve tudatosult Nagy Pálban, hogy a civilizatorikus „nyüzgésnek, fontoskodásnak nem sok értelme van. Hogy a *létező* igazi léte más, finomabb összetevőkből áll: porból, füstből, diófából, kőkerítésből, nyugvó napból, szurokfekete égen ragyogó csillagokból. S még elvontabb dolgokból: csendből, nyugalomból, lombusogásból, vízcso bogásból”. Hiszen emberi mivoltunk az örök Természetben gyökerezik; a kultúra ezt a természeti-szemléti örökséget őrzi, adja tovább az utókornak. E felismerés fényében összegez, annak büszke tudatában, hogy ő is „folytató”, továbbadó: gazdagította, s nem rombolta a kultúrát. „Mindazok, akiket tisztetek, mindazok, akiket szeretek, *ebben* voltak elődeim: a szavak furcsa összerakásában, szójátékok, rébuszok gyártásában, a rejtélyes beszéd fogalmazásában, különös gondolatok szöveggé szerkesztésében. Rabelais-t olvasom. Régi magyar önéletírásokat. Burtont, Baltasar Graciánt,

Proustot, Joyce-ot, Szentkuthyt. Szeretem a magaslati levegőt. És azt gondolom, mások is szeretik. Ha nem is sokan, ahhoz elegenden, hogy ne érezzem magam magányosnak. Különcnek. Más világba valónak (35/36. p.).

Betegsége s a világban bekövetkezett gyors változások rádöbbenették arra, hogy alapjában véve konzervatív, hiszen (ő is) azt vallja: csakis az értékeket megőrizve tudunk/tudnánk továbblépni egy magasabb minőségű, emberre szabott világ kialakítása felé. Úgy érzi: túl gyorsan, s nem jó irányban ment végbe itthon a /rendszer/váltás; nem sikerült igazán felzárkóznunk Európához semmilyen tekintetben sem. Keserű szarkazmussal ír közéletünk megannyi visszásságáról, a politikai pártok egymással vetélkedő, – s nem az össz nemzet érdekeit szem előtt tartó – viszályáról. Ami egyfajta patthelyzetet hozott létre, s hosszabb távon az ország romlását idézi elő.

Ahogy a politika, úgy az irodalmi élet is *érdekharcoktól* megosztott, szétszabdalt. Nem csoda hát, hogy az exkluzív avantgárdnak most sincs benne hely: „kiközösített”, tiltott volt az egész XX. századon át; így nem tudta a maga szélesebb bázisát megteremteni. Hiszen az avantgárd művészet „se nem népies, se nem urbánus, mert nem nemzeti vagy társadalompolitikai, hanem esztétikai alapon szerveződik”. Ez a művészet nem ’zsidó’, nem ’kozmpolita’, nem ’nacionalista’, nem is ’hazafias’: ez a művészet modern és experimentális. „Új stílust hoz, új kifejező eszközökkel kísérletezik; alternatív lehetőségeket kínál a megcsontosodott irodalmi, művészeti eszmékhez és gyakorlathoz”. Így hát érthető, ha „mindkét tábor (népies, urbánus) legjobb esetben úgy tesz, mintha a magyar avantgárd nem is léteznék!” (105/6. p.)

Nagy Pál immár szelíd iróniával szemléli önmagát, léhelyzetét, „kívülállását” a csoport- és pártharcokon. 75. életévét betöltvén, mind bölcsebb belátással tekint Sorsára, elfogadván, amit az még nyújtani tud neki: „Megjött hát az öregség. / Síppal, dobbal, nádi hegedűvel / kellett volna érkeznie, / ehelyett beszökött, mint az ősz! / Pedig ez már nem is az ősz, / hanem a csontkemény tél” (*Öregség*, 207. p.). Egyre gyakrabban álmodik halottaival (édesanyja, két testvére), s egyre szorongatóbban érzi: „Nincs örök élet. Csak örök halál van. / Végre valami örök életünkben.”

Nyugodt méltósággal veszi hát tudomásul: „Édesgyermeké vagyok a *mostoha* magyar irodalomnak.” Mert neki akkor is *édesanyja* az anyanyelv, ha az *mostohán* bánik vele.

Lászlóffy Csaba

Te is mint Velence

Az elszemtelenedett kísértetek megint

bizánci jellemtelenség velencei
könnyelműség példája int

utóbbi századokon át
hol a szultánnak hol keresztény
érdekekért csillogtatta magát

(Bizáncot éljük – Velencéről
álmodozni nem kell már)

a dózsék fattyai! Gritti?
a kalmár-
érzéken-mohóságon átütött
egy-egy kitartó kurtizán érzékisége

(amit nem látott még – a kimaradt
emlék hiányát őrzi így az agy)

mint ráncokban test verítéke
a Város szennyvize
gondolák(atok) suhannak benne

látlak Velence *kárpitozott melle*
(álmban a tapasztalat
nem gyűlöletedből gyűl
a gyermekeinknek jövő-modellre –
csak vissza ne halljuk soha!)

az éjszakára úgy felejtett lámpa
fényköde mögé ha föleszmélsz
mennyit képzelsz oda?

dauerolt sörényen és oroslánarc-
 merevségen tapogatózva – – –
 hogy ne maradjon pusztá szó a
 lagúnák *hódköztársasága*

sehol a lékek-
 megtartó friss emóciók
 csak a *trecentó*ban kifaragott
 példás bűnök erények

nem mindenkinek adatik meg
 bölcs homéroszi nyugalommal
 köemlőt harapdálni –
 az igazi defektus
 ilyenkor: LÁTNI!

ujjad begyével látnál bár
 mint a vakok
 és nem „rossz szokásokba gyökerezve mélyen”*
 bosszútól s a nap mint nap kiszabott
 büntetésektől elcsigázva
 mintha savfürdőbe mártanának az éjben

reggel értetlenül néz rám a
 Múzsa: ölelés? öröm? ihlet?
 – temérdek házimunka várja
 s a nyeresémes bankkötvények száma –
 (én folyton azt számítom: mit veszíthet)

fövünk közös bugyorban
 te szajha örökkévalóság!
 térdemen a nyitott könyv:
nyitott koporsó**
 – csak elhordják
 a csúcsot alólám le nem taszítanak

horror képzelgések egyhangúak.

*Michelangelo   **Robert Lowell

(Talált vers)

Kegyelmezz az ölelésnek

Kegyelmezz az ölelésnek
siralomtól süppedek
ne fojtsd fagyos palástodba
tavaszt őrző füttyödöt

mielőtt még benned bíztam
valék vad örömtelen
s lettem leghidegebb vízben
józanulni képtelen

ezüst hajszálaim pengesd
hallgasd időtlen dalom
ujjaidra tekerednek
tenálad az oltalom

tőled távol bánt a napfény
az éjszakát kivárom
kegyelmezz a szerelemnek
haja haja virágom.

(1980-as évek)

Mivé lett kerted?

Szélcsend. Nem rezzen pille se. Gyermeteg
idillt utánzó, telthazug, habfehér
nyugalom már az idegeidre megy –
a katángkóró árnya is többet ér.

Nadány-mennyország* álmait üldözöd –
„eljött a szád a számhoz” vagy: „csillogó
tündéri nők” – lám, stílus-ugar-meződ
lággyügyögése soha ki nem fogyó!

Szerencsés flótás, bús ladik ringatott;
mért nem vigyáztál, hogy be ne törjenek
birodalmadba bivalyok, kételyek?
Mivé lett kerted? Csak lilium-romok.

* *Nadányi Zoltán*-vers nosztalgia

Hamvas Béla-elégia

*„És kimerít, ahogy nézem”
(Sylvia Plath)*

Már nem az ok,
nem a vér rohangál – csak az okozatok.
A többi a természetben gyökeredzik.
Ám ha szereted, tőled el nem szakad.

Könnyebben elveszíthető egy ország,
vagy önmagad. –

Húsod alól, bolond,
mi kelhet-rügyezhet ki még? A csont?
Bordáid közt pár kóbor sejtelem;
aztán mindent felfal a kórság,
s a védekező ösztön csak üres (j)egen
lapátol, mintha kaszabolná már a

létezés lehetséges titkait, mik
a lég zugaiban szoronganak,
míg a képzelet méz-ölű rónája
fölött szét nem szórja őket a nap.

Dögszag, miként seregdülés után –
s te könnyű bogártörmelék gyanánt
tovatúnsz valahol

a mindig felfénylő jövők
túlteltett atomjai között.

Mindegy már, hogy honnan: trópusi kék
(kitalált) tájról, vagy igaz
s vesztesre ítélt hely korlátjai mögül
étkeztek volt a hívások feléd.

Vesztőhely mind – ha űr; ha kimerül.
A szabadság csatateré is az.

Jövendő emlékeim

„s csak az emlékezet nem emlékezett rám”
(Vásárhelyi Géza – 1979)

A képzeteim (kín és kórlap)
pallérozottan – nem ahogy
lejárt sarkom s diók kopognak –:
megsüketültek, elvakultak.
Bizonyosság a rossz kedély
(Kazinczy rút toronyszobában!
mikor csúz s kezdődő fekély
gyötörte); csenevész, egér-
farkincányi fény mint esély,
ha az ösztön halálraváltan
– csökkent kis állat nagy csatákban –
felsír. Halkuló pulzusom
a meszesedő koponyában.

Valami valahonnan

Visszasüt valahonnan
a juhar piros levele –
ez is csupán emlékezet?
Mállik a járdaszél alattunk,
ahonnan felpillantunk, még a
lehallgatáskor változatlanul
számításba vett meleg manzárd-
szobára. A szív a mellkas alatt
lecsillapulva, mint a fény, amely
lágyan, védtelenül szeretne be-
hatolni egy ismeretlen vadonba.
„Önzésük után ítélve nemcsak más
nemzedék – egész más emberi fajta!”
A száj alig mozog: bátyuska halkán
és lassan formálja a szavakat;
annál keményebb az ítélet a
puhány és céltalan fejekről.
Az ősi szövegnek van igaza?
Ami számít, az mind történelem;
az örökségen kívül van-e még
valami érdekes?

Kész cinizmus, hogy
divattermék lett az ostobaság.
Mintha lecsüngő ágú fához érnék
ezen az estén. Ő sem érti már,
a lányunk sem?... Minden játék csak akkor
ér valamit, ha visszasüt ránk.

1992. november 13.

Jóslat

Ha már semmi:
sűrű tajték,
tenger sója,
kőmagány

(képzelt kürt
szavától távol
nyög az Úr,
könnyít magán),

selymes fű se,
soha többé
erdő, vadak,
tünde ég,

nem hálóz be
fonál, póké,
s mélység hulló-
hidegét

már nem érzed
(volt-e véred?) –
a gondolat
üt csak át

porzó vágtn,
gyilkos füstön,
ingatag trón
aranyát

vérrel festi,
s cseppent ürmöt
öntelt polgár-
örömök

poharába,
hitközségek
falára fest
ördögöt.

Roskadozó
birodalmak
csúrje ha ki-
fosztatott,

csak a békés
értelemtől
(higgyétek e
jóslatot!):

remélhetek
– soha máshol,
csak a földön –
szép napot.

Egyed Emese

Promethea

Kiáltás a víz fölött

Batrachi Adél, saskisasszonyom.
Hadd mondjam el, hogy láttalak és látlak,
nemlétedbe kiáltozok utánad,
túl nehéz utat választottál, Léda,
s lettél eképpen gyors vadászból préda,
ártatlan préda!

Véget ért immár földi röpülésed,
szavak selymébe takargatlak téged,
vers bársonyán siratlak, szép reménység.

Meséd mesélem, hogy mások is értsék.

Július huszonkettő: saskisasszony
bojt helyett jeladót kap tarkójára.
Üzenjen majd magáról a világba.
Tanítson minket jó tudásra. Tán
nincsen is szükség jobb tanácsadóra.
Ősszel indult, ösztöne volt az óra.

(Korán indultál, nem ez volt megírva,
siattél, szép *Aquila pomarina*
mesélek rólad, versemben siratlak:
nem hagytál időt fiatal magadnak
vándorlásodhoz erőt gyűjtögetni,
edzeni, lélekben elcsendesedni,
változásokra könnyedén felelni,
elfogadva testi-lelki tudásul
s véve a mindenható titkot – társul...)

Korán indultál délnek. Szeptember volt,
ötödik napja vagy a hatodik.
Jeladós madár, vándorjeled vártuk
Felleg-utadból végső minutádig.

Szárnyalásod a az éjből kiviláglik.

Indulásod könnyes szemekkel látom:
Szeptember tizenkettő? Tizenhárom?
Hamar lendülsz másfél kilónyi testtel
másfél méteres szárnyfeszávolsággal,
könnyű, karcsú testeddel hosszú útnak.

Istenek földjén pihensz, Görögország
Evros deltáját kínálja egy sasnak!
Békászhat is, rejtőzhet száraz helyre,
magányos útja titkára figyelve.

A Dardanellák! Nem a Boszporusz
volt ifjú szárnyalásod szoros-útja,
Kisázsziába értél ugyanaznap,
Törökország, majd Samos szigete...
A kontinensre vissza, vissza!
Tenger
partja fölött szállsz, élet és halál
határán repülsz, drága madaram.

Szíriába érsz Léda, megmártózol
mesés Libanon légterében is,
Izraelen át Egyiptomba érsz már...

(Mint madár tolla, naptárlapok hullnak.
Erős ösztönrel indultál az útnak,
különc madár vagy, életre teremtve
megannyi veszélyforrást kerülgetve.)

Dél elmúlt két órával, merre jársz?
Látlak s látom a Szezei-csatornát
Harmincöt kilométerrel – odább.

Szárnyak suhognak, szállj, remény, tovább.

Szeptember húsz. Az erdélyi madár
a Sínai-félsziget fölött száll most.
Délután van, két óra...

Négy körül
másképpen dönt! Jaj, fordul dél-keletnek.

(Miért szállsz arra?)

Hiába követlek,
ha nem óvhatlak, vakmerő leánykám,
sasnyelven rikoltoznom, vissza, árvám,
térj vissza, te, eltévedt madárgyermek,
emberek földjén iszonyú tört vetnek,
ocsmány lépveszőt készítenek máris,
jaj, nem hallasz meg, nem érted a nyelvet.

Hogy tartsalak meg? Segíts,
Madáristen.

Sasok varázsigeje menekítsen,
térítsen
biztosabb utakra nyomban.

(Könnyek hiú tüzeben forgolódtam,
szavak mákonya ringatott, hiába
kerestem jelformát elméd titkára,
Mi az, hogy jeladó? Ha nem segít,
tájékoztat, de téged – elveszít.)

És akkor mint egy kelepcébe jutva,
látom saslányom vergődéseit!
Kiutat keres, madárvonulásnak
kaput,
váltja irányát, terveit.
Ég labirintusa, elfárasztottad.
Föld hűtlen kérge, rosszul sugározta.
Sas-ajja, Artúr útvonala más,
anya kiléte kifürkészhetetlen.

(Törékeny remény, fészken sastojas.
Zöld gallyak díszítették születésünk.)

Fölrepül aztán Eilat-ig Keletnek,
az Akabai-öböl fele száll.
Cikcakkos úttal áldoz isteneknek
egy sorsába gabalyodott madár.

...Aztán kitért a Vörös-tengeren
Tiran szigetére, tudjuk a jelből.
Tiran szigetén bóbiskolta át
az októberi éjszakát, de reggel
visszatért a Sínai-félszigetre,
viszállyokra emlékező terekre.
Egyrészt a luxus palotáit látom,
de nem arra tart lankadó leánykám,
másrészt a szennyvíztisztító telepjét,
emberéletek szennyét rútkloákán.

(Vergődés ez, ösztönök fáradása,
Szárnylankadás vagy üzenetek arca?)

Békászó sasok sorsába avatva
Délnek fordult, s a félsziget csücskében
a luxus városába be se térve,
Sharm-el Sheikh-től észak-nyugatra
végre
a víztisztító telepre leszállott!

Gólyák és ragadozó madarak
veszélyes pihenőhelyén Adélnak
átváltozásra ideje maradt.
Eukaliptusz-ültetvényt választott
a szennyvíz-ülepítő közepén.
Még élt, amikor rátaláltak itt.
Október tíz: még fel tudott repülni:
az ültetvény vizesárkán vadászott!
Dick Forsman hét madár közt megkereste
Francesco Gemmi le is fényképezte
társai közt eukaliptusz tövében.

Vándorlása összhossza: négyezer-
Kilencszáz izenkét saskilométer
Ismeretlenbe indult – Afrikába.
Odáig nem jutott el sem Adél,
sem a jeladó, kit kötött nyakába
júliusban tudós kíváncsiság.

Huszonöt méter magasban egy ág,
az ágon fészek, zöld ágakkal díszes,
ott nem falta fel káini testvére,
onnan repült ki túl fiatalon.
Meghalni. Élni. Új életet adni.
Láthatatlanul is sasnak maradni,
Afrika és Erdély közt eget szabni,
nevet adni halhatatlan reménynek.
Bűnös sasnyelven beszélni az égnek.

A sirató sasnapló-szemfedélre
mementót illeszt békabrekegésre.
Sziklaszálak közt felhővonalásra,
üregbe füttyentő szél szavára.

Drága madaram, aludj csendes álmot.
Rövid életed tudásnak világolt.
Áldozat volnál? Hét sasok körében
Horusszá lettél
jelben,
jelentésben.

Benő Attila

(pokol ha volna)

Pokol ha valahol volna,
benne még gyönyör is lenne,
hogy a szenvedést és hiányt
főlnagyíthassa az elme.

Pokol ha volna, akkor ott
az igaz kétséges lenne,
a valóság kedvre szabott;
nőne a *nincsen* félelme.

A pokolban minden irány
járhatatlanként zárulna,
a szárnyaló lelkesedés
pedig csalódásba hullna.

A csönd törékeny perceit
kínzókamrák váltogatnák,
a vágy képeit rémálmok.
Dalban a sikolyt hallanád.

Saját ellenséged lennél:
folyton vesztes magad ellen;
és a költők így szólnának:
„jaj, barátság, jaj, szerelem”.

A dolgoknak mindig lenne
más neve; színe, visszája.
Hályog nem tűnne szemedről,
a köd benned föl nem szállna.

A parázs hülten fénylene,
nem pirosban, csak mélykékben,
nem melegítne, lebegne
télben a kiszáradt égen.

Elfojtott lenne a fény-hang,
csak tünemény az értelem;
örökre befejezetlen
a fölvérző történelem.

Pokol ha valóban volna
a föld hasonmása lenne,
a tősgyökeres lakóknak:
egyetlen világ szerelme.

(zsebeidből kacatok)

Vinne a lábad, de nem látszik a túlsó part még.
A híd hosszát méred: éjszakákban, nappalokban.
Csak a felemelt tekintet szárnyalhat föléjük.
A korlátok a homlokod fölé magasodnak.

Sietsz, és mintha a lépteiddel a híd nőne,
mintha előre nézve egyre csak hosszabbodna.
Valahol az út felénél szapora lélegzés
zihálásra vált. Nő a tekinteted égszomja.

Fölötted hullámzó égbolt, omladozó partok.
A korlátok fölé hajolsz. Itt az újabb örvény.
Hullámokat borzol a szemed, ha zúg a távol.
Bizonyosság vagy talány: itt dadog minden törvény.

A zsebeidből kacatok hullanak a vízbe:
érmek vagy érmék, morzsák és összegyűrt buszjegyek,
papírcetlik és zár nélkül maradt régi kulcsok;
tested darabjaiként merülnek és süllyednek,

Kopott deszkák és széthullt szálkák a talpad alatt.
Teérted harangoznak este és reggel hatkor;
indulhatsz világutazásra önmagad körül:
csak akkor leszel távol, ha elsodródsz magadtól.

Ismeretlen út dereng: a függőleges irány.
Itt levetett és kinőtt helyzetek. Távlát-éhség.
Hiszel-e még a tekintet föltámadásában,
ha előtted nyílik a magasság és a mélység?

Ahol éled lassított zuhanás bizonyossága,
ahol a jelen íze a nyelveden: pirosuló, sós.
Mert csak a kicsomagolt perced lehet ajándék,
és csak a függőleges sors lehet választott sors.

Félúton megérkeztél a körvonalaidhoz.
Sietni nem kell. Sejtéd, már nem ígéz meg bármi.
Léptéd könnyű; új nézőpontban tisztul a szemed.
Egyensúlyozol, mintha csak most tanulnál járni.

(kiszáradt tó fölött sirály köröz)

Kiszáradt tó fölött sirály köröz.
Szétszórt kavicsok és halpikkelyek.
Már csak fényhal ficáncol a parton.
A szél mégis halszagot ereget.

Szürkület-meder. Beleszédül a szem,
és nehezülnek a könnyed szárnyak.
Továbbvisz valami, körbe-körbe,
követve huzatos gyönyört, árnyat.

Növő aszályban köröz a sirály,
mintha egy zsinórral kötve lenne,
és láthatatlan kéztől vezetve,
fehér papírsárkánycént lebegne.

Tűnő emlékkép

Goron Sándor

a szív feletti térben

ott vagy mindig
érezni lehet
illatod árnya
felettem lebeg

ott vagy felettem érzem
de eltüntetsz
minden létező utat előlem

kinyújtom feléd a kezem s nézem
a lebegő kéket amelytől megcsillansz
fantáziám révületében

s már egy a fent s az alatta lévő
a te lassan elsüllyed az énben
pislákol kering a vágytalan génben
s felszívódik lassan
a szív feletti térben

szívközelben

légy egyre jobb
és szívközelben

fogadj véredbe
lassan szépen

utoljára
még együtt
a luciferi mézben

el és vissza

csak ne
maradnának
üresen a poharak
a kerti kőasztalon

csak átlátszó
ragyogásod
olvadna bele
ebbe a mámoros
éjfélnélbe
mely szinte
megigéz
mely szinte
örömméretet
áramoz belénk

lassan kisodródunk
szomorúságunkból
de előbb
megtapintjuk
a tárgyakat
magunk körül
hogy majd újra
különösnek
tűnjenek
mire visszatérünk

téli kép

mitikus madarak
a folyó fagyott hátán

hófüggöny és szélkendő
az öregedő télben

mintha árnyjáték
lennénk a pislámló
utcafényben

pontosvesszők

J. N. emlékének

napjaink többnyire az exponálással telnek
olyan ez mint imponálni
csak kicsiben más vagy eltérő
vagy el nem térő mint az az autó
mely húsz métert röpítette az egyik *kedves ismerősöm** a minap
még láttalak messengeren bár offline voltál de sejtem: elérhető
nem tudom milyen nadrág volt rajta
s hogy lyukas-e zoknija vagy sem egyébként
ilyesmik jutnak az eszembe legalábbis akkor, innen tudom
hogy néha még el bírom feledni magam
ott állt az átjárón s egy ablakból épp rálátott valaki
s talán mondott is volna valamit csakhogy.. csakhogy mi?
aztán öt centi repülés a hüvelyk- és mutatóujj között és
és egy pettynyi vér mint egy fodros rózsza melynek fordított rendben
pártájából szökell a szár aztán a tömeg s már nem látni semmit
s hogy képzelt-e teret és mozgást ezen apró
ikonba mely kifüggeszthető mától a koponya belső falára?
-honnét tudnám
talán ölébe kapta a macskát akit mellesleg Dorinelnek hívnak
de most dráguő-nak becéz és eldöntötte hogy kicsit még várhatna
a tyúkaprólék kiolvasztása talán
*ilyenkor persze meglátszik az a penge mely elválaszt
a következő szótól *kedves ismerős; barát*
a papíron egy pontosvessző csak mi fel nem oldható már

persze, így legalább nem felejtettem semmit nálad miről való
lemondásom bepiszkítná e szép emlékezést, csakhogy.. csakhogy mi?
valaki úgy ismert rád a hír hallatán: 'az a kopasz lány, tudod'
nehéz visszafelé beszélni a lehetőségekről múlt idő és feltételes mód nélkül
na és a szavak melyek kétoldalt néznek rá a bének visszafelé
még megadatik egy space az ess másfél miliméter csupán és közvetlenül
ennyit az ablakokról és macskákról na meg a kockákra butított vérről
ami kívül esik a képen arra nem exponálunk
és többnyire kívül esik
mert oly gyorsan kéne akár a halál exponálás tétovázás
nélkül
szobahőmérsékletű bizalommal

Az utolsó ablak

Bágyoni Szabó István

Egy kertész jegyzeteiből

Az Agria tisztelt Olvasóinak

Csattoghat fagy   de míg a mondat fái
Lelked napsütésében virágozhatnak
Lesz egy napunk teljessé-boldoggá válni
Istenünké a többi hat nap

Egy szegénylegény önmagával való beszélgetése

Üres tarisznyák   Trianon-pengék
nyakad fölött - mint jó pap monda tegnapról mára...
pincéinkben Bethlen Gábor
készül új   és új imára

Nyakam még itt   de lelkem túl van
és nincs   mert nincs az Isten hogy lássa
miként születik egy rokkant nemzet
a belehalásba...

Jönne csak   csak jönne
csöbör-telt borral várjuk
a transszilván Fejedelmet

Hogyha már – gallérunk fújtán –
pillantásunk mellett
Koronánk Angyala elment

Budapest, 2004. dec. 6.

Úrfaggató

A nagylétai zöldhatár-szakaszon Magyarországra menekül át egy 72 fős, zömmel diáklányokból álló erdélyi csoport. A határőrizeti hatóságok a helyi mozi épületébe zárják őket, majd másnap 32 személyt, megbilincselve, visszazsuppolnak Romániába. A román biztonságiak véresre korbácsolatják és kényszermunkára ítélik valahányukat. (Újsághír, 1988. augusztus 19.)

Hol jártál Uram mikor én *arra* voltam
 Hol maréknyit szabadságodból elraboltam?
 Hol jártál mikor már *ott* se voltam...

Hol? Uram! mikor a kabalások
 Verssört rejtettek a kocsmapult alá
 Betűkacatot míg a Mennyből hullt alá sok

Aranyrög s fénytelen simogatásban hullt alá
 Nehogy a szemnek kárt okozzon
 Mint hajtincsekbe zuhant ózon

Hol időztél Urunk mikor én bőrig áztam
 Két határ közt – csóró hazátlan –
 S hulltak reám ostorcsapásos vérködök

Hol ködöket hol átkot köpködött
 Reám a magasság s míg vállaim közt átosont
 A villám-remegés nem az Ég örködött
 Csontjaim fölött de igen korbácsos vámosom...

Kérdem Uram hol járhattál akkor
 mikor vacogó hőst szült ama bitang kor

Mikor azt se néztük hol tunkol hol tankol
 Csak beleléptünk mélyen a pedálba
 Tragacs-Trabantba rozsdá-Pobjedába
 S irány a vélt végtelen angyali Szabadság!...

Megmondanád naponta mért kaparják
 Nevünket le a márványlapokról pedig ott van

Nyomunkat őrzik   mint zöld fűszál a lét
Megannyi apró jelét   kaszások jelenét
A zöldhatári áldozatoknak...

Megkorbácsolt szüzeknek...
Számító gatyás kalmár-bitangoknak

Nem voltál ott?   Tán én se voltam...?
Meglapulva egy kocsmapult alatt?
Hol öröklét egyetlen bódult pillanat
És őrangyal egy cujkás vinilinabrosz?
És gyomrot tépő ördögi sikoly
Mi eltérít   vagy nem térít magadhoz
A végtelenből   ma vagy bármikor...?
Míg fejed fölül rendre ellopkodják
Nyelved szabadságba menesztett kódját...

*

Uram   hangtalan vagy   és végtelen
Maradsz határtalan, örök hazátlan...

Mert noha Veled   de Nélküled vérzett a hátam
Amikor ARRÁ jártam...

Cseke Péter

Egy székelyföldi szociográfia előtörténete és utóélete

A húsz éve elhunyt Bözödi György emlékére

I.

Otthonirodalmat teremtő kortársaihoz hasonlóan a *Székely bánja* szerzője (1913. márc. 9. – 1989. nov. 25.) is azt a világot írja le, amelynek jövőjéért írástudói felelősséget érez. Azokat a szálakat keresi, amelyek összekötik őt a nemzeti létet alakító – koronként változó, nemegyszer ellentétes tendenciákat hordozó – történelmi folyamatokkal; amelyek felismerése és befolyásolása értelmet adhat az ő életének is. És mert így indult a világba, Bözödi haláláig társbérletben élt a történelemmel. „A teológiára is azért mentem – vallotta meg élete alkonyán Gálfalvi Györgynek -, mert belebolondultam a szombatosok históriájába, s azt hittem, hogy ott kedvemre búvárkodhatom. A *Székely bánjában* jól kimutatható, hogy a történelmi fejezeteket nagyobb erudícióval írtam.” Két évig volt csak teológus, a történelem iránti mohó érdeklődése arra ösztönözte, hogy jogot és bölcsészetet hallgasson a kolozsvári román egyetemen. Miközben – 1932-től – eredeti hangú költőként, elbeszélőként és tanulmányíróként is bemutatkozott a *Keleti Újságban*, a *Páosztortűzben*, az *Erdélyi Helikonban*, az akkori húszévesek nemzedékét tömörítő (1935-ös) *Hitelben*.

A *Székely bánja* forrásánál című 1967-es visszatekintéséből tudjuk, hogy ez időben nagy hatással volt rá Bölöni Farkas Sándor, aki száz esztendővel korábban felfedezte az amerikai demokráciát. Az *Észak-amerikai utazás* szerzőjét joggal tekintette a huszadik századi szociográfiai írások „ősapjának”. A másik útítársa Orbán Balázs, aki maga is Bölöni Farkas könyvéből tanulta „az öntudatos hazaszeregetet s a szabadság imádását”. Harmadikként Balázs Ferencet említi, aki 1929-ben „szociográfia-szerű képet nyújtott szinte a kerek világ feléről, új meglátásokkal, új eszmékkel gazdagítva addigi képünket a világról”, és akinek mészköi kísérleti telepe, az egész Aranyosszéket átfogó társadalomreformer munkássága ösztönzőleg hatott rá. Amiképpen – az Erdélyi Fialatok közvetítésével – a bukaresti Dimitrie Gusti professzor monografikus szociológiai iskolája is. „Ehhez járult a Viharsarok vidékéről jött forradalmi szél”, amely „új vonásokkal, elemekkel és a jövőt illetően reális színekkel” gazdagította szociográfiai érdeklődését. „Bözödi György könyve illúziókat rombol, éppen úgy, mint Magyarországon Féja Géza vagy Kovács Imre falukutató munkája” – Balogh Edgár rokonította ekképpen az Erdély felfedezése

első kötetét, nyomban a *Székely bánja* megjelenése után, a Magyarország felfedezésére vállalkozó íróársak teljesítményével. Nemcsak a műfaji sajátosságok révén tart rokonságot Böződi műve az Illyés Gyula, Féja Géza, Darvas József, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán képviselte irányzattal – állapította meg a szaktudós tárgyilagosságával Gáll Ernő a hetvenes évek elején –: „sok közöttük a szemléletbeli rokonság is”.

A felkészülés leglényegesebb mozzanata alighanem a *Székely emberek – zsidó istenek* (alcíme szerint: Jegyzetek a székely szombatosokról) megírása volt. Ki tanulmánynak, ki nagyriportnak tekintette a „székely Jeruzsálem” múltjának felidézését és harmincas évekbeli életének a megörökítését. Holott nyilvánvaló, hogy Böződi a hetvenes években virágkorát élő szociográfiai riport eszközeivel élt már a harmincas évek derekán, igaz, a tanulmány és a riport elemei nem szervesültek kellőképpen. Történelmi mintavétel és terepszemle a kolozsvári Minerva Kiadónál 1935-ben megjelent első Böződi-kötet – voltaképpen a *Székely bánja* előképe. „Életre szóló írói, történelmi, szociográfusi érdeklődés nyitánya” – ahogy az életmű lezárulása után Nagy Pál marosvásárhelyi irodalomtörténész a hagyaték számba vételekor minősítette. Aki azt is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a kolozsvári Minerva Kiadónál az 1935-ben megjelent első Böződi-kötet megcsillantja a *Székely bánja* erényeit: széles körű valóságismeretéből, népi problémaérzékenységből, szemléleti nyitottságából is sokat elárul. Tamásinál is hasonló folyamat játszódott le, csak fordított sorrendben. A *Szülőföldemet megelőző Bajlátott földön* a *Brassói Lapok*nak szánt faluriportként született meg 1934 nyarán. Őt esztendővel később a nyers valóság érdesebb felületei is más fényt kapnak az ezeréves történelem távlatában. Böződi a történelmi források fényénél ismeri fel szociográfiai művének alapkoncepcióját, és a „történelmi látletelek” készítetik arra, hogy helyszíni megfigyeléseket is végezzen; hogy a múlt és a jelen szembesítése után a jövőbe vezető utakat fürkéssze. A *Keleti Újság*, majd az *Ellenzék* belső munkatársaként négy évig gyalog és szekéren járta a falvakat, egy nyáron át pedig kerékpáron. Hogy aztán újlag történelmi oknyomozással egészítse ki helyszínrázeit.

A *Székely bánja* keletkezéstörténetében olvashatjuk: „Termékenyítő légkörben éltem. Éjszakába, sőt reggelig nyúló beszélgetéseink érlelték ki a tervet, amelynek első megnyilvánulásai hírlapi riportok voltak, helyszíni jelentések a mulandóság veszélyével, de a maradandóság csíráival magukban.” Hogy hol zajlottak azok a beszélgetések? A *Korunk*, a *Hitel*, a *Pásztortűz*, az *Erdélyi Helikon* műhelyében? Gaál Gábor 1937. november 16-án kelt leveléből némi fogalmat alkothatunk azoknak az éveknek a „termékenyítő légköréről”. „Engedje meg – írta Böződinek a „mord major” –, hogy úgy a *Helikon*, mint a *Hitel* legutóbbi számaiban megjelent írásaihoz a legőszintebben gratuláljak. Novellája [*Az ártatlan őz*] a legteljesebb mértékben meglepett és elbűvölt. Meglepett a hangja, meglepett a gyengéd

témán keresztül egy egész értelmetlen világ megragadása. Meglepett, hogy a valóban művészt milyen bravúrral ragadta meg a szociális vonatkozásokkal együtt. A *Hitelben* megjelent dolgozatában [*A Székelyföld kapujában*] azt látom, hogy pár sorban elmondja egy olyan mai magyar erdélyi és kisebbségi nagy regénynek a nyers vázlatát, aminek a követeléséért oly értetlenül, oly visszhang nélkül anynyi éve lármázok a *Korunk* hasábjain egy olyan írói nemzedékkel szemben, amely soha, semmiképpen nem ismerte még el, hogy az olyan anyagok művészi feldolgozása az írói feladatuk, mint aminőről Ön a ravai pap küszködéséről szólva oly megrendítően beszámol. Kívánom, hogy ennek a papnak, illetve falujának a nagy regényét mielőbb Ön megcsinálja.”

Nem így történt. Úgy tűnik, Böződi írói alkatából hiányzott a művészi átlényegtetés regényírói képessége. De ettől még nem vált ő kisebb értékű alkotóvá; szociográfia-írói „előnyeit” a továbbiakban inkább tanulmányíróként és történetkutatóként kamatoztatta.

Nem kétséges, hogy Böződi élményközelből ismerte a székely települések „zsákutcás történelmét” (Bibó István), kisebbségi életvitelét, megoldásra váró gondjait. Annak ellenére vagy azzal együtt, hogy időnként a csendőrség őrizetbe vette, mert kíváncsiak voltak arra, hogy útjai során miféle jegyzeteket készítget (lásd *A Kis-Küküllő völgye* című fejezetet). Ami persze csak múltó epizód volt ahhoz képest, hogy mit kellett elszenvednie történetkutatói buzgalmaért a kommunista hatalomátvétel után.

Jeleztük már, hogy huszonöt éves koráig költőként és elbeszélőként is jelen volt a korfordulóját élő erdélyi magyar szellemi életben, mi több: addigra elkészült a *Romlás* és a *Nyugtalan pásztorok* című regényének kéziratával is, amelyek csak azután láttak napvilágot, hogy a *Székely bánja* ráirányította a figyelmet az író személyiségére. Ráirányította, és több mint hat évtizeden át árnyékba is borította szépírói alkotásait. Az alaphangot Schöpflin Aladár ütötte le a kétkötetes *Romlás* megjelenése (*Stádium*, 1940) kapcsán a Nyugat hasábjain, ekképpen: „*A Székely bánja* című nagyon derék könyv szerzője, mikor regényt kezdett írni, nyilván azt hitte, hogy neki ebbe bele kell írni mindent, amit az emberekről, különlegesen a székelyekről tud, amit valaha elgondolt, vagy elképzelt, ami írás közben az eszébe jutott, és amit innen vagy onnan megtanult. Szóval úgynevezett világnézeti regényt akart írni, fölépíteni egy széles ívű székely világképet. A hajlama és képessége azonban nem erre való, nincsen rá filozófiai magaslata, és nincs ereje azt a sokat, amit markol, jól megfogni; nem tudja gondolatait epikába olvasztani.”

A kolozsvári származású Poszler György akadémikus a második világháború idején látja meg először a *Székely bánját* – a Minerva Kiadó kirakatában –, de csak bő fél évszázad múltán fedezi fel magának a művet. Életműösszegző második kötetében – *Az eltévedt lovas* címűben – revelációként beszél róla. Nem tud és

nem is akar elvonatkoztatni a költőként és szépíróként induló Böződi „szociográfia előtti és utáni” munkásságától. A „kettős ihletésnek” tudja be a történelem-szabta életmű-formálódás kétpólusú erőterét. A „ballada ígéretével” jelentkező, ámde meg nem valósult nagy művészetét, illetve „a megvalósult nagy valóság-megidézés” dokumentarista tényszerűségét. „Lényegre visszafokozott, tényközlésre csupaszított, romantikátlan-realista, lírátlan líraként” jellemzi Böződi költészetét. Pontosabban: „eszközeiben lírátlanak”, merthogy „létérzésében lírai líra” a Böződié.

„Mert egy még létező, még szerves, még testközeli kisközösség létérzésének a kimondása. Megfigyelhető, ahogy a tényközlést megemeli és a sorsértelmezéshez közelíti. [...] A prózai líra – talán – innen van a költészetben. A ténykimondás szociológus szférájában. A mitizáló líra – talán – túl van a költészetben. Az elméletteremtés ideologikus szférájában. E költészet a kettő között van. Megemelve a szociologikumot, leszerelve az ideologikumot. [...] Nem nagy formátumú, de jellegzetes hangú líra. A fiatal Illyést szokták – párhuzamként – emlegetni. Főként a *Három öreget*. Nem méltatlanul. Bár inkább a *Nehéz földre* gondolnék. Mondjuk, a *Szomorú béres* vagy a *Szomszédleány* élet- és arcképére. Vagy az *Énekelj, költő* vagy a *Föld alatt* emberi és művészi vallomására.”

Ámde olvassuk csak tovább Poszler egyre drámaibbá váló okfejtését:

„Az epikai életműben még evidensebb a ballada (nem mítoszteremtés!) és dokumentarizmus együttese. Benne szüntelenül készülődik-kísért a ballada mint lehetőség. De mindig elvetél. Érzi és megfogja, de kihordani és megszülni nem tudja. Sem a kisepika félballadáiban-félelbeszéléseiben, sem a nagyepika félballadáiban-félregényeiben. [...] Balladai erő a látásmódban van. Drámai erő a kivitelben nincs.”

A lírában és az epikában megcsillantott fiatal kori erényeit – pontosabban: fél-eredményeit – Böződi a szociográfiában kamatoztatja igazán. Az irodalomtudós meglátása szerint: „A meg nem valósult nagy művészet - végső kikristályosodásként a ballada költői ígéretével. És a megvalósult nagy valóság-megidézés - végső kikristályosodásként a szociográfia dokumentarista tényszerűségével.”

Nem „kezdő műfaj” tehát Böződi pályáján a szociográfia: több műfajban kipróbált írástapasztalattal rendelkező már, amikor úgy érezte, hogy felismerései „azonnali” összegezéséhez épp ez a legalkalmasabb. Mindez jól érzékelhető a sorok között vibráló lírai hevületből, a tényanyag és a hangulatteremtő erő drámai sisterségéből. Az már valószínűleg „a történelmi idő” sürgetésének (sisterségének?) tudható be, hogy az írónak nem volt kellő türelme – az egyébként két kötetre tervezett – műve arányos szerkezetének a kialakításához.

Ehhez társult még a címadás és a kiadás - meglehetősen baljósnak mutatózó – előtörténete is. A *Korunk* még a megjelenés előtt álló *Segítség nélkül* című

kötet részleteit adhatta közre, ám a cenzúra ezt a kötetcímet nem engedélyezte. A kortársi emlékezet szerint Gaál Gábor mentette meg a helyzetet. Ő javasolta a szerzőnek, hogy próbálkozzék a *Korunkban* megjelent *Székely bánja* fejezetcímmel, ami ellen a cenzúrának valóban nem volt kifogása. A könyvet különben az a tizenhét erdélyi fiatal író adta ki, akik a Vásárhelyi Találkozót követően – Balogh Edgár, Kovács Katona Jenő, Szemlér Ferenc és Szenczei László kezdeményezésére – Erdélyi Enciklopédia néven könyvkiadásra szövetkeztek.

A kiadás előzményeihez tartozik persze az is, hogy a kézirat elolvasása után Kovács László, az Erdélyi Szépmíves Céh lektora jóindulatúan azt tanácsolta: tíz évig zárolják a kéziratot, sőt a fiók kulcsát is adják át neki. Figyelmeztető jel volt Böződi számára már az is, hogy a Céh két évvel korábban *A rög alattot* sem vállalta, pedig annak nem volt történelmi/társadalmi konfliktusokra kihegyezett éle. Ráadásul a nemzedékét képviselő *Hitel* is csak részleteket vállalt belőle, a teljes mű kiadását azonban nem. Merthogy a szerkesztők véleménye szerint – olvashatjuk Pomogáts Béla frissen megjelent erdélyi irodalomtörténetében – „Böződi műve szembe helyezkedett azzal a kisebbségi konszenzussal, amely mindenképpen az erdélyi magyarság összefogását szorgalmazta, és helytelenítette a társadalmi konfliktusok bemutatását”. *A Hitel* belső köréhez tartozók elutasítását szerencsére „felülírta” a nemzedéki szolidaritás. Az Erdély felfedezése ígézetében élő fiatal író társak (Abafáy Gusztáv, Balogh Edgár, Bányai László, Böződi György, Flórián Tibor, Hegyi Endre, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, Kiss Jenő, Kovács György, Kovács Katona Jenő, Lőrinczi László, Nagy István, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Wass Albert) ugyanis úgy döntöttek, hogy a könyvnek haladéktalanul meg kell jelennie. És saját költségükön napvilágra segítették a művet. Mely valóban nem hibátlan alkotás, szerkezeti fogyatékoságai közismertek, de megszületése pillanatában kellett nyomdába adni, mert – és ez is a szociográfia műfaji sajátosságai közé tartozik – „a mondanivalója fontosabb, mint a formája”.

Az erdélyi szociográfusok közül Böződinél a legerőteljesebb a mű tudományos színezete. Nemcsak a történelmi rész kidolgozásához végzett önálló kutatásokat, a bejárt települések leírásakor is megpróbál településtörténeti, demográfiai, mentalitástörténeti, gazdasági stb. szempontokat érvényesíteni. Mindez a *Székely bánja* szerkezetét is alapvetően meghatározza: a jelen kérdéseit sűrítetten bemutató drámai expozíció után következik a történelmi oknyomozás, majd a jövőtremtő küzdelem érzékeltetése. A gazdasági és szellemi összefogás eredményeinek a felfedezése, a „felemelkedés szigeteinek” a bemutatása.

Az expozíciót követő „félkönyvnyi fejezet”, az Elfelejtett történelem – találóan írja Csapody Miklós 1986-ban megjelent elemzésében – a kötet legizgalmasabb és legjobban megírt része. „A székelység valódi történetét logikus okfejtés és összeszedett argumentáció kíséri, melyet mint az árnyék követ a »bűnös utópia«

felmagzásának kísérteties históriája. Tűzvész, háborúk, vér, felekezeti széthúzás, a jog félresöprése, felkelések és bukások. [...] A népi tömegeknek ez a leromlása 1867 után felgyorsult, az arányosítás (a közös földek felosztása) és a tagosítás (a birtokok egységesítése) csak erősítette a folyamatot. A bontakozó kapitalizmus pénzügyi fellendülés helyett a lelkiismeretlen magyar bankpolitika »eredményeit« hozta.” A kötet második fele a személyes tapasztalatok rögzítése. Jellegénél fogva másnemű, mint a históriai fejezet. Tájrész és állapotrész követi egymást a „felemelkedés szigeteinek” keresése közben. Sokszor elnagyoltan, vázlatzerűen. Az egyenlenség és az esetlegesség feltűnő jegyeit Csapody az újságírói munkából eredezteti, másrészt – a kötet egészére is vonatkoztatva – Böződi történelem-szemléletének egyoldalúságával magyarázza. Csak megerősíteni tudja Venczel József és Jancsó Béla kortársi megállapításait: hiányzik „a székelyföldi hétköznapi otthonos – nem idilli, de békés – világa, láthatatlan marad a nyugalmas időkben alkotó, kultúrateremtő székelység”. A feudális rend korlátainak és megtorlásainak az előtérbe helyezésével, a gazdasági viszonyok sokszor fárasztó bemutatásával (arányosítás, tagosítás) óhatatlanul aránytalanná válik a történelmi tabló is, ami ebben a formájában csak növeli az olvasó hiányérzetét: miként volt lehetséges az, hogy annyi vérvesztés és történelmi igazságtalanság ellenére (amihez még jócskán hozzáadódott az önpusztítás – a kötet második felében lajtromozott – megannyi kártétele: gyermekhalandóság, egyke, szifilisz, öngyilkosság, kivándorlás, hit- és nemzetelhagyás, oktan virtuskodás stb.) a székelység mégis megmaradt? Böződi nyilvánvalóan nem érezte kellőképpen – és erre hívta fel a figyelmet 1986-os elemzésében Csapody Miklós is –, hogy „e közösségek nem csupán minduntalan alávetettek, hanem még ebbéli állapotukban is szigorú és emberséges erkölcsi rend, etikai erkölcsi normák szerint rendezték be és szabályozták tagjaik életét, amint erről a fennmaradt faluközösségi határozatok, a rendtartó székely falu írásos emlékei tanúskodnak”.

Böződi történelmi tanulmányai csak 2002-ben jelentek meg – Nagy Pál gondozásában – a csíkszeredai Pallas-Akadémia kiadásában. A Székely századok beajánlásában Egyed Ákos történész, akadémikus nagyobb időtávlatból visszatekintve már ekképpen fogalmazhatott: „Böződi a székelység sorskönyvét írta meg, azzal, hogy feltárta e hajdan erős néptörzs meggyengülésének körülményeit, a belső és külső viszonyok alakulását. A tudomány módszerével mutatott rá a székely társadalom középrétegének, a lovas, illetőleg a gyalogrendű székelyeknek a megfigyeltetésére, a jobbágyrend megjelenésére; következképpen megrajzolta azt az utat, amely szegény társadalmi réteg felduzzadásához vezetett, nem feledkezve meg a kísérteties jelenségekről, a lázadásokról, pártütésekről, s az olykor-olykor téves szövetkezésekről. Ha az a komor kép, amelyet Böződi a székely múlt egyik eddig kevésbé ismert oldaláról megrajzolt, mégsem vált elcsüggesztő, lehangoló leckéz-

tetésse, amint egyesek állították, az annak tudható be, hogy a háttérben reménykeltő színek is fellelhetők: a székelység mindig képes volt kiheverni a nehéz korok pusztításait, rombolásait, újra tudta kezdeni az életet. Életrealóságát a legendás ezermesterséggé fejlesztett tudásával újra és újra képes volt bebizonyítani.”

II.

A két világháború közötti kisebbségi lét első évtizedének legnagyobb tanulsága az volt, hogy kisebbségi helyzetben többségi tudattal élni nem lehet. Ennek a felismerésnek a logikus következménye a szigorú múltkritika (miért jutott kisebbségi helyzetbe az erdélyi magyarság?) és a tudatos jövőépítés követelményrendszerének a felállítása; olyan életstratégia kialakítása, mely egyaránt kedvez mind az önvédelemnek, mind az önszerveződésnek. A második erdélyi írónemzedékhez tartozó Böződi György máig legnevezetesebb könyve, a huszonöt évesen írt *Székely bánja* mindkét kívánalomnak eleget tesz; arra a felismerésre épül, hogy a jövő érdekében vállalni kell a hamis utópiák lebontását, másrészt tudatosítani kell egy szervezettebb gazdasági és szellemi élet megteremtésének módjait és lehetőségeit.

Bár az erdélyi szociográfia egy időben keletkezett a magyarországgal, kétségtelenül számolnunk kell a kisebbségi helyzetből adódó „különfejlődés” jellegzetességeivel.

A második erdélyi írónemzedék tagjai úgy látták, hogy a – kényszerűségből fakadó – önálló irodalomteremtés heroizmusa után, a kezdeti romantikus népszemlélet helyett hiteles valóságképpel kell szembesíteni az olvasókat. Azt kell bemutatni, hogy a kisebbségi helyzetben milyen életkörülmények között élnek, gondolkodnak, milyen kényszerű magatartásmódokat követve cselekszenek az erdélyi magyarok - osztálytagozódásuktól függetlenül. Korántsem arról van szó, mintha az első írónemzedék tagjai (köztük Tamási) ne látták volna a társadalmi bajokat és azok forrásait. Csakhogy a kisebbségi irodalom természeténél fogva eleve védekező irodalom: a humánumba és a nép életerejébe vetett hit fenntartására, a külső veszélyek elhárítására helyezte a hangsúlyt. A *Boldog embert* megíró Móricz és a *Szülőföldemmel* írásművészetének csúcsára jutott Tamási párhuzamba állítása nyomán jutott erre a következtetésre Molter Károly. Móricznál – írja – „még szükségszerűen sok volt a társadalmi támadó motívum, míg a mi széke-lyeink a kisebbségi védekezés közben szorultak a természetes népi küzdőtérre. [...] Ösztönös védekezés volt a székely etnikum, egy ősi nép lelki magja, mely, mint az egyéni nemtő, halhatatlan. A legelső néprétegekbe szálltak alá, s onnan akkora nyelvkincset, olyan eredeti észjárást és elbeszélő lendületet, akkora képzelőerőt hoztak magukkal, mint Giono a francia mélyparasztságból, Hauptmann a sziléziai és Johst a lengyelországi tájnépességből, és olyan magatartást, amelyet Illyés Gyula tanult a Dunántúl magyarságában. [...] Védekező állásfoglalásuk lehetett az oka, hogy csupán a népszerűtet nagy föladatai alakultak bennük témákká.”

Nyilvánvaló tehát, hogy megszületésekor a körülmények hatalmának elviseléséből nyerte az erdélyi magyar irodalom a pátoszát, ekképpen tiltakozott „a rab hétköznapok” (Szabédi László) igazságtalanságai ellen. Ami persze abból is következett, hogy a kisebbségi társadalom bajainak a feltárása, a bátor szókimondás kezdetben jóval nagyobb belső ellenállásba ütközött – jó példa rá Tamási *Czímeresek* című regényének fogadtatása –, mint többségi helyzetben: az 1918-as összeomláshoz vezető okok feltárása, a megoldhatatlannak látszó kisebbségi kérdéseket előtérbe állító, felelősségre ébresztő tények adott esetben akár az államhatalom képviselőinél is jobban irritálták (a maguk szűkebb és tágabb hatalmi önkörében) a tulajdon sorsukra reflektálni nem mindig képes kisebbségi „érdekvédőket”.

A második írónemzedékre már közvetlenül hatottak a kisebbségi lét első évtizedének tapasztalatai, csalódásai és megcsalásai, a helyzetváltozással nem számoló magatartásformái, az élet továbbviteléhez nélkülözhetetlen szemléletváltás „késleltetett” reflexei, s így szükségszerűen a kisebbségi társadalom belső megújulásának, „megigazulásának” – „önerőből is megoldható” – kérdései váltak számára „nemzeti feladattá”. Több mint jelzésértékű, hogy Böződi készülő művéről az első híradás a szociográfia műfaját előtérbe állító népi írók folyóiratában, a *Kelet Népe*-ben olvashatjuk – egy évvel a Vásárhelyi Találkozó után, nem sokkal azelőtt, hogy Móricz átvette Szabó Páltól a lap szerkesztését és tetemes adósságait. Az erdélyi irodalom 1928 – az *Erdélyi Helikon* megjelenése – utáni útkereséseit számba véve Vita Zsigmond örömmel adja hírül, hogy „az idő és a művész összefonódásából” hamarosan megszületnek azok a művek, amelyeket a korabeli olvasók várnak: „Már készül Böződi Györgynek a Székelyföldet felfedező munkája, és készülnek a regények, amelyek a fiatal nemzedék világlátását fogják kibontani. Az erdélyi irodalom új szakaszhoz érkezett, ebben a szakaszban már csak az egységes magyar irodalmi törekvések erdélyi árnyalatáról beszélhetünk.” A szerző nyilván az egyetemes magyar irodalom erdélyi árnyalataira gondolt.

Ez a – történelmi tisztánlátás és jövőteremtés igényéből fakadó – hangsúlyváltás elkerülhetetlen volt, ám a helyzetet bonyolította, hogy a magyarországi szociográfiai hullám hatására Erdélyben is felerősödtek azok a hangok, amelyek a belső „támadó motívumok”-at helyezték előtérbe. (Lásd a Jelszó és mítosz-vitát.) Épp akkor, amikor a hitleri és a sztálini hegemoniatörekvések, Románia rohamos fasiszálódása a kisebbségi társadalom belső egységének a megteremtését elodázhatatlanná tette.

Az akkoriban uralkodó ambivalens szemléletet jól tükrözi Venczel Józsefnek a magyarországi és az erdélyi szociográfiák eltérő szerepkörére rávilágító kritikai viszonyulása. „Szabadítsuk fel magunkat lehetőség szerint a Magyarországon megjelenő társadalomkutató művek hatása alól – figyelmeztet a *Székely bánja* megjelenése után a *Hitel*-ben. – Ott talán megengedett a rossz hánytorgatása s

akár a bírói beavatkozást is igénybe vevő viták indítása, ott ennek is célja lehet: az elégedetlenség sietteti a kormányintézkedéseket, főként a társadalmi és gazdasági reformok megvalósítását. De mi célja lehet ennek nálunk, hol vannak a hatékony eszközök a társadalmi és gazdasági bajok javítására? Persze, nem takargatást és illúzióképzést kívánunk, csak azt, hogy a társadalomkutató csupán a megdöbbenés kedvéért ne szélesítse a szigetek közötti tenger méreteit, hanem lássa meg, hogy az itt-ott még a mélyben épülő zátonyok azzal kecsegtetnek, hogy nemso-kára – tőlünk függ, mikor – új szigetek nyújtanak a népi kérdések, feladatok és megoldások felfedezőjének megnyugvást és támpontokat.”

Az erdélyi falukutatás feladatai a magyarországi szociográfiai irány célkitűzéseitől igen eltérőek – vonta le a következtetést Kovács Katona Jenő is, aki alighanem a legtöbbet foglalkozott a műfajjal a *Korunk* hasábjain, és aki szilágysági szociográfijával maga is részese volt az Erdély felfedezése programjának. Elvileg helytálló volt 1939-es megnyilatkozása, ám érvelése korántsem mutatkozott annak. Szerinte az erdélyi falukutatásnak eleve szakítania kellett volna „a transzszilvanizmus ködös misztifikációjával”, „az erdélyi magyarság addigi vezetőinek gyakorlatával”, és keresnie az „együttműködési lehetőséget az itt élő népek hasonló szellemiségével”. Tudhatta volna pedig, hogy kereste. Mikó Imre könyve, *Az erdélyi falu* és a nemzetiségi kérdés már 1932-ben ennek volt a bizonyítéka. Kovács Katona Jenő miközben elismeri azt, hogy „a többségivé lett románság szívesen feledkezett meg az egymásrautaltság elvéről”, szóba sem hozza – ami pedig köztudomású volt akkoriban –: a Gusti-féle szociológiai iskola volt az, amelyik a nacionalista állampolitika nyomására 1937-től nem merete vállalni az együttműködést az erdélyi magyar falukutatókkal.

Nem kétséges, hogy az erdélyi magyar szociográfia szerepét a csehszlovákiai Sarló-mozgalmat elindító, annak falukutatásait megszervező Balogh Edgár látta a legvilágosabban. Ő sem „vádiratokat” várt természetesen kisebbségi helyzetben ettől a műfajtól, hanem a permanens önvédelemre szorított romániai magyarság belső kohéziójának a megeremtését. Felfogása szerint ugyanis a reális társadalomismeret az egészséges nemzeti tudatot erősíti az erdélyi magyarság körében. Az 1935-ben Csehszlovákiából kiutasított és azóta a *Korunk* belső köréhez tartozó (a folyóirat 1957-es újraindítása után főszerkesztő-helyettesi szerepet vállaló) Balogh Edgár mindig baloldalinak vallotta magát, de sosem volt anacionális. Nem véletlen, hogy a *Magyarország felfedezése* sorozat beindulása után ő szorgalmazta leginkább az *Erdély felfedezését*. (Nemcsak a *Korunk* hasábjain.) Abból az alapvető felismerésből indult ki, hogy a kisebbségi társadalom belső tagozódásairól, az egyes „néposztályok” egymáshoz való viszonyáról, „városi és falusi dolgozóink szociális helyzetéről, önvédelmi erejéről s nemzettörténeti szerepéről, kisebbségi életünk gyarapodó vagy fogyatkozó népi erőtartálékairól csakis egy szabatos szo-

ciográfiai népfelvétel adhat felvilágosítást.” Az erdélyi szociográfiai irodalomtól egy olyan nemzeti tankönyv előmunkálatait várta, amelynek célja a kisebbségi magyarság reális helyzettudatának a kialakítása.

A magyarországi és az erdélyi szociográfia funkcionális közti éles különbségtételt voltaképpen a *Székely bánja* megjelenése váltotta ki. A kötet kiadásában tevőleges szerepet vállaló Balogh Edgár még úgy látta, hogy „Bözödi bátran utat vágott kisebbségi népéletünk gátlástalan elemzése s így igazi és őszinte nemzeti önismeretünk felé”, s hogy „a társadalomrajz részletein keresztül egységes drámai szerkezet bontakozik ki a költői alkotás komor fenségével.” Mikó Imre is elismeri ugyan, hogy „a mai helyzetről adott reális kép enyhíteni látszik azokat a hibákat, amelyeket a székely múlt egyoldalú [Kiemelés tőlem - Cs. P.] beállításával elkövetett”, de arra hívja fel a figyelmet: az önvád „a kisebbségi helyzetben könnyen az ellenkező célhoz, a kiábránduláshoz vezethet”. Jancsó Béla ugyancsak „példamutató tett”-ként értékelte az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain a „helyesebb önismeretünk felé” utat törő vállalkozást. (Azzal együtt, hogy – a társadalomkutató Mikóhoz és Venczelhez hasonlóan – jól látta a könyv számtalan fogyatékoságát.)

Amit az is igazol, hogy a könyv későbbi kiadásai során Bözödinek alkalma nyílt (részben) pótolni művének – a korabeli szigorú kritika jelezte és általa is érzékelt – hiányosságait. Ám ettől alkotása lényegében nem vált teljesebbé. Szemléleti okokból. Azon nem akart és nem is tudott kedvezőbb történelmi körülmények között, a negyvenes évek elején sem változtatni. Sőt, többségi helyzetben érzékelt igazán, hogy művére nagyobb szükség van, mint megírása idején. Hogy mi történt volna akkor, ha 1938-ban hallgat a „jó szóra”? Történelmietlen a kérdésfelvetés, de mégsem árt elgondolkozni rajta. Tíz esztendő múltán ki sem nyithatta volna a kéziratot rejtő fiók zárját. A második világháború után ugyanis mindvégig – egészen a haláláig – az orwelli szellemőrök felügyelete alatt állt: mikor elhurcoltan, mikor szabadlábban.

„Csodával határos – tűnődik Mikó Imre 1938-ban a *Székely bánjáról* írt feljegyzéseiben –, hogy ez az annyi viszontagságon átment nép a mai napig is fent tudott maradni...” Tizenegy székely felkelés történelmi freskója önmagában is elegendő lehetett volna e felismeréshez, ám a Bözödi-könyvben ez csak a kezdet; hozzáadódik az idegen érdekekért hozott sok-sok értelmetlen véraldozat, az éhínség és a járványbetegségek pusztítása, a tömeges kivándorlás (a Kárpátokon túlra és Amerikába) okozta vérvesztés, az önsorsrontás (alkoholizmus, bicskázás, egykezés, hitelhagyás, identitásváltás stb.) és az erkölcsi züllés megannyi jóvátehető bűne.

Évtizedek múltán ereszkedett alá – ugyancsak székely szülőföldjén – az Idő kútjába Szabó Gyula, s mégis úgy tűnik, hogy előttünk jár, ő jön felénk a történelmi időből. „Ma, 1973. november 26-án vágtam ennek a bizonytalan útnak – ekképp

indítja nagylélegzetű kalandozását –, melynek vége a homályba vész. Annál homálytalanabb tisztasággal látszik már az elején a rengeteg szenvedés és pusztulás; annyira, hogy akár a saját létén is elcsodálkozhat az ember: milyen kivételesen szerencsés véletleneken múlhatott – mondhatja –, hogy annyi véres pokolból mégis annyi életet tudott az anyaméh menteni és adni tovább, három évszázadon át odább-idébb.”

Kötetének bővített újrakiadásához írt előszavában 1939 őszén Bözödi egy mondat erejéig kitér az elutasító bírálatokra, hogy újólag leszögezhesse alapállását: „Ha nagy tévedéseket és mulasztásokat kellett megállapítanom a múltban, ezt nem kevés fájdalommal tettem, mert érzem, kisebbségi helyzetünk fokozott felelősséget és fokozott körültekintést követel meg az írótól a letúnt idők bírálatánál. De az igazság és a jövő érdekében vállalnom kellett a küzdelem súlyát, nehézségeit és veszedelmét.”

E küzdelem „nehézségeit és veszedelmét” azonban a történelmi helyzet megváltozásáig nem állt módjában kifejteni. Miután a *Kelet Népet* szerkesztő Móricz Zsigmond *Miért szegény Erdély?* címmel 1941-ben ankétot indít, és ennek megszervezésére a reálpolitikában járatos Balogh Edgárt és Bözödit kéri fel, Bözödi alig tudja mérsékelni a témával kapcsolatos mondandóinak gátszakító áradását. Annál is inkább, mivel Móricz épp azokat a tulajdonságokat akarta nagyra növeszteni az egész nemzetben, amelyeket a *Székely bánja* 1939-es MEFHOSZ-kiadásából is megismerhetett: óvatosság és vakmerőség, okosság és vállalkozókészség, szervezőkészség és egyéniségfejlesztés, hagyományőrzés és értékfogadó nyitottság. Felismeri ugyanis, hogy kisebbségi helyzetben is a Bethlen Gábor-i politizálás több százados tapasztalatai nemesedtek hétputtonyos aszúvá, amit ezzel az óhajjal akart össznemzeti piedesztálra emelni: „Inkább a székely hódítson meg bennünket, mint az idegen fajok. Ő tanítson meg bennünket arra, amivel oly sok századon át éli életét a bérces kis hazában: a reálpolitikára. Mert hiába prédikálunk itthon, hiába ájulunk és ujjongunk: itt lehetetlen lángokat gyűjtani. Itt még két generációnak kell születni s végig élni az életet, míg odajutunk, hogy csak meg is értsük az erdélyiek reális politikáját. Nálunk még azt sem tudja senki, mi a politika.” Ezek a felismerések a kommunizmus bukása utáni évtizedekben ugyancsak érvényesek.

Nem véletlen tehát, hogy Bözödi ezzel kezdi a székelyföldi szegénység „okadatulását” a *Kelet Népe* 1941. március 1-jei számában: „Most már magunk között beszélhetünk erről a kérdésről, tehát nyíltan szólhatunk. Nem köt az a számtalan gátlás, amely a román uralom alatt hallgatásra vagy túl bölcs mérsékletre kényszerített, ha a székelység nyomoráról kellett beszélni. Ma is emlékezetemben fáj az a lehetetlen helyzet, amellyel *Székely bánja* című könyvem megírásakor viaskodni kényszerültem: ha megírom a nagy nyomorúságot, az ellenséges román

közvélemény előtt állítok ki rossz bizonyítványt magunkról, hogy, íme, milyen egy értéktelen, silány nép került Romániába, és még miatta akarja az üres magyar propaganda visszakövetelni Erdélyt! S amennyi lehetősége volt annak, hogy a román propaganda kihasználja a fájó, de igaz helyzetképet a Romániába kényszerült székelységről, éppen annyi lehetősége volt annak is, hogy a hatóságok bíróság elé állítsák az írók lázítás miatt Nagy-Románia nyugalma és békéje ellen, vagy éppen revíziós álmok miatt, mert nem látja rózsásnak a meglévő helyzetet. Volt a kérdésnek még egy másik, kényesebb pontja is. A székelyföldi szegénység mint társadalmi jelenség okai a múlt század [a 19. század! – Cs. P.] derekáig nyúlnak vissza, ezt nem hallgathatta el tárgyilagos szemlélő, ki a székely társadalom történelmi alakulásait ismeri, de viszont úgy kell megmondania, hogy ebből ne háruhasson mentség a rosszul gazdálkodó új gazdára, a politika pedig ne mondhassa azt a panaszkozó személynek, hogy a »magyarok alatt is éppen ennyi bajod volt«. Volt más veszély is. A megélhetés nélküliek, a népfölösleg elvándorlásának kérését sem látszott tanácsosnak felveti, mert ha azt kutattuk, hová vezetett az útja a nyomtalanul eltűnt pár ezer embernek, akik a székelység zömét jelentő szegény napszámos-rétegből évente kirajzottak már közel száz esztendő óta, a vörös nyilak a Kárpátokon túlra: Moldvába és Havasalföldre vezettek. Így lett a Regát az erdélyi magyarok nagy temetője [...]. Trianon nemcsak azt jelentette, hogy a székelység idegen fennhatóság alá került, hanem azt is, hogy a lezárt hegyi utak megnyíltak kelet felé a népfölösleg előtt. Ezt ismét nem lehetett megmondani annak veszedelme nélkül, hogy a románság ellenünk fordítja a történelmi kényszerből származott helyzetet, és úgy tünteti fel, hogy a székelység előnyösebb gazdasági viszonyok közé került.”

Ha tehát valaki netán szóvá tette, miként Bözödi, a székelyföldi nyomorúságot, „a kisebbségi magyar hivatalosok nem késlekedtek rányomni a bélyeget, hogy »baloldali«, osztályharcos és egységbontó, sőt a »fajáruló« jelző is hamarosan kijárt annak, aki a bajok történelmi gyökerét kereste”. Ha ez így volt a két világháború közötti kisebbségi helyzetben, még inkább felerősödtek ezek a hangok 1940-et követően, amikor a Csonka-Magyarországról érkező „ejtőernyősök” hasonló szóhasználatának súlyos személyi (a zsidók esetében: kollektív) következményei voltak. A *Kelet Népe* tehát jó időben vetette fel ezeket a kérdéseket.

A székelységnek csak az urai változtak – ez volt Bözödi véleménye a negyvenes évek elején. E felismerés hatására írta a székely nép élettörténetének vázlatában, pontosabban az 1943 őszen Budapesten megjelent *Székelyek* című kötetének előszavában: „Ez a könyv, melyet most Bolyai-kiadványként vesz kezébe az olvasó, a *Székely bánja* című munkám kibővített, szélesebben megalapozott része. Kibővítettem a székelység származására és településére vonatkozó fejezettel, valamint átdolgoztam az utolsó részeket, mert ma már a sors jóvoltából nem a kisebbségi

önvédelem szabja meg életünk gyakorlati irányításának szempontjait. A szöveg egyébként változatlan, mert a múlt, a történelem, sajnos, nem módosul, és nem válik kevésbé keservessé vagy vigasztalóbbá a jelen bármilyen alakulásával. És nem változik a belőle leszűrődő tanulság sem. Most is azt látom, és most is úgy látom, mint ahogy kisebbségi éveink alatt láttam, és azt hiszem, ez a legjobb bizonyíték arra, hogy akkor is helyesen láttam. Ha itt-ott némi változás történt szövegek között, csak annyi, hogy néhol újabb adatokkal támasztottam alá megállapításaimat. [...] Alig néhány esztendő telt el, és könyvem most azok idézik, akik megjelenésekor vagy már azelőtt támadták. Azok hivatkoznak rá, és azok tették magukévá szellemét, akik nemrég felháborodtak felette.”

III.

„Tündökletes indulása után oly váratlan brutalitással teperte le őt a »felszabadulás« – emlékeztetett Böződi kálváriás sorsára az író születésének kilencvenedik évfordulója közeledtével Sütő András –, hogy harmincöt éves korában az életmű torzóban maradt, alkotókedve és lehetősége darabokra törött. Minden, amit a börtönök után írt, alkotott, levéltárakban kutatott, csak keserves kísérlet volt, hogy visszataláljon hajdani önmagához, hogy tudós álmait, regényírói terveit megvalósítsa.”

Hogy melyek voltak ezek a tervek? A Böződi életét és munkásságát ugyancsak baráti közelségből ismerő Nagy Pál ekképp sorjázta a tényeket: „Folyamatosan kísértette a gondolat, hogy prózát írjon az 1562-es székely felkelésről; torzóban maradt a Gábor Áronról készült regénye (csak fejezetek jelentek meg belőle a folyóiratokban), a 48-as Erdélyről felhalmozott anyagát ugyancsak szerette volna szépirodalmi formában is közkinccsé tenni. Tudatában volt annak, hogy kimondottan történelmi, tudományos jellegű munkái is magukon viselik a szépíró kézjegyeit. Az irodalomtörténész, a kritikus Böződi tanulmányai, cikkei egyebek mellett azért érdemesek megkülönböztetett figyelemre, mert bennük a szakszerű elemzés, az egyértelmű véleménymondás mély beleérző képességgel párosul. [...] A „galibás” időkben – a fokozatosan kiépülő kommunista-nacionalista diktatúra szellemgyilkos körülményei között – ritkán adatott meg számára az alkotómunka alapfeltétele: a zavartalan nyugalom. Megjelent tanulmányai, történelmi dolgozatai mellett hagyatékában őrzött befejezetlen kéziratok, vázlatok, tervek, egybegyűjtött adatok tanúskodnak dédelgetett elgondolásairól, az értelmező népiség szellemében továbbépülő életmű tág dimenzióiról. [...] Ezekben a megpróbáltatás időkben még inkább vonzották őt az irodalom, a história izgató rejtélyei, megoldatlan kérdései. Erre utalnak kitaró Petőfi-kutatásai, az a szakszerű filológusi belemerülés, ahogyan felderítette a költő élete utolsó szakaszának homályos vonatkozásait. Hagyatékában sok nyoma maradt annak is, hogy szenvedélyesen

foglalkozott a magyar őstörténelemmel, a székelység eredetével, sőt nyelvünk egyedülálló sajátosságaival is.”

Fentebb említett tollrajzában Sütő elsősorban azokat a „keserves kísérleteket” vette számba, amelyekkel a szabadságától gyakorta megfosztott író próbálták a „szocialista pokol” bugyraiból kimenekíteni, 1945 után szerzett lelki sérüléseit baráti empátiával orvosolni. Végső soron: lehetővé tenni számára, hogy életműve kiteljesítéséért küzdhessen.

Hogy miért került anatómia alá 1945 után a *Székel bánja*? Sütő ezt azzal magyarázza, hogy a mű sértette a románság nemzeti önérzetét. Fő művének még az említését is megtiltották. „Valamikor a nyolcvanas évek közepén – idézi korántsem felemelő emlékeit Sütő –, házkutatás utáni lelkiállapotban darvadozva dedikálta nekem ezt a könyvét imígyen: »S. A.-nak barátsággal egy székel, aki bánja, Böződi György.« Akkor azt mondtam neki: szójáték mögé bujtatja a büszkeségét. - Ezt a legelső szellemgyermekedet sose fogod te megbánni. Mert születése óta él, hat, eszméltető erejétől retteg a hatalom, amely vesztét érezve kapcáskodik veled.”

Nagy Pál kortársi visszaemlékezéséből részletesen megismerhető a kártékony indulatok által felszított hajsza története. Az *Erdély* című kolozsvári szociáldemokrata lap cikkírója nem kevesebbet követelt 1945 novemberében, minthogy „Bözödit azonnal tiltsák el a közléstől s háborús bűnösként állítsák bíróság elé” - a Jónás Ninivében című, antiszemitanak bélyegzett regénye miatt. Pedig ez a könyv sosem jelent meg. A zsidóüldözések idején ugyanis Böződi leállította a kiadását. Csakhogy a szélsőjobboldali Egyedül vagyunk – a szerző tudta és beleegyezése nélkül – időközben megjelentette az egyik részletét. A háború végén kialakult politikai légkörben az sem könnyítette meg Böződi helyzetét, hogy csipkelődő sírverseivel „nem egy ellenséget szerzett magának” baloldali íróársai körében.

A Buchenwaldból szabaduló Gáll Ernő kezdeti ideológiai elfogultságai nem kedveztek a két világháború közötti szellemmozgások tárgyilagos értékelésének, a hatvanas évek végén azonban – a szociológia és az etika nemzetközi rangú professzoraként – mély empátiával és elismeréssel írt a „népének elkötelezett társadalomkutató” munkásságáról. „Bözödi György nem tartozik sem az életidegen elméleteket kiagyaló katedra-szociológusok, sem a vidékies faktológia pepecselő képviselői közé – szögezte le mérlegelésében. – A múlt és jelen bátor bírálata, realista népi szemlélete teszi könyvét a militáns társadalomkutatás értékes alkotásává. [...] A történész, az író s a népe iránt felelős társadalomkutató erényei találkoznak szerencsésen Böződiben, aki egyben a legjobb hagyományok folytatója. [...] Semmi sem áll távolabb Böződitől, mint holmi mazochista vájkálás a múlt s a jelen hibáiban. A felelősség könyörtelen igazmondásra kötelezi, ám a negatívumok feltárását mindig a biztató kezdeményezések méltatásával kíséri.” A mű javított, esetleg bővített újrakiadását sürgette, mert meggyőződése szerint az ösztön-

zően hathatna a kibontakozó társadalomkutatásra. (Ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy később támogatta a csíkszeredai fiatal antropológusok – a regionális kutatásokat végző KAM-osok – intézményteremtő törekvéseit.)

A nyolcvanas években a bözödújfalusi székely szombatosok egyenes ágú leszármazottja, Kovács András ihlető forrásként hivatkozott az – időben és témában is – „előtte járó” Bözödi hajdani riportújtára. A Kriterionnál, majd a budapesti Magvető Könyvkiadónál megjelent *Vallomás a székely szombatosok perében* című krónikájában (1981, 1983) hosszasan idéz elődje helyszínrajzából. Munkája folytatását – *Útfélen fejfa* (1995), *Mondjatok káddist egy székely faluért* (1997) – a *Székely bánja* szerzője már nem vehette kézbe.

A '89-es változások után – ezt többen felpanaszolják – nem kerül be az újabb értékelvűség szerint készült középiskolai tankönyvekbe; hogy egyetemi diszciplína tárgyává is vált a *Székely bánja*, az viszont nem jutott el a köztudatba. Pedig a Mentor Kiadó az oktatási igényekhez igazodva vállalta a mű újrakiadását. Az írói hagyaték megőrzéséről – már arról, ami a belügyes zsákolók után megmaradt – Gálfalvi György és Nagy Pál gondoskodott. Az ő törődésüknek köszönhető, hogy az író születésének 95. évfordulóján Bogdánfi Zsolt fiatal kutató *Bözödi György hagyatéka az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattárában* címmel tarthatott előadást.

A kolozsvári Helikonban tette szóvá Szócs István, hogy a kerek évfordulókon Bözödit „nem szokás megünnepelni”. Tudományos szintű megemlékezések azonban történtek. A kilencvenedik születésnapjára az unitárius egyház, a kilencvenötödiken az Erdélyi Múzeum-Egyesület felkért előadói erősítették fel a szépíró, a szociográfus, a történész mához szóló üzenetét. A *Helikonban*, a *Korunkban*, a *Keresztény Magvetőben*, a *Székelyföldben*, illetve magyarországi folyóiratokban is közreadott előadások szövegéből kiderült, hogy legmarkánsabban még mindig szociográfusként él a köztudatban, jöllehet rendszerint már költői és szépprózai munkássága is szóba kerül a *Székely bánja* kapcsán. Ezt tükrözi Pomogáts Béla *A magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)* című irodalomtörténetének első kötete is, amely nemcsak a szociográfiának szánt fejezetben (Szociográfia és valóságirodalom, 326–335), hanem az íróról megrajzolt portréban (373–375) is úgy említi Bözödi „történeti szociográfiáját”, mint „az erdélyi magyar társadalomkutatás klasszikus művét”. Elemző bemutatására azonban nem tér ki.

Szerencsé(nk)re megtette ezt Poszler György, aki 1996-ban nagy örömmel fejezte fel a radikális-népi költő-szociográfus alulról felfelé építkező civiltársadalmi programját. Amely „nem az államra épít, hanem a társadalomra. Az állam, jó, ha segít, de legalább engedje. Hogy is mondta Bibó István? Abnormális fejlődésben – a kelet-európaiban – az állam államosítja a társadalmat. Normális fejlődésben – a nyugat-európaiban – a társadalom társadalmisítja az államot. Erről van szó. A

fejlődés normális, nyugat-európai változatáról. Ha nem is megvalósításáról, legalábbis megközelítéséről. Ahol a társadalmisított államban az önmagát felépítő és kisebbségi magyar civil közösség megmentheti-átmentheti önmagát az egyetemes magyarság szellemi egységének, az adott utódállam politikai egységének egyértelmű gazdagodására.”

* Részletek az Erdély-történeti Alapítvány szervezésében tartott és a Debreceni Akadémiai Bizottság által támogatott Székely konferencián (2009. október 2–3.) elhangzott előadásból.

Jegyzetek

- Gálfalvi György: Bözödi György galibái. Látó, 1990. 2. 127–133.
- Bözödi György: A Székely bánja forrásánál. Korunk, 1967. 9. 1197–1200.
- Balogh Edgár: Bözödi Györgyről eddig és ezentúl. In: B. E.: Mesterek és kortársak. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 456–468.
- Gáll Ernő: Népét szolgáló társadalomkutató. In: G. E.: Tegnapi és mai önismeret. Esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 150–154.
- Újabb kiadását lásd in B. Gy.: Földre írt történelem. Válogatott írások – Nagy Pál gondozásában. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–38.
- Nagy Pál: „Megírni mindent...” In: Bözödi György: Földre írt történelem. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 267–274.
- Bözödi György: i. m. i. h.
- Balogh Edgár: i. m. i. h.
- Schöpflin Aladár: Romlás. Nyugat, 1940. 8.
- Poszler György: „Székely bánja”. A szenttamási bicskás és a makfalvi körorvos. In: P. Gy.: Az eltévedt lovas nyomában. Balassi Kiadó, Bp., 2008. 582–590.
- Balogh Edgár: i. m. i. h.
- Lásd a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon Erdélyi Enciklopédia címszavát.
- Pomogáts Béla: A magyar irodalom Erdélyben (1918–1944) I–II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009. 326–335.
- Bözödi György: A Székely bánja forrásánál. I. h.
- Csapody Miklós: Bözödi és a Székely bánja. Életünk, 1986. 9–10. 889–898.
- Uő: uo.
- Egyed Ákos ajánlása Bözödi György Székely századok című kötetéhez. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. Hátsó borító.
- Molter Károly: Tamási németül. Erdélyi Helikon, 1941. 12. 818–822.

- Vita Zsigmond: Az erdélyi irodalom útkeresései. A romantikától egy új realizmus felé. Kelet Népe, 1938. 298–303.
- Pomogáts Béla (szerk.): Jelszó és mítosz. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- Venczel József: Bözödi György társadalomkutató műve. Hitel, 1938. 169–172.
- Kovács Katona Jenő: Erdélyi falukutatás. Korunk, 1939. 9. 766–771.
- Balogh Edgár: Erdélyi magyarságtudomány. Korunk, 1937. 10. 874–877.
- Uő.: A társadalomrajztól a társadalmi vallomásig. Korunk, 1937. 3. 261–264.
- Uő.: Bözödi György könyve a székelységről. Brassói Lapok, 1938. június 20. Kötetben in B. E.: Mesterek és kortársak. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 456–458.
- Mikó Imre: Székely bánja. Keleti Újság, 1938. július 31. Újraközölve in M. I.: Akik előttem jártak. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 64–67.
- Jancsó Béla: Az első tudományos vidékmonográfiánkhoz. Erdélyi Fialatok, 1938. 2. 7–10. Újraközölve in: J. B.: Irodalom és közélet. Cikkek, esszék, tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
- Mikó Imre: i. m.
- Szabó Gyula: A sátán labdája III. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1878. 5.
- Móricz Zsigmond: Reálpolitika. Az erdélyi lélek alapvonása. Kelet Népe, 1941. 2. 1–2.
- Bözödi György: A székelyföldi szegénység. Kelet Népe, 1941. 4. 3–5.
- Vö.: Bözödi György: Székely századok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 316–317.
- Nagy Pál: „Megírni mindent...” 270
- Sütő András: „Álmodban feladnám a szemüvegedet...” (Emlékezés Bözödi Györgyre). Hitel, 2002. 6. 6–13. Kötetben in: S. A.: Létvégi hajrában. Esszék, cikkek, beszélgetések. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006. 48–59.
- Sütő András: uo.
- Nagy Pál: i. m. 273.
- Gáll Ernő: Az elkötelezett társadalomkutató. Igaz Szó, 1969. 3. 356–360. Kötetben in: G. E.: Tegnapi és mai önismeret. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. Népet szolgáló társadalomkutató címmel.
- Vö.: Cseke Péter: A magyar szociográfia erdélyi műhelyei. Presa Universitara – Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2007.
- Vö.: Sütő András: i. m. i. h.
- Vö.: Karácsonyi Zsolt: Buborékirodalom. Beszélgetés Szócs István íróval, kritikussal. Helikon (Kolozsvár), 2008. 15. (aug. 10.)

Márkus Béla

Egy asztalnál Szilágyi Istvánnal

Ha én egyszer Szilágyi Istvánnal egy asztalnál ülhetnék, biztos az életéről és az életművéről faggatnám. Megkérdezném például két sorsfordító döntéséről, hirtelen jött vagy titokban érlelt elhatározásáról. Arról, hogy tényleg tékozló fiúnak tartja-e (vagy tartotta-e) magát, olyannak, aki kiskamasz korában, a tizenötödik évét járva egyszer csak se szó, se beszéd, ukmukfukk ott hagyott – nem csapat, papot, de – mindenkit s mindent, ami addig kitöltötte az életét. Ott hagyta Zilahon, ahol nevelkedett, a családját, özvegy édesanyját, ott a líceumot, Ady alma materét, hogy szinte az éj leple alatt Kolozsvárott teremjen, ipariskolában. Mozdonyvezető szeretett volna lenni, ezért. De nem lett, nem lehetett, mert nem jó szemmel nézett a világra, s ezt az orvosi vizsgálat rögtön rögzítette is. S még szerencse, ugye, hogy a látlelet előtt a tanoncévekkel, a nagyváradi, majd a szatmárnémeti vasúti fűtőházban lehúzott „gyakorlattal” párhuzamosan az esti tagozaton megszerezte az érettségit – máskülönben nem próbálhat szerencsét az egyetemen, a Babes-Bolyai jogi karán, immár mesebeli, semmint tékozló fiúként – ha csak a vasút veszteségét nem nézzük, amit az onnan történt távozásával okozott.

Ha én egyszer Szilágyi Istvánnal egy asztalnál ülhetnék, az egyetemi éveiről is kérdezném. Hogy mi akart lenni? Ügyész, ügyvéd, bíró? Vagy mindjárt egyik sem, mihelyt – még hallgató korában – megjelent az *Utunkban* az az önéletrajzi ihletésű karcolata, amelyikben az inaskodás próbáit elevenítette fel, s amelyik aztán annyira meghozta a kedvét az íráshoz, hogy volt bátorsága a Román Népköztársaság kikiáltásának 15. évfordulója alkalmából meghirdetett novellapályázatra jelentkezni. S innentől aztán nem volt megállás – vagy azért, mert az elbeszélése, a maga idejében a címével mintegy provokáló *Ahol nem történik semmi* megnyerte a pályázatot, vagy azért, mert eleve erősebb késztetést érzett bírósági akták, ügyiratok helyett szépprózát írni. És: újságíróskodni – jogi doktorként, kifaggatni, ha már nem bíró lett, a tárca, a riport, a kommentár, a vezércikk titkait. Annál a hetilapnál, amelyik a jobb időkben, a hetvenes években, volt hogy tizenhatezer példányban jelent meg, s ahol alig töltött el öt esztendőt a riportrovatban, kiemelték, 1968-ban főszerkesztő-helyettes lett, s maradt több mint húsz esztendeig. Egészen pontosan Ceausescu bukásáig, amikor a diktatúrából demokrácia, az *Utunkból* pedig *Helikon* lett, az utóbbiból egyik napról a másikra, hogy az előbbiből is ilyen hamar, az iránt támadhatnak kétségeink. Mint ahogy az „új” lapnál, az előbb hetente, majd máig kéthetente megjelenő *Helikonnál* a főszerkesztővé választott Szilágyi Istvánnak támadtak is. Ékes bizonyítékai ennek az átalakulást, „rendszerváltoztatás”-t fogadó kételynek azok a cikksorozatai – a *Krónika*, illetve

a *Renegátlástanul* –, amelyek a kilencvenes évek legelején úgy íródtak, hogy a múlt bűneit, a „forradalom” kitörésének körülményeit feltárni siettető igyekeztük máig sem vesztette el, sajnos, időszerűségét.

Ha én egyszer Szilágyi Istvánnal egy asztalnál ülhetnék, megkérdezném tőle, miért nem szeret a publicisztikai munkásságáról beszélni, nyilatkozni. Szinte már annyira semmibe veszi őket, mint az első két prózakötetét, a *Sorskovács* és az *Ezen a csillagon* címűeket. Mit szégyell rajtuk – firtatnám –, csak nem azt tán, hogy cselekményük, alakjaik és eseményeik a nehéz kétkezi munka világából valóak? A mozdonyokéból, amelyik a szerző számára a legismerősebbnek számított. Írt volna ismeretlen, idegen világokról? Tagadta volna meg, ahogy és amiért a pályázat díjnyerteseként méltatták: „életanyagában, gondolkodásmódjában, művészi látásában is a felszabadult munkásosztály fia és neveltje”? Igaz, a kor szocialista szótárának efféle szavai, mint *felszabadulás* nála elvétve ha előfordulnak. Nem szólva olyanokról, mint hogy Marx, hogy Engels, hogy Lenin s a hozzájuk kapcsolt izmusok – nyilván tudatosan hagyta ki ezeket a cikkeiből is. Pártzsargon helyett szakzsargont használt, egy-egy – zömmel ipari – szakma tolvajnyelvét. Ezt kellene megtagadni? Vagy azt, amit Sánta Ferenc emelkedettségében is hétköznapi történetét, a nemzedéke antológiájának címadó darabját, az *Emberavatást* jellemzi? A felnőtté válás büszkeségét, a helytállását, amely nem a kommunista öntudatból fakad, nem külső, hanem belső kényszerből, a munka próbatételeinek önkéntes vállalásából. Vagy nem ezért fordult a pályakezdő író a belső monológ-hoz, a korszak kritikusi felfogása szerint elítélendő, mert úgymond öncélú pszichologizáláshoz vezető elbeszélői módszeréhez?

Ha én egyszer egy asztalnál ülhetnék Szilágyi Istvánnal, bátorzkodnám érdeklődni az iránt is, vajon az első regényére, az *Üllő, dobszó, harangra* is azért veszteget olyan kevés szót a vallomásaiban, beszélgetéseiben, mert szintén szeretne elfeledkezni róla. Pedig Gencsi Annának, a második világháború vége felé egy isten háta mögötti faluban tanítóskodó lánynak a katonaszökevény Karatna Istvánnal való részben kényszerű, részben önként vállalt együttléte (nála bújik meg a front előtt a férfi) önmagában is izgalmas pszichodráma, a külső körülményeket tekintve csakugyan élethalálharc, de a kettejük sűrű gondolati szövésű párbeszédét hallgatva „zárt tárgyalás” is a felelősségvállalásról. A regényvilágot különössé teszi az elbeszélői eljárás, hogy nem ad nevet az egymással háborúzó hadseregeknek, nincs szó róla, hogy a szovjetek csatáznak a németekkel, az egyik oldalán a román, a másikon a magyar csapatokkal – az általánosításnak, egyetemes érvényűségre törekvésnek ebben a jelében volt kritikus, aki a francia „új regény” mintáját fedezte fel. Később olyanok is akadtak, akik a tanítónő szomszédjának, Önyey Gábornak a szavak helyett a címbeli üllő megszakadásig való cipelésével kifejezett vonzódását a *Kő hull apadó kútba* Gönczi Dénesének szótlanságával rokonított-

ták, Anna szeszélyeit, kegyetlen évődéseit pedig Szendy Ilkával. De a leginkább figyelemre méltó az az egyidejű vélekedés volt, amely szerint Szabó Gyula műve, a *Gondos atyafiság* első kötete óta nem volt ehhez hasonló „felkavaró” regény, azaz a romániai magyar irodalom két és fél évtizedének csak a legjobbakkal mérhető alkotása. „... oly annyira más, mint általában az epikánk, hogy éppen másságával késztet mélyebb önvizsgálatra” – szölt a méltatás, amihez a ma távlatából érdemes újfent egy kérdést is kapcsolni. Azt, hogy vajon ez a „történelemfilozófiai és erkölcsfilozófiai problémák erdejében” bolyongó mű nem azért felejtődött-e már-már teljesen, mert ugyanakkor jelent meg – 1969-ben –, amikor Bálint Tibor *Zokogó majom* című, hajdan a romániai *Rozsdatemető*nek nevezett, igen sikeres, filmre is vitt regénye. Nem beszélve az ugyancsak ez idő tájt közreadott verses kötetekről, Kányádi Sándor *Fától fáig* vagy Szilágyi Domokos *A láz enciklopédiája* vagy a *Búcsú a trópusoktól* című gyűjteményeiről. Ezek, Farkas Árpád és Király László, Páskándi Géza és Székely János és mások könyveivel együtt korábban sohasem tapasztalt érdeklődést váltottak ki. A rájuk irányuló figyelem elterelte az Űllő, dobszó, harang iránti kíváncsiságot.

Így volt-e? Ha én egyszer Szilágyi Istvánnal egy asztalnál ülhetnék, bizonyosságot próbálnék szerezni erről is. Mint ahogy a következő, mind ez idáig utolsó novelláskönyv, a *Jámbor vadak* egyik apró jellegzetességéről is. Arról, hogy a korábbi két elbeszéléskötethez képest megváltozik az önéletrajzi jellege – a munkafolyamatok, tárgyak és eszközök részletező leírása helyett a gyermekkor játékainak, kalandjainak, csínytevéseinek felidézése kap hangsúlyt. S megjelenik az az „alak” is – például a *Kibic, az árva ember* történetében Zemo –, akit az elbeszélő a nagyapjának nevez, és aki – mit ad Isten! – kísértetiesen hasonlít is az 1982-es *Utunk* évkönyvében megjelent családtörténet, a *Vesztesek* és más írárok lapjain megrajzolt valódi nagyapához. Mindez, meglehet, alig volna érdekes, ha a személyiségjegyek nem illenének a *Kő hull apadó kútba* kivert kutyaként élő Faggyas Józsiájára, akinek kideríthetetlen, hogy az önérzete erősebb-e vagy a beleérző képessége, a lelkekbe látó. Jajdont idézik, cím szerint is, a kötet egyik ciklusának írásai – így mintegy előkészítői is lehetnek annak a regénynek, a *Kő hull...*-nak, amelyet az *Utunk* kritikusai 1975-ben a romániai magyar irodalom legkiemelkedőbb alkotásának, az *Év* könyvének választottak. A *Jámbor vadak* másik ciklusa viszont mintha az *Agancsbozót*, az 1990-ben végre közzé tett, a Ceausescu-diktatúrában tiltott könyvnek számító regény felé mutatna – a sorsnak, a környezetnek, a társadalomnak és a természetnek egyaránt kiszolgáltatott hőseikkel, a támadásokat jámbor vadakként elviselőikkel. Ez a novellavilág azonosíthatatlanul idegen helyszíneivel és alakjaival, furcsa történeteivel ahhoz hasonlóan épül, mint a szerző egykori jó barátjáé, Bodor Ádámé. Akivel azután – ugorhatunk előre? – akkor sem akasztják majd össze a bajszukat, amikor – 2002-ben – visszautasította azt

a Magyar Irodalmi Díjat – a vele járó több millió forinttal együtt, természetesen –, amelyet a *Hollóidő* megosztva „érdemelt” volna ki Balla Zsófiának a Bodorral készült interjúkötetével.

S itt érkeztem el – ha egyszer Szilágyi Istvánnal egy asztalnál ülhetnék, megkérdezném, hogy kacskaringóval-e – a XX. század immár (irodalmi) közmegegyezésszerűen klasszikusnak tartott alkotásához, a *Kő hull apadó kútba* című regényéhez. Nevezték – maga a szerző, amikor a filmre vitel került szóba – baladás-keserves ámokfutásnak, a napszámos szeretőjét meggyilkoló tímárlány, Szendy Ilka féktelen önpusztításának. Pontos látomásnak egy kisvárosról, arról a Jajdonról, amely Zilahról mintáztatott, szociológiailag is hiteles képet rajzolva róla, s benne a XX. század legelejének céhes-kézműves iparáról. Volt, aki a nagy vállalkozások szépségéről töprengett róla szólva. Volt, aki a gondolat és az álom határvezeit érzékelte a látomásos képrendszer teremtette cselekményben „úszva”. Ismét mások a pusztulás motívumait emelték ki, a szabadság nélküli rend fokozatait. Nem túlzásnak szánta, aki így vélekedett: ez a regény A száz év magány – Erdélyből. Kulcsár Szabó Ernő, korabeli kritikájában mintegy összefoglalta a mű érdemeit és értékeit: a század eleji magyar kisváros létét megörökítő ethoszát, rétegstruktúrájának gazdagságát, számba vehetetlen nyelvi erejét méltatta. Németh László-i fogantatásúnak vélte, érdemeit nem kisebbiteni akarva ezzel – csak talán arra a párhuzamra utalva, hogy miként az *Iszony* hősnőjét, Kárász Nellit a halálesetek sodorják egyre közelebb a végzetéhez, akként Szendy Ilka esetében is ezek alakítják a család hanyatlástörténetét. A kritikus szerint a Kemény Zsigmond és Faulkner ihletettségében született regény „élet és kor egyetemes víziója”, a tudatmozgás és a lélekállapot hű kifejezője. Olvasható lélekrajzként, történelmi regényként, ám detektívtörténetként is, középpontban azzal a rejtéllyel, hogy fény derül-e a gyilkos kilétére avagy hogyan emészti el a lelket a bűn titkolása.

Kérdések kérdés hátán. Ám ha egyszer egy asztalnál ülhetnék Szilágyi Istvánnal, csak megkérdezném tőle, hogy pattant ki a tizenöt évvel későbbi ellenutópia, az *Agancsbozót* alapötlete. A hivatalnokféle férfi története, aki egyszer csak ott találja magát egy irdatlan magasságú hegy tetején egy barlangban, ahová kideríthetetlen okok következtében került, s ahol – hozzá hasonlóan – névtelen három társának napról napra ráosztott feladata kardot kovácsolni. Hogy ki kötelezi őket erre, a csupa nagybetűvel írt Velünk Rendelkező Szándék-e, vagy egy ismeretlen földi hatalom, a gazda, aki az elemőzsiát is küldi föl csörlőszerű alkalmatosságon a szarvasok elhullott agancsai borította „alvilág”-ból? Válasz, egyértelmű, aligha adható. Arra már inkább, hogy ez az abszurdba illő történet a szerzői önértelmezés szerint főképpen azt példázza – régi meggyőződése ez –, hogy a munkába, a legnehezebbe és a legértelmetlenebbe is annyira bele lehet feledkezni, amikor mintegy mellékessé válnak a külső körülmények. Mellékessé cél és haszon, ami-

kor maga a bütykölés, bajlódás, vacakolás adja meg a dolog értelmét. A szocializmussal azonos diktatúra is ilyen „amikor” volt. Így is lehetett menekülni előle. S úgy is, ha a művészet világának élményeit, egy-egy zenei, képzőművészeti alkotás nyújtotta élmény emlékeit szegezte vele szembe a titokzatos hatalmának kiszolgáltatott ember. Az *Agancsbozót*ról írta egyik méltatója: magányos és társtalan alkotás, enigmatikus parabola eposzi terjedelemben, mitikus szakácművészeti robinzonád és vasipari *Cantata profana*, naiv mese és hipertudatos regény.

Hát még mennyire az a *Hollóidő!* – kiáltának fel, mellőzve ez egyszer a kérdést, ha egyszer Szilágyi Istvánnal egy asztalnál ülhetnék. Mennyire a keze ügyébe állította mindazokat az eszközöket, amelyeket a posztmodern felkínált: helynek és időnek az elbizonytalanítását, miközben a kiindulópontja nagyon is bizonyos: Szegedi Kis Istvánnak, a magyar reformáció e különös sorsú alakjának Skaricza Máté által írt életrajza. Szövegekőzi mű tehát a regény – mondhatnánk tréfálkozva, ha maga a megidézett kor, a török hódoltság kora, mindjárt Mohács után a legcsekélyebb okot adná erre. De minden – ahogy G. Kiss Valéria, az életmű talán legjobb ismerője írta – a holtakkal terített végesség felé mutat, a gúlába rakott koponyák irányába. Még a szerelem is, az érzéki örömöknek az a tobzódása, amely csak ideig-óráig képes feledtetni a rabság létállapotát. A rablét ellen pedig nem nyújt fogódzót, mint az előbbi regényben, a műveltség sem. De a vallásról, a hitről való töprengés sem, amely pedig az egyéni gondok fölött a nép, a nemzet jövője felé fordul. Így helytálló a kritikus vélekedése, hogy noha e történelmi regény nem ad követhető létmodellt, mégis drámai erővel veti föl a magyarság és az emberi lét egykori és mai megoldatlan sorskérdéseit. Ám nemcsak történelmi regényként olvasható ez sem. A cselekményszálak szövése itt is inkább a krimikre emlékeztet, megannyi titkot rejt el, majd mutat meg. És a figurák, a vérbő alakok, akiknek nemcsak testi, de lelki kiterjedésük van: tablójuk talán még színesebb a *Kő hull apadó kútba* együttesénél is. Ha össze kellene vetni őket, onnan kellene kiindulni, ahonnan egyik méltatójuk: hogy mindkettő remekmű. „Az első egy társadalmi-történelmi metszet elemzése – térben-időben konkrétan. A második magának a történelemnek az értelmezése – térben-időben absztraktnan. Pontosabban arról is szó van: a társadalmi-történelmi metszet elemezhető. Maga a történelem értelmezhetetlen. Az elsőben kegyetlen az adott történelmi helyzet. A másodikban kegyetlen (hollóidő) az egész történelem.”

Hát ennyi. Ezek után ha egyszer én egy asztalnál ülhetnék Szilágyi Istvánnal, de hogy fászsztanám fölöslegesen a kérdéseimmel. Tudnám már, hogy a művei felelnek helyette, úgylis. Főleg, hogy a hetven felé közeleg, szinte órák kérdése – Isten éltesse! –, és eléri.

(*Elhangzott Fehérgyarmaton, a Kölcsey Társaság ülésén 2008. IX. 26-án.*)

Márkus Béla

Mennyei elismervény, érkezett égi postán a díj névadójától

Alulírott Arany János mindennek előtte kinyilvánítom, hogy a jutalom, melyet megtisztelő méltatlansággal rólam neveztek el, jó kezekbe kerül. Nemhogy app-rehendálnék, de direkte akceptálok a döntést. A sok ok közül kettőt hozva fel, miért.

Pro primo: a személyesebb jellegű. Megjárhatta az eszemet itt fenn, az égben is, hogy földiek volnánk, voltaképpen. Mindketten a Pártiumban nevelkedtünk, Zilah szinte egy lóugrásnyira fekszik Szalontától, mennyivel közelebb, mint Mármaros szigete, ahonnan, ugye, lélekszakadva kutyaoltam haza. De térnék a tárgyra vissza, Pityókra nevezetesen, ahogy – hallom – pajtásilag becézik az írással való haszontalankodásban nekem szerfelett tetszőt, aki – ahogy tíz-tizenöt évente „sorjázó” regénybeli ügyködéseit nézem, nagyon ösmérheti azt a küszködést, amikor mintha írni kezdene az ember, s aztán egészen a tollrágásig menék. Rokon lelkem ő, no, mondanám, ha meg nem sérteném. Azzal talán még nem, hogy kijelentém, a nekem oly kedves balladák szelleme minden kortársánál elevenebben hatotta, járja át az ő írásait. Emlékezetben tartám, amiről jómaga szívesen megfeledkezne bár, hogy mindjárt mikor indult, *Traktorosballadát* szerzett – egy apa és fia tragédiáját nem dalban, hanem karcolatban beszélve el. Nyilván nem Greguss Ágosttal vágyott feleselni – feleseltem én vele eleget, magamban főleg, mikor szétcincálta lelkem jobb felének összes költeményeit, merészelve állítani még címül is: *Petőfi pedig poéta nem vala*. Mi tagadás viszont, amit *A balladáról* írt, megdobogtatta a szívemet. Hogy keresztény lelkiületet és nemzeti jelleget hordozó műfaj, s hogy a tragikum mozgatója a bűnbe sodródó szenvedély, valamint az a lelkiismeret, amely az embert önmaga bírójává teszi. Tudós szavak, méltán támaszkodik rájuk – ahogy a világhálón nyomon követem – balladáim mostani méltatója, akadémikus Imre László is. Ezért is égett elismerésem kis szövétneke előbb halvány, majd mind vastagabb világgal, amikor a *Kő hull apadó kútba* szerzői önértelmezésére bukkantam: *Balladás, keserves ámokfutásnak* tartja, amit hősnője, Szendy Ilka művel, vagy amit a sorsa műveltet vele. Hát nem igazolódik itt is, amit a ma tudósa kései balladáimról állítja, hogy az erkölcsi igazságszolgáltatás szerint a vétség, Gönczi Dénes meggyilkolása szükségképpen megérdemelt büntetéssel jár. De felhozhatnám az önvád üldözte Ágnes asszony példáját is – nem magam hasonlítanám össze őket, megtették ezt a regény kortárs kritikusai is. Vehetném aztán sorra a látomásoktól, álmoktól, hallucinációktól gyötrött pillanatok, Gönczi feleségé-

nek, Marinak babonás hiszékenységét, a pogány kori hiedelemvilág nyomait. A halálesetek homályba burkolását, a feszültségkeltő titokzatosságot. Vagy azt, ami még az *Agancsbozót* valóság feletti szférájában is meghatározó tényező, nem szólva a *Hollóidőről*: hogy olyan zárt világok, amelynek elemei a kezdetektől a tragikus vég felé mutatnak, azaz már a kiinduló helyzet – Deres fenn a sziklahámorban, Terebi és Fortuna Illés úr Reveken – magába foglalja a végzetszerűséget. Folytathatnám, túlzás nélkül szólva, hogy ahány alak, annyi balladás sorsszerűség.

De térjek rá, bár az én időm végtelen, az Önöké véges, másodjára, pro secundo arra is, ami legalább ennyire nyomós ok: a díjra érdemesült műveinek beszéd módjára, a stíltre. Ma, mint régebb, amikor – ahogy mondtam volt – a magyar nyelvre minden nyelv hat, kivéve a magyart, lelkem melengeti, ha olyanokat olvasok – találmra mondom –, mint hogy „a harmat nyirka átjárta gyenge mazolán gúnyját”, hogy „elrökkenti a jóvát”, hogy ókumlál, hogy lozsolja a vizet, hogy „megmért szóval” beszél és így tovább. Nem akarnék hosszan idézni, se – mint Fortuna úr – „kemény, bibliás példálkodás”-ba fogni. Valahogy azt érzem, amit Erdély állítólag jeles írója, a *Hollóidő* szerzőjének tán nem épp a szíve csücske velem, pontosabban hát a *Toldival* kapcsolatban mondott: hogy a magyar nyelv erdőzúgását hallja, valahányszor a soraim közé téved. No, ilyen zúgásra kaptam fel én a fülem, de nem is csak az átható, mély hangokra, hanem a susogó szelídekre, a csend neszezésére is. Ám nem akarnék a „mondós ember” képében sem tetszelegni, bizonygatni „járt-kótt” voltomat. Hiszen elárulhatom végül, Isten lássa lelkemet, hogy mindegy volna nekem, ki mekkora szépirodalmi értéket fedezett és fedez fel Szilágyi István szépprózáiban. Én már pusztán a neve alapján kitüntetném, merthogy betűről betűre annak a drága iskolatársamnak az alakját idézi fel, aki nélkül, az ő két évig tartó mindennapos noszogatása nélkül a lábaim tán sose érintették volna az írói pályát. Magam vagyok hálás tehát, ha elfogadják mennyei elismervényem, mely kelt 2008. október havának 23. napján Arany János szerzésében.

Bertha Zoltán

Bálint Tibor

Bálint Tibor, az ízig-vérig kolozsvári író, az erdélyi sors különleges szavú megörökítője, a jellegzetes közép-európai társadalmi-történelmi élethelyzetek látomásos megelevenítője és az emberiségnyi léthorizontok megvilágítója: az erdélyi és az egyetemes magyar szépírás mesterei, legkiválóbbjai közül való volt – és marad. Nemigen akadt komoly kortársa, nemzedéki pályatársa, kritikusa vagy olvasója, akit ne nyűgözött volna le látásának, stílusának, ábrázoló nyelvi erejének különös hatása, kivételes atmoszférája és szuggesztivitása. A faluról a városba sodródó cselédség, a külvárosi, peremvidéki szegénység, a tengődő kisiparosság, a fülledt levegőjű munkásnegyedek hírhozójaként lépett az irodalomba – s azonnal költőivé mélyítve testközeli élményeit, a próza, az elbeszélés megjelenítő hitelességét valami lélekboldogaton igézetes líraisággal átszínezve-stilizálva, egyszersmind modernizálva. Kezdetől egészen eredeti hangjának felerősítésében egy Krúdy, egy Tamási, egy Gelléri vagy Karácsony Benő szellemujja, vagy messzebből főként a nagy oroszok, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov szellemi-művészi inspirációja segítette; légies, álomi, „tündéri” hangulatsugárzó realizmusa, hétköznapokat „elvarázsoló”, csendes vagy lármás utcákba, lépcsőházakba „angyaljárást” idéző történetmondása fényévnnyire került el az ötvenes évek szocreáljának és proletkultjának bornírt kívánalmait. Így végeztek „vérátömlesztést”, „korrváltást” a háború után indulók (Sütő András, Székely János, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Fodor Sándor), majd a közvetlenül őket követő *Forrás*-nemzedék mértékadóit (Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Hervay Gizella és a többiek) – Bálint Tiborral is az élen – a sematizmus hosszúra nyúlt évtizedei után a romániai magyar irodalomban.

Az 1932-ben, tízgyermekes munkáscsaládban született, egyebek mellett a kolozsvári református kollégiumban és az akkor még önálló magyar Bolyai Tudományegyetemen nevelkedett, de a gyötrelmes alkalmi fizikai munkák meg az *Igazság*, a *Falvak Dolgozó Népe*, az *Iffjúmunkás* című lapoknál megtapasztalt hajszás és akkoriban elviselhetetlen felső politikai direktívákkal agyongyötört újságírás, riporterkedés, vagyis úgymond „az élet iskoláját” is kijáró író az ötvenes évek második felétől jelentkezett műveivel a folyóiratokban; s debütáló *Forrás*-könyve (*Csendes utca*, 1963) a hozzáértőktől pedig már meg is kapta azt az elismerést, amely a további novellák, elbeszélések, tárcák, krokik, karcolatok köteteknek az emlékezetes sokaságát is fogadta, kísérte. Mert valóban lebilincselő volt az a szemléleti frissesség, amely a csetlő-botló kisemberek nyugtalanságait és érzelmi csapongásait akár anekdotikus, akár imaginárius jelenetézéssel kivetítő

pillanatképekből árad, s amely a furcsa alakok játszi festőiségben vibráló karakterrajzát is ezzel a (Páskándi Géza szerinti) „vaskos impresszionizmussal” telíti. De máig alapos kritikai feladatot jelenthet annak az elemzése is például, hogy miként függött össze Bálint Tibor modern fantasztkumot és abszurd humort elegyítő novellisztikája, vagy prófétikus-groteszk világtávlatokat átfogó antiutópiája (az elgépiesedő civilizációt karikírozó 1967-es *Önkéntes rózsák Sodomában*) a hatvanas évek amerikai, angol, francia, német és másféle kultúrfolyamataival – párhuzamos és a korszellemben összekapcsolódó művészeti tendenciáival. Vagy külön hatalmas fejezet az életműben a gyermek- és ifjúsági irodalmi remek, a prózai mesék, kalandregények, csodás történetek bőséges sorozata, amelyek megalkotását az emblematis erdélyi-kolozsvári gyermekirodalmi lap, a *Napsugár* szerkesztőségében 1967-től végzett munka egyre csak látványosabb termékenységre készítetön inspirálta.

S a legelső olyan kimagasló teljesítmények közé tartozik Bálint Tibor nagyregénye, a *Zokogó majom* is, amelyek a megújuló, „nagykorúsodó” erdélyi irodalom hetvenes évekbeli fellendülését mutatták. Voltaképpen ez az 1969-ben megjelent korszakmeghatározó alkotás nyitotta meg további remekművek egész sorát. S méltán lett kirobbanó könyvsiker – ítések, szakmabéliek, az értő nagyközönség köreiből egyaránt; s az egész magyar nyelvterületen. Nem csoda: olyan bőveltesen tarka sorspanorámáját, szimbolikus történelmi freskóját festi ez a mesei népeposz, ez a vallomásos önéletrajzi tényregény vagy családrege az esendő kisemberi létezés kelet-közép-európai térségeinek és perifériáinak, hogy abban az önmagunkra ismertető kislétező-közösségi léttapasztalat – maga a humánus kálváriája – egész megrendítő mélységében tárulkozik föl. Olyan egyszerre érzékletes és jelképes sorsvívót vetítve élénk, amely csak a mágikus-mitologikus realizmus csúcspontjához merészkedő esztétikai fogalmakkal és kategóriákkal értékelhető. Mert a harmincas évektől, a nagy világválságtól a háborús idők nyomorúságain át a szovjet–román diktatúra első szakaszáig ívelő szociografikus társadalomtörténeti tabló káprázatosan sokszínű mozaikképkockái – a festői látványteremtésben –: szemléletes valóságrajz és mitikus sugallatosság összetéveszthetetlenül sajátos, lebilincselően teljes érvényű széptani egységét érik el. A bővérű, fantáziadús meseáradás misztériumszerű ősforrásainál járunk, a szételemezhetetlenül árnyalt előadás hangnemváltozatainak sűrű hatásformáinál: a humoros-ironikustól az együttérzőig, az anekdotikustól a drámai-balladisztikusig, a morbid-bizarrrtól és (tragi)komikustól a nosztalgikusig terjedően.

Sokan üdvözölték ám elragadtatva mindezt – Féja Gézától Czine Mihályig, Iliá Mihálytól Pomogáts Béláig, Kántor Lajosig és a többiekig. S mennyire felejthetetlenek maradtak a könyv új és új kiadásai, megjelent fordításai vagy megfilmesítése után is azok a regényhősök! Vagy éppen ezeknek is köszönhetően: köztük a

mű *Sánta angyalok utcája* című drámaavatóját a kolozsvári magyar színházban eljátszó frenetikus sikerű előadásnak 1972-ben – amelyet Tamási, Sütő, Deák Tamás, Méhes György, Kocsis István és mások legendás színpadra állítója, Szabó József rendezett! Milyen elevennek látszik előttünk ma is a folyton és hiábavalón kísérletezgető apa, a családot összefogó anya, az örökké vetett ágyra vágyó és mindig kudarcot valló másodpincér groteszk-panoptikumi alakja. Vagy maga az értelmiségivé felnövekvő és írói ars poeticát kikristályosító főszereplő, aki illyési módra nem menekülhet – mert nem is akar, megfélemlítések ellenére sem – azoknak a lét összes terhét, súlyát cipelő, sorsverte, elesett szegényeknek, nyomorultaknak és kiszolgáltatottaknak az erkölcsi vállalásától és képviselésétől, akik minden körülmények között emberré nevelték.

S a lélektani emberlátással, a vonásnyi-villanásnyi gesztusrajzokban is pontos-hiteles léleklátással feltöltődő, telitalálatos karakterábrázolás a bámulatosan gazdag epikus sodrásban – az „öregék könyvétől” a bibliai-átképzéses „apokrif novelláig” és tovább szélesedő elbeszéléstípusokban – felvonuló figurák („császár és kalaposinas”, fáraó és szolga távolságait átölelő, „mennyei romok”, „égi és földi kovártélyok” végletes térségeit belakó) rengetegének megteremtésével folytatódik. Az újabb regény-eposz, a *Zarándoklás a panaszfalhoz* (1978) az ötvenes évek, az 1956 utáni megtorlások vézskorszakát olyan zsarnoksággként – az élet minden területét átítató rémuralomként – láttatja, amelyben a társadalmi terror működtetése a legszorosabban összefonódik a hiperbolikus emberi aljasság, az aberráció, a gyilkos ösztönöket elszabadító basáskodás legelképezhetőbb jellemképleteivel és jelenségeivel. A hatalmi perverz-szadista kék farsangoló tobzódásának leképezése a távlatos modern egzisztenciális pszichológia, a freudi és poszt-freudi antropológia tág kontextusában és dimenzióiban is értelmezhető – s esztétikai minőségében is megrázó, felkavaró emberlátomást nyújt: a szenvedők, a szenvedést okozók és a közbulállók egész galériájának, a megalázók és a megalázottak sokadalmi kavalkádjának kiterelvényezésével. Hasonlóképpen a biblikus-apokaliptikus *Bábel toronyházához* (1996), amely – orwelli típusú parabolaként, az abszurd realitását és a megélt realitás tökéletes abszurdumát kiélelítő – az erdélyi magyarság hátborzongató passióját már nagyjából a hatvanas évtizedtől a Ceaușescu-császárság 1989-es megdöntéséig követi végig – katartikus érzékletességgel és örök mementoállítással emlékeztetve mindarra, ami ebben a földrajzi, politikai térségben megtörténhetett. Trilógiává egészítve ki a nagyregények sorozatát, amely hármaskönyv hallatlan művészi és egzisztenciális erejű vizionárius dokumentuma lett huszadik századi múltunknak és félmúltunknak; mítoszivá emelkedett sorsfelmutatás, messzefénylő lét- és igazságdemonstráció: egy embertelenül-démonikusan beteg világról és a benne szorongva meghúzódó emberségről.

A megsokszorozódó és ezerféle típusban tomboló köznapi és történelmi erőszak, az örületes-torz amoralitás, a kínzó és önkínzó téboly fenomenológiájának írója érzéki-érzelmi és szellemi jelentéstartalmak olyan életes-eleven viszonyát, olyan sajátosan jellegzetes együttesét alakította ki, amely egyrészt előhívta, másrészt igazolta a vallomásos-értekező esszékben vagy az akár karcolatnyi eszmefuttatásokban vázolt – és szinte egész esztétikai rendszerré épülő – művészetbölcseleti gondolatokat. Arról, hogy a maradandó alkotás egyszerre mozgat „szavakat és szíveket”, ugyanúgy érzékeltet „kenyeret és gyertyalángot”, „illatot és filozófiát”, „látomást és kényszerzubbonyt” – mert az igazi ihletforrásokból és valóságismeretből merítő mű hangulata, mely „tartósan zsong az idegeinkben”: a „tapasztalás vérfestékéből” van kikeverve. Bálint Tibor, aki azt szerette volna, ha az erdélyi írókat nemcsak „szamácaillatú” szép szavaikért (amilyenek neki is voltak!), hanem „éles meglátásaikért” és „halálosan pontos leírásaikért” is „csodálná a világ”, Tolsztojjal vallotta: „úgy kellene írunk, mintha a szomszédos szobában mindig épp haldokolna valaki...”

Korának, a sokáig „elhallgatott történelemnek” „igaz krónikásaként” táplálta közösségét „az anyanyelvűségben az ő csodálatos, mert tárgyyszerű és mégis poétikus nyelvezetével” – ahogyan Sütő András mondta róla; az „áttűnések és árnyalatok” szívárványos, tökéletesre telített „szépirodalmi anyagával”, a zamatosbűvös „mesélőkédv” és a stiláris, „nyelvi érzék” utánozhatatlanságával – Lászlóffy Aladár szavai szerint.

S így volt szerelmese szülőföldjének is, kedéllyel, emlékkel, kalandos képzelettel így keltette életre a kolozsvári kül- és belvárosi utcákat, az ódon sikátorokat és keserű-vidám kocsmákat (a „zokogó majom” is az egyik ilyen kolozsvári kocsmacégére!), a hóstáti negyed, az „Irisz-telep”, a „Csillaghegy”, a „Kálvária-templom”, a „Rabok kertje” környékét, a „Kövespad”, a „Sánta angyalok utcája”, a „Pata utca”, a „Malomárok”, a „Felhővár” gyermek- és ifjúkori – valós vagy átkeresztelt – színtereit, a Mátyás-szülőház, a Főtér, a Farkas utca tájékait; vagy a diákévek és a pályakezdés megihlető helyszíneit: a református gimnáziumot, az egyetemet, a lapszerkesztőségeket. Azt a szellemi otthont, ahol az utóbbi félévszázad talán legkiemelkedőbb Kárpát-medencei gyermekirodalmi folyóiratát, a több is mint népszerű: missziót betöltő *Napsugárt* évtizedekig írva-szerkesztve munkálkodott. A házsongárdi temetőt, ahol az a megható „gyerekes meggyőződés” foghatta el, hogy a fekete sírkölapokon átmelegedett három szem sárga szilva majszolgatása közben (merthogy „Kolozsvár szeszélyes lakói még a Házsongárdot is teleültették gyümölcsfákkal”): „dédnagyapái húsából táplálkozik”, „akikhez lenyúlik a szilvafa gyökere”. Ahol az öreg fejfákból annyi emberi sorsot olvashatott ki, annyi beszélő nevet varázsolhatott élővé. Vagy a Szent Mihály-templom tornyát, amelyben gyermekként, riadt-diadalmasan kapaszkodva a súlyos kötélbe, egyszer ő is ha-

rangozott – s így emlékezve tünődőn, merengően vissza erre: „És azóta a szülőföld számomra halk, de folyamatos harangzúgás, amely a napfényt ringatja és az aranyló galuskákat a vasárnapi húslevesben, és a galambokat lebegteti a magasban, és a port Mátyás csizmái körül, és elmélyíti a ráncokat Apáczai arcán, de egy kis mosolyt is megrezzent rajta, és hintáztatja a Szamos szőke hajait és a hársfák lombját és az emlékeket és az eperszínű fényképeket a falon, nagyapám és nagyanyám arcát. És a szívemet, hogy erősödjék benne a bizalom: jó volt itt élni, ebben a városban, ha olykor a szorongató idő körbefogta is.”

Egyszóval Kolozsvár... Ahonnan nem vágyott el „se Párizsba, se Londonba vagy Rómába”; mert hitte és vallotta: „hiszen szülőt nem választhat magának az ember.” S Erdély, a magyarság, egész történelmünk és kultúránk... – amelynek megtartó ihletéséhez mindétig alku nélkül ragaszkodván, „keserű fohászkodással”, „szétszórásunk és kipusztításunk ellen” perelve, a kivert szemű Sütő Andrásért aggódva és Kós Károlyt a „mi Ezékiel prófétánkként” szólítva-idézve hirdette: „Fölbredtünk, látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk magunkat. Számba kell vennünk erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni.” – Mert „megalázó módon élünk Erdélyben” – mondta utoljára is.

S 2002 óta már őt is a Házsongárd pihenteti – Szenczi, Misztótfalusi, Apáczai, Brassai, Kós, Reményik, Dsida, Szabédi és mind a többiek, neves és névtelen elődei, ősei és övéi között. Hetvenéves születésnapját sem érhetette meg... És az ünnepi ajándékul szánt, Csíkszeredában kiadott könyvének, posztumusszá lett válogatott elbeszéléskötetének a megjelenését sem (*Könyörgés kétségbeesés ellen* – mily beszédes cím!; s a benne lévő záródarabé is: *Buzdítás föltámadásra*). Amelynek előszavában a kedves barát, pályatárs és szerkesztőtárs Fodor Sándor azt írta – s ezzel alighanem az utókori irodalomtörténeti értékelés maradandó alapkövét is lefektetve, tanulságul és okulásul mindnyájunk számára –, hogy a mai erdélyi magyar irodalomban a „legkiválóbb novellistáink között is az első hely illeti meg Őt”, Bálint Tibort.

Verók Attila

„A lényeket keresd! Mindenben a lényeket!”

(Árkossy István – Bágyoni Szabó István: Világ árnya, világ fénye című kötetéről)

Ha vannak olyan földrajzi helyek a világban, ahol a szellemi kisugárzás, a kulturális meghatározottság szemmel láthatóan és megmagyarázhatatlan okból erősebben koncentrálódik egy-egy kitüntetett terület köré, akkor tényként kell elfogadnunk, hogy a Kárpát-medence történetében hosszú évszázadok óta oly jelentős szerepet játszó Kolozsvár egyértelműen ilyen helynek számít. Természetesen a Szamos partján elterülő városon belül is találhatunk olyan körülhatárolható pontokat, ahol a szellemi kapacitás a szokásosnál is dominánsabb szerepet játszik. Egészen konkrétan a romániai magyar költő, újságíró és műfordító, Paizs Tibor által – igen találóan – a „legerdélyibb utca”-nak nevezett utcára, a Farkas utcára gondolok. Ebben az utcában születtek, nevelkedtek, tanultak, illetve működtek, alkottak a magyar művelődés történetének olyan kiváló alakjai, mint például Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós, I. és II. Apafi Mihály, Bornemissza Anna, Bethlen Kata, Mikes Kelemen, Hell Miksa, Reményik Sándor, Szilágyi Sándor, Áprily Lajos – hogy csak néhányat emeljek ki a végeláthatatlan sorból. Ebben az utcában állt egykoron az a rövid életű egyetem is, amelyet Báthory István erdélyi fejedelem hívott életre, továbbá ez az utca adott otthont Erdély első, 1872-ben alapított állandó egyetemének is, amely 1921 óta Szegeden működik. Van ebben az utcában még római katolikus, református és unitárius iskola, kollégium is, itt áll a híres református templom, és nem különben az egyik leggazdagabb, régi könyvekkel rendelkező erdélyi bibliotéka, az Akadémiai Könyvtár is. Egyéb kulturális, oktatási és építészeti remekműveket is fel lehetne sorolni ebből az utcából. A mostani írásnak azonban nem ez a célja, pusztán érzékeltetni szerettem volna azt a jelenséget, hogy mennyire kirívó az erre a szűk területre összpontosuló szellemi potenciál megléte.

Ez a kis elkalandozás természetesen szorosan összefügg annak a könyvnek a tematikájával, amelyről az alábbiakban részletesebben kívánok szólni. Egy műfajában igen eklektikus, a szecesszió stíluskeveredéseire jellemző műfaji sajátosságokat mutató (memoár, gyónás, esszé, leírás, dialógus) írásgyűjteményt jelentetett meg a kolozsvári Kriterion Kiadó az elmúlt évben. A tipológiai besorolás kétséges volta miatt elégedjünk meg azzal, hogy egy úgynevezett „beszélgetőkönyv”-vel ajándékozta meg olvasóit a két szerző: Árkossy István festőművész, grafikus és Bágyoni Szabó István költő, prózaíró. A műfaji megjelölés még így sem ad elég fo-

gódzót, hiszen nem egy tipikus, életrajzban folytatott párbeszéd lejegyzett és szerkesztett változatáról van szó, hanem egy 2007 februárja és 2008 októbere között zajló, egymásba fonódó, a megkezdett témát folyamatosan továbbbíró levélváltás érdekes és tanulságos irodalmi produktumát tanulmányozhatja az olvasó. A levelek alapvetően két témát járnak körül: az erdélyi gyermekkorhoz és a fentebb bemutatott Farkas utcához kötődő, érzelmekkel gazdagon átítatott emlékeket vonultatják fel egy emberöltőnél is régebbi idő távlatából. A megkapó szöveg lenyűgöző nyelvi szépsége és a magas mondanivaló elunthatatlan, letehetetlen, katartikus olvasmánnyá varázsolják ezt a nem szokványos könyvet. Nézzünk néhány olyan momentumot, amelyek igazolják előző kijelentésemet, és netalán előcsalogathatják némelyekből az olvasási kedvet.

Az írások során végigvonul egyfajta kettősség, amely állandó mozgásban lebegteteti, nem hagyja nyugvópontonra jutni a szöveget. Ennek alapvető okát a két szerző gyökeresen eltérő származásában és stílusában látom. Addig, amíg Árkossyban a polgári kultúra tipikus képviselőjét tisztelhetjük, aki gyermekkorát a Farkas utcában – és ráadásul egy neves iskolaigazgató gyermekeként az erdélyi oktatás egyik fellegrájában – élte le, addig Bágyoni egy Kolozsvártól néhány tíz kilométerre délre található aranyoszeiki kis faluban cseperedett föl, tehát a paraszti, népi kultúra földszagát vitte később magával a városba. Az eltérő milió máig hatóan meghatározta életkörülményeiket, világképüket, lelkületüket és attitűdjeiket. Árkossy kisiskolás korától a színek, vonalak, formák világában találta meg kiteljesedésének lehetőségeit, Bágyoni viszont az írott szó (az ő megfogalmazásában: a pont és a vonal) bővületében élt ugyancsak gyermekkorától. Életútjuk hosszú ideig csak alkalmanként került átfedésbe egymással, de egy közös pontban elválaszthatatlanul összefonódott: kapcsolatuk barátsággá mélyült. A *Korunk* utódaként és a *Helikon* elődjeként 1946 és 1989 között megjelenő, *Utunk* című kolozsvári irodalmi, művészeti és kritikai hetilap szerkesztőgárdájában együtt dolgoztak, ki-ki a maga választotta kulturális területen. Talán ebben az időszakban, az 1960-as, 1970-es években kristályosodhatott ki, erősödhetett meg végleg mindkét mostani szerzőnkben az a tipikus identitástudat, amely magával ragadó módon átüt a sorokon. Az egész erdélyi magyar irodalmi és művészi életet átfogó *Utunk* ugyanis a kezdeti terhes ideológiai elkötelezettség után az ötvenes évek második felétől, a hatvanas években – Földes László szerkesztése idején – türelmesebb irodalomszemléletet kezdett el képviselni, közölni kezdte a korábban kiszorított írók és művészek munkáit, cikksorozatban vetett számot a két világháború közötti erdélyi magyar irodalommal. Riportjaival hozzájárult a szülőföld megismeréséhez és az otthonosság érzésének megteremtéséhez. A hetvenes években teret adott a fiatal íróknak, a *Forrás*-nemzedékeknek, a modernebb törekvéseknek is, és még a nyolcvanas években is kísérletet tett arra, hogy védelmezze az erdélyi magyar

kultúrát a bukaresti diktatúra támadásai ellen. Ilyen szakmai és egészséges családi háttér ismeretében nem meglepő, hogy az egész beszélgetőkönyvből süt az erdélyi identitástudat, kidomborodnak az eltéphetetlenül erős erdélyi gyökerek. Példának okáért ezzel magyarázható Árkossy szeretetteljes elfogultsága Kolozsvár iránt, amikor a kincses várost Tommaso Campanella utópisztikus Napvárosához hasonlítja (vö. 41–45. o.), vagy ennek a vonzódásnak ad hangot Bágyoni saját, szűkebb életerének, a Nagy Kercsedi utcának a leírásában (vö. 49. o.). Végül Bágyoni mondja ki nyíltan is, amit mindketten csak szóvirágok mögé rejtve tettek meg korábban: „*Nem tudnánk mi ketten már, még ha akarnánk sem, elszakadni egyre távolodó szülőföldünktől. Nem, mert egyre inkább meghatároz mindketőnket a maga 'zsugorodó voltában' is.*” (161. o.) Itt ragadom meg az alkalmat, hogy megemlékezzem egy olyan jelenségről, amellyel egy 18. századi erdélyi szász polihisztor munkásságának rekonstrukciója kapcsán több szakmai fórumon előhozakodtam már, de ennek a könyvnek az olvasása és egy barátságos hangulatú könyvbemutató csak megerősített bennem valamit ezzel kapcsolatban. Amíg az ember szülőföldjén, a jól ismert keretek között éli mindennapjait, ritkán tudja értékelni azt a lelki-érzelmi többletet, amelyet ez az áldott állapot jelent számára. Amint azonban elszakítják onnan, a messzeségben a származás tudata a legtöbb esetben automatikusan felerősödik, eluralja érzéseit, gondolatait. Hasonló érzésem támadt Árkossy és Bágyoni leveleinek olvasása kapcsán. Miután hosszú ideje mindketten Magyarországon élnek, elkezdett bennük működni a fentebb vázolt mechanizmus, melynek eredménye ez a szívhez szóló írásfolyam lett. Erdélyben maradvá, szinte biztosan nem tudtak volna ekkora érzelmi töltettel előrukkolni. Elképzelhető persze, hogy tévedek, de ez a benyomásom.

Ugyancsak a korábban említett dichotomikus jelleg tűnik elő a könyvnek egy másik síkjában is. Élesen szemben áll egymással az a két világ, ahol Árkossy és ahol Bágyoni mozgott egykor. Árkossy neves tanárok és művészek között nevelődött, számára természetes volt például az iskola predesztináló ereje, a könyvtár nyújtotta tudásból és olvasottságból táplálkozó magabiztosság (vö. 67–69. o.). Bágyoni tanítómesterei sokszor „parasztfilozófusok” (vö. 56. o.) voltak, köztük elsősorban bölcs édesanyja, akik Luther asztali beszélgetéseinek mintájára nevelték, okították növendékeiket. Bágyoni maga is elismeri egy helyen, hogy ezek a tanítások sokszor sokkal invenciózusabbaknak tünnek számára, mint a később megismert egyetemi szemináriumok! Kiváló, személyes élményen alapuló megerősítését láthatjuk itt a Herder-féle „Naturbursch”-elméletnek, amely különösen jól példázza az erdélyi magyar, illetve székely elmeél, tiszta, logikus és tartalmas gondolkodás vitathatatlanul élő voltát.

Az előbbi gondolatmenettel áll szoros összefüggésben az az állandó kétely, amely közös jegyként kimutatható az erdélyi írók munkáiban. Érthető módon nem tud-

nak túllépni a nagy erdélyi sorskérdés: a beolvadás nehéz és fenyegető problematikáján, az anyanyelvország (Illyés) és Erdély között meglévő virtuális kapocs gyengülésén. Ebből adódhat a nagyfokú, megrázó őszinteség, az igazságkeresés utáni lankadatlan vágy, a folyamatos önmagukba nézés, amely a szívet szorító erdélyi magyar írások általános sajátossága. Éppen ezért nem véletlen, hogy ennyi stílus keveredik ebben a könyvben is, amely azonban alapvetően az erdélyi történetírás tipikus képviselőinek (Bethlen Miklós, Mikes Kelemen stb.) írásaira emlékeztet. Igaz ugyan, hogy maguk a szerzők a már említett könyvbemutató kapcsán úgy nyilatkoztak: könyvük nem követ stílusokat, hanem az pusztán egy „tükör előtti emlékezés” (Árkossy), művüket mégsem tudják kivonni az évszázadok alatt kitaposott erdélyi stílusösvény determináló ereje alól. Ez Bágyoni esetében egy erdélyi magyar író-költő természetes hagyománykövetéseként is értelmezhető, Árkossynál azonban más a helyzet. Ő maga kijelentette, hogy nem idomul semmiféle műfajhoz, és ezt nem is tehetné, hiszen korábban soha nem írt még. Sokkal inkább – egy festő képzeletével – szavakban rajzolja meg érzéseit, így tud érzékeltesen írni. Stílusa, nyelvezetének briliáns, bár a mai kor emberétől talán egyre távolabb álló, barokkos folyama, gyönyörű szóképei egy festő bármely szín kikeverésére alkalmas palettájára emlékeztetnek, amelynek nyomán kibomlik *„gondolatai és tapasztalatai színsora”* (Árkossy, 36. o.). Ő tehát festi a szavakat, ún. „szórajzok”-at készít, ahogyan azt Bágyoni megfogalmazza egy helyütt. Elismerésként pedig hozzáteszi: *„Prózaíró becsületére válna ez a mesélő (vagy megvilágosító, festői dekorativitásra törekvő?) erő, ami soraidból kibuggyan.”* (vö. 46. o.)

Ha már a nyelvi cizelláltság felé kanyarodtam, mindenképpen szeretnék idézni egy olyan részletet Árkossytól, amely bármely hivatásos író becsületére válna. Az idézet annak a találkozásnak az első pillanatait írja le, amikor a kis Árkossy a neves festőművész, Barcsay Jenő dolgozó- és lakószobájába nyert bebocsátást. A szoba belseje így nézett ki a festő szemével: *„A tágasnak éppen nem nevezhető lakószobát cifrálkodó perzsaszőnyeg igyekezett egykedvűségéből némileg fölvidítani, amelyen a kandi kolozsvári fény (miként igazi festőpalettán is tenné), bohókásan megkergette az egymás nyomában pajkoskodó harsány színeket. Fáradt-barnákba, éltes feketékbe szomorodott bútorok közt – tudás-oltárként –, kör alakú, egyszerű asztal vesztegelt; tömzsi bőrfotelek vigyázták zavartalan nyugalalmát; gyapjúszürke cserge puhaságával takarózott mindkettő. A falak mentén, mennyezet alatt szorongva, nyúlánk könyvespolcok oltalmazták a műveltség papírba szőtt nemes diszciplináját; békés-egykedvűen várva az időnek múlását, vagy tán még ennél is sokkalta nagyobb reményekkel: a pallérozódni vágyó gondolatot. Itt-ott szerényen megbújva, fekete-vörösbe hímzett, megfakult varrottasok leskelődtek mázas köcsögök és hasas kancsók szépen gömbölyödő sziluettjei mögül.”* (184–185. o.) Milyen szépen gördülő, festői fényjátékkal övezett leírás ez egy átlagos szobabelsőről! Hol

vannak már a hasonló minták a mai, stilisztikai ismeretekkel egyre silányabbul felvértezett generációk előtt?!

Az ismertetés végén még a könyv címének szeretnék néhány gondolatot szentelni. Bár festő-szerzőnk azt mondta, hogy a *Világ árnya, világ fénye* címet nem kell túlfilozofálni, hiszen csak a bennünket körülvevő környezet képzőművészeti megközelítése tükröződik benne, a könyv elolvasása után mégis az az érzése az embernek: itt valami többről van szó. A nemegyszer tévútra kalauzoló interpretációk mellőzésével szóljanak helyettem maguk a beszélgetők. Egy Rembrandt-élményt megelevenítő leírásban ezt olvashatjuk: *„Egy alkalommal – még serdülőként – a szélmalom komor emeletének parányi ablaka előtt hosszan elidőzve figyelte az elforduló vitorlakerék keltette fényjátékot, amely ily módon hol fényt kölcsönzött a homályos belső térnek, hol pedig megvonta tőle azt. A malomban felröppenő galambok csapkodó szárnyai ezt a látványt még tovább fokozták, miközben szabdalták, terelték a beszűrődő égi sugarakat. És lám, csupán ennyiből megszületett a világ egyik legfennköltebb piktúrája! Csak fényből – és csak árnyékból. A dolgok eszenciájából. Mert az árnyék a fénynek féltett gyermeke; mert az árnyék csak a fényben születhet. Márpedig a legszebb árnyék mindenkor a legszebb fény adománya. A sötétség ellenben nem disztinvál, mindig cudarul magányos, gyermektelen és bánatos fénytelen.”* (64. o.) Egy másik helyen a világ árnya, világ fénye már a *„legyőzhetetlen emberi akarat apoteózisá”*-vá lényegül, a *„menni, a meg nem állni-érzés utáni vágyódás, a mindenkori újrakezdést vállaló művészet”* (vö. 383. o.) és egyáltalán az élet szinonimájává magasztosul. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a fényben és az árnyékban az univerzum lényegi alapját jelentő – ismét előtűnő – kettősséget, a világot éltető összetevők csíráit, mindennek az ősi velejét látjuk. A könyv szellemi horizontján ennek az egyetemes erőnek megfelelő entitás pedig mi is lehetne más, mint az erdélyi magyar író biológiai és szellemi etnogenezisében az első helyen álló, a mindenséget megtestesítő szülőföld: a csodaszép Erdély!

Bízom benne, hogy e néhány gondolat felvillantásával sikerült meghoznom néhány érdeklődő kedvét ennek a lélekiemelő és nyelvi-esztétikai élvezetet nyújtó beszélgetőkönyvnek az olvasásához. Ennek fényében ajánlom mindenkinek a könyvben is elhangzó, Barcsay Jenőtől származó és írásom címéül választott gondolatot (lelki) útmutató gyanánt.

(Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2009.)

Dobozi Eszter

Föllelt naplótöredékre

I.
Élő és a holt kiben külön volt már:
a zűrös éveken át vonszolódtál.
Mint magjára szikkadt gyümölcsben se hús,
se nedv a ráncosra gyűrött héj alatt.
Avas szavak, egy penészszerű falat:
ez jutott valami roncsolt kenyérből.
Az úr egy szemén át úgy kémlelődtél,
mint megvasaltak a rácsokon. Lőrés
hidege, szögek se úgy nem gyötörtek,
mint hogy nem hagynak nyugodni törötnen,
nincs hely se égi, se földi seregben.

II.
Meg se rezdültél: igazoltatnak.
Léttelen már nem lehetsz, míg nézik
a számodat, kölcsönzött nevedet
betűzgetik. Így vagy: méricskélve
szemszűkületben. Foszforeszkáló
ördög pupillán tükörbe fojtva.

III.
Ég küszöbére kitett ágasfa
csempült kőedényekkel megrakva,
szárazon, züllötten és esetten...
Jöttöd, ittléted nem rendelés volt,
csak a kelletlenség. Folt hátán folt.

IV.
Vagonrésen kidobott szelet papír,
rajta – mint kórlapon a lázgörbe, szív
ritmusa – üzenet. Magad se tudtad,
miféle jel s szó hullott alá veled.
Akár kis elmés szerkezet – úgy voltál –,
amelyhez nem mellékeltek kódokat.

Kapuban állók

Két homályló szempár, hajlott
hát, esett váll, harmadikul
s negyediknek csatlakozik
egy-egy görbebot – ők is párban.

Egyik nézés hosszan tapad
a folyókaparti fűre.
Kaszálni kell – szól másikkuk.
Most válik köddé, ki vendég.

Bozók Ferenc

Füstbe mentem

Leszentülőben indulok.
A rossz szekér csörögve fut,
ropogva fut, miként a csont
egész úton, hazám felé,
kitárt karú anyám felé.

Iszapsötét a szentület.

A szürkület, e szürke füst
szuroksötétbe öltözik.
Bealkonyult. Megállj, lovam.
Szegény anyám, kitárt karú.
Ne várj reám, ne várj reám.

Fecske

Mondd, minek élsz?
-kérdem a fecskét.
Röpte a válasz.

Keress meg

Iszapba bújt csigák közt,
kavics között találj meg,
folyóiratlapok között
kutass, kutass, ne állj meg.

Keress meg engem, Istenem
az arctalan tömegben.
Idáig én kerestelek.
Csitíts szelíd öledben.

Szilveszteri gótika

Száldos a hó, libatollas
dunyhacihát ver a szélvész,
s angyalok, épületük nyúlt,
keskenyedő kreatúrák
lógnak a házereszekről.
Gótika csüng a lugasról.

Lakozott a domb, hideg ragyog,
milliónyi jégcsap-angyalok
gótikába csúcsosodnak, és
szárnyuk éle vág, akár a kés.

Apáca

A homlokodra ő terít
hideg kezet, mikor
elér a józan értelem,
a tiszta férfikor.

Az arcodon nyugodt kezek,
hideg, de jó szigor.
Füledbe súgja: Józanodj.
Letűnt az ifjúkor.

Sovány apáca: ápolód.
Időtlen éves ő.
Az olvasója úgy csörög
miként szelíd eső.

Szekeres Mária

Angyal az estében

a szárnya vörös mint fehér hóban
vércsepp
áttetsző alakja szárnyas alak.
tekintete a távoli úr csendje
és lelkemen átfut otthonos érintése.

féloldalt fordul,- nem látható,
magányt üzen, melyre nincs már szó,
és titkokkal szemében fordul felém:
a keze, a keze, a keze már enyém...-
angyal az estében, szárnyas követ:
magányom hullatja a vércseppeket.

Most

Most az óra üt.
Most szél zúg odakint.
Most rám nézel, Uram.
Most újra megértetek valamit.
Most van a pillanat
Mi elillan, elszalad –
De Benned, Nálad
Örökre ott marad.

Kezed fölöttem

kezed fölöttem
hullámzó tenger –
bennem
oltalmad rajtam
imám elér
imám elér

Újra megérkezek

Úzlek, mint magam fantomjait,
S Te fölöttem nézed e harcot.
Távolodom s közeledek,
Míg árnyak körbe-körbe úznek.
Vélem, Téged kutatlak, s magam
Rongyai közül feslik ki szüntelen
Árva mezítelenül énem.
Köszönöm mégis és örökké
Hatalmad, s, hogy szeretettel
Mutatod meg kicsiségem.
Úzlek: magam fantomjait,
S Te titkaimba avatsz sötétben,
Míg nagyságom kemény erezete
Diktál. Aztán átformál szelíden
Tekinteted, s valós magamba érve
Előtted, Benned újra megérkezek.

Mégis Veled és mindenekkel

a lélek, s a pillanatok...

...

percek, órák, évszakok –
folyó hulláma, két karod,
mit tévován kitársz az égre
s feléd hajlanak zsalugáteres
ablakok mögött testetlen gondolatok,
a lelkedből felszálló imák meredélye.
ó, lélek, egyedül vagyok, szárnyak emelnek,
angyalok, emelnének rendületlen angyalok,
de én csak téged követlek szüntelen:
ember barátja, Végtelen, míg mindenekkel
meghalok tán vagy csak álomba zuhanok
mert elborít és mindenekhez felemel,
e békés, fura éjjel.
ó, lélek, egyedül vagyok,
de mégis Veled és mindenekkel.

Claudiopólisz.jpeg

Csontos Márta

Gazdátlan hegedű

(zenész nagybátyám emlékére)

Homokba írtam a kérdést.
A szél nehéz illatán
táncot jár a mozdulat,
s míg dalom súlyát cipelem,
sorokba rendezem válaszodat.

Alakod szökött körvonala
most a fák lombjára feszül,
csak a vödörbe rejtett
sötétség kutat szememben,
s arcod a kút kávjára ül.

Itt hagyta magamra végleg,
dermedt ajkad vonalán
tapad a gyász függőnye,
sugarad feltépett utakra tévedt,
elnyelte a mélység közönye.

Viharba roppant hegedűdön
magasba lobban az ének,
a csend foglalatán lazul a fény.
Eltékozolt perceid vonulásán
semmibe rétegződik a remény.

Hallgatag húrok őrzik
testedre fagyott árnyad,
csak Kháron ladikján érvényes jegyed.
Pontba sűrűsödik az idő,
s néma vonód karmesteri pálcája
a megsebzett égen futásnak ered.

Csak egy gazdátlan hegedű
vádol, s mint elhagyott szerető
csendes kínjába zárja neved.

Szendrey Júlia versben vár

Még közeleg a
messzeség,
még kánont zúg
hangommal az idő dala.
Még viharba moccan
a készenlét pillanata,
még versemből épül
fényem lombosodó sorfala.

Még bűnbe szédülve
sodródó fagyó éveimen,

Még a diadal árbocát
ringatom távoli tengeren,
még keményen tartom magam,
ha elmém lőrésein áttör veszedelem.

Anna örökében, juhászgyuláson

Mentem az alig menthetetlent,
még talán érdemes felemelni
szavam.

Felismer-e a feladat, ha
öröklöm a megismerhetetlen
kényszerét ?

A végzet jelenésén
átragyogva
én vagyok, ki érted ragad kardot.

Égi sugár emeli kezem.

Aletta Apáczai Erdélyében

Isten hangjában rezgő frekvencián
remegsz, s éled veled a lehetőség,
te vagy a tudatos akaratlan,
ki mozdítja az üresség ajtaját.

Te vagy, ki a képzelet lapján
formába öntöd az alakzatot,
s megfajított talányként lebegsz
az igaznak vélt látszat határán.

A teremtés ünnepe legyen veled,
légy betűim testébe zúzott felelet.

Hervay Gizella, jelekben

Meghaltak bennem a napok.

Hová mélyed az idő,
merre dőlnek a ködös hegyek ?

Vitorlám zászlaján
lobognak a hiányjelek.

Fekete fátyol a tér,
halott nélkül vagyok özvegy.

Hajnal Anna távirata

Hajnali ég fátyolán lebegek,
hangom tiszta nedvét átszűri fényed.

Nem az évek faragnak, csak a látszat.
csak lemondás fényében lehetek büntelen.

Kubik Anna művészbejáróján

Csak megnyitnám a titkos csapdát,
eltüntetném az ősi hiányt,
s a régi gondolat fonálán
leoldódna a meglazult csomó.

Csak égő rózsát tűznék az ágra,
s a valóság negatívját újra álmodnám.

Csordás László

Pillanatok

Nap kel az égen, rád lel a székben, ő is szereti a tested.
Ha szent ború árnya libben a szádra, ajkad a csókban reszket.
Bűnösöt álmodsz, isteni álmot, mi lenne, ha valóra válna?

Idegen az érzés, szereted-e mégis, senki se tudja a választ.
Robogó vonaton a szemedet kutatom. Hiszem azt: éled a lázad.
Bűnösöt álmodsz, isteni álmot, mi lenne, ha valóra válna?

Búcsú az ihlettől

(Bakos Kiss Károlynak)

Ma sem jött meg az érzés. Elvágom sebesen vad,
Torz költői hitem végső fonalát. Szerelem hal
Meg ily hirtelen. Elragad a vád ösztöne, költő,
Látod már? Hallgatnod kellett volna barátod
Intelmére: a te dolgod nem a koszorú vagy
A Szent Hegy meghódítása... Te kevesebb vagy
Ennél, téged nem áldott a Géniusz üdvös
Csókja korán. Mert erre születni muszáj, a szerencse
Csalfa dolog. Meg végül ez a felemás hexaméter
Is azt mondja: kerüld a dilettáns, félsüket embert...

Kaiser László

Magyar enciklopédia

Németh László Alsóvárosi búcsú című regényéről

Ennél a némileg elfelejtett, de semmiképpen sem kellően méltányolt és a szélesebb olvasóközönség által alig ismert regénynél, az *Alsóvárosi búcsúnál* az újraolvasás élménye és a csodálkozás ötvözetében szüli meg a fölismerést: milyen tékozló módon bánunk értékeinkkel. Miként lehet – merül föl –, hogy ez a könyv korábban sem került be igazán az irodalmi és olvasói köztudatba, s mára szinte az ismeretlenség homályából kellett elővenni és új kiadásába fogni, és megadni neki a fényre jutás, vagyis az olvasói nekibuzdulás lehetőségét... S miként lehet – még egy gyötrő kérdés –, hogy az irodalomtörténet szinte nem, vagy ha igen, nem kellő súllyal és terjedelemben foglalkozott ezzel a művel: jószerivel alig írtak róla, elemzően szinte nem is.

Menjünk sorjában, próbáljuk összeszálazni az okokat. Kezdjük talán azzal, hogy ez az 1938-ban megjelent regény egy hét részre tervezett és torzóban maradt, csupán négy részben megírt ciklusnak, az *Utolsó kísérletnek* a második darabja, amely egyébként az írói bravúr eredményeképpen önállóan is megállja a helyét. De hiába az írói bravúr: az olvasók (talán az irodalmárok is) jobban szeretik a kész, homogén alkotásokat, tehát a hiányérzet mégis megvolt, nehezebben mozdult, mozdulhatott az olvasó a könyvért, az irodalomtörténész az alaposabb elemzéshez. S ha mégis: nem a megszokott és megszeretett Németh László-i regénymodellt kapta, akár az *Alsóvárosi búcsú* előtt megismert *Emberi színjátékra*, a *Gyászra és Bűnre* gondolunk, akár az utána keletkezőkre: *Iszony*, *Égető Eszter*, *Irgalom*. Ez az eltérés persze viszonylagos, a jellegzetes, némethi prózaíró stílus itt is jelen van, ám – s ez a ciklus egészére vonatkozik – a főszereplő Jó Péter sorsának, útjának megrajzolása és fölmutatása mellett olyan gazdag társadalmi körképet, eszmeiséget, ugyanakkor kritikájában is szeretni való magyar „emberfaunát” és eszmeiséget örökít meg a szerző, amely burjánzásában, szövevényében, építkezésében nehezebben követhető s emészthető, mint más regényekben. Vagyis ez inkább egy balzaci enciklopédia, mint „mítoszi csóvájú” sorsmetafora. Ahogy éppen Németh megfogalmazta: „Míg más hőseim a világgal hadba bocsátkozva ellenfeleik torzabb világát kénytelenek megismerni... itt a hős lépteit akadályozó szereplők ugyanakkor egy Nemzeti Képeskönyv alakjai is – szinte platóni ideájuk védi őket a történetben játszott szerepük sugallata ellen.” S végül: az *Alsóvárosi búcsú* megírásának és kiadásának ideje sem volt a legkedvezőbb: a *Tanú*-korszak után nem sokkal, néhány hónappal a nagy vihart kavart *Kisebbségben* előtt, s aztán

igen hosszú időnek kellett eltelnie, mire megint könyvfedél közé került a regényciklus. De tágabban nézve: a megírt és megjelent *Utolsó kísérlet* (a tetralógia a tervezett hét kötetből) is a Németh László-életműnek – nem árt ismételni – árnyékban levő része. Méltatlanul!

Az enciklopédikus mű, az „élő magyar lexikon” ötlete és terve 1936 nyarán született meg, ahogy a *Bogárdi diófa* című útirajzban, lírai visszaemlékezésben megfogalmazódik. Az író keserűen érkezett meg augusztusban szülei dunántúli földjére, Szilasra, aztán a bogárdi kertbe. Nem csupán a dunántúli gyerekkori emlékek tolultak föl, számvetést is végzett. Több mint tíz esztendő írói múlt van mögötte: az 1925-ös irodalmi berobbanástól – a *Horváthné meghal* című novellájával nyert díjat a Nyugat pályázatán – a folyamatos tevékenykedésen át a támadásokig. Ír, szerkeszt, szervez: művész és organizátor. Remek esszéiben, tanulmányokban mutat rá értékekre, és keresi a magyarság jobbító lehetőségeit, szépíróként jelentős műveket publikál: az *Emberi színjáték*, a *Gyász* és a *Bűn* című regényeket. Közösségben gondolkodik mindig, de érzékenysége, tisztessége, meg nem alkuvása olykor magányos utakra kényszeríti. Ilyen volt az általa írt *Tanú* folyóirat 1932 óta. Aztán reménykedik több kortársával együtt 1935-ben a felülről jött reformokban, éppen ő, aki elsősorban az egyén minőségi változásától – forradalmától – várja a nagyobb közösség, a nemzet javulását. Csalódott: a „*hazai burleszk*” és a „*világtörténelem morgása*” egyértelművé tette számára, hogy a magában és írotársai egy részében „*kiérlelt eszmék*” nem érnek el eredményt. Hívei, rajongói, olvasói vannak, de támadásokban, olykor árulásokban is van része. Tanár, orvos, több gyermekes családapa: már akkor növéstervnek, az egyetlen helyes útnak tartja az életet és az életét, akkor is, ha sérülésekkel jár az építkezés. Ám érzi 1936-ban, hogy az eddigi irodalmi és ideológiai tevékenysége nehezen folytatható. „*Vége az országszervezésnek*” – döbben rá, s ebben a *Tanú*-korszak lezárását is érti: a szellem szervezésének is vége. S mi marad ilyenkor, mi maradhat Némethnek? A művészet, amelyet ő egyébként elsősorban atmoszférának tart. „*A sebek, amelyeket pályámon és magánéletemben kaptam, egyre kívánatosabbá tették a szépirodalom tisztító öblítését.*” Ez a feladata az elkövetkező időkben, ezzel tud legtöbbet használni. Megvan a terv, megvan a cél. A bogárdi kertben a csalódott múlt után összeáll a jövő. Ahogy ezt Németh oly szépen s drámaian megörökítette: „*Én egy óriási regényre gondolok, amelybe életem és halálom közt néhány évre, ha kell, egy évtizedre beszövöm magam. Egyelőre semmi sincs belőle; de a kétféle mámor: az élete előtt álló kamaszé s az élete Óperenciájához ért férfié már összefutott.*”

Azon a nyáron tehát már megvolt a szándék az „*óriás boltúnak elgondolt*” regényciklus megírására. Az év elpergett, melyet még egy szívbetegség is nehezített, aztán következő esztendő tavasza a *Tanú* végét hozta: Németh egyszerűen megszüntette folyóiratát. Odahagyta a rádiós szerkesztői állását is. Kivonult – az

írásba. Nem sokkal halála előtt egy interjúban így emlékezett: „*A regény címe azt is kifejezi, amire készült... láttam, hogy a magyarságnak nem lesz többé módja jövőjét, ahogy terveztük, belülről a maga törvényei szerint alakítani... Ugyanakkor a magyar színek, értékek enciklopédiájának is szántam; Noé bárkájának, melyet a német özönvíz közeledtére ácsoltam.*” A magyar erők panoptikumát akarja megteremteni tehát hét tömbből, melynek első része, a *Kocsik szeptemberben* 1937 karácsonyára már megjelent. A regényt meglehetősen langyos kritika fogadta, bár dicsérték a sok figurát és a társadalmi vonatkozások plasztikusságát. Nemigen vették észre, hogy nagy és jelentős mű született, melynek központi alakja Jó Péter, a dunántúli, református parasztgazda tehetséges fia, aki szinte mint egy mesehős küzd és harcol apja ellenében a gimnáziumba jutásért, s ehhez persze segítséget is kap a már emlegetett hihetetlenül gazdag emberfaunától. Nem ellenség az apa, csupán másként lát, s örizni akarja a falu, a beszédes nevű Sári ősrrendjét, ráadásul feltésében igazság is van: a falut elhagyottak negatív példái, meg hát a közösség is kevesebb lehet, ha egy kiválasztott elmegy...

Az 1938-as esztendő hozta meg az *Alsóvárosi búcsú* megírását és karácsony előtti megjelenését. A ciklus legterjedelmesebb, mintegy négyszáz oldalas részében a református Jó Péter már gimnazista egy katolikus, Felvidék-peremi püspöki város, Vajt piarista iskolájában. Az I. világháború előtti utolsó békeévben vagyunk a könyv elején, a bíró nagybátyja és annak családja veszi körül a különbözőzeti vizsgára készülő kamaszt. A kisváros és a katolicizmus számára megannyi érdekességet s újdonságot hozó, hol izgalmas, hol áporodott levegőjében ismeri meg a fiú ezt a világot és valóságot, s közben saját maga alkatát, igazságkereséseit is – ha kell, éppen azokkal szemben, akik őt formálni akarják. A kisváros megannyi figurája bukkan föl: polgárok, értelmiségiek, papok, kisémberek, ez tényleg egy századforduló utáni panoptikum, amely aztán az I. világháború éveiben mutatja meg igazán a maga arcát.

Ez a regény – mint egyébként a ciklus minden darabja – önállóan is értelmezhető, izgalmas olvasmány a nagy boltozat többi tömbje nélkül, aki meg az egész Németh László-i vállalkozásra kíváncsi, vagyis a teljes, pontosabban a szándékhoz képest megvalósult részekre is, nagyobb ívben és életszakaszokban kísérheti Jó Péter sorsát. Most még a gimnáziumi években vagyunk, az *Alsóvárosi búcsú* négy fejezetben örökíti meg a kamaszkortól a felnőttkor küszöbéig ért ifjú ember hétköznapijait. Az első, egyben leghosszabb fejezet, amelynek amúgy *Alsóvárosi búcsú* a címe, valójában a kisvárosba került diák próbatételeinek rajza. Oldódik az idegenkedés az új és katolikus közegben, sikeres a beilleszkedés s az „osztályugrás”, fölfigyelnek képességeire. A következő rész, a *Mária búcsú* már másfajta próbatételek elé állítja a fiút és a kisváros lakóit is, eltelt egy év: vége a békeidőknek, az I. világháború betolakodott a hétköznapiakba. A férfiak egy része a fron-

ton, van, aki fogságba kerül – mint Jó Péter nagybátyja is –, a nők közül sokan ápolónőnek állnak. Bizonytalanná vált sok minden, érzékeli a fiú, s megsejt valamit a férfi nélküli világ női drámáiból. Kapaszkodás számára a kultúra, fokozódó érdeklődéssel veti rá magát a könyvekre, s keres hiteles személyeket. Jób Arzén, a nagy tudású paptanár lesz a példa, hogy aztán a szenzibilis ifjú lélek csalódjon benne... S mintegy előlegezve a következő részt, *A szüzesség hálójában* című fejezetnek a témáját és főleg nagyon finoman erotikus s izgalmos légkört – elvégre egy kamasz, már-már ifjú keresi önmagát, és az érzékiségben is meghatározó erős igazságérzetét szikráztatja össze a valósággal –, számos lányalak tűnik föl. Az okos, érdekes személyiségű, külsőre is vonzó Jó Péter az új részben tényleg vergődik a szüzesség hálójában: tart attól, amire vágyik, keres, halogat, megriad, sőt menekül: a lélek görcsbe rándul, hogy aztán a test is kövesse... Az utolsó néhány oldalas fejezet (*Búcsú helyett*) már a háború végének és a forradalomnak az ideje. Péter korábbi, a „*díványon elbukott forradalma*” a könyv végén mégis diadalmas-kodik: a fiú kibuggyanó könnyei sejtetik azt, amit később a ciklus még két megjelenő darabja igazol: egy kivételesen érzékeny, tudásra vágyó férfi a nagy magyar panoptikumban, melynek középpontjában a magyar középosztály áll, inkább csak keresheti, mint megtalálhatja a helyes utat s önmaga lelki békéjét...

Az *Alsóvárosi búcsú* fogadtatása jobb volt, mint a *Kocsik szeptemberben* kritikai visszhangja. Talán a fiatal Sötér István fogalmazta meg legjobban – az egész ciklust vizsgálva – az író szándékot: „Ilyen balzaci vággyal és igénnyel talán még nem is vágott neki magyar író társadalmunk erdejének.” Találó megállapítás: a hiteles lélekrajzon túl a Németh László ideáit és kritikáit is megörökítő, nevelődési regénynek nevezhető mű, miként a ciklus egésze, ezt a balzaci teljességet hordozza, s ez a legnagyobb értéke.

Jó Péternek „az igazságosabb jövőre orientált gondolkodása” a legfőbb sajátossága, szögezte le Rónay László. S ez mozgatja később az egyetemista, illetve felnőtt hőst, és ez okozza csalódásait is. Valójában a ciklus harmadik része készült el, *Szerdai fogadónap* (1939) címmel, ez két részből áll: *Mester és tanítvány*, valamint *A másik mester* (1941), mindehhez tartozik egy igen rövid, lezáró epizód *Szerdai fogadónap* címmel (így is jelent meg az 1969-es életműkiadásban). Érdekesség, de tény: *A másik mestert* önálló műként, az *Utolsó kísérlet* negyedik darabjaként szokás emlegetni (a szerző is ennek tartja), tehát így áll össze a tetralógia. Az a tetralógia, melynek második fele is fejlődési regény: Jó Péter a forradalom és az ellenforradalom után szellemi kalauzt talál Budapesten egyetemi tanárában, hogy aztán a tanítvány a mesterrel szemben érjen be. Ezt követi Németh László szávaival élve „*az elvont eszmék biológiai beérése a nővel szemben*”, a fiatal férfi és a szerelem mestere találkozási és házassági (*A másik mestert* egyébként Mórincz Zsigmond igen nagyra tartotta), majd az egymásra lelt fiatalok elszakadása az

előttük járóktól. Micsoda gazdag „emberfaunát” vonultat fel az író a húszas évek Magyarorszáján...

A tervezett három kötet már csak terv maradt. Amit tudunk az írótól: sötét tónusú, csalódásokkal teli, családi tragédiát, kivonulást és halált is megörökítő regények lettek volna. A bukás helyzetjelentései. Talán a komorló harmincas évek végét, negyvenes évek elejét vetítette vissza az író Jó Péter szintűgy nem fényes korába. A lényeg: a szándék megvolt, de a történelem közbeszólt. Egész pontosan – ahogy Németh László indokolta – „*a történelem helyi szélcsöndje, Móricz Zsigmond hívása* (a Kelet Népehez), *módot adott, hogy a veszedelem ellen közvetlenül kubikus módjára harcolhassak.*” S így a szépirodalomnak kellett háttérbe szorulnia, a kubikus mód most megint „*országsszervezést*” jelentett: szervezést, utazást, előadásokat, a népfőiskola tervezését. „*Az én munkásságom egy mű, s az egyes munkák csak fejezetei*” – vallotta Németh 1969-ben. Egy nagy író jelentős regénye szakadt meg, hogy munkássága töretlen maradjon, így is bizonyítva az életmű (beleértve Németh László életét is) egységét.

Németh László: Szerdai fogadónap

Németh László emberi és művészi vállalkozásának kikerülhetetlen része az *Utolsó kísérlet* című, nem kellőképpen ismert és méltányolt monumentális regényciklus, amelynek harmadik része a *Szerdai fogadónap*. Mondhatnánk, hogy harmadik és negyedik része is (ennyiben tetralógiáról is beszélhetünk), mivel két nagy (*Mester és tanítvány; A másik mester*) és egy rövid, lezáró, epizódyszerű részből (*Szerdai fogadónap*) áll, ráadásul az 1969-ben induló életműsorozat darabjaként megjelent kiadásban is így szerepel, ugyanakkor a gazdag Németh László-szakirodalomban az *Utolsó kísérlettel* foglalkozó, meglepően igen gyér írások is általában így említik. Tetralógiáról szólnak a négy megírt és kiadott nagy rész (*Kocsik szeptemberben*, 1937); *Alsóvárosi búcsú*, 1938, illetve megjelenési címe szerint *Szerdai fogadónap*, 1939 és *A másik mester*, 1941) miatt, az irodalomtörténeti valóság és maga Németh László vallomása alapján mégis leszögezhető, éppen az író szavaival élve: „*a Szerdai fogadónap... a harmadik, igaz: kettőbe szakadt*”. S ez a kettőbe szakadt egy éppen a rövid, történetzáró, szinte epizódnyi darabbal válik önálló művé, a harmadikká. A tervezett ciklus egyébként is hét részből állónak készült, Németh rögzített tervei szerint a három után négy rész következett volna. Örök és fájó hiánya irodalmunknak, hogy ezek nem vagy csírájukban születtek meg.

Az amúgy elkerülhetetlen filológiai bevezetőnél mindenképp lényegesebb az *Utolsó kísérlet* fontosságát és kvalitásait hangsúlyozni. Már korábban, az *Alsóvárosi búcsú* kapcsán írottakban is csodálkoztam: hogy lehet ilyen tékozló módon

bánni értékeinkkel, miként lehet, hogy ez a mű s vele a *Szerdai fogadónap* nem került be igazán az irodalmi és olvasói köztudatba, s az irodalomtörténet nem foglalkozott komolyan, hosszasan az önmagukban is olvasható regényekkel, illetve a ciklus egészével sem.

Úgy tetszik, ennek több oka van. Az *Utolsó kísérlet* s vele a *Szerdai fogadónap*, ahogy *Bogárdi diófa* című írásában rögzíti Németh: a dunántúli gyermek- és ifjúkor helyszínére való látogatáskor az emlékek, a jelen és az óriási „emberfauna”, a szilasi atyafiság kidobja belőle a regényciklus ötletét. „Egyelőre semmi sincs meg belőle: de a kétféle mámor: az élete előtt álló kamaszé s az élete 'Óperenciájához' ért férfit már összefutott” – emlékezik az író. A ciklus aztán nagy ívű vállalkozásként indul, a kamaszkortól a férfikorig idézi meg Jó Péter alakját, de – ellentétben más Németh-művekkel – másfajra regénymodell ez. Bár más regényekhez (*Gyász, Bűn, Iszony, Égető Eszter, Irgalom*) hasonlóan előbb-utóbb kezdi az olvasó a főszereplő tudatán keresztül nézni a környezetet, itt a szerző szinte enciklopédikus szándékkal a magyar valóságot pásztázza szélesen: az I. világháborús évektől a kommunon át az ún. ellenforradalmi időkhöz vidék és Budapest, protestantizmus és katolicizmus s a társadalom minden rétege fölűnik. Óriási tabló – alapvetően megértéssel megrajzolva. Ahogy Németh írta: „*Én az Utolsó kísérletet magyar Noé bárkájának szántam, melybe emberfaunánk nemcsak legjellemzőbb, de a maguk nemében legszebb példányait akartam bevenni, ahogy bizony Noé is tehette. Úgy hiszem, ez az oka, hogy a mű mellékalakjait sehol sem ábrázoltam ennyi fényvel, megbecsüléssel.*” Más volt ez a mű, mint a többi Németh-regény, azokban a hősök inkább hadakoztak egy „torzabb” világgal, itt kevesebb a harc és több a szeretet s megértés a környezettel. Talán a szokásostól eltérő próza eredményezi azt, hogy az olvasók kevésbé forgatják, az irodalmárok kevésbé méltatják a köteteket. A ciklus megjelenése idején (1937-től '41-ig) egyébként született néhány elemző és dicsérő kritika Móricz Zsigmondtól az erdélyi Gaál Gáboron át Kardos Lászlóig, de a fogadtatás hőfoka és hullámverése lényegesen kisebb volt, mint az 1937-ben megjelent *Bűn* című regényé, nem beszélve az 1935-ös *Gyász*ról. Jellemző amúgy, hogy az 1928–29-ben írt, könyv alakban csak 1943-ban megjelent, az *Utolsó kísérlet*t sok tekintetben rokon *Emberi színjáték* című regény megjelenése körül volt ilyen viszonylagos csönd, s ez érvényes az életműkiadásban való szerepeltetés után is. Pedig nagy mű mindkettő, a torzóban maradt regényciklus éppen óriási ölelése miatt az.

S nem csupán nagy mű, hanem Németh László élete szempontjából is fontos ennek az „*élő magyar lexikonnak*” a létrejötte. Hiszen több mint tíz esztendő írói múlt van mögötte, az 1925-ös irodalmi berobbanástól – a *Horváthné meghal* című novellával díjat nyer a *Nyugat* pályázatán – a nagy hatású esszéken, tanulmányokon át a három, már említett regényig: *Emberi színjáték, Gyász, Bűn*. És a

pálya egyik csúcsa: az általa írt *Tanu* folyóirat 1932-től 1936-ig. Ahogy ő maga fogalmazta az Osvát Ernőnek készült, immár legendás levélben: a „*magyar szellemi erők organizátora*” kívánt lenni, s lett is! Ám 1936–37 a csalódás időszaka, a *Tanut* is odahagyja, „*vége az országszervezésnek*”. Csalódott a hazai közegben és a világtörténelem szorítása is kedvezőtlen. Marad a művészet – számára csak a szépirodalom. Egy nagy regényciklus, ebben magyar színek, magyar tévutak és receptek: a balzaci szándékú *Utolsó ítélet*. Hőse – s ennyiben is különbözik más műveitől – ahogy Németh László definiálta: „*Nem belőlem szakadt ki, a magyarságból épült.*” (Az már külön érdekessége az író pályájának, hogy a regényciklus azért maradt torzóban, mert Móricz Zsigmond hívására háttérbe szorult a szépirodalom, s Németh újra szervezni kezd.)

Az első rész a *Kocsik szeptemberben*: a dunántúli Jó Péter falusi világa és a parasztyermek küzdelme a taníttatásért. A következő: az *Alsóvárosi búcsú*, a katolikus kisvárosi gimnáziumban az életre és a tudásra odaforduló kamaszdiák sorsa és útkeresése az I. világháború idején a forradalomig. S a harmadik, a *Szerdai fogadónap* a Pestre és egyetemre került fiatal férfi önállósodása, magára találása. Ezt az önállósodást két nagy és egy igen kicsiny részben követheti az olvasó. A *Mester és tanítvány* az első, az apa döntésével indul, aki hazaviszi gimnazista fiát, s hogy jól teszi, bizonyítják a falun látottak és tapasztaltak is – elvtársas idők ezek, a kommün hetei, hónapjai. Ezt is látja Jó Péter, de lát később akasztást is, s tapasztalatokkal és a szeptemberi sikeres érettségivel a háta mögött megy Pestre, hogy korábbi érdeklődését komoly irányba vigye: történettudós akar lenni, beiratkozik az egyetem bölcsészkarára. A főváros megannyi táját és emberét rajzolja meg ez a fejezet, ahogy a későbbi is: az ún. ellenforradalmi korszak hiteles képét is kapjuk. S hiteles képet kapunk egy igazi korszakhősről, Barbián történészprofesszorról, Jó Péter mesteréről, akinek szerdai fogadónapján az ifjú bölcsész rendszeres vendég lesz. Barbián a készülődő és félig-meddig megvalósult új rend embere, az ideát és idea-embert kereső Jó Péter előbb fölnezi rá, aztán menekül tőle, ebben szerepe van gondolkodásmódja tisztulásának, a kisvárosi múlt, egyáltalán, a nem teljesen tisztázott múlt visszatérésének is. A következő részben, *A másik mesterben* a szellemi tanító helyét az élet veszi át: a szülőfaluból ismert Tusi tűnik föl, s a szerelemre és testiségre vágyó ifjú társat lel. Aztán persze jönnek a feszültségek, felszínre kerülnek a különbségek Ady Endre megítélésétől a másfajta családi háttéren át az elvi kérdésekig. A kibéküléseket a „*csókban imádkozás*” követi – úgy tetszik, egymásra találnak. S együtt maradnak akkor is, amikor Tusi elveteti gyermeküket, de a magzathalál – érzi Jó Péter – mítosz lett a kapcsolatukban. S megfogalmazza, hogy ami történt: jóvátehetetlen. Ezzel a felismeréssel zárul ez a nagy rész, hogy a következő, néhány oldalas, a tetralógiát, egész pontosan a harmadik részt lezáró epizódban (*Szerdai fogadónap*) a fiatalok egymás vállalását mutassa

föl az író. Az ifjú bölcész szakdolgozatát Barbiánhoz írja vallásos témából, melynek végső mondandója nem csupán a professzor, de a kor hivatalos szemléletével is perlekedik. Egy rosszul sikerült szerdai fogadónapon válik véglegessé a szakítás, Barbián nem fogadja el a szakdolgozatot, s ezzel Jó Péter karrierjének is vége. Tusi mellette van, de sejtethető, hogy az önmagát, saját útját és az igazságot kereső férfi a vágyott harmóniát sem társával, sem az életben nem fogja megelni. Miként a meg nem írt, csak tervekben megfogalmazott művekben rögzítette a szerző. Ezekben a tervekben (*Könyvesbolt az ifjú Anarcharsishoz; Magyar intézet; Családirtás; Haláltusa*) mintha Németh László Jó Péter sorsának alakulásán keresztül az egyre komorabb magyar égboltra mutatna. Hiába próbálkozik az írói vázlatok szerint szellemi műhelyteremtéssel egy könyvesboltban, hiába próbálkozik ugyanezzel az alföldi homokon: nem sikerül! Előbb a kor szelleme nem engedi az ideák földre húzását, aztán a felesége is ellene fordul, s a tragédia végzetszerűen közeledik... Halála elkerülhetetlen, sorsa éppen az írói szándék szerint a magyarság sorsát is példázza, ahogy Németh fogalmazta: „Az elbukott kísérlet hőse körül bukott országok temetkeznek.”

A Szerdai fogadónapra is érvényes, ami az *Utolsó kísérlet* egészére: fejlődés- és esszeregény. Egy ifjú ember útkeresésén keresztül teljes magyar tabló és panoptikum tárul az olvasó elé, nem csupán a könyv jelenében, hanem visszamenőleg is, a magyar történelemben, éppen a beszélgetések, esszészerű fejtegetések alkalmával. S előre is mutat: a magyarság elkövetkező sorsára. A jellegzetes írói technika és alkotásmód egyszerre szomorú és felemelő valóságot s lehetőséget fogalmaz meg. Az írói sors benne van a könyvben, de az *Utolsó kísérlet* igazi távlata a jövő volt, talán ezt nem akarták igazán megérteni a kortársak. „A nemzeti függetlenség hattyúdala akart lenni” – vallotta Németh. S hozzátette, hogy a mű „a magam kísérletét s bukását akarta jól szemlélhető méretre felnagyítani, s közben enciklopédiáját adni annak, ami a történelmi fölbomlás előtti országunkban és népünkben együtt volt, s a művészetben – hiszen a művészetben a bukott is győz, ha fennmarad – egy szerencsésebb kornak tán megőrizhető.” Mondhatjuk tehát: bukást örökít meg, de a regényciklus, így a *Szerdai fogadónap* egyszerre győzelem is, a megvalósult részekkel és tervekkel együtt. A művészet győzelme a történelem fölött...

Nyilas Atilla

Egynyári jegyzetek

Velem(d)

Ébredj, te szerelmes rája,
indul a mágusok csillagtúrája —

vár az Írott-kő,
vár az Asztal-kő,
vár az Apostolok fája,
vár Szent Vid kápolnája,

vár a Szénégető-kút,
vár a Sárkány-kút,
vár a Hét vezér forrása,
vár Kőszeg kálváriája —

boszorkánykör és tűzhalál után
átsétálunk a Hősök kapuján.

Állatszínház

A vereseggű pávián
le se szar minket.

Az uhu képtelen
kiterjeszteni szárnyát.

A láma
döglődik.

A lisztmajmot Liszt Ferencről
nevezték el.

Sűrűn borotválkozom,
hullik hajam.

Rabságban kopik
az állatok szőre.

A part felé

*Ezek mókustalan fenyők.
Végül is van itt négy fenyő
egymás mellett, eltarthatnak
egy mókust, vagy akár egy
egész mókuscsaládot. Na de*

*hogyan kerülne ide az a mókus?
Leugrana ejtőernyővel? Hopp,
itt egy fenyő! (Hitvesem alá-
becsülni látszik a mókusok
közlekedési képességeit.)*

*

*Rendőr vagy, aki állandóan
fölr. (Fölirom.) Na tessék!
És ráadásul nem mondhatok
semmit meggondolatlanul.
Cenzúráznom kell magamat;*

*nem mintha tudnám. (Együtt-
hangzások: ceruza, cenzúra,
cezúra.) Átfestették tavaly óta
a templomot? (A múlt ápolt
része; az elhanyagolt jelen.)*

Rezümé

Megjártuk mi
Pestet, Fejért,
Veszprémet, Somogyot,
Tolnát, Baranyát,
egymással.

Necz Dániel

Vendégház

Van egy kis vendégház
az erdőben. Mindig úgy
megy oda, mint aki eltűnni akarna;
mintha a fáknak lenne hatalma.
Sokat alszik, egyre nehezebben
ébred, mint letakart tükör,
magába mélyed, és lassan úgy
néz mindenre, mintha valamit
keresne.

Cigarettazik, pedig tiltotta az orvos,
a félárnyékban hálót vet az arca,
nem megy haza, de nem is marad teljesen;
valahol az egyedüllét kudarca.

Vendég mostmár valamiért, bizonytalan
félíg távozó, az ablak előtt ül, bagózik,
a füstben már egészen átlátszó.

Egy kis patak ott folyik nem messze,
apró, méregzöld, tekergő erecske;
rágyújt, ilyenkor elmozdíthatatlan,
úgy nézi az ablakból,
mintha a bágyadt hullámok
között valami fontosat keresne.

Egyre többször megy ki, hosszan
nézi, néha esténként megfürdik benne;
szoktatja magát szüntelenül, néha
mosolyog, mintha időt nyerne.

Nem megy haza egy idő után,
mostmár csak vendég, mindig félíg távozó;
behajóznak szemébe az esték.

Katona Kálmán

Vakvilág

Tíz után a szentendrei héven
cigaretámhoz gyufát találtam
ültem hetvenhat novemberében
műbőr cipőben ballonkabátban.

Koszos ablakot nyalt az őszi köd
megvakartam tíznapos szakállam
s Békásmegyer és Csillaghegy között
eldöntöttem: többé sose lássam.

Csókja szaloncukor ízű volt mint
mindig ha kísért az állomásra
nem éreztem sem megnyugvást se kint.

Visszagondoltam a búcsúzásra
holnaptól borotválkozom megint
s robogtam tovább a vakvilágba.

December

(Katának)

Sorsvillanás. Vetítővászon.
Történeinket visszajátszom.
Kísértetvonalok szitálnak át
a hajnali állomáson.

Elveszítelek, mikor öllelek.
Elköszönések közelednek
- füstfalaktól súlytalan peron -
suhogó mozdonyokon.

Köd-mozdony füstje. Hó kavarog.
Vasútállomások. Karácsonyok.
Spirális lángok, gyilkos fények.
Zöld szemedben elégek.

Duba Gyula

Az öngyűjtő

Feljegyzések Tóth Lászlóról

Olyan fogalomnak, amely mintegy reflektorként fényt villant költői életművére s egyben munkája értelmét, egyénisége lényegét is felfedi, leginkább az *idő* fogalma kínálkozik. A történelmi idő, irodalmunk életideje, amely egykor mindnyájunkat megragadott és azóta is a markában tart. Dobosék és Tőzsérék nemzedékei után Tóth Lászlónak a harmadik generációban adott helyet. Volt már irodalmunk, mikor jelentkeztek, de alig volt még értékünk! Nemzedékének döntő szerep jutott abban a munkában, hogy irodalmiságunk kiteljesedjen. Tudatosan nem irodalmat mondok, hanem irodalmiságot, amely a minőségi emelkedést jelentette. Az előző nemzedék munkája és hozadéka feltárt, irodalomtörténeti – sőt történelmi – jelentőségük megfogalmazott, de az Irodalmi Szemle egykori *Vetés*-nemzedékéről, majd az *Egyszemű éjszaka* szerzőinek indulásáról és útjáról még szólni kell. S éppen Tóth László életútja okán érdemes róla beszélni, lévén a fiatal csoportnak mintegy kulcsembere. A *Vetés*-nemzedék tagjai a háború alatt vagy után születtek, és olyan történelmi élmények jegyében s abban az időben jelentkeztek, amikor a társadalom mélyreható reformkora készült. Nyíltabb közbeszédet és hitelesebb gondolkodást akart, korszerűbb valóságlátást és igazabb életérzést szeretett volna, s mindennek a jelei az irodalomban látványosan megmutatkoztak. Mintha az adott keretek között bizonyos irodalmi reneszánsz kezdődött volna! Az „egyszeműek” már „új” életérzés birtokában írták verseiket, kevésbé társadalmi készítésre, sokkal inkább vallomásosan, esztétikai indítatásból, kísérletező formai készségeként, s az elvont lírai kép, sőt abszurd szimbólum és a gondolati megközelítés igényével. Mások voltak, ám volt egy sajátos tulajdonságuk: bár már nem tartottak szoroson velük, de még értették a korábban indulókat! Mintha a történelmi látás és érzés valamilyen módon beléjük fészkelte volna magát.

Tóth László elvontan szemlélődő lírai alkattal és gondolatiságra való hajlammal jelentkezett. Antológiájukban – *Egyszemű éjszaka* (1970) – közölt versei, néhány előző év terméséként, egyféle érzelemmentes tárgyyszerűség, elvont költői képesség és abszurdan tragikus lírai látás jegyében születtek. Bár szövegei nem szétesőek, mélyebben átélt életérzés nem tartja össze őket, inkább a darabos közlés szenvtelenül tárgyias, meghökkentő erejével hatnak. Tőzsér Árpád az antológia válogatója előszavában így fogalmazza meg Tóth címadó képének – „egyszemű éjszaka” – mélyebb értelmét: „Egyszerre fejez ki hitet és nihilt, reményt és reménytelenséget, magányt és közösség utáni vágyat.” A megfogalmazás pontos, olyan érte-

lemben, hogy a nemzedék attitűdje és életérzése egyben korfordulós termék. Az ötvenes évek után hatvannyolc olyan szellemi emelkedést hozott, amelyet már konszolidációval, repressziókkal sem lehetett megállítani. A szellem kiszabadult a palackból!

S itt kell szót ejtenünk a nemzedék költészetének irodalomtörténeti – de akár társadalmi – jelentőségéről, mely abból következett, hogy a kísérletező hajlam és formai szabadság mellett az igazabb gondolatiságra esküdött. De ebből az (is) következett, hogy a történelemben, az életben az egyéni sors tragikumát kereste, a társadalmi történések drámáiban a személyiségre függesztette tekintetét. Az esztétikai érték s az irodalmiság kimunkálása során döntő felismerés, hogy a közösségi létfilozófia igazságai is az egyén sorsának a tanulságaiból következnek! *A Történelemlékönyv saját használatra* című versében, melyből a címadó kép, az „egyszemű éjszaka” való, írja Tóth László: „két párhuzamos / közé szorított / ágyamon csúszni kezdek / a végtelenbe.” Akkor húsz egynéhány éves lehetett, s versei mintha határozott filozófiai tájékozódása hajnalát jelezték volna.

Az idő úgy hozta, hogy Tóth László az *Irodalmi Szemle* belső munkatársa lett, melynek akkor főszerkesztője voltam. Konszolidációs években, „komor időben” csináltuk a Szemlét még Zalabai Zsigmonddal és Varga Imrével, később Kulcsár Ferencsel. Korábbi megjegyzésemhez, hogy ez a nemzedék még „értette” elődeit, annyit tennék hozzá, hogy erős formaigénnyel kísérletezett és más esztétikai értékeket vallott, de a történeti látással nem szakított, azt alapvetőnek fogadta el. Zalabai a *Holmi* rovatot vezette be a lapba, Varga Imre az *Első közlésem* sorozatot, Tóth László a bontakozó hazai tudományosság irodalmi kibontakozásán dolgozott, tanulmányokat szerzett be, ankétoakat szervezett. Mindez bizonyára intellektuális-gondolati alkatából következett, amely mind költészetére, mind későbbi irodalmi munkásságára befolyással bírt. A hetvenes években a folyóirat főleg két fontos célkitűzést követett: ösztönözte a történetiség jelenlétét és fejlődését, a hagyományfeltárás és történeti szemlélet dokumentálását (*Hazai Tükör* rovat, tájszámok), másrészt a modern irodalmi tájékozódás és a korszerű formakultúra, a szellemi újdonságok (pl. a strukturalista iskolák vívmányai) eredményeit is követte. Ezek a törekvések helyzeti adottságainkból következtek. A gyökerek ápolása és a lehetőségek, a korszerű esélyek alapozása a közösséget szolgálni kívánó irodalom önmegvalósítását segítette. Emellett határozott önvédelmi reflex is éltette: korszerű, kezdeményező munkával hárítani el olyan – a fensőbbeségtől kívánt – eszmeszolgálatot, amely az egészséges irodalmi fejlődés kerékkötője lett volna! Irodalmunkból a konszolidáció nem az „eszmei tisztaságra” való törekvést váltotta ki, hanem a történelmi igényű valóságfeltárás igényét, modernségere való irodalmi törekvést és a hazai magyar tudományos gondolkodás elősegítését, eredményeinek prezentálását sugallta. Tóth László – és társai – életérzése és valóság-

szemlélete, lírai szenvedélyük igazságkeresése, valamint elméleti tájékozódásuk gondolati gyökérzete beleillett és érvényesülhetett ebben a munkában. Eközben Tóth költészetének és lírai szenvedélyének is forrása lesz a gondolatiság, formateremtő erővé válik számára!

Ekkor adja ki *Ithakából Ithakába* (1975), majd *Átkelés* (1977) című köteteit, amelyek átfogó alapérzése – ami már első, *A hangok utánzata* (1971) című kötetére is érvényes – a hangsúlyozott és mélyen megélt személyesség. Ez a személyesség azonban nem szenvedélyes lírai kitárulkozás, se a lázongó egyéniség érzésvilágának rázúdítása a világra, hanem inkább a bölcselkedésre hajlamos, magával vívódó tudat önvizsgálata, vallomások természetű. Talán Zs. Nagy Lajos személyességéhez hasonlítanám, olyan megkülönböztetéssel, hogy míg Zs. Nagy önvizsgálatát önironikusan groteszk, rejtőző líra fedi, Tóth László vallomások elemzése filozófiai hajlamú, gondolati elvonatkoztatású, mintegy tanúságtevő természetű. Pompás interjúkötetét (*Vita és vallomás*, 1982) is ilyen hozzáállással munkálta ki, a korabeli irodalmi gondolkodás szintézisére törekszik vele. A kérdezettek alkotói egyénisége mintegy a kérdező intellektusával szembesül, alkotását a szellemi kép és gondolatanyag struktúrájában is érezzük. Kitűnő műnek érzem azért is, mert műfajában első, kezdeményező könyvünk, alkalmat ad, hogy irodalmunk szemrevételezze önmagát, szembenézzen önmagával, tudatosítsa értékeit, és meglássa lehetőségeit, megválassa esélyeit, céljait!

Az *Irodalmi Szemlé*nek a nyolcvanas évek elején komoly, politikai gondjai lettek egy Tóth-vers miatt, a főszerkesztőt megbüntették, s előbb Varga Imre, majd Tóth László vált meg a Szemléből. Néhány évig színházi dramaturg volt, azután – 1986-ban – Magyarországra települt. Ott lapokat szerkesztett, illetve alapított, kiadót szervezett, az átalakuló irodalmi élet cselekvő részese volt, 1994-ben József Attila-díjat kapott. Értékes vonása továbbra is a szervezőkészsége, mely már a Szemlében is érvényesült! Valamiféle összetett cselekvő alkatra utal, az alkotó intuíció munkása mellett az emberi kapcsolatokat is mozgatni képes benső erőre, olyan, komplex aktivitásra, melyhez – mint látni fogjuk –, az irodalomtörténeti munkában való elmélyedés képessége is járult, tiszteletre méltó teljesítményekre képesítve őt. Budapesten eredménye kutatómunkába fog. Filep Tamás Gusztávval közösen „felfedezik” a magyar irodalomtörténet számára Peéry Rezsőt, a nyugati emigránst, akinek válogatott műveit három kötetben rendezik kiadásra. De válogatást készít Eszterházy Jánosról (*Örökség*, 1990.), a háború utáni hontalanságunk éveinek irodalmából (*Mint fészkből kizavart madár*, 1990.), költészetünk és novellairodalmunk évtizedeiből (*Szélén az országútnak*, 1990; *Tudósítás egy ország elvesztéséről*, 1994), s legutóbb Fábry Zoltán műveiből (*Az őrhely megszólal*, 2007).

A könyvekhez írt kommentárjai, jegyzetei irodalomtörténeti értékűek. Meg-

győznek arról, hogy számára az idő súlyos tanulságai s a történelem mindenekelőtt a hazai magyar „sorstörténelmet” jelenti, gondolatiságát is ez formálja, és meghatározza lírája intellektuális természetét. Budapesten, áttelepülése után – 1987-ben – kiadott verskötetének a címe: *Éjjelenként a semmivel, avagy a tett nélküli színhelyek...* a költő sorsáról szólva önmagáért beszél.

A hasonlóan összetett filozófiai értelmű szimbolika egyébként sajátossága. A pozsonyi Kalligram Kiadó 2003-ban adta ki *Átváltozások, avagy Az „itt” és az „ott”* című, illetve *Összegyűjtött versek és értelmezések 1967–2003* alcímű, lírai életművét tartalmazó vaskos, súlyos kötetét. Találomra belelapozva, homogén és sajátos költői világot találunk benne, s verseiről megjelent, ugyancsak a kötetbe beválogatott értelmezések – kritikák, elemzések, sőt paródiák – azt tárják elénk, hogy milyen széleskörű és gondolatgazdag érdeklődést váltottak ki művei. Legutóbbi műve (*Egy öngyűjtő feljegyzései, avagy Eszmék, rögeszmék, toposzok. Esszék, futamok*, Kalligram, 2009) olyan vonására villant fényt, mellyel eddig is találkozhatunk, ám még nem esett róla szó: óvatos és szellemes nyelvi humorára! Drámai gondolatisága mellett sosem hiányzott szövegeiből bizonyos nyelvi játékoság, rejtett gunyorosság időnként, s némi önironikus derű. Ez a könyve – úgy érzem – egészen ő maga, a már említett személyesség értelmében! Jóérzéssel vettem kézbe, örülök neki. A mai irodalom – irodalmunk is – általában személytelen. Tőzsér Árpád „naplók naplója” kötete, a *Szent Antal disznaja* e tekintetben is sort nyitott, az *Irodalmi Szemlében* olvasom Gál Sándor naplójegyzeteit és... semmi! Mint ha a vers, a széppróza, az esszé... egyáltalán az irodalom meglehetne hangsúlyos személyesség nélkül! Tóth László e könyve annál is jólesőbb érzéssel tölt el, mert a gondolatiság és a már-már tudományos komolyság ritkán vagy nehezen tűri a vallomásos személyességben való feloldódást. Esetében azonban nemcsak elviseli, hanem használ is neki. A költő tavalyi jubileuma arra utal, hogy lassan elérkezik nála is az életmű betetőzésének ideje. Tapasztalatból tudom, hogy az írói pályát legtöbbször könnyebb elkezdeni, mint kiteljesíteni. Ő már a kiteljesítés előtt áll.

Tóth László

A sziget-ember

Keresett szavak az ötvenéves Hodossy Gyula budapesti estjéhez¹

Még ama bizonyos átkosban történt, és nem is akárhol: Husák elvtársék 1968 után a posztsztálinista visszarendeződés útjára lépett Csehszlovákiájában, amikor rossz idők jártak mindenre, ami szabad tájékozódás, egyéni út, önfeledt szárnyalás, saját arcél kívánt lenni. Az irodalomban a tehetségek az egyre fojtogatóbb levegőtlen-ségtől fulladoztak, az erőteljesebb, távlatosabb írói plánumokat visszafogták, egyre szigorúbb központi irányítás és felügyelet, nemritkán rendőrségi megfigyelés alá került minden, a fiatal tehetségek indulása erős ideológiai-esztétikai korlátok között volt csak lehetséges.

Történetünk idején 1974-et, 1975-öt írtunk, amikor az egyik vidéki – járási – lap ajtaján egy tizennégy-tizenöt éves, szakmunkásképző iskolába járó legényke kopogtatott be a verseivel, írásaival, s egyidejűleg tanácsot kért a szerkesztőktől olvasnivalók dolgában, mert ő bizony irodalmi téren is művelni szeretné magát, és tájékozódni akar az irodalom és az újságírás világában is. Nem sokkal később aztán meg is jelentek az első írásai, többek között egy műfaji korlátait feszegető kis opus – próza? vers?, innen is, onnan is nézhetjük –, amely rögtön szemet is szúrt a szóban forgó járás legfő-főbb ideológiai cerberusainak, no persze nem a kérdéses apróka szöveg egyéni hangja, világlátása, nyelvi takarékosága és célratörése, azaz nem szerzője nyilvánvaló tehetsége okán, hanem annak tartalma, iránya, jelentése fölött vonták össze – brezsnyevi? – szemöldökük. A virágzó szocialista államra nézvést ily módon rögtön fellépése első pillanataiban veszélyt jelentő serdülőnk természetesen nem úszta meg feljelentés és eltiltás nélkül írói hangpróbáját, miközben persze mit sem értett az egészből, hiszen ő csak azt írta, amit érzett, gondolt s látott maga körül. A vers címe egyébként ez volt: *Utazás nagyapám körül*. S így szólt: „1874-ben szül. a királyi Magyarországon. / 1920-ban házasságot köt a Csehszlovák Köztársaságban. / 1942-ben jól menő szabósága van Horthy-Magyarországon. / 1946-ben vezme domček na chrbát. / Útközben megőrül. / 1968-ban meghal szülőhelyén. / A történelem saját halottjának tekinti.” Más alkalommal egy igazán *elkötelezett* írással – egy aratási riporttal – próbálkozott a virágzó szocialista mezőgazdaság és a munka hősei dicséretével. Persze ezért is megkapta

¹ Elhangzott 2010. május 10-én a Magyar Kultúra Házában. Az esten Tóth Károly jóvoltából Hodossy másik friss könyve, Csanda Gábor vele készített beszélgetéseinek *Keresetlen szavak* című kötete is bemutatásra került; erre játszik rá jelen laudációm alcíme. (T. L.)

a magáért, mert írásában kizárólag az aratók, s nem a téeszelnők véleménye érdekelte.

Mit mondjak?

Más talán bedobta volna a törülközőt, frusztrálódik, s beáll a sértett, világfájdalmukkal a kozmoszt is telezengő elvetélt tehetségek sorába.

Nem így Hodossy Gyula – mert róla van szó –, aki, igazából, csak ezután kezdte el, s akit az ütések csak megkeményítettek, hitében, igazában megerősítettek. Megszakítás nélkül ír tovább, tanul, olvas, tájékozódik, érvel, vitákba bonyolódik, művelődési klubok alapítását szorgalmazza, az alulról jövő kezdeményezések híve, maga is klubot szervez, majd, 1983-tól, az addig meglehetősen háttérbe szorított, illetve meglehetősen képlékeny masszát képező (cseh)szlovákiai magyar pályakezdő írók élére áll, megszervezi önképző mozgalmukat, az *Iródiát*, füzeteket szerkeszt az írásaikból, elévülhetetlen érdeme lesz, hogy szélesebb horizontok – a magyar irodalom egyeteme s a világirodalmi tájékozódás végtelenje – felé tereli és szélesebb összefüggések közé kapcsolja be őket, miközben a hatalom részéről egyre hevesebb támadások érik, rendőrségi megfigyelések alatt állt, állandó zaklatásoknak van kitéve, félreállítják, de még megjelenhet a bemutatkozó antológiájuk, igaz, már nem a mozgalmuk, nem az *Iródia* felségjele alatt, miközben mint portás, postás, fűtő, művelődésiház-vezető, betegápoló próbálja megkeresni a napi betevőt Dunaszerdahelyen, Somorján, Érsekújvárott. S persze ott van mindenütt, ahol történik valami, ha pedig már hosszabb ideje nem történt körülötte semmi, gondoskodik róla, hogy történjen.

Így érkezett el az ő életében is 1989 novembere, ami végre teljes szabadságot és megfelelő feltételeket teremt természettől nyert aktivitása teljes körű kibontakoztatásához. Nevéhez fűződik többek között a (Cseh)szlovákiai Magyar Cserkészszövetség, illetve a Lilium Aurum Kiadó megalakítása (1990), a *Cserkész* (1991), továbbá a *Katedra* (1994), valamint az *Opus* (2009) című ifjúsági, pedagógiai, irodalmi lapok elindítása, továbbá a *Katedra Alapítvány* (1996), valamint a Vámbéry Polgári Társulás (2000) létrehozása, a Vámbéry Irodalmi Kávéház (1998) rendezvényeinek szervezése, ezen kezdeményezéseknek egy ideig a vezetőjük is volt, illetve részben ma is vezetőjük. Számos egyéb szakmai és közéleti szervezetnek is a tagja, irányítója (például 1998–1999-ben a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának ügyvezető elnöke, 2003-tól elnöke), tucatszintű antológia, könyvsorozat szerkesztője stb., stb. – bármeddig is folytathatnám, felsorolásom akkor is hiányos maradna.

Bár mindez nem tartozik szorosan ide, költészete értékeléséhez, nem kerülhettem meg a fenti kitérőt. De, kérdezhetné bárki, hol itt, hol maradt itt a mű? Az író, az irodalmár, az alkotó? Talántán az iménti adatsorolással azt akartam volna érzékeltetni, hogy a társadalmi-közösségi feladatok és ténykedések elnyomták benne az író, s az Élet maga alá temette benne (is) a művet? Korábban, egyszer, valahol

Hodossy Gyula (egyik) fő művét magában az *Iródiában* merészelttem látni, s úgy gondoltam – és gondolom ma is –, hogy barátunk azt találta ki magának annak idején, s azóta is azóta is ehhez tartja magát, hogy *kitalál* másokat. Pontosabban: segít másoknak, hogy könnyebben kitalálhassák, megvalósíthassák saját magukat. Az elmúlt három, három és fél évtizedben, de különösen a rendszerváltás óta kifejtett hatalmas művelődés- és közösség-szervező munkássága több területen is – bár ezt nem az én tisztem megítélni, de gyanítom, nem kell óvakodnunk a jelzőhasználatától: – történeti jelentőségű. Csoda-e, ha a fentiek fényében a felületes szemlélőnek időnként úgy tűnik, hogy mindezek írói-költői munkásságát kicsit mintha háttérbe is szorították, el is takarták volna, s mintha azt a látszatot keltenék, hogy ez utóbbi csupán nem túl jelentős kiegészítése az előbbinek, s alkotói pályája eddigi meglehetősen ritkásnak látszó recepciója és reflektáltsága nem ok nélkül való?

Én azonban másképp látom a dolgot.

Először is azt gondolom, hogy az élet nemhogy meghiúsította volna Hodossy műveinek kiteljesedését, hanem szerzőnknek sikerült elérnie azt, amit csak keveseknek sikerül: eddigi ténykedése, munkálkodása legsúlyosabb eredményeként, alkotói-teremtő energiáinak legfontosabb megtestesüléseként, legjelentősebb műveként az élete maga jelenik meg előttünk. S bár szépírói munkássága, eddigi költői-írói oeuvre-je mennyiségileg valóban nem nagy kiterjedésű, belső dimenzióit, nyelvi energiáit és műfaji-eszközhasználati különlegességeit tekintve nemzedéke egyik legsajátabb útját járó kísérletezője, aki – még a posztmodern fényében is – az irodalom s a nyelv eddig kihasználatlan-feltáratlan lehetőségei felé kereste s keresi több évtizedes eltökéltséggel az utat. H. Nagy Péter egy helyütt „többnyire konvencionális toposzokkal operáló, dísztelen élményköltészetnek” nevezte az övét, én e helyt inkább gondolati-tartalmi értelemben kihagyásos technikákkal, éles snittekkel, hirtelen csendekkel élő, alulfogalmazott, mintegy „nyelv alatti” stiláris konstrukcióknak látom akár a verses, akár a prózai opusait, amelyek nyelvi váratlanságaikkal hökkentenek meg, s keltik fel érdeklődésünket műfaji konvencióinkkal nehezen megfogható textusai iránt (a *Próbaút*ból lásd főleg a *Le az iróniával!*, a *Greenwichtől keletre* vagy akár az *Elnyúlunk a síneken* című szöveget, a *Tér és erő szivárvánnyal* narrációs technikáját, esszéközeli beszédmódját). Az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy a nemzedék (az *Iródi*a-nemzedék) tagjai közül hasonló nyelv-alattisággal s a vers asszociációs terének minél szélesebbre nyitásával kísérletezik ritkás lírai opusaiban az évtizedek óta idegen nyelvi környezetben (Prágában) élő Papp Imre, de, más irányból ugyan, ám van ilyen vonulatuk Szászai Zoltán verseinek vagy a mind ritkábban nyilvánosság elé lépő Krausz Tivadaréinak is. Érdemes idéznünk itt Hodossy kiemelt korai opusai közül a *Greenwich...-et*, nemcsak eszközei és nézőpontja szemléltetésére, hanem arra a

képességére is, mellyel az egyediben, az esetiben is a nem avulót, a mindenkorit képes megragadni: „Aszfalton pocsolya, / benne Európa. Jönnek az emberek, / mosolyognak, / ki ezért, ki azért. / Aszfalton pocsolya, / benne Európa. // Már az árnyék is térkép, / a lábnyom is ország. / Jönnek az emberek, / ki ezért, ki azért. // Hé, te határgyártó kisiparos, / te mennyit keresel?” S írta volt ezt költőnk abban az időben, a kemény nyolcvanas években, amikor pocsolya-Európánkban mi sem látszott megváltoztathatatlanabbnak a határoknál, a kialakult status quók-nál, és, mint tudjuk, még egy évtized sem telt el, s részben a közakart nyomására határok szűntek meg, de nem kis részt a „határgyártó kisiparosok” is, szerte körülöttünk, újból mozgásba lendültek.

Hodossy költészetének, szépírói munkásságának eddigi legkomplexebb és legpontosabb elemzését, egyedi vonásainak legárnyaltabb jellemzését Ardamica Zorán adta, aki a mozgalomról példásan széles kontextusban megnyilatkozó monográfiájában a következőképpen foglalta össze annak sarokpontjait: „[Hodossy verseit] töredékes mondat- és szakaszszerkesztés jellemzi... [...] Mondatai, tagmondatai olykor a szövegből való kiragadottság látszatát keltik. Sokszor befejezetlenek, megszakítottak, gyakori a felsorolás és a hiányzó állítmány. [...] Hodossy nyelvezete az élőbeszédhez áll közel, sajátja a fanyar humor és az irónia. ...művészi szabadságát a konvenció által líraiként elkönyvelt irodalmi elemek mintegy szándékos kerülésében – máskor ügyes elrejtésében – is érvényesíti. Versei magánjellegű »tudósítások« a szerző lelkiállapotáról és reakcióiról. [...] A monotematikus kis formák vonzzák, ürügyet keres és talál valamilyen apróság okán, hogy véleményét elmondhassa. Reflexív indíttatású, külsőre visszafogott, de maró humorú líra ez...” Annyit kell hozzátennünk ehhez a jellemzéshez, hogy az kizárólag a költő legelső – még az általa szervezett csoportjának bemutatkozó antológiája előtti időszakából származó, illetve az antológiájukban szereplő – versei alapján íródott. Vagyis, két dolog következhet ebből. A költő már rögtön legelső verseivel is – miként Pallas Athéné Zeusz fejéből – teljes fegyverzetében lépett elénk, s erre utal már felvezetésemben idézett legelső verspublikációja is, vagy arra, hogy poétánk bemutatkozása óta ismétli önmagát, s nem fejlődött, nem változott fikarcnyit sem. Mondom, lehetséges ilyen megközelítés, ilyen – nem akármilyen rosszindulattal fogalmazott – vélemény is, én azonban mégis inkább arra az egyenesen példászerű alkotói tudatosságra, a költő világról való, már a legelső közlésétől nem változó, ám érvényét soha egyetlen pillanatra sem vesztő határozott látomásának eltökélt kibontására, kevesek következetességét mutató eszközhasználatára utalnék, amely kis híján három és fél évtizede jellemzi, sőt a látszatok ellenére is erőteljesen – belső hangsúlyjaiban, erővonalaiban – alakítja költészetét, írói munkásságát.

Hodossy Gyulának mindössze négy verseskötete jelent meg eddig (s ezek kö-

zött is vannak némi szövegbeli átfedések). 1986-os *Próbaút*-beli bemutatkozását hét esztendővel követte – időközben megalakulhatott saját kiadójánál, a Liliium Aurumnál – az első önálló lírakötete (ha lehet egyáltalán az ő esetében líráról, líraiságról beszélni), a *Hivatalos versek* (1993). Majd a lázas közéleti-közösségi ténykedés munkálkodás újabb tizenegy esztendejét követően, meglehetősen késéssel, 2004-ben jött a *Fátyla jókedvemnek*, s érdekes módon Nagyváradon, viszont, rögtön a rákövetkező esztendőben megjelent az újabb – zömmel prózát, illetve prózára emlékeztető formai-műnemi jegyeket magukon viselő, versekkel is vegyes szövegeket tartalmazó – könyve, *A szerető önfegyelem*. Most pedig, ötvenévesen, a Liliium Aurum tizenegy esztendeje kezdett *Ötven év – ötven vers* sorozatában – melynek jellegzetessége, hogy egy-egy, ötvenedik életjubiläumát ünneplő (szlovákiai magyar illetőségű) poéta költői munkássága elé tart tükröt kerekén félszáz verses opusa segítségével –, szóval az *Ötven év – ötven vers*-ben most itt van a *Szövi a lélek vásznát...*, mely mintegy három évtized fölött tart verses szemlét, a kortárs magyar líra nem kisebb személyiségének, mint Zalán Tibornak a válogatásában.

S a kötet legelső érdekessége éppen ez, ez a párosítás. Zalán Tibor verseit, költői kísérleteit, tájékozódási irányait, nyelvezetének forrásait tekintve ugyanis lírája meglehetősen távol áll attól a költői úttól, melyen Hodossy Gyula kitartó következetességgel haladni látszik. Zalán azonban érzékeny versolvasó, sokoldalúan tájékozott, művelt esztéta, akinek a költészet rendkívül sokféle színére, megnyilvánulási formájára van szeme, rendkívül széles regiszterű hangzásának észlelésére van füle. Így Hodossy-válogatása is jó érzékkel emeli ki ebből a vers- és szövegvilágból azokat az opusokat, melyek tisztán és világosan képesek kirajzolni számunkra a költészet Hodossy-féle paramétereit, paradigmáját.

Hodossy Gyula költői eszközei – utaltam már rá föntebb – jobbára költészetén kívüliek, illetve, talán, még inkább: költészetén inneniek, nyelve általában a prózát, a beszédnyelvet imitálja, többségében idegen tőle az emelkedettség minden formája, többnyire köznapi dolgokról ír, szövegein azonban minduntalan kiüt a filozófiai általánosítások iránti fogékonysága, átsejlik fanyar humora, átsüt égető iróniája. „Most csendet akarok, / sok a beszéd, / sok az ígéret, / sok a nyál” – indítja *Alfától pontosítva, a cipőtalp egyre inkább* furcsa hangzású címet viselő félhosszú versét, majd e szinte szociografikus ihletésű, tényközlő, szigorú indítás után nyelve egyre felszabadultabb kalandozásba kezd, a szöveg szinte önjáróvá, önműködővé, öniróvá, dadaisztikussá válik, afféle versbéli ready made-nek mutatva magát, s eközben konkrét geográfiai és történeti fogalmakat, elnevezéseket, személyneveket, tényeket, nem magyar (szlovák) szavakat mozgásba hozó zabolátlan szójáratás után – *si zomrel* (meghaltál), Csallóköz, Erdély, Dunaszerdahely, Győr, Vezekény, Kossuth Lajos, Illyés Gyula, Dúdor István, de nevének említése

nélkül megidéződik itt a *Kormányeltörésben* Domonkos Istvánja is – a vers zárlatában ismét fegyelmezetté válik, s mintegy önmaga számára érvényes credóként, útmutatóként fogalmazza meg: „Szólanék: boldogság nincs. / Szemétdombon kapirgáló / gépemberek, gépeim: / ÉN LENNI, AKARNI BECSÜLET. / Zsebken-dőbe köpj, / ha már muszáj.” Lényeges dolgot állapít meg Zalán Tibor, amikor a *Szövi a lélek vásznát* utószavában arra figyelmeztet, hogy „Hodossy fontos – és alapjában véve sikeres – kísérletet avat gyakorlattá a nyelvkezelésében. Akár filozófiát művel versben, akár múltat boncolgat filozófiával, akár sorsot fejt fel, vagy akár a legszemélyesebben gyereket, feleségét szólítja meg, a nyelvet mindig egy (köz)beszédközelet állapotban tartja meg, illetve, tartja el magától. Ezzel részben sikerül kikerülnie költészete fölösleges ellíraisodását, ellágyulását és elprivatizálódását, másrészt, a gondolati líra, a filozofálás felé elmutató állandó készség jelenléte nem válik szárazzá, modorossá, érdektelenné.” Az elmondottakra egyszerű példa nagylélegzetű s már régebben elhíresült, Morus Tamással indított, Defoe-n, Vernén átívelő, D. H. Lawrence-ig, Robert Merléig szaladó, de bennünk, magyar olvasóiban Jókait vagy éppen Németh Lászlót is megidéző szigetvíziója, szigetprogramja (*A semmiről, ami nem egyenlő a szigettel*), melyben egészen létfilozófiai magasságokba emelkedik: „...de mitől sziget a sziget, ha sem a víztől, sem a körülöleléstől nem az? A biztos semmitől. Igen. Ahol a semmi biztos, ott van valahol a sziget, álmaink szigete.” Vagyis ez a sziget, Hodossy szigete maga a(z emberi) lét, illetve a létezés maga, a költő pedig olyan szigetember, aki egyszerre ereszti gyökereit a reáliák kézzelfogható világába, s egyszerre nyúl ki a transzcendencia világába, transzcendens dimenziók felé. Mert: „Summa summarum, a semmi út a megváltóig, a sziget maga a megváltó, az utópia meg a megváltott világ.”

S a világ ezen átlelkesültségének, átlényegültségének egyik legszebb legteljesebb megnyilatkozása jelen válogatott verseskötete utolsó, s idő szerint is egyik legfrissebb, lírájának azonban kétségtelenül egyik csúcspontját jelentő, még Morus előttre, egészen az alázatosságot és az önismeretet mint Istenhez vezető utat a tudós kutatásnál is előbbre helyező, középkorzáró Kempis Tamásig visszanyúló *Útravaló június 14-ére* himnusza, melyet, engedtessek meg nekem, teljes terjedelmében idézni itt: „»Az alázatosság és az ön ismeret, / biztosabb út Istenhez, mint az elmélyült tudós kutatás.« // Kempis így üzent nekünk erre a napra. / Érezzük, ahogy a bölcsesség Őt burokokban tartja. / S mi pedig, kételyeink közt vergődünk minduntalan, / keresve az utat Istenhez, hittől, még többször / hitetlenül. / Igaz (?) könnyet fakaszt a felismerés, / ha a fában sem hiszünk, / hogyan higgyünk annak gyümölcsében. / Olyan ez, mint mikor szomjúhozunk a forrásvíznél, / amit nem ismerünk fel. // Karnyújtásnyira az éltető csobogás, / aztán mégis kiszikkadunk. / Agyunkat vakító fehér fény árasztja el, / mint a szentek, átlényegülünk / egy másodpercre, vagy tovább. / Az idő ilyenkor nincs velünk, / elhagyjuk, mint a tegnapi

kacajt, / de mégis, aztán, egyszer csak, időtlenül / bekövetkezik. / Azt gondoljuk, hogy csak Kempisnek sikerült, / vagy neki se, / de akkor mi végre a nagy kitárulkozás. // S ha felismerjük: / a szent víz keresztüláramlik testünkön, megszentelve azt, minden tiszta, szép lesz, / könnyű és őszinte, / mint a pillangó.”

Azt gondolom minderről: hinnünk kell az ötvenéves költőnek, s hagynunk szabadon keresztüláramlani testünkön a világot, kellő teret engedve magunkban az alázatosságnak s kellő súlyt adva az önismeretünknek, és – *minden tiszta lesz, szép lesz, könnyű és őszinte, mint a pillangó.*

Az otthon szigete

Bene Zoltán

Forgácsok

... azóta, hogy nyolcévesen egymásba kapaszkodva belefulladtunk a folyóba, valami különös kötelék köt minket egymáshoz. Azt mondják, egytetéjű ikreknél szokott előfordulni hasonló. Nyolcévesen kihúztak bennünket a folyóból, és az iszapra fektetve kipumpálták belőlünk a sárga, zavaros vizet. Először a tüdönket kényszerítették újra lélegzésre, utána felfeszítették a szemhéjainkat. Látták, hogy tompa tekintetünkbe beleköltözött az örvény végeérhetetlen, delejes forgása. Eből csak egymásra pillantva tudtunk kikecmeregni. Ügyetlenül, imbolyogva botladoztunk egymástól távol, ám ha láttuk egymást, mozgásunk konszolidálódott; ha távol voltunk, reszketett a kezünk, s ezt csak a közelség mulasztotta el. A búbajos nevetett és gúnyolódott rajtunk, azt állította, agyalágyultak vagyunk, és mi nem tiltakoztunk, csak hallgattunk konokul, megátalkodottan. Nem védekeztünk és nem cáfoltunk, nem vitatkoztunk és nem háborogtunk, tudtuk, értelme úgysem volna, hiszen a búbajos mindaz, ami mi nem voltunk és nem lehetünk sosem, a búbajos nyelve nem a mi nyelvünk, szíve nem a mi szívünk, élete és pusztá létezése független a miénktől, mintha másik bolygón tapodnánk: a világegyetem egyik sarkában ő, a másikban mi. Mi ketten éreztük egymást és láttuk, amit a másik gondol, éreztük a szívünkbe szívódott koromfekete vizet és az orrunkban rekedt halszagú erjedést, a szemgolyónkban ebihalak lelkei úszkáltak, és nekünk éppen elég volt ennyi. Az évek múlásával gyengült ugyan kettőnk közt a kapocs, amely a halálban és a halálból született, gyengült kevéssé, de sohasem szűnt meg...

... az esküvőre évtizedek elteltével hívtak meg mindkettőnket, mikor már évek óta nem láttuk egymást. Ahogy kezdet fogtunk, a bőrünk melegéből éreztük a bőr alatt szunnyadó hangulatot, az izgatott beletörődést, hogy ez a sorsunk, hogy ilyen jutott, halálból halálba tartóknak, ilyen. Besodródtunk a tömeggel a díszesnek puritán, puritánnak díszes templomba, sodródásunk közepette gépiesen vetettük a keresztet magunkra, ahogyan a többiek. Senkiben sem tudatosult, bennünk is csak halványan, hogy voltaképpen az oltáriszentségnek szól a gesztus – a legtöbben azzal sem voltak tisztában, mi a csuda is az oltáriszentség. A templom oldalfalai mellett festett gipszszobrok sorakoztak, a legtöbbről sejtelmünk sem volt, kit ábrázol, mégis megilletődve néztük őket, hiszen bizonyos szentek voltak, másként nem kerülhettek volna oda. Egymás mellé ültünk a padban, elfogódva figyeltük a bevonuló ifjú párt, nehezen idéztük fel magunkban hajdani arcukat, az ismerőst, a múltba veszőt, mégis meghatottan néztük esetlen mozdulataikat, leplezni próbált feszengésüket. Csörgedezett a szertartás, akár falban-tört vízvezetékéből a víz, s én tudtam, hogy ő

arra gondol, milyen különös, hogy a pap nem beszél szerelemről. Szeretetről papol, Szent Pált idézi, mismásol. Én is erre gondoltam...

... a lakodalomban is egy asztalhoz telepedtünk, így is terítették nekünk, így kívántuk mi is, s közös asztalunk mellől szemlélődtünk csöndesen. A bolond asszony is eljött, láttuk, aki az utca végében lakott, és söprüvel verte a háza előtti meggyfákat lelegelő gyerekhadat; a tanítónő is ott volt, földöntúli boldogságát tükröző mosollyal bólogatott a körülötte finoman összesűrűsödő és meg-megrezzenő térbe; az egykori osztálytársak hangosan ittak, és zsírtól fénylett az álluk; a rokonság elégedett volt a hangászokkal és a pörkölttel, elégülten vigyorogtak felénk, bizakodásukat a tortába és az éjjéli sültékbe vetették. A faluvégi kurta korcsmáros domborodó hasán összekulcsolt kezekkel joviálisan tekintgetett körbe-körbe, közben zsenge leánygyermeke törekeny ujjaival masszírozta redőkbe rendeződő tarkóját. A kövér boltos asszony virágmintás ruháján átütött az izzadtság, és úgy terjedt a feltja a két hóna alatt meg a mellein, amelyek úgy dagadtak ki a ruha kivágásán, akár kelő kenyértészta a teknőből, úgy terjedt az a sötét nyirokfolt, mint a vizelettócsa a vendéglő mögött, a részeges lélekbűvár körül, aki vacsora előtt alaposan felöntött a garatra – aznap már sokadjára, nem utolszor. Szomszédok hányták-vetették közös dolgaikat, s idő múltával hányták gyomruk tartalmát görcsös erőfeszítéssel, kínzóan visszájára fordult perisztaltikával a falak tövébe, vécécészékbe, mosdókagylókba, hogy könnyebbülven újabb adagokat falhassanak, újabb litereket nyelhessenek. Apró gyermekek fogócskázta egymás lábain tipródó andalgók között, sikkantgatva és grimaszolva, nyomukban aggódó anyukák gondterhelt arca lebegett. A hangászok ismerős fizimiskájából egy-egy kacsintás koppant a retinánkon, s én hirtelen megéreztem, hogy csoda történt. Megéreztem, hogy ő észrevette azt a nőt, az egyetlen, valódi nőt, aki számára létezik, aki számára egyáltalán létezhet. Tudta, hogy ezért fulladt bele a folyóba évtizedekkel ezelőtt, és ezért dörgölték vissza az életet a tagjaiba, ezért történt vele minden, és ezért történt vele a semmi. Ezért: hogy megpillanthassa ezt az emberi lényt, ezt az arcot, ezt a haját, ezeket az íveket és vonalakat és szemet és kezeket és lábakat és bokákat. Tudtam, hogy most föl szeretne állni és odalépni ahhoz az éteri lényhez, de méltatlannak érzi és otrombának érzi és szentségtörésnek érzi ezt az ormótlan, orcátlan profánságot, ezt az égbekiáltó blaszfémiát; de még ha nem is érezné annak, csírájában fojtja belé a meg sem kezdett, útjára sem indított, még csak izomrángásig sem éledő mozdulatot a bűbájos, aki számunkra torz, mindenki más számára fényesen csillogó mosollyal lép a nőhöz, hogy táncolni kérje. A nő pedig boldogan nyújtja a kezét. Tudtam, hogy most felállunk, és elbúcsúzunk a vendéglátóinktól, s kinn, az utcán elválunk egymástól, hogy ki-ki a saját nyomorúságában sírja ki magából a közös halál fekete vizeit és forgácsolja le mindazt az életéről, ami még egyáltalán leforgácsolható...

Jagos István Róbert

A viharfelhők messzire járnak

Megint esett. A mai decemberek már csak ilyenek. Hó helyett, jéghideg eső. Mátyás, mint mindig, most is a buszállomás felé igyekezett. Kissé sántítva, de azért rendíthetetlenül tartott célja felé. Szutykos kezeiben egy tescós szatyor, tele mindenféle összeguberált holmival és egy flaska bor. Kopott kabátját gombok helyett egy ócska úttörőszíj fogta össze. Hótaposó csizmája, amit még nyáron kapott most jól kiszolgálta. Cseppet sem fázott. Fűtötte a bor és a tudat, hogy pár lépés, és tető lesz a feje fölött. A melegre nem számított. Nem mintha nem lett volna fűtve a váróteremben, hanem azért, mert tudta, hogy csak a helyiség előtti padokra szól a jegye. Az élet meg szigorú kalauz, tehát nem kockáztatott. Maradt a pad. Még jó hogy az egyik fedett rész alatt van.

Mátyás csak akkor fázott, ha a múltra gondolt. Fázott, ha eszébe jutottak egykori szerettei. A kedvese és a kislánya. Valahol nagyon elrontották. A Kedves azóta halott. A fiú is felnőtt lehet már. Mintha egyszer látta volna nem is olyan rég. Szembe jött vele egy szürke szempár, amiben olyan pillantást látott, mint egykor az övé volt. Odaköszönt neki. Látta, ahogy a fiatalember megmerevedik egy időre, majd tovasietett. Nem mert visszanézni. Két ok miatt sem. Az egyik, lehet hogy tévedett. A másik ok, mi van, ha nem? A szégyen erősebbnek bizonyult nála. Az utolsó húsz évben ez volt az első ilyen érzése. Már nem számított neki, hogy megnézik, ahogyan a kukában turkál. Az sem érdekelte különösebben, hogy két méteres körzetben nem viseli el senki sem, mert annyira bűdös. Ja, kérem, tél van. Ilyenkor csöveseknél nem dívik a fürdés.

Tehát Mátyás most nem fázott. Amint a padhoz ért, a kabátja ujjából előhúzott egy nagyon vékony kispárnát. Amolyan cukrászdaszintűt, amit a székekre szoktak tenni. Valaha virágmintás volt, de mára csak néhány színes és szürkés paca volt az egész. A célnak így is megfelelt. Kettőbe hajtva a feje alá csúsztatta, majd kiitta az utolsó korty borát, és lehunyta szemét.

Fázott. Esőben állt. Hiába csöngetett és kopogott, senki sem engedte be. Nem beköltözni szeretett volna, hanem csak a fiát látni. Anyósa teljesen elzárkózott. A csokikat, amiket vett, nagy nehezen a postaládába süllyesztette. Tudta, hogy hibázott. Már évek óta nem látogatta meg a fiát. Most előtört rajta a vágy, hogy átölelje. A tudat, hogy már ezt a lehetőséget is elveszítette, haraggal teli kinná változott. Dühében belerúgott egy jókorát az ajtóba. Nem sejthette, hogy a túloldalán egy nyolc éves kislány a könnyeivel küzd. Csalódás, düh és félelem keveredett apró kis szívében. Egy pillanatig úgy volt, hogy kitárja apja előtt az ajtót. Szívében, valóságban egyaránt. De amint kívülről belerúgtak az ajtóba, mindez szertefoszlott.

Látta, ahogy két aprócska kéz gyömöszöli vissza a csokikat az utcafrontra. A csokik lassan elmerültek a felgyülemlett pocsolójában. Ebből megértette. A fiának nincs szüksége rá. A csalódás könnyei kiültek arcára. Fázott.

Aznap este a buszpályaudvar biztonsági szolgálatnak a műszakváltása nem a megszokott rendben zajlott. Az egyik váltótárs ittasan érkezett. Úgy volt, hogy meg sem kezdheti a szolgálatot, de akkor nagy valószínűséggel az egyik előző műszakosnak kellett volna ott maradnia. Döntöttek. Nem lesz baj, majd kialussza magát az éj folyamán.

Az őr nemigen tudott aludni. Egyrészt még tombolt benne az alkohol, másrészt egy hajléktalanra lett figyelmes, aki a pályaudvar felé tart. Meghúzódva az árnyékban, egy őrült terv bontakozott ki borgőzös agyában. Mi lenne, ha szépen elázna itt a fedett részen is? Rendesen lejelentkezett a rádión a kollégájának, meg sem említve az öreg csövest. Gumibottal a kezében leste, amint az öreg megágyaz magának a padon. Várt még egy ideig, majd elindult a mellék helyiség felé. Ott elővett egy húszliteres vödört, és kaján vigyor közepette teletöltötte hideg vízzel. Amint odaért a padhoz, nemes egyszerűséggel leöntötte a padon fekvő alakot, majd, mint aki jól végezte dolgát, visszament a melegedőbe, ahol csak annyit közölt a társával, hogy megint egy csöves fekszik az egyik padon.

Kínjában ordított. Fáj mindene. De főleg ott belül. Az eső meg szakadt. Úgy érezte, megfagy körülötte minden.

Másnap reggel találtak rá az öregre. A hajnali fagy megkeményítette mindenét. A reggeli nap meg hűvösen mosolygott az egyre gyűlő embertömegre. A viharfelhők már messzire jártak.

Madár János

Gyász Utassy Józsefért

A fenyesek felől

jövök már, jövök:
mert hullnak rád egek és rögök.

Kiontott

véredhez érkezem;
kulcsolódik, sír két kezem.

Imát

az énekért hiába mondok,
füveket ölelnek a lombok.

Az ágra

Holdnak hiánya ül,
kavicsok éle fekhelyül.

Hazát

a tűz és csönd terem,
csontodig ér a végtelen.

A lélek

gyöngéden a tengerre lelt,
egy árva csillag téged bölcsőhöz ölelt.

Bükkszenterzsébet fölött

havazni kezd a táj,
verseidben örökre tavasz lesz már.

Véredhez, költő,

a fémek hidege ért,
március zúg a gyermekért.

2010. augusztus 27.

Ködöböcz Gábor

„...ki csillagról csillagra száll”

Utassy József boldog-szomorú stációi

Utassy József költészete '45 utáni líránk egyik legeredetibb és legfigyelemreméltóbb teljesítménye. Az 1941-es év tavaszán Ózdon született költő esztétikai magatartását a recepció sokféleképpen jellemzi: „boldogságkereső” és „démonokkal csatázó” költő, „az elemi összefüggések” és „a verssé vált indulat” költője, „a dalba oltott irónia” és „a csillagfegyelmű ének” költője, a „gyönyörű helybenjárás” és „a küzdelem költője”, a megtorpanásaiban és újrakezdéseiben saját transzcendenciájára és növéstervére figyelő „korszerű romantikus”. És mindezek foglalataként – akárcsak az örök példa Petőfi- a legfőbb életértéket és legnagyobb kihívást jelentő szabadságszerelem költője is ő.

Utassy az *Elérhetetlen föld* című antológiában mutatkozott be kilencedmagával, 1969-ben. Az értő kritika már akkor is az artemiszi tisztaságú és titáni indulatú művészt köszöntötte benne. Aligha véletlen, hogy a friss és üde hangvételével, szókimondó bátorságával unikumként ható lírikus az ifjúság körében is gyorsan ismertté és népszerűvé vált; mindenekelőtt a *Zúg Március* gyűjtő módon protestáló, illetve a *Magyarország!* sorsvállaló, nemzetféltő költőjeként.

Már-már irodalomtörténeti közhely, hogy Utassy emberi hűségével és tisztességével egyedül csak művészi fegyelme és alkotói igényessége vetekedhet. Nemzedékéről adott epigrammatikus tömörségű látletele (*Kilencek*) irodalomfelfogásáról és Nagy Lászlóra valló minőségszempényéről mindent elmond: „Különcök/ a / Kilencek?/ Hűek,/ mint a kivert eb!”

A *Székfoglaló* hangsúlyos üzenete is erre rímel: „Magyar költő vagy, életed kiáltvány!” Minthogy Utassy legsajátosabb művészi gondjairól és törekvéseiről árulkodik, összes eddig született verse fölé odaképzhetjük a Kormos Istvánnak ajánlott *Tengerlátó* hitvallásszerű, programadó sorát: „Láttam a Tengert: nem hallgathatok!”. A költő legeszményibb vágy- és célképzeteit tükröző, szenvedélyesen szabadság-, magyarság- és emberérdekű magatartás különösen emlékezetes, letisztultan transzparens megfogalmazása az Illyés Gyulának ajánlott *Pohárköszöntő* című versben olvasható: „egy mondatot,/ egy mondatot csak,/ csak egyetlen mondatot,/ egy árva mondatot ragyogj csak:/ EMBERNEK MAGYART,/ MAGYARNAK EMBERIT!”

Az augusztusban elhunyt Utassy József (1941–2010) Kossuth-díjas költőről készült és a Magyar Napló 2008. júniusi számában megjelent írás szerkesztett, rövidített változata

Utassy pályáján végigtekintve a döbbenet és megrendültség érzése az őszinte csodálattal társul, hiszen az apátlan árvaként fölcseperedő, majd az egy szem fiát idejekorán elvesztő, s mindeközben szörnyű idegbetegségével a poklok poklát megszenvedő ember helytállása olyannyira példaszzerű, hogy mögötte „minden dicséret csak bicegve járhat”. Életének viszontagságait, művészi-emberi útjának stációit a kötetcímek is pontosan jelzik: *Csillagok árvája, Pokolból jövet, Júdás idő, Ragadozó Föld, Irdatlan ég alatt, Keserves, Hol ifjúságom tűnt el, Fény a bilincsen, Kálvária-ének, Isten faggatása, Tüzek tüze, Farkasordító*. A gyakran hivatkozott, emblematisz vers (*Motívum*) hangtompított fájdalommal stilizált sorait – mintegy az életmű egészére kiterjedő érvénynyel – akár öndefinícióra törekvő vallomásként is olvashatjuk: „Küszöbén az estnek// csillagfakadáskor/ dalba fog az ember// ha már fáj a sorsa/ nagyon szépen fájjon// küszöbén az estnek/ csillagfakadáskor”.

Ugyanakkor a késő romantikus magatartás Adyra valló lebirhatatlan hitével és elnyúlhatetlen vitalitásával őrzi és erősíti magában a példaadó ősök értéktudatos cselekvésre ösztönző, konok helytállásra képesítő testamentumát: „Csillagok, virágok, kikeleti lányok,/ áprilisi fényes szél,/ hogy tündököl minden, suhog, csattog ingem,/ Isten, engem éltesse,/ éltes nyolcvan évig, hadd legyenek vitéz itt:/ a szellemi végeknél!” (*Ad notam: Balassi Bálint*).

Utassy József költészetének pragmatikai kontextusát, tartalmi-tematikai irányultságát alapvetően két tragikus élettény határozza meg: alig két éves, amikor édesapja elesik a Don-kanyarnál, negyvennyolc évesen pedig József fiát ragadja el a gyilkos kór. Két örökké sajtó hiány, két soha be nem gyógyuló seb, amibe közönséges körülmények csak belerokkanni lehet. Ha igaz a mondás, hogy Isten azt bünteti, akit szeret, akkor költőnk a maga keresztekkel és kegyelemmel teljes életében sokszorosan megtapasztalhatta a Fennvaló harangkondító és vigaszt hozó jelenlétét.

Az egyformán József névre keresztelt drága halottak, az apa és a fiú emocionális-egzisztenciális kisémmizettségként megélt és idővel kozmikussá növvő hiánya eltérő intenzitással és különböző hangsúlyokkal a költő istenképét és Gondviseléshez fűződő viszonyát is meghatározza. Az érzelmileg, indulatilag magas hőfokú, jeremiádszerűen vádló, panaszló és pejoratív kitételekkel számonkérő versbeszéd a lírai alany ország-és nemzetszemléletét is nemegyszer a negativitás fénykörébe vonja. A kínálkozó szöveghegyek közül emelek ki néhányat: „Anyámnak hősi halott a párja,/ méhe a szerelem hullaháza.// S hogy belefojtsák a szót a gyávák,/ ajkát iszonyú csókra zárták.// Megszült hát engem: forradalmat./ De nekem minden bordám kardlap!// S anyám – kit koldus hazámnak hívok/ mert a megváltó krajcár hiányzik:// kiül a gazdag világ sarkára,/ s homlokán sorsom harmonikázik” (*Kit koldus hazámnak hívok*); „...világíts, Papa, világítsd ki Te/ a temetőt, a bakatemetőt,/ mert ha egy öreg muzsik gyűjt fáklyát,/ elfújja Isten annak a lángját,/ ha ő nem, elfújná a balti szél./ Sírról csak azok tudnak, kik ássák!/ Magukat gyázzsal megkoronázzák,/ s lesznek egy halott helytartói és/ fekete trónra ültetett árvák” (*Fekete trón*).

Az árvaság keresztjét keservesen megszenvedő Utassy Józsefnek iszonyatos és megrendítő csapás volt, amikor 1989 januárjában szarkóma következtében húszéves fiát is elveszítette. A minden emberi mértéket meghaladó trauma nyomán az immáron szülőként is elárvult költő Istennel folytatott párbeszéde radikálisan megváltozik, a helyenként már korábban is jellemző „eretnek hitvalló” magatartás pedig egy szenvedélyesen polemizáló, szarkasztikusan számonkérő és (kvázi) totálisan istentagadó partitúrában jut kifejezésre. A meghökkentően újszerű, profanizáló nyersességtől, istengyalázó és káromló beszédformáktól sem mentes opusokban (*Csillagközi csaló, Majd számolunk, Levél Istenhez, Mi lenne, ha?, 1989, A csillagsükekhöz, Fölfelé a Koponyák Hegyére, Pogány ima, Zengi és gyalázza Istent*) egyebek mellett a „csillagközi csaló”, az „otromba, bumburnyák”, a „kozmosz böhöm-nagy ökre”, a „drága Senkim”, a „vén róka”, a „gengszter”, a „kurafi”, a „vigéc”, a „csillagközi csibész”, a „kegyetlen”, a „dilettáns”, a „vérengző”, a „csillagsüket”, a „ragadozó”, a „zsarnokok zsarnoka” minősítéseket, illetve válogatott szitkokat aggatja a gyűlölt és látszólag minden szakralitástól megfosztott Istenre. A sokszor bántóan profán, az elsődleges jelentésszinten, tehát szövegszerűen istentagadó, deszakralizált versbeszéd mindazonáltal zavarbaejtő és legalábbis talányos, mert a jóvátehetetlenül hiányzó édesapa meg az idejekorán, tragikusan eltávozott fiúgyermek fájdalomességéből fakadó és a visszaperlés szándékával történő gyakori fölelgetése a költészet liturgiájában és kontextuális összefüggésrendjében – negatív előjellel ugyan – voltaképpen mégiscsak az Istenre való ráutaltság és a szakralitás sajátosan paradox értékszerkezetbe bújtatott művészi vetülete.

Ráadásul a *Fény a bilincsen* című vers egyik fontos gondolatához híven („Isten: első és utolsó metaforánk!”) ebben a lírai univerzumban a párbeszéd szükségszerűségére eszmélő, sztoikusabb nyugalomú, relatíve szelídebb és megbékéltebb hangvételével a kései József Attilát idéző versekre is jócskán találni példát. Olyanokra gondolva, mint az *Istenért kiált, Vigyázd a tollamat vén vacsoracsillag, Isten faggatása, Vélem csak az időt, Levél Istenhez, Én édes derengőm* stb.). Az utolsóként említett vers néhány sorát idézem: „Mennyit, mennyit, mennyit,/ mennyit tűnődtem én,/ amíg rádöbbszem,/ hogy Isten költemény!// Ő a legelső vers,/ Ő az első dallam: félelmek fókusz, a növekvő agyban.// Mit tehetnék érted,/ mit is tehetek én?/ Vacogtat a bánat,/ remegtet a remény.// Hiányod fagyától/ a bazalt reped meg!/ Végzem fényes munkám:/ betűkbe temetlek.”

William Blake írja egy helyütt: „Akinek a homloka nem ad fényességet, abból sohasem lesz csillag.” Miközben a *Tüzek-tüze* összegyűjtött verseket tartalmazó, 2001-ben megjelent kötet borítóján hosszasan nézem Utassy József portréját, arra gondolok, hogy a rezignált bölcsességet és illúziótlanságot kifejező mosoly azé a hihetetlenül sokat próbált emberé, aki – testben ugyan itt, lélekben tán amott – túl van már a földi hívságokon, s talán már csak a reményen túli remény szürkületbe takart esélye élteti. De fényességet adó homlokán ott a csillagtávlatú derengés.

Bíró József

Senki földjén

– *Utassy Józsefnek* –

szétvetett lábakkal
mozdíthatatlanul

/ KEMÉNYEN

szemközt
az arcok
az arcokat nézte
moccsatlanok
kőbe - zárt - pávalepkék
: a szemek

a jegyesoron
túl
a tanya mögötti réten
állt
arra gondolt
: mélyen tudóre szívni
a szellők friss illatát
és
szállni s z á l l n i

szétvetett lábakkal
mozdíthatatlanul

/ KEMÉNYEN

szemközt az arcok
az arcokat nézte
: mióta megérkezett
a szemek
kőbe - zárt - pávalepkék
: moccsatlanok

Fazekas István

Vétlen levelek énekeltek

Utassy József emlékére

Ha ébredsz hajnali havazásra,
hív az irgalmas halál!

Ha ajkadon alkonyat varázsa,
hív az irgalmas halál!

Az emlékek örök ködbe futnak.
Hív az irgalmas halál!

Vad képzelet ront pántos kapuknak.
Hív az irgalmas halál!

És vétlen lombok, ha énekelnek,
vagy hulló levelek útra kelnek,
hív az irgalmas halál!

1991. december 16.

Molnár Pál

„Krisztus keresztje és a bitófa oly rokon”

Áldd meg Aradot! Áldd meg a szegény, szerencsétlenségbe süllyedt Magyarországot! – kérte a Mindenhatót búcsúfohászában Damjanich János. „Isten adta a szívet, lelket nekem, amely népem és hazám szolgálatáért lángolt.” Vécsey Károly mondta ezt, mielőtt népének és hazájának ellenségei – a tizenhármak közül utolsóként őt – megölték.

Tisztelt Emlékezők!

161 éve ezen a napon végzett ki magyarokat, európaiakat a magyarellenes, szabadságellenes önkény Aradon. Olyan hazafiakat, szabadságharcosokat küldött át a másvilágra a sötét indulat, amely emberek nem „csak” bátrak, merészek, önfeláldozók voltak, hanem minden szempontból nagyszerűek: műveltek, nagy katonai tudásúak, több nyelven beszélők, nagyobb részben többgyermekes családapák, hazájukért, illetve az európai szabadságért felelősséget érzők, honvédeiket atyai gondoskodással körülvevő parancsnokok, tábornokok – voltak. Ők, akik legyőzték és kiverték az országból későbbi kivégzőiket, és ez utóbbiak – vereségük után – kénytelenek voltak egy harmadik hadsereget is behívni a harctérre, hogy legyőzőik felett mégis ők ítélkezhessenek. Az ítélet embertelensége éppen ebből a korábbi kudarcból, megveretésből vette az indulatot. A vesztes bosszúja legyőzője felett – ez történt 161 éve Aradon.” Minket az ellenség dühös bosszúja juttatott ide” – mondta ki utolsó szavaiban Pöltenberg Ernő. Amit az ellenség nem tudott végrehajtani férfias harcban katonaként, azt elvégeztették a hóhérral – tehetjük hozzá most, 161 évvel később. „A világ feleszmél majd, ha látja a hóhérok munkáját” – remélte a magyar szabadságért halálba küldött német gróf: Leiningen-Westerburg Károly. Ő, aki fizetett az örnek azért, hogy magyar tábornoki egyenruhában, és ne polgári öltözetben végezzék ki.

Az általa várt feleszmélést csak részben segítette, hogy a hóhérok tetszelegtek is „munkájukkal”. A négy, golyóval kivégzett hőst elrettentésül közszemlére tették: mintha a magyar szabadság felnégyelését akarták volna üzenni az aradiaknak, s általuk a nemzet egészének. Ám a félelem helyett megvetést váltott ki hóhérokadásuk a nemzetből. Ma így mondanánk: terrorizálni akarta a magyar társadalmat Bécs, a Habsburg család, a győzelmében is megalázott és dühödt bosszújával Európa-szerte megvetést kiváltó császári udvar. Megalázott, részben a vértanúk által is, hiszen többüknek az volt a legfőbb bűne, hogy nem a császári, hanem a cári hadsereg előtt tették le a fegyvert. „A mai világ a sátán világa, ahol a becsületért

bitó, az árulásért hatalom jár. Csak egy igazi forradalom, a világ új forradalmi embersége söpörheti el ezt az átkozott, meghasonlott világot” – minősítette gyilkosait a bitó alatt Schweidel József. Ekkor már Európa csendes, újra csendes volt, Elzúgtak forradalmi... Az a fajta új, forradalmi emberség, amelyre a mártír számított, később sem

jött el: a forradalmi emberség képviselői többnyire később is mártírok lettek. Ám a vértanúk szinte mindenkor bátran néznek szeme közé a halálnak: „De rettenetes volna most az elmúlásra gondolni, ha semmit sem tettem volna az életemben! Alázatosan borulok Istenem elé, hogy hőssé, igaz emberré, jó katonává tett” – összegezte sorsát a veszthelyen a magyar Nagy-Sándor József. Hasonlóan vont a megélete mérlegét utolsó szavaival a pozsonyi német családban született Aulich Lajos: „Mindig csak szolgáltam, és halálommal is szolgálni fogok. Forrón szeretett magyar népem és hazám, tudom, megértik ezt a szolgálatot” – mondta. A vértanúk hitték az Istent, ám végzetükért nem hibáztatták a Teremtőt.” Nemsokára Isten legmagasabb ítélőszéke elé állok. Életem parányi súly csupán, de tudom, hogy mindig csak Őt szolgáltam” – mondta a halálában is isteni kegyelmet sejtő Török Ignác, aki a kivégzése előtti estén még francia építészeti szakkönyvet olvasott, szakmailag képezte magát. „Ki tehet arról, hogy ilyen a magyar sorsa? – kérdezte, vélhetően az ég felé fordulva Lázár Vilmos. – Krisztus keresztje tövében érett apostollá az apostolok lelke, és bitófák tövében kell forradalmárrá érni a magyar lelkeknek” – remélte az örmény ősök ivadékaként hős magyarrá lett parancsnok. „Krisztus keresztje és a bitófa oly rokon! És az isteni áldozat mellett oly törpe az én áldozatom!” – erősítette meg hitét, talán már kötéllel a nyakán Láhner György. „Istenem, az újkor ifjúsága egész ember lesz-e? Árpádok dicső szentjei, virrasszatok a magyar ifjúság felett, hogy Krisztusé legyen a szívük és a hazáé az életük” – fohászzkodott a Mindenhatóhoz Kiss Ernő. Neki nem ezek voltak az utolsó szavai, hiszen az elsőre hibásan célzó osztagnak ő maga vezényelte a második lövést.

Gyilkosát megnevezve is kitarzott hite mellett Knezich Károly: „Milyen különös, hogy Haynau bíró is keresztény és én is az vagyok. Csak az ördög keverhette így össze a kártyákat” – nyugtatta meg lelkét utolsó lélegzetével. A 30 éves Leiningen-Westerburg Károlytól az 56 éves Aulich Lajosig egész Európa kiválóságai voltak ezek a családjuk szerint német, szerb, örmény, horvát és magyar, szívük szerint azonban mindannyian magyar hősök. Szinte haláluk pillanatától megkezdte emlékük megörökítését a magyar nép. Dalok, fafaragások, festmények, szobrok, legendák, utcanevék, iskolák, könyvtárak, regények, versek, filmalkotások, sőt a fekete nyakkendő október 6-ai viselésével és a sörrel való koccintás tilalmával férfias hagyományok, valamint az évről évre megrendezett ünnepélyek tartják elevenen fényes alakjukat a magyar emberek szerte a Kárpát-medencében és a földkerekségen.

Pozsony, Temesvár, Nagyvárad, Temesőr, Nagybecskerek, Necpál, Zombor, sőt Bécs mint születési hely mai határainkon túl is városi rendezvényeket hoz tető alá, hogy az aradi tizenhármak valamelyikére mint a helység szülöttjére emlékezzenek. Bátorságuk és erkölcsi tisztaságuk annyira szép emlék, hogy 161 év sem tudta elhomályosítani ragyogásukat. Sorsukat tanulmányozva és szavaikat olvasva ma is erőt meríthetünk napi fáradozásainkhoz. Példájuk, hogy az árulás, sőt a kegyelemkérés sem fordult meg fejükben, különösen fontos a mai világ fejleményeit látva. Jó tudatosítanunk, hogy életüket részben a mi szabadságunkért dobták el: meg kell becsülnünk, ki kell teljesítenünk tehát ezt a szabadságot. Az aradi tizenhármak ma is a magyar szabadság és az európai szabadság gondolat bajnokai. Eleven, és az égi magasságban győztes a csapat: Török, Lázár, Kiss, Láhner, Aulich, Nagysándor, Poeltenberg, Damjanich, Leinengen, Knezich, Dessewffy, Schweidel, Vécsey.

Lőrincz György

A titok

Tiszta októberi ég borult a tájra. A nap az égbolt legmagasabb pontján, bíbor kör-rózsák gyűrűjében pompázott, fénylett.

Dél volt.

Az öregasszony ott ült az udvaron, a ház előtt magányosan virrasztó fenyőfa alatt, ahogy meg-megrebbentek az ágak apró fényfoltok hulltak az arcára, kezére.

A tanya mint csend-sziget bújt meg a fenyőfákkal, égerfákkal tarkított hatalmas fennsík északi részén, fent egészen a hegy lábánál, ahonnan már pár száz méterre csak sudár fenyők uralták a tájat, zöldesen csillogó koronáikkal.

Messze el lehetett látni innen.

Aki valamikor építette a házat pontosan tudhatta annak célját – uralta az egész vidéket – három irányba bepásztázhatott a szem mindent, ami moccant a tájon, a magányos vagy szekeres embertől az őzekig, amelyek egy közeli patakra jártak inni, a medvéktől a nyulakig, ha azok néha-néha átvágtak a hatalmas fennsíkon.

A fennsíkot a háztól délre, a szemhatár pereméig, ahol a hatalmas hegyek mint gyöngyös párták ragyogtak, álltak, nem törte meg más, csak néhány magányos, vagy csuporék éger – ősszel vöröslöttek az égerlevelek – keletre ott lapult a legközelebbi falu láthatatlanul, ahogy a háztól pár kilométerre nyugatra rejtőzködő tanyabokrok sem látszóttak, csak az itt élők tudták, hogy ott vannak, sűrű mogyorósok, magányos nyírek árnyékában.

Titkokat rejtő táj volt ez, nemcsak az idegen, de még az itt élők számára is.

Az öregasszony, aki ott született a tanyák egyikén, még mindig mozdulatlanul, kezét ölébe ejtve ült, szétdolgozott, eres, bütykös ujjai most olyan nyugodtan lapultak egymásba fonódott ujjakkal, mintha sohasem mozdultak volna el onnan. Bár az arcát a fehér hajkoronája szelíd derűvel szórta be – szigorú, szikár, kemény arcú volt.

A külső szemlélő azt hihette, a tájat nézi, a végtelen fennsíkot, ahol senki nem járt, valójában önmagába nézett – önmagára figyelt.

Az erdészruhás férfi az erdő felől közeledett, lóháton. A ló, Dulles, mert valamilyen okból így hívták a lovat, valahányszor csak a házat körülvevő kőkertig ért, mindig elnyerítette magát, amire az addig csendben lapuló kutyák ugatni kezdtek megtörve a tanyai csendet.

Örömteli ugatás volt, viháncoló boldogság fürdött körülötte.

Az öregasszony az érkező férfi felé fordította az arcát, de nem mozdult.

A férfi anélkül, hogy leszállt volna a lóról, csak úgy a ló nyakára hajolva előre dőlt – kinyitotta a kertkaput. Magas, szabályos arcú, jó vágású férfi volt az érkező,

az öregasszony, aki csillogó szemmel figyelte, arra gondolt, váratlanul, önmaga számára is megmagyarázhatatlanul, hogy pontosan olyan, mint a bátyja volt, csak a vonásai teltebbek, puhábbak, s a tekintete volt vidámabb – szép kék szemei voltak a bátyjának is –, a gondolattól azonban rögtön elkomorult, árnyak suhantak át az addig mozdulatlan arcon, mert most, harminc év múlva is fölillant az „akkori” tekintete, tele csodálkozással, kérdésekkel és irtózáttal.

– No, megjöttél? – előzte meg a fia kérdését, miközben arra gondolt, hogy, s vajon miért jut mostanában annyiszor az eszébe az a régi történet? Miért?

– Én meg – mondta az, majd gyöngéden azt kérdezte: – Hogy van édesanyám?

Az *édesanyám* szótól az öregasszony szeme, mint mindig bepárásodott, megredült, felfénylett, puha melegség áradt szét rajta, de pár másodpercre rá kihunytt újból az arc.

– Egy kicsit jobban – mondta –, ma egy kicsit jobban.

– Az jó – mondta a férfi – tegnap jól rám ijesztett. – Már azt hittem be kell vigyem vagy a faluba vagy a városba.

– Te ne hordozz engem sehová – mondta az öregasszony –, a halál elől úgy-sincs menekvés!

– Az elől valóban nincs – válaszolta a férfi, miközben levette a nyeret a lóról – de a betegség elől igen.

Egy pillanatig mindketten hallgattak, Csűr András – mert így hívták a férfit – betelerelte a lovat a pajtába, az ajtóból azonban visszaszólt.

– A tegnap, amikor rosszul lett, félrebeszél, mindegyre Sanyit emlegette.

Az öregasszony arca összerezzent, még el is fehéredett, a szája szögletén meg-húzódó ráncok furcsa táncba kezdtek.

– Sanyit? – rebegte, suttogta – és mit mondtam.

A férfi még csak ekkor tette be az ajtót, nem láthatta az anyja arcának színeváltozásait, könnyedén azt mondta:

– Nem mondott különösebben semmit, csak jajgatott, mintha siratta volna, és a nevét emlegette.

Egy pillanatig hallgattak, a férfi törte meg a csendet.

– Ó hogy halt meg anyám?

Az öregasszony összerezzent, ettől a kérdéstől rettegett egész életében, hallgatott, mintha nem hallotta volna a kérdést, aztán megpróbált fölemelkedni – viszont áttorodott.

A fia, Csűr András alig tudta elkapni.

– Mondtam ugye, hogy ne kelljen fel. – Lássá, hogy nincs jól? – Tényleg be kell vigyem a kórházba.

– Szó sincs róla. Egy kicsit valóban gyengébbnek érzem magam, de anyyi...

De nem bírt felállni. Legalább is úgy tűnt. Csűr András belekarolt:

– Menjünk be édes! Magában pedig arra gondolt, ha így megy, valóban be kell vinnie a városba.

Az öregasszony újra megtántorodott, belekapaszkodott jó erősen a fiába, aztán mintha valóban nagyon küszködne, elindult.

Csűr András érezte mindig, hogy valami titok lappang a családjuk körül. Fia-talkorában feltűnt az is, hogy milyen nehezen engedik el a bálba, mintha óvnák, féltének valamitől, ahogy az is, hogyha nem volt valaki éppen a rokonságból, akivel szóba állhatott, mint a kiközösített, többnyire egyedül álldogált. Mintha leprás lenne, vagy valami nagy bűn lengné körül. Ezért is élte meg kivételes örömként, amikor elmehetett az erdészetire, aztán az sem okozott gondot, hogy nem haza került. Arra viszont határozottan emlékezett, hogy nem beszéltek soha a bátyja haláláról. Úgy tettek, mintha nem is élt volna, vagy ami még rosszabb, soha meg sem született volna. Mintha a halálával az emléke is meghalt volna. Pedig a sír ott volt a tanyán. Oda temették el, mert akkor még nem volt közös temető. Akkor még pap se volt. Egyébként is, háború volt – békében, s később, ha valaki meghalt hosszú szekérsorok indultak el a tanyáról, az első szekéren vitték a halottat, s a keresztet, a többi szekéren ültek a hozzátartozók s más tanyasiak. Hazavitték a halottat a „faluba”, ahonnan valamikor, egykor az őseik elszármaztak. De ez csak később volt. A bátyja sírja pedig ott volt a háztól balra, kint a kőkert csücskében, ahol egy hatalmas, százágú jegenye állt, dús koronáival – igaz még voltak máshol is sírok szétszórva a tanyán. Viszont azt is látta, hogy az anyja, ha csak egy kevés ideje van, ott üldögél a sír mellett, sír, vagy lehajtott fejjel néz maga elé. Olyankor se nem látott, se nem hallott. És nem lehetett zavarni. Mintha a halottat jobban szeretné, mint az élőket, akárha egyedül csak az ő halottja lenne.

Volt valami titokzatos abban, hogy miközben nem beszél senki a bátyjáról, miközben mindenki úgy tesz, mintha nem is élt volna, szelleme ott lebeg fölöttük, meghatározza a mindennapokat, a család hangulatát. Még az apja se beszélt soha róla, igaz ő csak később, a negyvenes évek végén került haza a fogságból.

Ez jutott eszébe, miközben gyöngéden átölelve vezette az anyját, akinek az arca most teljesen zárt volt, komor és sötét, s minden lépés után megállt, rátámaszkodott, megpihent. Bár a kérdésre, amit feltett, nem kapott választ, nem mert faggatózni. Hogy az anyja csak rájátszik a tegnapi rosszulletre, az eszébe se jutott. Nem. Még gyanakodni sem mert soha, kételkedni az anyja tetteiben. Túl szigorú volt ahhoz az anyja, hogy kétszer kérdezni lehessen. Csűr András inkább hallgatott. Ahogy beértek a házba, ahol a becsukott zsalugáterek miatt teljes homály uralkodott, az anyja váratlanul megszólalt.

- Te egyél – mondta – az ebéd ott van a kályhán.
- S maga?

- Én most nem kérek semmit, majd később...
  - Nem kellene mégis bemennünk a városba?
  - Nem, nem – szólt határozottan az anyja –, holnapra jobban leszek.
- És fölfeküdt az ágyba, s lehunyta a szemét.

De Csűr Péterné Gyurka Márta a behunyat szempillái ellenére sem aludt. Feküdt az ágyban, összekucorodva, kezét a jobb orcája alá téve, és ébren virrasztott. Az agya lázasan dolgozott. Mit mondhattam? – tette fel újra és újra a kérdést: – Mit és mennyit mondhattam? Aztán arra gondolt, másnap mégiscsak bemegy a kórházba. Ott ha beszél is, nem fogja senki érteni az összefüggéseket. Akaratlanul felsóhajtott, arra gondolt, az egész élete félelemben telt el. Hogy egyszer, valamikor, álmában vagy valamilyen betegség alatt beszélni kezd. „Kibeszéli a titkát” – ahogy magában fogalmazott, s akkor elveszít mindent. Mindent és mindenkit. Még hogy hogy halt meg, azt kérded? Nohát, azt nem tudod megtudni soha. SOHA. Hogy elveszítsenek téged is, mint őt? Azt akarod? Azt? Hogy meggyűlöld az emlékemet is? Mert ki hinné el és oldana fel az alól, ami történt? Ki? Rám tudnál akkor majd még nézni? Hisz téged nem nevelt a világ s a nincstelenség kegyetlenné. Az a helyzet, amelyben az a gyűlölet felvirágozott, ma már hihetetlen. Az éhség is. Ki hinné el, hogy én mit szenvedtem a megválaszolhatatlan kérdések gyötrelmétől? Ki? Mert beszélhetett, suttoghatott a tanya bármit – bizonyosat senki nem tudott. Senki. Csak én és az Isten. A többi csak szóbeszéd. Utálat és gyűlölködés. Irtózat. Irtózat önmagadtól és a világtól. Irtózat a megoldhatatlan és megválaszolhatatlan gondolatok gyötrelmétől. A holnaptól. Hisz szenvedett-e valaki ezen a világon anynyit, mint ő? Van-e valaki, akinek a fájdalma összehasonlítható az ő fájdalmával? És mit tennél Te, Csűr András, ha megtudnád, hogy ki az anyád? Ki tudnád-e még egyszer ejteni azt a szót, ahogy csak Te ejted, hogy édesanyám? Gyöngéden belém karolnál-e, hogy ágyba fektess? Hisz azért irányítottalak erre a pályára, hogy elkerüld még a suttogást is. Igen. Ne szólni, ne beszélni senkivel egy életen át arról, ami a legjobban foglalkoztat – el tudod ezt képzelni? El? Mert még apád se tudott semmit. Pontosabban csak annyit tudott, amennyit ő mondott, amennyit esetleg az anyja. Merthogy az is tudott valamit, azt ő maga is tudta, de nem beszéltek soha róla. Nem. Egyedül kellett megélnen mindent. EGYEDÜL. Egyedül élte meg a bűnt – és egyedül is bűnhődött. Összeszorított fogakkal élt, vigyázva minden szavára – vigyázva önmagára. És belesűrűsödött a szó, a csend, a fájdalom. Belekövesedett, akár a titka. Mert azt a pillanatot soha nem tudta feledni. Az Isten büntetése volt – tudta. Újra és újra felidézte, valahányszor csak leült a sír mellé, amíg beleszókáródott. Kiszikádt mint a fa, időnap előtt. A háborúban egyébként is a halálra ébrednek az emberek. A halál jegye ott van mindenkinek a homlokán. És a háborúban arat a halál. Bármit sejtettek is, az csak sejtés volt – a halál mikéntjét tudta egyedül, és önmagának kell elszámolja. Legfennebb az Úr Istennek. A férjé-

nek is csak annyit mondott – meglőtték. – Meglőtték? – kerekedett el a tekintete. – Meg. – S aztán ki? – Az átvonuló katonák – mondta. Mert tudta – ennyit kell mondjon. Már csak a tanya miatt is. Hogyha valami vita támad – a kocsmában, bálban – ki tudja merre jár egy férfiember, ne érje váratlanul. – Hogyhogy? – kérdezte a férje megdöbben csodálkozással. – Úgy. – A háborúban lőnek egymásra az emberek. Félelmükben is... És úgy halt meg a férje is, hogy csak ennyit tudott. Miért kellett volna többet tudjon? Mit ért volna vele? Hogy még gyermek volt a fiúk? A háborúban hamarabb felnőtté válnak a gyermekek.

Egyedül attól rettegett, ami bekövetkezett, hogy egyszer nem lesz ura önmagának. Attól viszont mindig. Ezért nem járt soha mulatságba, vagy ha mégis, nem fogyasztott soha egy korty italt. Attól, hogy egyszer nem azt fogja mondani, amit kell, hanem ami történt. Számtalanszor elgondolta még azt is, hogy véget vet az életének azelőtt. Azelőtt, mielőtt majd nem lesz ura önmagának. De azt is hitte, még a halála órájában is tud parancsolni magának. Akkor is, mindig – ameddig él.

A háború a végéhez közeledett. A szegénység s a nyomorúság úgy lengte be a havasalji tanyát, mint a penész az üresen ásító pincéket. A férfiak, akik a harctereken voltak, még nem jöttek haza, úgy tűnt nem is jönnek már soha haza, csak a szegénység virrasztott kivirágozva s a nincstelenség. Az amúgy is magányos tanyai házak még egymás elöl is rejtőzködtek. A kenyérnekvaló, ami itt soha nem termett meg, mert a családok mindig is az erdőlésből éltek, már-már csak emlékezetükben élt. Zabkenyéren élt még az is, akinek volt ennivalója. A kender se termett meg, a búza se, de még az árpa sem. Csak zab lengedezett ritkán, már akinél lengett. És csak a ház körüli földeken termett meg a krumpli is, mert távolabb a termést tönkretették a vadak. A legnehezebb azoknál a családoknál volt, ahol nem volt férfi. Ahol élt egy-egy öregember, aki megverje, megfenje a kaszát, s ha kellett, tanácsot adjon, s még egy kicsit dolgozzon is, azok még éltek valahogy. Ahol nem volt férfi, ott a felcseperedő fiúgyermekek s az asszonyok kaszáltak, kapáltak. Ahogy tudtak. És este enni kellett, reggel enni kellett, délben enni kellett. **KELLETT VOLNA.** Ruha, cipő kellett – nem volt. A tanyán nemcsak a csend, még a szegénység is nagyobb, mint a faluban, besűrűsödött, szinte fénylett. Ott virrasztott a házak fölött, akár a kétségbeesés.

Csűr Péter amikor elment a háborúba – négy évvel a háború előtt házasodtak össze – a beteges anyját s három gyermeket hagyott hátra. Állataik nem voltak, egy kecske volt az egész vagyonuk. Csűr Péterné, Gyurka Márta megfőzte a cibe-relevest, megfőzte a krumplit – a gyermekek egymás szája elöl ették el azt is. Éhesek voltak mindig, a szemük csillogott az éhségtől, lázrózsák virítottak sovány be-

esett arcukon. Ünneppnapot a nincstelenségben a kecske jelentett, ha ellett, mert akkor gida is volt és sajt is. A tanya épp a visszavonuló katonák útjába esett – egy éjszaka eltűnt az is.

Csűr Sándor tizennégy éves volt ekkor. Nyurga, sovány kamasz volt koravén arccal – csak a szemei tüzeltek sovány arcában.

Attól a naptól, mintha kicserélték volna. Naphosszat csatangolt, csapdákat állított fel a vadak útján, de még a vadak is, mintha megokosodtak volna – egy se lépett csapdába. Még akinek puskája volt, az éldegélt valahogyan, éjszakánként itt is, ott is magányos lövések hangzottak fel, de hogy a lövés kinek, minek szólt, nem tudta senki. Aztán suttogni kezdtek az emberek. Mert ha addig hónapszám nem dördült el lövés, most szinte hetente, kéthetente felhangzott. És sorozatok is elhangzottak az éjszakában. Az ég, ősszel, ha tiszta az idő, messze van, csak úgy szólt a puskahang. Ilyenkor másnap, ha véletlenül találkoztak, sokat sejtetően néztek össze a tanyasiak. Kutattak egymás tekintetében, kutattak egymás arcában. De a tekintetek nem árultak el semmit, az arcok nem árultak el semmit.

Csűr Sándor azután az éjszaka után egyre komorabb lett, s egyre többet járt el hazulról. Ilyenkor ha az anyja rákérdezett, hogy hol kószál – sötéten hallgatott. Hallgatott és nézett maga elé.

Csűr Péterné ekkor még maga sem tudta, hogy a fia hol jár.

Aztán egy este megtudta. Pontosabban megsejtette.

Akkor már egy hete nem ettek szinte semmit, csak erdei gyümölcsöt, s akkor egy este a fia, Csűr Sándor két konzervvel jött haza, s letette az asztalra.

– Ezt te hol szerezted? – kérdezte Csűr Péterné Gyurka Márta.

– Van – mondta a fia – van.

És nem nézett a szemébe.

– Van és holnap is lesz – mondta.

Az asszony hallgatott. Belenézett a fia szemébe, az keményen és sötéten nézett vissza rá.

Csend lett. Csend.

Csűr Péterné Gyurka Márta másnap sem kérdezte, hogy honnan vannak a konzervek. Csűr Sándor is, az anyja is – hallgattak. Össze sem néztek, úgy ülték körül az asztalt. Nézték a „gyermekeket” – Esztert és Andrást – ahogy esznek. Megvárták, amíg azok jól laknak – ennek is örültek –, aztán megették a maradékot.

Csűr Péterné Gyurka Márta harmadnap, amikor már hiába várta az újabb konzerveket – megkérdezte.

– Volt egyéb is, vagy csak ez a négy konzerv?

– Volt – mondta a fia.

– Hozd elő, fiam!

Csűr Sándor kiment az ajtón, nemsokára visszajött. Csűr Péterné megnézte, s azt mondta:

– Aztán vigyázz, fiam, mert „nekik” is van puskájuk.

Ne féltsen engem – válaszolta a fia –, megvan nekem az én titkom.

Az jó – mondta az anyja –, az jó.

Most már, hogy tudta a fia hol jár és miért, az első erőtlen, gyöngé tiltakozások után hozzászókkott a gondolathoz, szinte várta, hogy a fia sikerrel járjon. Tudta jön a tél, nincs cipő, nincs ruha, a háborúban egyébként is mit számít a halál? Az eggyel több, vagy kevesebb halál? De Csűr Sándor hiába ment el estelente, ahogy elment úgy tért haza. Az átvonulók, mintha csak értesültek volna valahonnan, hogy mi történik, vagy messzire elkerülték a tanyai házakat, vagy öt, hatos csoportokban vonultak. Magányosan vagy sebesülten senki. És az átvonulók, hát igen még ez is bosszantotta, még most, menekülés közben is jó erőben, jól tápláltak voltak, mintha nem is a háború végén lennének. Miközben szerte a tanyavilágban csak éhes emberek jártak, éhesek, rongyosak, csillogó szeműek.

A hajnal sűrű ezüstként ömlött szét a tájon.

Csűr Péterné állt az ablaknál – nézett ki a virradatba. Mozdulatlan volt a táj, még alig lehetett látni, a hegyek, a fák körvonalai sem látszóttak. Csak sejteni lehetett mindent, de látni nem.

Néha-néha éles kutyaugatás verte fel a tanyai csendet – félelmetes volt, ahogy élesen, hirtelen felcsattant a hang. Állt az ablaknál, nézte az omló sötétséget – a fia egész éjszaka nem jött haza – aztán ahogy annyira pirkadt, kilépett az ajtón. A kutya a neszekre rögtön ugatni kezdett, halkán rászólt.

No, Bundás, no.

Nem akarta, hogy az anyósa valamit is észrevegyen, bár sejtette, tudta, hogy még ha alszik is, felriad minden neszre, zizzenésre. A tanyai emberek úgy alusznak, mint a nyulak.

A fegyvert már előző nap megkereste, megnézte, most csak elő kellett vennie a tornác alól. Úgy döntött Bordás bérce fele megy, ahol sűrű borsikás közt visz az út – ott áll lesbe. Bár megriadt minden neszre, kezét a puskacsövén tartva – elindult.

Fegyver nem először járt a kezébe. A tanyasiak, mindennek közül lelelőbb a fegyverrel ismerkednek meg, hisz erdészek, vadászok közt élnek. És Csűr Péterné Gyurka Márta megnézte jól magának a géppisztolyt még előző nap. Amíg a fia aludt. Mert megleste, hogy hová dugja azt is a pisztolyt is.

Nesztelenül ment, ilyenkor ős végén már bő harmat hull reggelre a tájra, ha

nem lépett éppen gallyra, ágra, teljes volt a csend. Ráadásul, ahogy hozzászokott a sötétséghez, a hajnali táj is kiismerhetővé vált. Közben hallgatózott és figyelt. Tíz-tizenöt lépés után mindegyre megállt, nem riad-e madár valahol, nem hall-e lépéseket. Most már a hajnal is egyre jobban elterült a tájon, kivehetővé váltak a fák körvonalai, ahogy a Hold fogyott el az égről, úgy virradt a reggel. Még egy kilométert se tett meg, amikor az erdő felől neszek riadtak, madarak rebbentek fel. Meglapult egy borsikabokor mögött, várt.

Az ösvény itt még a fenyves erdő szélén kígyózott, a fenyves erdő ahol összeér a borsikással, de ott, ahonnan jött a hang, már betért az erdőbe – az érkező, aki nem láthatta a bokor mögött lapuló asszonyt, épp arra tartott. Arra, ahol lapult Csűr Péterné Gyurka Márta.

A katona úgy tűnt egyedül jön, s akárha ismerte volna a tájat, pontosan az asszony fele tartott. Kissé meggörnyedve jött, lehajtott fejjel, mintha nem érdekelné semmi, vagy sebesült lenne, soványnak is tűnt a félhomályban.

Csűr Péterné Gyurka Márta megemelte a fegyver csövét. Még egy pillanatot várt, hogy megbizonyosodjon, nem követi-e valaki a szembejövőt, aztán meghúzta a ravaszt. A sorozat hosszabbnak tűnt, mint várta, de a célzás pontos volt, mert a férfi feljajdult, aztán jajgatva összerogyott a földön.

Csűr Péterné Gyurka Márta a hang hallatán megdöbbsent, állt, mintha odacövekelődött volna a földhöz. Aztán eldobta a fegyvert, és rohanni kezdett az elesett fele...

Szakolczay Lajos

Szürke Orpheus

Més-záros István kiállítása az Írószövetség Klubjában

Més-záros István képzőművész (saját szavaival: *műképző*) és karakteres lírikus *Szürke Orpheusz* című kiállítását a nemrég meghalt költő-barát, Deák László emlékének ajánlja. A csöndes, szelíd mosolyú költő – aki különben kitűnő képzőművész (festő, grafikus) is volt – Orpheuszként itt van előttünk. Vidáman, kacagató szürkén, ám ez a teremtő alázat – mert a kultúra volt a színtere – színeiben énekre bírta a sziklát, és megmozgatta a tengert. Més-záros István „verscsarnoka” az avantgárdhoz kötődik, ám nincs az a költő, aki lírabolyongásában – a nyelv kötelez – ne pihenne meg egy pillanatra. A Himalája rideg bozótosában? A simogató erdélyi lankákon? Az önmaga által kiküzdött, megszentelt helyen, ahol is a meditáció mitikus életprogram: a szépség s igazság „embergyökerű” vállalása?

Aki észleli eme csöndjeikben is *tűzes* festmények – a vásznon és farostlemezen képi valóságában megjelenő ihlet – „mindig többet, mindig jobbat, mindig mélyebbet” erejét, az áldozni is tud az indító fenségnek. Hogyan is mondja a *Szabad vers?* című költemény? „ideülök Isten, mér- / tani árnyékodba / a kába kőre / a kába világba // szív száll / a Szív utca / és a Rózsa / párhuzalán”. Helymeghatározó nyugodtság? Mitikus rejtélyesség? (A rózsát mint egyetemes jelképet a végtelenségig lehetne bogozni.) Az Isten jelenléttelen *jelenléte*? A költő-festő-gondolkodó helyrajzon (a *couleur locale*-on) túllépő – a világot a toll és a festőecset *karjában* tartó – kitárulkozása?

Vers és kép (festmény), indulat és szín, gesztusecset és zenei harmónia, örvény és szelíd hullám következhetik-e egymásból? Ha a Més-záros-festmények mögöttesében ott vibrál is a szakmai tájékozottság – lásd a *Jambikus horizont* (1998) horizontálisai-ban fölfedezhető verzlábat –, még a lírai indíttatású, a lazúrjaiban gondolati mélységet reveláló absztrakt művet is (*Áramlat I.* – 2006) elsőbben a festő kvalitásai jellemzik. A szín- és formaérzék, a szerkezeten belüli invenciók motívumvilág, az elementáris faktúra stb. Itt-ott megnyilatkozhatnak – szerencsére jelen van – a *lírai én*, akár úgy is, mint a magyar kultúrtörténethez visszanyúló érzelmi támasz (a ragyogó 2003-as *Bús magyar vers* című festmény például Tornyai Jánost idézi), de ez csak katalizátora (benső mozgatója) a képi látomás kibontásának. A művek kizárólag a már említett kifejezőeszközök révén hatnak.

Könnyen meggyőződhetünk arról, hogy a festőművész lírai absztraktja – nonfiguratív látásmódja (*Édenvers* – 2009) – nem bír kizárólagos jelentőséggel, hiszen a jelképiségükben is sokat mondó figurák (*Strasbourggi emberpár* – 2008) olyan, az elvontságig merész alakrajzzal keverednek, mint az *Angyalpata* (2005–2007) több rétegen átvillanó „hősnője” (a szív *plasztikailag* is lüktet), vagy a *Két magyar költő összehajol*

(2005–2006) egymás büvökörében élő (?) *tekintetei* (fizimiskái). Nem beszélve a Paul Klee-i érzékenységet – visszanyelt krisztusi fájdalmat? – eszünkbe juttató olaj-vászonról, a *Senkifjáról* (2008).

Ez utóbbin a leheletfinoman megjelenített (a vászon is él) stilizált arc több réteggű, a Bibliára visszautaló motívumkészlete azért is megrendítő, mert a keresztet és a korpuszt egyként magában foglalja. A *Szürke Orpheusz* (2002) zuhogó „könnyesője”, a színes vertikálisok nyugalomba hasító nyugalmas „kése” még meg is téveszthetne bennünket, ha nem épp valamely fogyatkozó Holdból ereszkednék alá az áldás.

Eme kamarakiállításon is érzékelhető, hogy a mítoszi jelképek milyen fontos üzenetet hordoznak. A *víz* – aligha tévedünk – Més-záros István számára is az *élet vize*, a megtisztulás vize, az újjászületés kultikus eleme. És itt nem csupán Jézusról, a *János* (4,7-26) szerinti „élő vizek forrásáról” van szó, hanem arról a megfégezhetetlen, „világvégi”, az emberiségre büntetésként zúduló özönvízről is, amely romboló elemként a zavarodottság, a halál vize is lehetne. Vagy megállapodottságunk ellenében valaminő történésen kívüli, fölkavaró történés zajlását érzékeltető szimbólum. Az expresszív ecsetkezelésű *Hullámtörések* (2005) nem más, mint nagy amplitúdót mutató érzelmi béklyó. A bennünk és a karéjos tengerben is feszülő *örök hullámmzást* fogja keretbe. A *Szédülésnek* (2010) – ellipsziseiben körkörös víz, magába nyelő örvénnyel – ugyancsak a szinte mértanilag kimunkált szerkezet (égető tölcser mint fókusz) és az izgalmas faktúra pszichotérképe adja a varázsát. A forgó-kavargó mozgást – kitérő rendezés – a *Szivárványszilánkok* (2004) című olaj-farost expresszív-konstruktív rácsszerkezete zárja.

Minthogy elég nagy időkeretet fog át a tárlat – cél a műfajon belüli sokféleség megmutatása –, a festőművész több arca is elővillan. A *Szerelemkereszt* (1994) több színben és foltban (néhánykor elkülönített motívumokban) megjelenő nonfiguratív világa nem volna olyan hatásos – artistikus tüzével izzó –, ha a kereszt formájában nem jelentkeznék a golgotai sötétség. A személyiség itt még csapong, fáklyát akar mutatni a szemlélőnek, nem valaminő *bölcs* parazsat. A lubickolás, az önmaga képességének tudatában áradó jókedv olyan műveknek is sajátja, mint a *Jambikus horizont* vagy a harántmozgásban kiteljesedő *Versékszerdoboz* (2004).

Ám a fokozott elmélyülés az itteni kollekció műtárgyain is nyomon követhető. A festőművész korábban sem volt híján, amellet hogy érzelmeit letagadta volna, a gondolatait megtisztító – a krisztusi alázat felé közelítő? – önmagába nézésnek-töprengésnek. Mindez a megcsendesedés, melyet a mélytüzű zöldek, barnák érzelemkrátere jelez, a pályaszakasz utóbbi fél évtizedére fokozottabban jellemző. A lazúros rétegek visszafogottan szemérmes színvillódzása mögött ott a szeretetet szétoztani igyekvő személyiség lélekforradalma is. A legegyszerűbbel – a látszólag legegyszerűbbel – mutatni a legtöbbit! A bölcs ecset eme „némaságában” is sokat mondó útját – jóllehet más darabokkal sincs bajom – két nagyméretű (fekvő, illetve álló) kép, az *Áramlat I.* és az *Áramlat IV.* (2007) mindennél jobban jelzi.

H. Szilasi Ágota

Lélek és idő

Herczeg István művészetéről

Minden kultúra kialakít valami olyasmit, amit az adott kultúra konnektív struktúrájának nevezhetünk. Ez a valami, amit talán leginkább kollektív tudatnak nevezhetünk, összefűző és elkötelező hatását két síkon – társadalmi és idődimenzióban – fejt ki. Szimbolikus értelemvilága, jelekké kristályosodott tudáshalmaza által összeköt egyéneket, összeköt léhelyzeteket, összeköt művészeti ágakat, összeköt s felfokoz gondolatokat, érzelmeket; megerősít a közösség számára fontos eseményeket, miközben a tegnapot hozzákapcsolja a mindenkori mához. Meghatározó élményeket rögzít és őriz meg, s a tovahaladó jelen horizontján egy másik idő képeit és történeteit magába zárva emlékeket formál. Hovatartozást, vagyis *identitást* teremt, lehetővé teszi az egyén számára, hogy magányát feloldja, hogy „mi-t” mondhasson, tehát, hogy a sok egyénnek közös tudása lehessen.

Jan Assmann *emlékezetről*, pontosabban kulturális emlékezetről beszél. Nézete szerint minden csoportnak ki kell alakítania az emlékezés kultúráját, mely szükséges ahhoz, hogy a csoport folytonossá tegye identitását. E sokrétegű kapcsolati rendszer egyfajta közös tapasztalati és cselekvési teret indukál, melyben a megjelenő jelenségek később emlékekké válnak, így kapcsolva össze múltat a jelennel. Az emlékezet e formája élő kommunikációk, személyes élmények útján jön létre, azonban az idők során hordozóival együtt el is tűnik. Ám ha az adott kultúra érett rá, ez a hétköznapi információhalmaz az emlékezet által átlényegül a múlt szimbolikus alakzataivá, azaz a kulturális emlékezet formáivá. A kulturális emlékezet feladata pedig az egyre duzzadó múlt egyre gyarapodó tárgyiasított alakzatokban való konzerválása.

A kulturális emlékezet kelléktára – legyen az rítus, esemény, narratívum, tárgy vagy képi ábrázolás – a csoport identitásának nemcsak átörökítője, hordozója, hanem egyszersmind a csoportidentitás jellemzőinek kifejezője, egyben megtartója, is. Nem elkülönülési szándékkal, ám összetartozás-élménnyel átszőtt önazonosság-kereséssel, mely egyfajta portréként s kapcsolódási felületként mutatható fel a körülöttünk élő közösségek felé.

Legmaradandóbb emlékező közeg a jelek, jelképek, jelhalmazok világa, melyek magukba zárják az örök, igazi emberi értékeket. Még ha elmerülőben is vannak, vagy valahol – képszerűen fogalmazva – a felszín alatt élnek, e jelekben felismerhetők s belőlük kibonthatók az igaz tanítások, a bölcs életszemlélet. Így, mivel közölnivalója van, Herczeg István is e kollektív tudatból előhívott jel-kollekciót

hívja segítségül. Belső békéjét keresve kutatja a teljesség érzetét, s igyekszik intellektuális energiaforrásként, vizuális médiumként élni.

„*A fény a teret szeli át, a kő pedig az időt*” – az egyik lebegni enged, a másik a földi valóság elmúlására figyelmeztet. S mivel mindketten egyszerre teremtődtek az energiából – legyen az isteni vagy bármiféle kozmikus energia –, valamenynyí élőlény létezésének elengedhetetlen közegévé és tanújává váltak. Tanúi voltak a szellemiséggel, de egyben ostobasággal telített birtoklásvágygal is felruházott ember több évezredes ténykedésének itt a Földön. Háborúkkal terhelt történelmünkre visszatekintve legtöbbször elítéljük elődeinket, de kényszeresen keressük valamit, ami felmenthetné a jelenkori és a mindenkori emberiséget bűnei alól. Így a művészetet s a vele egy időben megszülető bárminemű hitet hívtuk és hívjuk segítségül, hogy lelkünkben felépíthessünk egy emberibb világot. S ezért jött el közénk a „világosság”, vagy alkottuk meg magunknak itt Európában – kinek, kinek hite szerint – az általános erkölcsi normákból táplálkozó, szeretettől fényesen tündöklő Krisztusi minőséget.

Herczeg István művészete is, aggodalommal teli dühvel ugyan, de keresése a jobbnak. Féltéssel terhes kiáltás az ember természeti és társadalmi életterének, környezetének megóvásáért, életben tartásáért, így valójában kiáltás magáért az emberért, az emberiségért. Egy olyan emberiségért, melyből valójában kiábrándult, s ezt a kiábrándultságot képtelen elfogadni. Komoly, jövőt féltő szavak ezek, bár hangsúlyosan elhangozni nincs lehetőségük. Nincs lehetőségük, mert Herczeg István alkotásainak helye nem az éppen aktuális kortárs művészet fő, preferált vonalában keresendő. Művei leginkább általános, hosszú távon működő igazságokat megfogalmazó, a világ dolgainak folyását kíváncsian firtató, ám tehetlenségét egyre gyakrabban értetlenül szemlélő sóhajtások. Pusztán őszinte, s nem számító sóhajok. De nem a megkönnyebbülés sóhajai, még akkor sem, ha a természet szépséggel teli motívumai vagy kultúránk örök érvényű jelei népesítik be a műveket. Még akkor sem azok, ha fénnel és színnel átítatottak az akvarellek, vagy a festékanyag fakturális szépségét tárják elénk az olajképek. Sokkal inkább éber figyelmeztetések olyankor, amikor hamisan azt akarjuk elhitetni magunkkal, hogy még nem túlságosan nagy a veszély. Amikor úgy véljük, hogy a savas esőktől áztatva ugyan, de még szépen zöldellnek erdeink, hogy képesek megtisztulni folyóvizeink, s nem pusztulnak el az őket benépesítő állataink, vagy reméljük, hogy tovább élnek gyökérszerűen szétágazó, teremtő mítoszaink, kőbe véselt történelmi emlékértékeink. Vagy olykor abban bízunk, hogy van hitünk, barátunk, célunk, – tehát, hogy van jövőnk... s, hogy félelem nélkül nőhetnek fel gyermekeink.

A főiskolásként városunkba kerülő, 1967 óta Egerben élő művész a művészeti közéletben mindig aktív szerepet vállalt, s a tanítás sem maradt ki tevékenységi köréből. Elsősorban grafikusként kezdte pályafutását, de több évtizede a festészet

is büvkkörébe vonta. Síkokra lebontott, mértánias dekorativitásra, de közben szemet felnyitó közlésre törekvő, kisméretű, közlő szemléltető, kézbe vehető rajzai, papírnymatai, fa, réz vagy linómetszetei után az érzelemmel, lélekkel dúszult, elvontabb közeget teremtő színek és fények világa kezdte foglalkoztatni. E világ felidézésére legkedvesebb anyaga az akvarellfesték, mely könnyed lágysága, pasztellfinomságú színvilága mellett nagyvonalú kezelésmódról, illetve aprólékos elmélyülésre is lehetőséget ad. A látás gyönyöre, így az elé táruló pillanatnyi látvány megkapó, felemelő érzése, a használt anyag tulajdonságainak mohó felfedezése, a papíron vagy a vásznon való viselkedésének szépsége, olykor a megoldások esetlegessége, melyek befolyásolják művészetét, s mely befolyások vezetnek gondolatait és kezét. Tudatosan alkalmazkodik témához, technikához, a festék tulajdonságaihoz, a kép törvényszerűségeihez, a pillanat varázsához, még saját magához is, – így művei sokfélék. Mégis eltéveszthetetlenül az övéi.

A tükröződésekben egymásra rétegzett, tördelt síkok mozaikszerűsége, a képtér hármasság – földalatti, földi és égi – tagolása, a részletező, grafikus festésmód, illetve az erőteljes kontúrokkal határolt, egymástól elszigetelt motívumok kollázsszerű halmazából összeállított kompozíció, vagy a földszínekből, narancsból, kékből és zöldből, illetve a színes-szürkék fokozataiból összeálló színvilág művészetének stiláris jellemzői. Ezekhez társul – s építi fel a „hercegistvános” művészetet – az a valóságos és jelképes, a realitás és szürrealitás határán mozgó motívumgyűjtemény, melynek elemei évtizedek alatt halmozódtak fel.

Figurális művészet az övé, melynek összetevői önnön jelentésüknél tágabb értelemmel rendelkeznek. Gyakori jel a szállázott, stilizált fa motívuma, melyek lecsupaszított szerkezetükkel, fénykör-lombkoronájukkal meredeznek a horizontvonalakon. Még a kopjafák is élettelibbek, pontosabban valóságosabbak náluk, melyek szépen elkorhadnak, elfogynak az elhunyt halványodó emlékével vagy a hagyományos paraszti kultúrával együtt. A fából faragott kocsikerék pedig évezredek kultúrákat, hitvilágokat ölel magába hol univerzumképletként (körkereszt), hol napszeker-napkorongként, hol kivégzőeszközként, hol a távolság leküzdésének eszközeként gurulva be Herczeg István műveibe. Ugyancsak ősi, istent közvetítő erő, de erotikával keveredő titokzatosság is sugárzik a maszkoszerű bikafejekből. A szerves eredetű anyag változásai, az ember teremtésének misztériuma, az anyag életre kelése, majd elpusztulása, elfonnyadása, féregszerű állapotok emberi tulajdonságokra vonatkoztatása vagy az ember által alkotott tárgyak felsorolásos sokasága – mind képi elem számára.

Az élő organizmusok folyamatosan pusztulnak, de a kő sokkal hosszabb életű, rendíthetetlen nyugalmú, maradandó bölcsességet sugárzó. Fölveszi a küzdelmet az idővel. Az idő gyönyörűvé teszi a köveket, s amikor magukon viselik az ember kezének nyomát, olyankor a legszebbek – távoli korok tudását hordozva, a ter-

mészet erői vagy a történelem viszontagságai által széttöredezve, eltemetve, majd ismét előbukkanva.

S, hogy a műveken kompozíciós elemként feltűnő betűk az alkalmazott jelek értelmezésére szolgálnak-e? Vagy tán, mint a többiek, civilizációnk részecskéi s egyben megtartói? Emlékezetőrzői? Mindegy, de elolvashatók.

Alkotásain minden mindennel összefügg, és az egyes művek egymást indukálják. A művészi megfogalmazás, a technikai megformálódás és a jelrendszer mögött rejlő tartalom együtt működik. S mint ahogy az örök emberi értékek és törvények a felszín alatt élnek, hatnak, majd felismerhetővé válnak, úgy fejthetők fel a vizuális jelekben leképzett üzenetek Herczeg István művészetében is, melyeknek legfőbb mozgatója – minden dühödt felháborodás, fájdalom és keserűség ellenére – mégis, a térben és időben felhalmozódó, örökös emberi lelki gazdagodás.

(Elhangzott 2010. október 1-jén a Szent Hedvig Kollégium galériájában az AGRIANUM rendezvénysorozat részeként.)

Lisányi Endre

Az idő lélekképe

Idő és lélek két nagyon nehezen definiálható fogalom. Ennek ellenére, az emberi lét meghatározásához, elengedhetetlenül szükségesek. Még akkor is, ha valójában nem könnyítik meg a meghatározást, hiszen nem segítenek abban, hogy az ember létezését kutató kérdéseinkre adható válaszokat néhány rövid, világos, kijelentő mondatba tömörítsük. Éppen ellenkezőleg! Újabb, igazán soha meg nem válaszolható, kérdéseket vetnek fel, és ezzel tovább dimenzionálják az „emberi jelenséget” (P. T. De Chardin). Létezésünk segédfogalmai ezek, amelyek segítségével megkülönböztethetjük magunkat minden mástól, amiben nincs lélek, vagy nem tud az időről.

Másrészt ezek a fogalmaink azok, amelyek előbb-utóbb könyörtelenül ráébresztenek arra, hogy az élet nem más, mint a véges és végtelen zsonglőrmutatványa. Abban a pillanatban, amikor ez tudatosul bennünk, idő és lélek, mint egy különös optikai eszköz, világlátásunk meghatározója lesz. Amikor megkonstruáljuk magunkban a világot, nem teszünk mást, mint leltárba vesszük, és újra értelmezzük, azokat a képeket, amiket a lélek-idő kettős lencséje láthatóvá tett számunkra.

Az idő, akár örök *most*-nak, akár a múlt, jelen, jövő medrében hömpölygő folyamatnak fogjuk fel, mindenképpen nyugtalanítja az embert. Valljuk be, a mi nyugati kultúránkban (Augustinus ellenére) a mulandóságot sokkal inkább tapasztaljuk, érzékeljük, mint az időnkívülséget, illetve az állandóságot! „Mindenik ugyanazon egy helyre megy”¹, „Elhull a virág, eliramlik az élet”², „Madár nem tud semmiről, ember tud semmiről”³ és még hosszan lehetne sorolni azokat az idézeteket, amelyek arra hívják föl a figyelmet, hogy az idő egyfajta figyelmeztetés: az ember élete véges! És a mulandóság szomorú érzés, mert szomorú tudni arról, hogy van semmi. Még akkor is szomorú, ha, mint mondják, ez a természet rendje.

Lehet, hogy éppen ez a szomorúság vagy melankólia az az állapot, aminek egy-személyes cellacsendjében végre igazi kérdéseket tehetünk fel. Lehet, hogy a lélek klauzúrája kell ahhoz, hogy az ember elkezdjen valamilyen vigasz után kutatni. Személyes vigaszra van szükség, amibe beleálmodhatjuk az öröklétet, azaz az időtlenséget.

A lélek, pontosabban az ember lelke vagy még inkább, a lélek, ami emberré tesz, csak akkor lehet vigasztaló számunkra, ha a mulandósággal szemben az állandóságot képviseli. Az állandóság mellett fontos, hogy a lélek, a személy elválaszthatatlan

¹ Prédikátor könyve 3:20

² Petőfi Sándor: Szeptember végén

³ Ács József: Maradványok

és elvitathatatlan része és jellemzője legyen. A mérhetetlen általánosságban feloldott lélekfogalom jel nélkül tűnik el az időben. A személyes lélekre van szükség ahhoz, hogy ez ember képes legyen nyomot hagyni maga után. Olyan nyomot, ami nem csupán egyszeri jelzés, hanem követhető nyomvonal, olvasható üzenet: lélekív.

Herczeg István kiállításának címe: *Idő és lélek*.

Fontos megérteni, hogy nem arra vállalkozik a művész, hogy megmagyarázza az idő fogalmát, és nem a lélek mibenlétét kívánja megfejteni. Nem a mindennapokra reflektál, – bár néhány kép felületes megtekintése ezt sejteti – és nem a művészet határait feszegeti képeivel; szerencsére távol áll tőle a nagyotmondás zajos mutatványa.

Herczeg István érzékeli az idő finom rezgéseit és fegyelmezett, visszafogott, halk rezignációval veszi tudomásul, hogy „Az Időből halunk ki mind, az Időből, mely hazánk fölött hazánk lett.”⁴

Az *idő* és *lélek* szót rendkívül személyessé alakítja; saját idejét és az ezzel összefonódó lélekívét mutatja be festmények és emléktárgyak segítségével. Első pillantásra szokatlan párosítás, hiszen a festményeket, grafikákat létrehozza a művész, tehát egy alkotói tevékenység eredményei, ezzel szemben, a bemutatott tárgyak a művészhez sodródtak, vagy az idő hordalékából ő maga kiválasztotta, majd sorokba rendezte ezeket. Összhatásuk olyan, mint egy nem szokványos módon megírt, hihetetlenül árnyalt önéletrajz vagy egy grafológiai elemzés. Sokkal többet elárul az emberről, mint az életrajzi adatok, jól összerendezett, felsorolása. Ezen a tárgyösszeállításon (assemblage) keresztül a művészből pillanthatunk. Tárgyról tárgyra haladva nyomon követhetjük és elemezhetjük azt a lelkiületet, aminek köszönhetően létrejöttek a bemutatott képek-léleknyomok. Az önfeltáró tárgyegyüttes látni engedi, hogy ki az, aki a kiállított képeket készítette. A képeket és a jelenét-múltját bemutató tárgyakat egy szárra fűzi fel az alkotó. Nem lehet és nem is kell eldönteni, hogy a hullott virágszirom, a törött pipa és a megszáradt halbőr a kiállított képek folytatása vagy megfordítva. Tárgy és kép közösen alkotnak egy rendszert, és Herczeg István kiállítása így, egybenézve, mutat meg legtöbbet magából, és ebben az esetben lesz érthető a cím: *Lélek és Idő*.

Ha Schopenhauer nyomán, Danto szavaival élve, a műveket afféle „kognitív protézisnek” fogjuk föl, és „átnézünk” a kiállító művész képein, mint egy ablakon, hogy szemügyre vegyük, mi az, amit a képek ténylegesen feltárnak (Heidegger) számunkra, akkor egy különleges világ nyílik meg előttünk.

Az *Egri leányka*, a *Királyi pár*, a *Városka*, a *Napvirág* a meséket, legendákat, mítoszokat idézi meg oly módon, hogy amennyire csak lehet, közel hozza ezeket számunkra. Megmutatja, hogy a mítosz időtlensége és az idill ott lapul a szőlősorok

⁴ Szabó Lőrinc: Kortársak

között vagy a faluszéli napfelkeltében; a mesék tanúsága akár történelmi tanúság is lehetne, a legendák szereplői pedig úgy jelennek meg festményein, mint hajdani ismerősök, rokonok – önidentitást meghatározó – emlékképei. Ezt az emberi közelségbe hozott mítoszt egészíti ki életének magánmitológiájával, amit, a már említett tárgyak (jel)képrendszere közvetít.

Az *emberi közelséggel* lehetne legjobban jellemezni a keresztény hitre vonatkozó alkotásait is. Talán ezek a képek vívják legnagyobb lelki harcukat az idővel. Az *Íme az ember* című expresszív alkotásának figurája, kitért karjaival, mintha az idő fölé emelkedne, a *Próféta* babitsi alakja, kétségbeesetten préseli át a festék színein felszólító mondatait, a *Hajnali káprázat* az emelkedett lélek entuziazmusa, vagy a *Jelenés* Miasszonyunk alakja, aki – bár kozmikus pályán mozog – mégis megszólítható marad.

Néhány festmény, látszólag, közvetlenül reagál történelmi eseményekre. Fontos észrevenni, hogy – a művész által feldolgozott témák ellenére – ezek nem sorolhatóak a „politizáló művészet” kategóriájába, mert elsősorban nem politizálni akarnak. Például ilyen a *Kő és fém*, valamint a *Kő és fa* témafelvetése. A pergő idő ábrázolása, a honfoglalás óta eltelt évek számlálása, sőt számbavétele, a kiemelt évszámok ellenére, a történelemről átterelik a figyelmet az időre. Nem R. Opalkát idéző, konceptuális műről van szó, hanem – sokkal inkább – két, kitépott történelemkönyvlapról, amelynek mindegyikén ugyanazt a száz évet összegzi a festő. Az évszámok végtelen rendjében előbb utóbb minden történelmi esemény fölszívódik. Az már a néző dolga, hogy eldöntse, megrendítőnek, vagy természetesnek találja ezt az irreverzibilis folyamatot. (Ebben az esetben a néző sokkal inkább politizál, mint maga a kép.)

A *Krisztus ordít Erdélyben* című grafika vonzza Vörösmarty sokat idézett gondolatát: „Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék.”⁵ A grafikának ebben az esetben sem a felháborodás a legfontosabb üzenete, hanem inkább a szomorúság. A kép fragmentumszerű. Kisméretű tollrajz, mintha egy naplófeljegyzés töredékét látnánk.

Töredék jellegénél fogva közvetlenebb a kapcsolata a képnek az idővel és az elmúlással, mint a tényleges falu-múltrombolással. A *Sebek*, a mellette lévő két grafikával együtt, ezt a gondolatmenetet folytatja és erősíti meg.

Az *Üzenet* című festmény, összegező mű. Egyszerre jelenik meg rajta a művész hitvallása, lelki és tényleges önarcképe. Az ihlet forrásának jelképes alakján keresztül Márai soraival üzen a nézőnek: fest, amíg erre késztetést érez. Megrajzolja lélekívét, majd, a mesebeli kínai festőhöz hasonlóan, belép a képbe, ám keleti kollegájától eltérően, nem tűnik el saját művében, hanem felénk fordul, hogy mesélhessen nekünk időről és lélekről, addig, amíg az angyal engedi.

⁵ Vörösmarty Mihály: Emléksorok

Bárdos József

Huszonnégy lap egy képes japán naptárból

A cseresznyefánk
csupa illatos virág
de lehull miránk.

Hamu láng korom
leomlik a régi ház
hol a lánykorom?

Beteg illatár
lengedez és ablakot
kusza múltra tár.

Igazán szavad
csak a léten túl lehet
igaz és szabad.

Cserepes virág:
álomi kert önmagát
becsapó világ.

Jeges őszt lehel
a kert a tér az utca
és a tél közel.

Deres ág kopár
rétek lombtalan erdő
a tavaszra vár.

Kora hervadás
lehullott rózsaszírom
szaga: hűlt varázs.

Ezer illatár
káprázat csak az élet
a halálra vár.

Lehet itt akár
ezer virág de rám a
Fuzsijáma vár.

Folyam énekel
halott szirmokat sodor
hova tűnnek el?

Ma a park kihalt
vándormadár dalolta
a szerelmi dalt.

Gyökerek közül
kibújt virág: ki tudja
mibe ütközől?

Nyugaton tavasz,
bimbók rügyezés sugár
keleten panasz.

Oda mindenem
üres a kert a ház is:
se dal, se frázis.

Örök álmom és
vágyakozás az élet:
örök ébredés.

Puha szirmokon
puha szárnyú pille ül:
lebegő rokon.

Remegő levél
dideregve az ágon
közelít a tél.

Szinesen ragyog
sok ünnepi fénybogár:
buta csillagok.

Tele minden ág
de rajta az elmúlás
fura féрге rág.

Utazásra kész
tölgyfánkon minden levél
mit a szél becéz.

Üres utca tér
örök éj eltűnt a fény
de ha visszatér?

Valahol talán
egy észrevétlen virág
mosolyogna rám.

Zivatar vihar
villám felhőszakadás
ragyogást takar.

Renn Oszkár

Ezek nem tudnak nem dolgozni

Ezerkilencszázötvenkettő júliusa a rekkenő hőség és esőtlen nyári hónapok közé sorolódott a meteorológiai krónikában. Az éjszakák sem hoztak enyhülést. Az útépítők örültek is, szenvedtek is a forróságban végzett kemény fizikai munkában, mert jól haladtak, és jócskán felülmúlták a százszázalékos teljesítést, ami a bérfizetéseknel meg is mutatkozott.

A Kerecsend–Füzesabony közötti, eperfáktól szegélyezett harmas számú országos főútvonal burkolatát kellett a megyei Útfenntartó Vállalatnak két hónap alatt felújítani, mert már egyes szakaszokon csak a régi makadámalap látszott, aszfalt nélkül, sok-sok kátyúval. A munkát a kerecsendi téglagyár elől kezdték, és a füzesabonyi „tíz percen túl is zárva tartható” sorompó előtti, 33-as útelágazásnál kellett befejezni. Az erőltetett munkaütem aszfalt-előkészítését a pusztaszikszói földút elágazásánál kialakított Útfenntartótelepen szervezte meg a füzesabonyi kirendeltség vezetője, Ambrus József, a tapasztalt útépítő szakember, aki útkaparóként kezdte pályafutását. A vállalati terv szerint a burkolatot felújító, aszfaltozó brigádnak naponta, félútszélességben 100 méter új burkolatot kellett leraknia. A forró bitumen-kőzúzalék keveréket kellő mennyiségben az előkészítő telephelyen állították elő, három, kézikarral hajtott, alátüzelt forgódobban. A tűzforró, fekete aszfaltot vaslemez platós teherautó szállította az anyagot szétterítő és behengerlő brigádhoz.

A protekciós diák, a „mb. munkavezető” (ezt írták az alkalmaztatási papírjába!) számára a második hét is hasonlóképpen kezdődött, mint az eddigi „útszakmában” eltöltött napjai. A hajnali vonattal megérkezett Abonyba, jelentkezett a kirendeltségen Szabóné elvtársnőnél, aki elég ridegen fogadta a „nyakukra ültetett” főkönyvelői pártfogoltat, akit mindennap a kirendeltségvezető szállított ki viseletes Csepel 100-as motorkerékpárján a telepre. A fiú úgy érezte, hogy a főnöke valami miatt tart a szigorú tekintetű hölgytől, aki, mint hallotta a munkásoktól, az üzemi pártbizottság tagja volt, és meglehetősen éles megjegyzéseiről volt híres. A diák a vállalat megyei bajnok kosárlabdacsapatában játszott, és a nyári kereseti lehetőséget a szakosztály vezetője, a vállalat főkönyvelője biztosította számára.

Az öreg motor percek alatt a telepre vitte őket, ahol már gyülekeztek és a munkakezdésre készülődtek a munkások. A főnök meghallgatta az éjjeliőr jelentését, ellenőrizte az ébren tartott tüzeket az előmelegítés és a keverődobok alatt, és fogadta a ponyvázott teherautón érkező munkacsapatot, a „kitelepítetteket”. Velük együtt Jáva motorján munkafelügyelőjük is befutott, aki köszönés után rögtön átadta a mai munkára jelentkezők névsorát Ambrusnak. Közölte, hogy egy fővel kevesebb lesz a mai létszám, mert a 15 főből egy megbetegedett. A pökhendi fiatalember a diákra

nem is nézett, csak Ambrus elvtárssal társalgott. A fiú átvette főnökétől a létszámkimutatást, hogy az általa vezetett könyvbe átírja, és felidézte magában Ambrus figyelmeztető intelmeit, amikor először kaptak kitelepített munkaerőket az előkészítő munkákra:

– Először is, tudnod kell, hogy a munkások valahonnan kitelepített urak, és mi semmit nem tudunk róluk. Másodszor, nem dumálunk velük, nem ápolunk velük bizalmas kapcsolatot. Nem érdeklődünk helyzetük felől. Engedélyünk nélkül nem hagyhatják el a telepet. A vállalati ponyvás teherautó szállítja őket ide és a munka után a szálláshelyükre. Az üzemi ebédet a vállalati konyhából szállítják ide nekik, minden nap tizenkettő harminckor. Te külön jelenléti naplót vezetsz róluk, ezt mindennap aláírjuk, és a munkafelügyelőjünkkel ellenőriztetjük. Minden, a csoportjuknál előforduló rendkívüli eseményről azonnal tájékoztatsz engem, és majd én megbeszéllem a tennivalókat a munkafelügyelő elvtárssal. De a legfontosabb a kussolás, csak a munkával kapcsolatos társalgás!

Igyekezett betartani főnökének utasításait, és szerencséje is volt. Eddig még nem történt olyan esemény, amely az ő intézkedését igényelte volna. A kitelepítettek nem voltak bőbeszédűek, párosával beosztva a tapasztalt munkások közé, örültek, hogy valamennyire bírták a szokatlanul nehéz munkát.

A diák korábban még sosem találkozott ún. „kitelepítettekkel”. Csak otthon beszélgettek szülei néha olyan ismerősökről, akiket a párt vagy tanács valamilyen határozat alapján házukból, lakásukból, városukból egyik napról a másikra kiköltöztetett. Új lakhelyül valamilyen falut, tanyát, a Hortobágyot, számukra teljesen ismeretlen környezetet jelöltek ki, melyet engedély nélkül nem hagyhattak el. Most az útjavításon találkozott egy csoportjukkal, melyben öszülő hajú idősök és fiatal, erős férfiak egyaránt dolgoztak. Kezüket megfigyelve nehéz fizikai munkát eddig aligha végeztek, észrevehetően értelmiségiek, akik a lapátolásban és a talicskázásban gyakorlattal nem rendelkeztek. Ismerőst nem látott köztük. A névsort megkapta, a nevek szerint több doktor is volt köztük. Az, hogy orvos vagy jogász, az a jegyzékből nem derült ki. Csak a születési dátumokat másolhatta be a naplóba. Egy páros, apa és fia kérte, hogy egymás mellett dolgozhassanak. Ambrus azonnal engedélyezte.

A kitelepítettek első munkanapján Ambrus tartott egy eligazítást, gyakorlati tanácsokkal látta el a csapatot. Figyelmeztette őket, hogy a nagy nyári meleg és még hozzá a tüzelések jelentősen megnövelik a szervezet vízigényét. A kalap vagy sapka elengedhetetlen, és nem javasolta a félmeztelen munkavégzést sem, különösen az érzékenyebb bőrűeknek. A tanácsokat általában megfogadták, de volt, aki sapka nélkül már az első délelőtt vizezett, csomózott zsebkendővel védte a fejét az égető naptól.

A begyakorlott, régi munkások néhány nap alatt összeszoktak a kitelepítettekkel, segítették őket a munkaeszközök használatában. Nem társalogtak, a bizalmaskodás-

nak itt nem volt ideje, és bizonyára a rendőr-magatartású munkafelügyelő is eligazította őket a közlékenységük visszafogására.

A munka zavartalanul beindult, és az aszfaltgyártás akadálytalanul folyt. A húszperces munkaszünet alatt meglepetésszerűen megérkezett motorján a mb. munkavezető kosárlabdázó csapattársa és barátja, a Lajos, a vállalat normása. A kirendeltségvezető nem volt itt, tehát a munkásokkal a diák közölte az időnorma felvételét. Lajos előadta, hogy semmit nem kell tenniük, csak normálisan dolgozniuk. Ő beül a munkahelyek közelében egy horgászszékre, és széles karimájú szalmakalapja alól a papírjain jegyzetel, és stopperórájával időket mér. Senkit nem fog zavarni. Két óra hosszan tart a mérés. El is kezdte, leült a kis székre, mozdulatlanul írt és mért délidőig.

Az ebéd most is pontosan érkezett, és az útszéli eperfák árnyékába telepedve evett és pihent az egész munkásgárda. Az állandó útépitő munkások közül néhányan nem igényelték az üzemi ebédet, ragaszkodtak a feleségek főztjéhez. Ők a zúzalék-előmelegítő platnikon melegítették újra a hazait. A diák is előfizetett az üzemi ebédre, bár nem sportolói kalóriaszükségletre méretezték, de hát valamit enni kellett ebben a zsírregető hőségben.

A normás barát közben a deszkabódé „íróasztalánál” számolgatott, jegyzeteket készített. Aztán integetve hívta barátját a bódéba.

– Gyere, Öcsi! Baj van! Valamit kellene csinálnunk, illetve neked kellene valamit kitalálnod. Az adatok szerint ezek az emberek nem tudnak nem dolgozni. Pontosabban, állandóan csúcson dolgoznak, ha valaki nézi vagy figyeli őket. Természetesen ezt a tempót állandósítani nem tudhatják, kimerülnek és átlagteljesítményük nagyon mélyre zuhan. Ami azt is jelenti, hogy bagóra valót keresnek. Kellene valahogy figyelmeztetni őket. Kell egy megbízható ismerős közülük, akivel beszélni tudsz, és továbbítani tudja a többieknek, hogy munka közben pihenni is lehet. Támaszkodni, nem teli lapátot emelni, nem futva talicskázni, nem egyből billenteni, cigarettázni, WC-re menni, és visszafogni egy kicsit a tempót.

– Na, de most mit tehetek én? – kérdezte idősebb csapattársát a tapasztalatlan, alkalmi vezető.

– Keress valakit, akivel beszélhetsz! – A normás indult folytatni a felvételt a munkahelyeken.

A diák végiggondolta az elmúlt napokat, és megpróbált visszaemlékezni minden olyan mondatra, amelyet valamelyik kitelepített munkással váltott. A legtöbbet beszélt az apa-fiú páros fiatal tagjával, aki gépészmérnök hallgató volt a műegyetemen, de harmadévesen eltávolították, mert apja gyártulajdonos volt. Mindenüket elvették, és az egész családnak el kellett hagyni otthonukat. Az egyetemista beszélt életükről, de apja leállította a szaggatottan előadott családtörténetet, tartva a következményektől. A legérdekesebb szóváltása az volt, amikor az öszülő, aranykeretes szemüveges, kissé görnyedt tartású Laci bácsi, akit a csapatból néhányan doktor úrnak is szólítottak.

tak, éppen támaszkodott lapátjára, és megkérdezte a nevét, majd elfogadta a kannafedélből kínált vizet. A kérdésre kapott válasza bólintott, de nem szólt semmit, csak a vizet köszönte meg, és dolgozott tovább szótlánul. Két nappal később törött nyelvű lapátját kérte kicserélni az arra járó diáktól, és közben csendesen megjegyezte:

– Ismertem apádat, fiam. – Utána megköszönte az új munkaeszközt.

A diák otthon nem említette az esetet apjának. Elég baja volt neki, mert őt is, mint régi rendőrtisztet elbocsájtották, és most a Berva völgyében dolgozott kőművesek mellett, segédmunkásként egy gyárépítkezésen.

A diák még nézegette az előtte fekvő névjegyzéket, de rövid töprengés után úgy döntött, hogy a legtekintélyesebbnek látszó doktorral keres lehetőséget egy gyors, nem feltűnő eszmecsereére. Lajos közben talált indokot a mérés megismétlésére. Az adatfelvétel értékelése során világos lett, hogy az időadatok zavarosak és értékelhetetlenek, mert a stopper meghibásodott. Nem az első eset, gyakran ismételték méréseket hibás felvételek miatt.

Az ifjú mb. munkavezető ismét teli vizeskannát ragadott, és kínálta az izzadó munkásoknak a hűvösen tartott vizet. Amikor kínáló körútján a doktorhoz érkezett, nyújtotta a vízzel teli kannafedelelet, és megjegyezte, hogy be kellene kötni bal tenyerét, mert a hólyagok kivéresedtek. Ajánlatos lenne alaposan fertőtleníteni és átkötni. A deszkabódében van kötszer és fertőtlenítő, gyorsan kezelhető a seb. A doktor megértette a váratlan ajánlatot, nem habozott, ment a diák után a deszkairodába. A diák nyitott ajtónál, az asztalon látta el a nem súlyosan sebesült kezét, miközben kérte a kitelepített doktor figyelmét arra, hogy amit most mond a normafelvételről, azt a munkatársak fogadják el, mert különben a következő hónapokban nehéz munkával is nagyon keveset kereshetnek. Felsorolt az intelmekből:

– A normafelvétel alatt nem szabad hajtani magukat. Lassú ritmusban, időnként meg-megállva, kevesebb lendülettel kell dolgozni a zúzalékmozgatásnál. Lassabban rakni és tolni a talicskát, óvatosan húzni-tolni a gereblyét. Vagyis egy kicsit, de nem feltűnően, blicceljenek a munka közben. Azért, mert figyelni magukat valaki munka közben, nem kell fokozni erejükön túl a teljesítményüket. A mai mérés óra-meghibásodás miatt érvénytelen. Megismétlik. Amit mondtam, soha el nem hangzott köztünk! Kész a kötés, tessék menni okosan dolgozni. – Bocsátotta el a bekötött kezű doktort az izgatott diák.

A normás jött az asztalhoz, összeszedte papírjait, bepakolta válltáskájába, és elismerően intett:

– Holnap jövök ismétetni, új órákkal. Remélem, sikeres lesz az új mérés. Megyek a motoromhoz. Szevasz! – Keményen kezét szorítottak, és indult Egerbe.

Az ifjú megbízott nem volt biztos, hogy sikerült a figyelmeztetés átmentése az egész munkacsapatnak, mert azt nem tudhatta, hogy milyen lehet az egymás közötti kapcsolat a kitelepítettek között. Csak reménykedett abban, hogy az idős tekintélyt

sugárzó doktor befolyása a többiekre hatni fog, és nem fognak durva hibát elkövetni.

Közben visszatért ellenőrző körútjáról a kirendeltségvezető. A diák jelentette, hogy a normafelvételt óra-meghibásodás miatt a napokban meg kell ismételni, de lehet, hogy már holnap. A főnök legyintett:

– Ha kell, csinálják! Az a lényeg, hogy ma nagyon jól haladtunk.

Másnap a munkakezdésre kiegészült a kitelepítettek csapata. Meggyógyult a beteg, és teljes lett a létszám. A felfuvalkodott munkafelügyelőjük elégedetten nyugtázta a százszázalékos munkaképességet, és adta át a hivatalos névjegyzéket a kirendeltségvezetőnek. Az viszont közölte, hogy normafelvétel lesz ma, az előző napit hiba miatt megismétlik. A Jáva-motoros sietve búcsúzott Ambrustól egy félreértetlen kacsintással:

– Ambrus elvtárs, most a faludba robogok, a legédesebb délelőtt vár rám egy árnyas lugasban. Te csak dolgoztasd az urakat a proletariátus nevében!

A diák tudta, hogy a randevúra siető hetyke legény Szihalomra igyekszik, mert főnöke ott lakott népes családjával, és tudott találkáiról.

A normás Lajos egy segéderővel érkezett. Ketten készültek a méréshez. A munkások már megszokott tevékenységüket végezték, és nem zavarta őket a két kalapos, napszemüveges ücsörgő jegyzetelő és stopperező. A diák izgult, mert nem tudta, hogy titokban maradt-e beszélgetése a doktorral. Az már nem is érdekelte, hogy a figyelemzetésre hogyan reagáltak. Gépiesen csinálta a kötelező kimutatásokat, igazolta a két teherautón érkezett zúzalékot, az egy autóval beszállított hulladék tűzifát.

A szünetig az első kétórás ciklust sikeresen lemérték a normások. Lajos átfutotta a sok adatot, barátjára nézett és bólintott:

– Minden teljesen rendben.

A diák a szünet után körbejárta a munkahelyeket, és érzékelte a nem látványos visszafogottságot, a kapkodásmentes ritmust, az időnkénti szusszantást, vagyis az erőtakarékosabb tevékenységet. Tehát ezek mégiscsak megtanácskozták a dolgot.

Délben a normások már el is mentek, mivel értékelhetőnek ítélték a méréseket. A diák egy délutáni vízkínáló körbejárásánál a doktor megbiccentette a fejét, amikor a vizet átvette. Néhány másodperccel hosszabban nézett a fiúra, de folytatta a zúzalékkarolást.

A diák örült, hogy több szó nem hangzott el az esetről. Olyan időnormát kaptak, amellyel, tartva egy normális tempót, kielégítő keresethez jutottak a kitelepített segéd munkások.

Két hét múlva a „mb. munkavezetőt” felmentették, és edzőtáborba rendelték. Búcsúzott megtisztelő beosztásától és Ambrus kirendeltségvezetőtől, mosolyogva elvisselte Szabóné elvtársnő elmaradhatatlan epés megjegyzését:

– Hát csak ennyi volt? Csak kis kiruccanás az igazi munka világába? Jó pénzért

megérte a sportoló kedvencnek is ez a kis aszalódás a megdolgoztatott urak között.

Ambrus felhorkant:

– Mit locsog össze-vissza? Ha bejön hozzánk az igazgató elvtárs, maga a padlóig hajbókol előtte. Ne aggódj – fordult a fiúhoz –, ha az egyetem után vezetőként ide visszajössz, majd előtted is a homlokával érinti a padlót. Ez ilyen. És sok ilyennel találkozol még az életed során. Na, menj, Isten hírével!

A diák szabálytalanul ballagott át a vágányokon. A sorompó már legalább tíz perce zárva volt. A kitelepítettekre gondolt. Télen hol fognak dolgozni? Milyen sors vár rájuk? Miért lettek bűnösök vagy áldozatok? Akik nem tudtak nem dolgozni.

***

Negyvennyolc évvel a sokak számára keserűséggel és embertelenséggel megélt 1951 év után 2009-ben Mikófalván egy obeliszk emlékművet avattak a falu egyik szép terén. Egy olyan emlékművet, melyet a kitelepített sorsra ítélt családok és leszármazottaik emeltek az őket balsorsukban befogadók és leszármazottaik emlékére.

A kőbe vésett aranyozott szöveg egy elgondolkoztató útmutatás a jövőjét kereső magyarság számára:

A KOMMUNISTA
DIKTATÚRA
ÁLTAL
1951-1953
KÖZÖTT
JOG ÉS
TULAJDONVESZTÉST
ELSZENVEDETT
MIKÓFALVÁRA KITELEPÍTETT
31
BUDAPESTI CSALÁD
(78 FŐ)
ÁLLÍTOTTA HÁLÁBÓL
AZ ISTEN GONDVISELÉSÉÉRT
A BEFOGADÓ FALURA
ÉS A
CSALÁDOKRA EMLÉKEZVE

**A 31 BUDAPESTI CSALÁD
2009**

Gyenge István

Régi szüret Egerben

Apai és anyai nagyszüleimnek egyaránt volt szőlőjük, így aztán nekünk gyerekeknek minden ősszel kétszer volt részünk a szüret örömeiben. Ez hangulatában, bonyolításában két különböző szüret volt, mégpedig azért, mert a Gyenge-féle szüret a Kocson vagy a Deméndin – ezen a két dűlön voltak a szőlők – a szőlőtermelő gazda szinte iparszerű tevékenysége folyt, míg a másik nagyszüleim szőleje, a Szakácsi-szőlő – a Kis-Egeden – ma úgy mondanánk, hobbikertként szerepelt. Nekem a kis-egedi szüretetek jobban tetszettek, valahogy ünnepibb jelleget kapott, játékosabb és hangulatosabb volt.

Gyuszi nagybátyám már előző nap megjött Pestről, minden évben ugyanazzal a felajzott várakozással, és a férfiak este kiballagtak a Szalában lévő borházba, hogy némi kvaterkázással egybekötött megbeszélést tartsanak, amolyan haditanácsot. Ebben a borházban volt egy kis szoba is, asztallal, székekkel, még egy dívány is volt benne. Év közben előfordult, hogy a rokon férfiak ott jöttek össze egy-egy iszogatással egybekötött kártyázásra. A szüret előtt azonban feladatot is jelentett ez, mert rendbe kellett tenni a borházat, hogy fogadni tudja a leendő termést. Jani nagybátyám gondoskodott arról, hogy az eszközök, edények, hordók tisztára mosva álljanak glédában. (Gyuszi bátyám meg is verselte ezt a készülődést, meg a szüreteket, kis elbeszélő költeményét máig őrzöm.)

A szüretre aztán eljött a rokonság, persze gyerekestül. Az asszonyok beálltak a sorokba és vödörökbe szedték a szőlőt. Itt-ott nótázni kezdtek, a férfiak pedig puttonyoztak és ugratták az asszonyokat, egyszóval zengett a szőlőhegy. Kiváltképp akkor volt jó hangulat, ha az idő is kedvezett, és szép őszi napfény öntötte el a Nagy- és Kis-Egedet. A gyerekek, leginkább a fiúk, csömöszölték a nagy félfenekű fakádba öntött termést. (A csömöszölés a szőlőfürtök összetörése egy végén rövid, ujszerű gallydarabokat hordó vastagabb bottal. A célja pedig az, hogy a szőlőt összezúzva, a kádba minél több férjen az érett fürtökből.) A művelet eredményeként egy idő után a kádban megjelent az öszszetört szőlő leve, a must. Ekkor megkóstolhattuk az édeskés nedűt. A szőlőt lenyomva bögrével mertük és ittuk a jó édes mustot. (Persze csak módjával, mert a mértéktelent rövidesen rettenetes hasmenés fogta el.) A gazda ilyenkor hozta a fokolót, a cukorfokmérőt, és egy üveghengerbe merve a lét, várakozással nézte, meddig merül el benne. Aztán közölte, hogy az idei termésből milyen bor várható.

(Ezeken a szüreteken részt vett Kindornai szomszéd is, akinek szőleje határos volt a miénkkel. Ő volt megbízva a Szakácsi-szőlő kezelésével, így az egész évi munkálatokat, kapálást, metszést, kötözést ő végezte. Különös, mogorva ember volt, nagyanyám szerint „infámis” alak, akinek jobban esett, ha tavasszal elkapálhatott egy borozdászélességű csíkot a maga javára a mesgyén. Ám egyszer, talán a lehörpintett poharak hatására,

nekünk gyerekeknek mesélni kezdett. Háborús élményeit sorolta, bár azt, hogy melyik háborúról volt szó, elfelejtette megemlíteni. Bizonyára az első világháború lehetett, mint a mondottakból kiderült. „Galíciában jártunk akkor – mesélte –, ahol egy nagy csata után bevonultunk az elfoglalt városba. Lovam hátán odaléptettem a főtéren lévő kúthoz, hogy megittassam a rárót. Hát, iszik a lovam egy vederrel, iszik a lovam két vederrel, iszik a lovam három vederrel...” - és rendben elmeséli a münchhauseni történetet. Hogy honnan ismerhette a nagyotmondó báró meséit, nem tudom. Azt meg végképp nem, mi vezette arra, hogy saját kalandjaként adja elő mindezt. Talán a tágra nyílt gyermekszemek elégedettséget keltettek benne.

Ezután, ha a jó vincellér került szóba, valaki mindig megjegyezte: iszik a lovam egy vederrel... És nem maradt el a nevetés.

Időközben egy-két asszony már az ebédet készítette. Ez általában bográcsgulyás volt, amihez néhány pohár tavalyi óbor is járt, persze a felnőtteknek. Kis szusszanás, beszélgetés után mindenki folytatta a munkát, de a délután már ráérősebben telt, attól függően, hogy milyen volt a termés. A délután közepén megjött a fuvaros is, és elvitte a nagy fakadat a szőlővel a borházba, és mi egyéb dolgunk nem lévén, diót böngészünk a nagy fa alatt a kunyhó mellett.

Gyenge nagyanyámék szőlőiben is nagyjából így folyt le a szüret, ám amikor már nagyobb voltam, a fuvarossal én is bejöttem a pincébe (a pince a Rác hóstya alatti Kisvölgyben volt), és segitettem sutulni a szőlőt. (A sutulás a szőlő préselése, ezáltal nyerik a mustot. A présből – melyet kézzel tekernek – kifolyik a must egy faedénybe, s azt időnként, ha megtelt, cserélik, s a mustot hordókba töltik, ahol az majd kiforr.) A szüret itt is családi segítséggel történt, jó alkalom volt ez arra, hogy a rokonok szőlőszedés közben hosszú beszélgetéseket folytassanak, hiszen voltak, akikkel évente csak egyszer, itt találkoztunk. A ritkán látott rokonok elmesélték, mi minden történt a családjukban egy év alatt, és meghallgatták a mi történéseinket. A deméndi szőlőben (az Eger melletti Deménd község határában volt ez a szőlő) híresen jó bor termelt a napos, délkeleti enyhe lejtőn. Nagypám ezt a bort is jó áron eladta, hisz’ szinte a szőlők hasznából éltek egész évben. Igaz, ebből a borból egy „kistonnányit” (ez volt az 50 literes kishordó neve) megtartott a családnak a karácsonyi és húsvéti ünnepekre. Ő maga a „másolásból” készült, lórének nevezett alig-bort itta egész évben. Mi is volt az a másolás? A kisutult törkölyt (a szőlő kiperéselése után maradt, szinte száraz héj-mag-csutka tömeget) egy kádban felöntötte vízzel. A piros szőlő héjától ez a lé még igen szép színű lett, mivel azonban cukrot már alig tartalmazott, az ebből kiforrt bornak alig volt szeszfoka.

Nagypám tavasztól a tél elejéig a szőlőkben dolgozott, még alig világosodott, amikor elindult, és sötétedéskor jött haza. Hazafelé jövet a pincét is útba ejtette, és az egész napi munka után megiszogatott egy-egy litert ebből a lóréből.

Nagyszüleim s már szüleim is eltávoztak az égi szőlőmezőkre, a földek is, ki tudja, kihez kerültek, de ezek a gyermekkori szüretetek mindmáig megmaradtak emlékeim tarisznyájának mélyén.

Kis Pál István

Elégia a szekszárdi vörösborhoz

Sápad a gyöngy, poharamban a lét buboréka után fut,
úzi sötét zuhanás, menekülne fehér lebegésbe,
rejtí közöny, hol a szem csak a csorba tükör ragyogása,
iszkol előle a fény, ha a burka a semmibe pattan.

Ízlik a csók, ragyogása a dallal időz a poháron,
illata bódít, visszaderengve az álmat az éjbe,
bíbor paplan a bársony ígéknek a mámoros ének,
kényes, szép szeretője a szónak a kelyhen a nektár.
Tölts bort kedves! Perzsel a csend, ha a Múzsza nem oldja,
izzik Délosz, sós kavicságya aszalja Apollót!
Ott, hol az ajkak kertigyümölcs-aromája az ihlet,
ünnep a szó, mire kelti a vágyakat Orpheusz a lantján.
Jó megidézni a borban a dombot, a tejben a keblet,
újra bejárni az alkonyi fénnel az illatok útját,
lenni az életnedv, hol a lombzövedéken a harmat
tündér ízeket oltva, az őszbe becézi a tincset.
Dőlj ide mellém, s fűzd a hajamba a hajnal ezüstjét,
vánkos pírja az őszi avar, vetem ágyam a zöldre,
ringat a kék, ha a csillagos égre csodál a pupillám,
bíbor a csók poharán az a vér, s vele lüktet a testem.

Most, hogy a gyöngy poharamban a lét buboréka után fut;
mit neki mély zuhanás, ha felért a derűs lebegésbe?
Csorba ugyan a tükör, de azért az a fény beragyogja.
Így köszön el mielőtt, az idővel a semmibe futna.

Kortyadagoló időmértékek

*(melyekkel Dúzsi Tamás borait dicsértük
Szekszárdon, a pincéjében, 2010. május 19-én)*

Elüszionod Szekszárd

Térj ide vándor! E tor már Bakkhosz atyánknak az oltár,
Ajkon a jó vörös hegylé olvad a szóval eleggyé,
Boldog Elüszionod járd, isteni kert ez a Szekszárd;
Áldva a pásztor a korttyal, éltet örökkön e bordal!

Présház-tósz

Álljon e présház! Jusson a borra, kenyérre is vendég!
Fűtse a szó heve, míg csak a hegy leve úzi a nyelvét!
Jó Dionüszosz ! Szép az a múlt, amit Ampelosz ébreszt!
Cimbora szólj hát, s adni a korsót körbe ne légy rest!

Szó-tora-cím-bora

Cimbora int, üde bort hoz, s kedvet az ünnepi torhoz,
„tréfacsinálva”, ha tölt még, kél adomára a vendég.
Szónak utat hol a bor mos, máris előnye egy orrhossz,
tósztra, pohárra, ha nincs fék, dől vele porba a szószék.

Várhat idők unikornisa

Várhat idők unikornisa rám, ma nem érhet el engem.
Ím' a pohár, ide nézz! Látod e csepp, ez a méz!
Bár tudom én, hogy a mély, ami vár, sose fárad a lesben,
győzőm idővel a lest, ízlik a bor, s nem ereszt.

Mátyus Aliz

Könyv, ember, könyv

Lehet, hogy sok a könyv¹, de nem az a baj, hogy sok, hanem az, hogy benne sok a silány. Médiával, reklámmal, állandó városi standokkal a silány háttérében, vannak rétegek, akik nem is találkoznak mással, csak azzal az irodalommal, ami vagy borzongató, vagy nem más, mint az élet szerencsés, jó változatban való leírása. Jólétben, szerelemmel. Ezt az irodalmat olvassák nők a buszon, néha már a férfiak is, aztán otthon a tévében megnézik a folytatásos filmeket, jó nézni, bele lehet merülni, ma már garantáltan jobban lehet élvezni, mint a pletykát a szomszéd életéről, a másik életéről, az csak azért élvezetes, mert a másik, de nem gond nélküli, nem perpatvar nélküli, sőt néha nem erőszak nélküli. Jobb és biztosabb a ponyva és a tévé, és ha valaki épp nincs otthon a sorozat alatt, bepótolhatja az ismétlés-kor, ki lehet kapcsolódni, rokonszenves, szép nőkért lehet drukkolni, azonosulva velük, hogy révbe érjenek, s közben belejön az életbe az izgalom, ébren tartja a mozgást, mintha a szellemben, mintha a lélekben. Egy társadalmat úgy, ahogy van, vezetni tudóknak, akár hosszú időn keresztül, ez is lehet egy megoldás. Kikapcsolni, lekötni, elfoglalni az embert, aki hagyja magát. Komoly, szép nagy embertömegek életében, látható, hogy megoldás. A saját életük beállt valamilyenre, és a szerencsésebbje berendezkedett egyfajta túlélésre. Aki a határon mozog, s a kenyér hibádzik, jobb, ha erőteljesebben hagyja, hogy lefoglalja a cirkusz. Könyvfélében ma már a metrókocsik belső falán is ott az ajánlat, egykor egy röpke időre, versek, ma a könyvvé duzzasztott blőd szemét. Aki utazik, elolvassa, mi mást csinálna. Nőszerező, sikerkönyvvel. Benne osztálytalálkozó, olyanra azért, aki megéri azt a kort, s van rá pénze, eljár, a téma vonzó. S valami hirtelen gyulladt szerelemmel és életre szóló boldogsággal. Nem emlékszem, mintha a hős a találkozón, a társainak mesélné el. És most kérdezem, hol van a könyvbemutatóknak, de akár filmbemutatóknak, legjellemzőbben a Balázs Bélá-sok csinálták, beszélgetéseknek az az országos gyakorlata², amikor azzal is foglalkozott, aki művet alkotott, hogy eljusson emberekhez. S eközben megkülönböztetni segítette a jót a silánytól. A fércművet a valamire valótól. Az az ember, aki nem jut ahhoz az irodalomhoz, ami hozzá szólna, s ami a gondolkodását, a dolgokhoz való viszonyát befolyásolná, modulálná, honnan tudhatná, hogy van ilyen. Az egyetemeken sincs szó arról, hogy a minőségi irodalom miért az. Hogy a klasszikusok mitől klasszikusok.

¹ Ahogy azt Pécsi Györgyi az Új Könyvpiac 2010. július–augusztusi számában írja, szerkesztői lapbevezetőjében (Üdvözet az Olvasónak!), az Ünnepi Könyvhétre reflektálva.

² Félreértés ne essék, nem alkalmakról, országos gyakorlatról beszélek.

Heller Ágnes is csak egy cikkében jelentette ki évekkal ezelőtt, hogy a filozófia tartozéka a jó élet lehetőségének. Ahogy én most kijelentem az irodalomról. De, ha látható lenne, akár csak filozófust is hányat engedett ki az egyetem, akire ez áll, akinek a Heller által kimondotthoz köze van, meglepő lehetne a szám. Lehet persze viseltetni arisztokratikusan, ahogy Heller teszi is, mintha múlna mindazokon, akiknek nincs jó életük, akár az, hogy nincs nekik jó, akár az, hogy azt se tudják, mi a filozófia, de az irodalom művelőinek egy részében nincs meg ez a felsőbbes-tudat, s ha írnak, szándékuktól nem idegen, hogy az legyen is valamire való. Egykor persze a filozófia is járt ebben a cipőben, akkor használódott is. Most alkotó és közönsége, potenciális közönsége, azaz olvasói és potenciális olvasói helyzetek gyakorlása és országos gyakorlata helyett, pedig miből állna mozgalmat teremteni mindenütt az ott élő, közelben élő vagy elszármazott, de oda tartozó írók, költők és olvasók, olvasni akarók egységének létrehozására, tehát, hogy kezdje akkor már most az irodalom is újra betölteni őt megillető helyét, ehelyett a metróban, ablaknyi hirdetésen még a könyvszövegből is olvasni kínál, akinek megéri könyvét így ajánlani. Aki tudja, ezt hogy kell, s akinek a pénze is megvan rá. Aki érti az ajánlani és eladni világát, tehát ritkán az írók, költők. Aki azt is tudja, művével megteheti, hogy ajánlja, lehet. Biztatja rá, hogy ott látja a mozgólépcső vegyes felvágott ajánlatai között az ő műfaját is. Van borzongatóbb és negédesebb kivitel. A vámpíros könyv borítóján a fogról ott csöpög a vér. Annyira nem rossz a kép, hogy nevetséges legyen. Megmarad a gusztustalan határán. Nekem. De akinek mozdít a kíváncsiságán? Mert teheti. Egy megfeneklett élete és lehetőségek nélküli körülményei miatt passzívvá vált embertömeg kapaszkodik, hogy fennmaradjon. Ahogy tud. S kitöltse az életét, silány ajánlatokat elfogadva. Azt fogadják el, mert hozzájuk az jut el, azt kapnak. És itt egy társadalom, amelyikben paron kívülre kerültek már olyan emberek is, mint már tudjuk, elég hozzá sok minden, egy rossz válás, egy rosszkor, rosszul felvett kölcsön, akik hajléktalanként jelennek meg a vár Dózsa szobor felőli oldalán, lépcsőbeugró alatt a szállásuk, s klasszikussal a kezükben ülnek ki a padra, a napra. A póz, az olvasásban elmélyülés, a hely kiválasztása árulkodnak az egykori életről s annak minőségéről.

Polgár Julianna

„Szószületés-legenda”

(OKM & ASZ – Anyanyelvi pályázat 2008.; II. Az anyanyelv az én életemben)

*Mottó: „Sohasem porladok el
versek oltárába szöktem”
(Pinczési Judit)*

Nem tudom, mikor ragadott igazán magával anyanyelvem! Talán akkor, amikor az általános iskolai magyartanárom, aki mindig a magyar nyelv nyelvtani részét tanította és kérte számon erősebben, megdicséért egy rövid, de tömör fogalmazásért?! Pedig csak sanyarú, kőpadlós szoba-konyhánk gyér és szűkös tárgyait írtam le, jellemeztem dúsán a kisdíák, a gyermek szemével, azzal a gyermekével, aki már akkor mindenre kíváncsi volt, minden érdekelte.

Később pedig, amikor a szegény gyermek álma beteljesült, mert fölvettek a gimnáziumba is, megint átéltem ezt, mert az ottani magyartanárr, aki ugyan sokszor éreztette az f-betűvel [fizikai dolgozó gyermeke!] jelölt (kirekesztett?!) diákokkal, hogy „semmit sem érnek”, de a magyar irodalomra helyezte a hangsúlyt. Úgy a 3. év vége felé ledorongolta osztályát: „Ha a Polgárék cicusa ilyen fogalmazást tudott írni, akkor ti miért nem?!”. Hogy fölolvasta-e nekik vagy sem, már harminc év távlatából nem emlékszem, csak gondolom, hisz akkor mihez is viszonyíthatott volna ama nagyra becsült osztály! Csak arra emlékszem, hogy a „nagyszerű” dicséret valójában mélyen megbántott, viszont végre hajlandó volt legalább 4-es zárójegyet adni év végén magyarból az a tanárnő, akire élete végéig FÖL TUDTAM NÉZNI!

A verseket nem szerettem először! Ha éreztem is bennük a lüktetést, a számomra fontos zenét, zeneiséget, vagy túl könnyedek voltak, vagy túl kimódoltak, ha pl. rímfaragássá váltak. Amikor aztán rajongva szeretett tanárnőmnak „bizonyítani” akartam, az akkor divatosá váló, egyfajta önsiralmas szabad versekkel próbáltam „üzenni”, hogy én igenis alkalmas vagyok az ő elismerésére, sőt, komoly könyvtárba járóként nem a „rendes” könyveket olvastam egy-egy szünetben hevesen, hanem úgy járkáltam a folyosókon egy-egy Rejtő-könyvvvel, mintha csakis az a műfaj érdekelne, amiért nem tudtam megváltoztatni ELŐÍTÉLETÉT!! Az 1975–78 között írt versek persze maguk is modorosak, sokszor kínrímesek, alapvetően rosszul versbe fűzött olvasásélmények, de már akkor megszerettem a gondolati lírát. „... / Miért élünk?! /

Hogy másnak bajt okozunk / és kétségekre kergessük, / Hogy örökké a megélhe-

tésért vívott / egyenlőtlen harc lelkesítse lelkünk, / Hogy sok értő és érthetetlen ember / semmitmondóságát éljenezzük? / ...” (Polgár Julianna: Miért ...? (1975. július 29.)). Most szinte „koravén” versvéleménynek, azaz verses értekezésnek érzem!

Ahogy a festészetben és egyéb művészetben az impresszionizmust, a színes képiséget, úgy az irodalomban is a *Nyugat* költőit és az izgalmas, nyelvileg is különös, modern prózát kezdtem igazán értékelni. József Attilát pedig „első szerelmemnek” neveztem egyik 1983-as versemben. Mégis, Latinovics Zoltán egyik Ady-szavaltatának hatására ezt írtam: „Ady hangján szólok / hozzátok emberek, vérek: / Szeretném, ha szeretnétek! / Annyira ne, mint én teszem, / csak egy szemvillanásnyit, / hogy érezzem: / észrevettek! // ... // Nem a test, nem a lélek / dörgi a szeretet után / epedő szót, hanem az Én! / Nem elég az önimádat, / az ösztönösen bennünk él! / Szeretet kell: társas!” (Polgár Julianna: Latinovits Zoltánnal egyetértve (1976. augusztus 23.)).

Mindezt ugyanannak a tanárnőnek köszönhetem, úgy érzem!

Az egyik osztálytársamtól aztán kaptam egy határidőnaplót, amit én tényleges naplóként kezeltem! Eleinte a szokványos tanórai történések leírata lett, melyet tanárain és saját magam vicces, élcelődő (zárójelbe tett) szólásai fűszereztek. Utána egyre bátrabban írtam meg szinte mindenről a véleményemet, és rájöttem, hogy túl erős igazságérzetemnek egyetlen színtere a napló, mert ott a végletekig őszinte lehetek (ahogy más is!)! Ezt az első naplót többször megszakítottam időhiány miatt, néha egy-egy vers(ezet!) került egy-egy újrakezdés közé, majd a végére írtam be az akkor jónak, ma már kevésbé jónak érzett, utólag is javítgatott verseket/versezetekeket (az előbbi két idézet ebből az időszakból való).

Valahogy így kezdi mindenki, aki tollat, ma már írógépet, számítógépet mer ragadni, hogy gondolatait, érzéseit formába öntse. Verseim és naplóim száma igazán csak megnövekedett, és mindezt a magyar nyelv csodája adta nekem.

Ma már tudom, hogy több száz naplómban erős elmélkedési vágyamat, a versekben pedig a magyar nyelv hihetetlen sokszínűségét, egyedi zeneiségét, hajlékonyságát, játékosságát (igen erős logikai késztetését) éltem és élem meg a mai napig: „Gyönyörű / maga a szó gyönyörű”.

Amikor a Központi Fizikai Kutató Intézet Könyvtár és Kiadói Osztályára kerültem, hirtelen szinte minden, főként európai nyelvvel foglalkoznom kellett, így szinte akaratlanul egyfajta nyelv-összehasonlítóvá váltam! Az orosz, az olasz és a francia zeneisége megragadott ugyan, de a magyar nyelvhez nem tudtam hasonlítani! Az angol és német nyelvet iskolában és egyéb tanfolyamokon is tanultam, és bár angoltól igen nagy a passzív szóincsem, hiszen egy-egy korrektúrát is rám bíztak (fizikai szaknyelv!), a germán nyelveket ridegnek, főleg zenéjükben nehézkesnek, kellemetlen hangzásúnak éreztem. Persze, Goethe versei kivételek, viszont az angol nyelv szleng-dzsungellé vált, még kiejtése is fölismerhetetlen sokszor! De magamtól ta-

nulmányoztam kis népek „kis nyelvét” is, főként a zeneiséget, a hangzást akarván „tudni”. A holland, a svéd, a dán nyelv egyenesen riasztó volt kiejtésében (eredeti filmek esetén ez kiválóan hallható!), egyedül a finn nyelv vonzott, de nem a finnugor elmélet miatt, hiszen a zeneiség megint megmutatta, hogy egy-egy ejtésbeli, esetleg alakisági egyezést leszámítva nagyon különbözik a magyartól! És a különböző szláv nyelveknél is mindig éreztem, hogy nem orosz a „lényegük”, viszont a sok azonos szóalak kisebb orosz nyelvtudással bármelyik szláv nyelv területén segítségg!

Szintén sokat köszönhettem Vass Lajos zeneszerzőnek, aki a Vasas Művészegyüttes karnagya és kórusvezetője volt. Nemcsak azért, mert csodálatos nyelvezettől, szinte mondai titokzatossággal beszélt az eléneklendő művekről, hanem azért, mert arra törekedett, hogy minden kisebb vagy nagyobb nép nyelvén meg-megtanuljunk egy-egy sajátos kórusművet. Így ismertem meg pl. a grúz nyelv különösségét, hogy akár négy-öt mássalhangzó is „kimondható”, „kiénekelhető”, még ha nehézségek árán is!

Ekkor fogalmaztam meg magamban igazán, hogy egyedül a magyar nyelv „tesz eleget” a hangzói egyenrangúságnak, hiszen bármelyik nyelv hajlékonysága, érthetősége, könnyed beszélhetősége ezen az isteni arányon múlik, ez a nyelvészet, a nyelv zsinórmértéke! Leírom ezt akkor is, ha egy hivatásos nyelvész ezt jobban tudja, vagy nem ismeri el, és vitába szállna velem! De örömmel fogom venni, ha egyszer elismerik „ráérzéses, benső” tudásomat!

1983-ban aztán hatalmas és megrendítő élményben volt részem. Minden nap írtam verset, egy-egy nap többet is, és persze, naplót is! A több száz verset *A folyamat pillanatai* címmel illetem, mert hiszen ezt történt, és ebből a versözönből jelentettek meg a legtöbbet már abban az évben is, de később is!

Ezután még négyszer éltem át a mindennapos versírás kegyelmét, megalkotva így a 366. JELet, a 366. LÉNYEGet, a 366. HÁLAÉNEKet, majd a 366. NAP-SUGALLATot. Míg az első kettő a gondolati líra jegyében fogant, és ezért nyelvezetében egyszerűbb szavú, szikár, a másik kettőben két, úgy vélem, nyelvészeti és költészeti újítást is földeztem magamnál utólag. Már nem elégedtem meg két szó összevonásával, hiszen akkor csak ismételni tudom elődeimet, hanem akarva-akaratlanul egyre inkább többszörös szóösszetétellel éltem, ami katartikus nyelvészeti élményt nyújtott és nyújt számomra! Szinte már nem is írtam, hanem szavakkal festettem a verset! Ilyen fénylőn egyesült bennem a haza és a nyelv (**lásd: 30., 33. HÁLAÉNEK**)! Legszebbnek és legkülönösebbnek vélt, többes szóösszetétel csak verscím szintjén pl. a következő: „Gyógyfű-fénycirmolás”, „Megmaradás-mécs” (itt látható a másik csodás nyelvi játék, hogy tartalmaz szavakkal, szóösszetételekkel alliterálok, egyes verseim csakis azonos betűkezdetű szóból állnak a 366. LÉNYEG nagy-versciklusban!); aztán: „Versagancs-bárd” (Bari Károly költőtársam isteni jelzője!), „Honvág-horogív” stb.!

A másik magára a formára vonatkozik. Mivel ebből egy négyoldalas tanulmányt írtam egy NKA-s pályázatra, itt csak a rövidített lényegét idézném önéletrajzomból: „1996-ban megírtam a 366 HÁLAÉNEK című nagy-versciklust, amelynek jellegzetessége, hogy a 17 vagy 18 sorból álló versek egy részénél különböző szakaszolással éltem, megalkotva így a POLGÁR-STRÓFÁK (variációs) rendszerét, amely mind magyaros, mind időmértékes, mind szabad verses formában használható. Alaptípusai: középpontosan felezős, párhuzamosan felezős, középpontosan és párhuzamosan felezős, emelkedő és ereszkedő sorszámú versszakos; valamint a fenti, öt alaptípus egy-, két-, három-, négy- stb. -soros csattanóval indított vagy zárt Polgárstrófái. Ez a SZAKASZOLÁSI mód minden verssorszámnál alkalmazható, és mert rímkészlettel és verssor-hosszúság-variációval (főként képverseknél) is használható, ezért igen nagy a variációs lehetőség. Így TÖBB EZER szakaszolási versforma létrehozásával járultam hozzá a hazai és a nemzetközi (vers)irodalomhoz!” (lásd: 47.,129. HÁLAÉNEK; 89.,145. NAP-SUGALLAT [A 366. NAP-SUGALLAT a 11 és 12 sorból álló variáció „csekély” példája]).

Bár azt írtam, hogy két saját újítást vettem észre magamnál, ez főként a versbeli nyelvezet formai és hangzó részére vonatkozott. De meg kell említenem még kettőt, vélhetően saját, ill. sajátos észlelést is, amely szintén azt bizonyítja, hogy a magyar nyelv teljesen egyedülálló a nyelvek tengerében! Népünkre sokszor mondják, hogy bús, hogy komor, vagy együtt, hogy búskomor. Mégis a legtalálékonyabb, legszemfülesebb humor talán csak magyar nyelven hangzik el vagy LÁTSZIK! Ez a megállapítás szójáték-rendszerünk hatalmas erődjére vonatkozik, amely ma a falfirkák özönében is jól kimutatható. Már nemcsak a színpadon fellépő humoristákon nevet-hetünk, hanem az átlagember (átlagdiák) iróniáján is! Egy-egy képversemnél, vagy amikor még gépeltem ezeket, minden többes értelmezést, amelyet „sas szemmel” megláttam, ki is használtam. A gépelt változatoknál ugyanis minden egyes betűt én gépeltem és variáltam, az alap számítógépes tudás viszont sok alá- és fölérendelést nem tesz lehetővé, csak ha ún. generált programokkal dolgozik valaki, az viszont már nem biztos, hogy „művészet”, hiszen egy gombnyomásra bármilyen alakzat kirajzolódik: inkább a gép és a rendszer érdeme az „alkotás”!

EMBERLÁTÓ című képversemben a LÁTÓ szó összes lehetséges és a témával összeegyeztethető igekötős változatát „(ki)használtam”, hisz a soproni Károly-kilátó adta az ötletet, és ebből lett egy társadalombíró vizuális nyelvezet (pl.: „kilátó”, „belátó”, „lélátó” stb.)! És ez csak töredékpélda volt, hiszen sokan ismerik azokat a szójátékokat is, amikor pl. betűbetoldás vagy szóösszevonás a komoly játék. (Teljesen napi aktualitás: Obama rossz kinevezése = O-bLama (és: Ha „elcseszte”, hívjuk EL CseszTve gyönyörű tájaira!))!! Ennél nagyobb játékot véltem fölfedezni, majd igen merész következtetést mertem levonni abból az érdekes tényből is, amit így fogalmaztam meg: a magyar nyelv belső magyarázó nyelvvel rendelkezik!! Ennek a

megállapításnak tipikus alapszava a PILLANAT. Sokunk kedves emléke szerintem, amikor az iskolában szóépítés vagy „szócökkentés” (valójában szógyök-keresés!) volt a játék, mert már ez is rejt belső magyarázatot, pl. nyanya, amiben megtaláljuk, hogy anya. Túl egyszerűnek tűnik tán ez a példa, pedig amint magyarázni kezdjük, rájöhethetünk, hogy semmi más nem takar a játékosabb (netán sértőbb!) szó, mint azt, hogy az anya megöregedett, és nyanya „lett” belőle! Ugyanez egy kicsit másképp látható a *pillanat* szóban, hiszen az alapszó mindkét betűvégét elhagyjuk egy kicsit, és tagoljuk is a betűket, és azonnal megkapjuk a *pillanat* szó egyfajta magyarázatát: Illan a pillanat! Az előző példa ugyanis, kicsit másképpen, de akár egy-egy (de nem tömegesen, mint a magyarban!) angol vagy más idegen nyelvű szónál is tetten érhető, pl. bright = b + right, és biztos lehet játékos magyarázatot is hozzáfűzni. De filozofikus, nyelvészeti, ok-okozati összefüggést csak magyar szavaknál találtam!

Ennek szintén egytagú (egy szógyökű) példája maga a *nyelv* szó! NyELV, azaz „Elvem a nyelvem, nyelvem az elvem!”. Eltekintve a játékosságtól, ennyit rejt: aki nem tanulja meg, ill. nem tudja megtanulni anyanyelvét, az az ELVont, tehát értelmező gondolkodást sem fogja tudni elsajátítani (de magát a nyelvtant sem!)! Ezért létkérdés az ANYANYELV léte és tudása! A 337. **HÁLAÉNEK**ben ez a komoly „szójáték” anyanyelv-féltéssel párosul (!), a 94. **NAP-SUGALLAT** képpers pedig szinte logikai játékká változik, mivel a magyar nyelv a leglogikusabb nyelv! Hogy ne tűnjék „magyarkodásnak” állításom, néhány külföldi és magyar ember véleményét adnám közre, hogy a magyar nyelv szépségéről és ősiségéről is szóljak. Nyelvünk egyedülálló nagyszerűségét, ősiségét ugyanis többen ismerik és elismerik, mi több, van, aki a magyar nyelv Kárpát-medencei ősi volta mellett is kiáll!

Ove Berglund, svéd orvos és műfordító: „Ma már, hogy van fogalmam a nyelv struktúrájáról, az a véleményem: a magyar nyelv az emberi logika csúcsterméke.” (Magyar Nemzet 2003. XII. 2. 5. o.);

Teller Ede, atomfizikus halála előtt pár évvel ezt mondta Pakson: „...Új jeles felfedezésem, miszerint egy nyelv van, s az a magyar.” (Mai Nap, Budapest, 1991. 9.);

Neumann János, magyar származású, amerikai matematikus is azért tudta megalkotni a számítógépet és egyéb, számítógéppel kapcsolatos rendszereket, mert a magyar nyelv maga is a kettes számrendszeren alapul, és a matematikai logika leg-erősebb nyelvi formája! Genetikai eredményekből már tudjuk: teljes joggal.

De ne csak a nyelvünket, hanem annak teremtő erejét életető véleményekre is figyeljünk:

Isaac Asimov, sci-fi író: „Az a szóbeszéd járja Amerikában, hogy két intelligens faj létezik a földön: emberek és magyarok.”

Teller Ede, magyar származású atomfizikus a legtöbb matematikus tanítványának azt javasolta, hogy tanuljon meg magyarul, mert a matematikai logika csak a magyar nyelv tudásán és értésén keresztül sajátítható el igazán (Kiss Dénes - nyelvész,

költő, író)! A magyar anyanyelvű, nagy matematikusok is többször vallották: „Hja, magyar anyanyelvvel könnyű nagy matematikusnak lenni!” (VARGA CSABA: Mire lehet büszke a magyar (részlet));

A magyar nyelv szépségéről sokat lehetne beszélni, hiszen nem csak Európában számít egyedülállónak. Az angolok például már nem értik Shakespeare 1600-as évek körül íródott műveit, azok eredeti nyelvezetét „óangolnak” nevezik. Érdekes belegondolni, hogy az azóta eltelt majd’ 400 évben mennyit változott a nyelvük. Velük ellentétben azonban mi, magyarok, a mai napig megértjük pl. az Ómagyar Mária Siralom 1300-as évekre datált hangzását.

De hogy ne csak az elfogultság hangja szóljon, nézzük meg, mit mondanak a külföldiek a magyar nyelvről! Néhány idézet:

Grimm Jakob, meseíró (XIX. század), aki egyben az első német tudományos nyelvtan megalkotója is: „A magyar nyelv logikus és tökéletes felépítése felülmúl minden más nyelvet.”

N. Erbersberg bécsi tudós (XIX. század): „Olyan a magyar nyelv szerkezete, mint-ha nyelvészek gyülekezete alkotta volna, hogy meglegyen benne minden szabályosság, tömörség, összhang és világosság.”

George Bernard Shaw, drámaíró (az amerikai CBC-nek adott interjújában sokkal bővebben kifejtve) mondta: „Bátran kijelenthetem, hogy miután évekig tanulmányoztam a magyar nyelvet, meggyőződésemmé vált: ha a magyar lett volna az anyanyelvem, életművem sokkal értékesebb lehetett volna. Egyszerűen azért, mert ezen a különös, ősi erőttől duzzadó nyelven sokszorta pontosabban lehet leírni a parányi különbségeket, az érzelmek titkos rezdüléseit.”

Grover S. Krantz amerikai kutató: „A magyar nyelv ősisége Magyarországon (...) meglepő: úgy találom, hogy átmeneti kőkori nyelv, megelőzte az újkőkori kezdetét (...) az összes, helyben maradó nyelv közül a magyar a legrégebbi.”

De nézzük meg a MAGYAR szót! A már említett hangzó-egyenrangúság szabályos aránya itt is tetten érhető, így azonnal kirajzolódnak az önállóan is használt, magyar szavak!

MA, MAG, AGY, AGYAR, egyes nyelvészek szerint az AR = ÚR-ral pl. Kárpátalján (lásd másik, nemzetközibb megnevezésünket: UNGAR, az UNG ura). Mivel a magyar nyelv másik nagy érdekessége a hangzóváltásos szóalakegyezés (más értelemmel, természetesen), nem hagyhatom ki MEGYER szavunkat sem. MEGY, MEGYE, EGY (most eltekintek attól, hogy az összes változatot „elemezzem” a különböző népektől, hiszen a magyar szónak több alakja ismert pl. régi térképeken (magiar, magjari stb.)). Látható: minden az ELSŐSÉGRE utal!!

És ebből vontam le azt a következtetést, hogy a belső magyarázó nyelv választ ad arra, is hogy hogyan keletkezett a nyelv, a magyar nyelv biztosan! Az emlegetett szógyökrendszer, tehát amikor „sejtszintig”, szótagelemig játszom el a „szócsökken-

tést”, nem más, mint visszajutás az alapszóhoz, a szógyökhöz is, és ebből azonnal következtetni lehet a szóépülés folyamatára is. Az utóbbi csak részleges tudás lehet, hiszen elő- és utótag esetén nehéz eldönteni a sorrendiséget a szavak születésénél (lásd: a szor, -szer, -ször hármast!), ill. egyfajta egyidejűséget is tudomásul kell venni.

Az eddigi négy témát folyamatosan és folytonosan át meg átszövi a nyelvi zeneiség kérdése bennem és így írásaimban, főleg verseimben. Mindennek az alapja a már emlegetett, mert nagyon fontos matematika. A zenében és a versben (de sokszor a prózában is, pl. Tamási Áron gyönyörűen lüktető nyelvezete!) ez a RITMUS. Sokszor érzem, hogy áldott átfedés kell legyen az alkotók között, hiszen egy költő csak akkor tud verset írni, ha ismeri és elismeri a nyelvi zeneiséget, és egy zenész (egy festőművész stb.) is csak akkor tud „lírai” lenni, ha a „kötelező” ritmus tudásán túl a lélek kifinomultságot áhító tartományaira is figyel.

Mínhogy magam is „kis” zenész vagyok, a magán- és kóruséneklés hosszú éve-kig a komolyzene egy-egy szeletéhez vitt. És bár szívesen hallgatom az igényesebb, szebb, líraibb könnyűzenét is, igazán a dzsessz és a világzene segített ráébreszteni arra, hogy a magyar nyelv és vers adott ritmusa is e két utóbbi zenei műfaj születésével írható le, illetve kölcsönösség áll fenn. Ez az állítás főleg a szabad vers alakulásánál igaz, mégis ÁHÍTAT-ciklusom egyik képvers-eleme írja le „üstökös-üzenet”-ként „a költészet lényegét”. Már ami az én tapasztalatom, de a tömör és sokszor filozofikus fogalmazást Pilinszky Jánosnál, Pinczési Juditnál, Hervay Gizellánál stb., a nyelvi találékonytságot, sokszínűséget, többszörös szóösszetételeket, a túláradó nyelv és szó gyöngyöző zeneiségét Juhász Ferencnél, Nagy Lászlónál, Határ Győzőnél stb. áhítattal meg is lehet figyelni!

Tehát: „A költészet LÉNYEGE a tömény tömörítés és a ráérezett - RÖGTÖNZÖTT - ritmus” (lásd: melléklet is!).

Végezetül költői hitvallással zárnam e kisebb értekezést, amelynek szomorú lényege az anyanyelv iránti aggodás. Hiába születik meg bennünk a szó és legendája, hiába zárjuk önnön magunkat boldogan „**vers**bilincs-keserv”-be, ha anyanyelvünk-re nem vigyázunk, ha annak roncsolása olyan mértéket ölt továbbra is, mint napjainkban, akkor hiába minden! „Szómágia-máglyá”-ra kerül minden szavunk, és a vers (de a próza is) nem lesz más, „csak **vétek**” (lásd: 317., 347. **HÁLAÉNEK!**)!

Budapest, 2009. február 8.

Pataki István

digitáliás

kutyám virágot nézeget
ti bambuljátok a gépeket
kutyám madárdalt hallgat
ti szemmel a süket falnak

kutyám felett kék ég s a nap
lelketek műfényben matat
kutyám önfeledten ugat
ti nyekegték a falnak

kutyám vonít az égre
ti rákattintotok az ürességre
kutyám büszkén udvarát járja
ti kóboroltok a sivárságban

gyógyír

semmit sem ér manapság
ha a költő jól ír
ölelgessen szépasszonyt
trianonra gyógyír

légiesült határon
átível a szittyá
össznemzeti érdekből
magához szorítja

egyesül a nemzettest
csak bírja a kardja
szender magyar ébredjen
sok gyermekkacajra

a magyarok istene
féltőn szemet hunyna
szépasszonyok kegyétől
múlják a trauma

bukólikus

Gittai Pista barátomnak a
pepecs-vírusokért

jó neked falun
mondogatja barát és irigy
a kert mintegy kreatív mirigy
roskad a termés
mint a nemzeti ügy
csiszolja elméd
megannyi trilla madárfütty

no-no irigyem barátom
a latba ez keveset nyom
a kert olyan
mint a szépasszony
igényli elvárja
a vele való törődést áhítja
szükség és törvény
a tenni-venni
vagy ahogyan földijeim mondogatták
mindig benne kell lenni

Doefcoedemus a felelősségteljes lelki és egyéb vigasztalásról

(pásztázó)

tekintetem körbering
szép hölgyeim völgyein
szárnyaszegett szomor hölgynek
vágyam kell-e szoros völgyben

(birisgaere necesse est)

birizgelem bimbait
érezze hogy hím van itt
birizgelem szirmait
a harmatos friss mait
birizgelem bibéjét
forró porzó-igézés
birizgelem dombjait
hév lankája lopva int
birizgeljem contesse
birisgaere necesse

(istáp)

ölelésem rögvest hatott
öle résén löktem hatot
s lökellék még ötvenhatot
tőle végén szökkent nagyot
repetálám úgy még sokszor
lelke táján múlték szomor

(utó)

hadd járjam még be csodája kertjét
tüzes tsókimmal perselő írrel
napszentületkor hajnali pírrel
s kertje csodája üdvvel áldassék

Alföldy Jenő

A tiszta indulat verse

Petőfi Sándor: Hegyen ülök

Petőfi 1845 őszén keletkezett *Hegyen ülök* című verse a 21. századi versolvasótól is külön figyelmet érdemel. Amikor a hetedik osztályos diákok irodalomtankönyvét összeállítottam, azért vonultattam föl a Petőfit ismertető tananyagban, mert úgy éreztem, a fiatalság számára vonzón szemlélteti a költő érzelmi gazdagságát. Nagy amplitúdójú kedélybeli kilengései, erős hangulati váltásai, a spontánság és műgond együttes hatása méltán keltheti föl a diákok – és a szélesebb közönség – érdeklődését.

A magaslat – hegycsúcs, orom – a hazai és a világeköltészet alapvető toposza. Emlékezzünk csak a gyerekkorunkban énekelt dalra: „Ha fölmegegyek a budai nagy hegyre, / Letekintek, letekintek a völgybe.” A további változatokat hosszan sorolhatnánk Goethe *Vándor éji dalától* Vajda János Mont Blanc-hasonlatán keresztül Ady Endre és mások képalkotásáig. József Attila *Ódája* is egy magasban fölvetett nézőpont kijelölésével indul: „Itt ülök, csillámló sziklafalon.” Petőfi maga is többször élt vele. Például *Itt van az ősz, itt van újra* című, 1848 novemberi versében, amely a *Hegyen ülök* több motívumát megismétli: „Kiülök a dombtetőre, Innen nézek szertesztét, / S hallgatom a fák lehulló / Levelének lágy nesztét.”

Szembetűnő a műben a folklórhatás. Számos népdal mutat látványos hatástörténeti összefüggést a verssel az újabb elemzők – Margócsy István, Kerényi Ferenc – szerint, például: „De szeretnék az erdőbe’ fa lenni, / Ha valaki eljönne felgyűjtani.” Az ütemhangsúlyos tizenegyesek ritmusa is megegyezik Petőfi versével.

A mindennapi léten való fölülelemkedés szándéka, a magaslati nézőpont azonban műköltészeti mozzanat. Az emberi sokaságból kivonuló, természetbe menekülő, magányra vágyó és kilátópontot kereső Petőfi viselkedése hangsúlyozottan *egyéni*ségre utal. A versben megszólaló *én* súlyosan megbántottságáról vall, s képzeletben szerez magának elégtételt. Megvalósul a Füst Milán-i „látomás és indulat” elve: a képanyag szakaszról szakaszra a látványtól a látomásig halad. A *látvány-látomás-indulat* rendjébe kívánkozik még a *formálás* elve: a vers ívelése, lépcsőzetes szerkezete és megannyi részlete nagy *műgond*ról tanúskodik. Goethei elv érvényesül: „A vágy és szenvedély, az élet akadályaiiba ütköztvén, a szemlélet tükrévé simul.” Anélkül, hogy a formálás kioltaná az indulatot. Ellenkezőleg: a költő azzal juttatja diadalra, hogy esztétikumká alakítja. Méltánytalanságok érték a társadalomban, s most a természetben gyűjt erőt a visszavágásra. Nemcsak érzékenynek, sérülékenynek látjuk, hanem panteistának is, aki egy húron pen-

dül a természet hatalmaival, hogy visszavágjon a társadalomnak. Ez a romantikus költészetfelfogásnak felel meg: fölülbírálja az egyoldalú „lírai realizmus”-felfogást. (Nem vetjük el mindenestül: Szerb Antal is használta ezt a műszót Petőfiről szólva.)

A népdalmotívumokkal együtt érvényesül a versben a romantikus nekibúsulás, a byroni „világfájdalom”. Népies dalból elégikus kompozícióvá hangolódik át a költemény. A tájkép realista és romantikus motívumokat váltogat. A hegytető és az alatta kanyargó patak romantikus táj; a golya tetején gunnyasztó golya és az őszi erdő realista festményeket juttat eszünkbe. A tűzvész ismét romantikus; a mérleg a romantika felé billen. A közérzet kivetült a természet dolgaira, s nagy szélsőségeket talált magának. Kontrasztot alkot a lassú patak és az áradat, a fenn és a lenn – a hegy és a völgy –, a lehulló levelek halála és a felcsapó tűzvész eleven pusztító lángja. Ellentétes a két nagy őselem: a *víz* és a *tűz* is – akárcsak a *bú* és az *öröm*, illetve a bánat és a bosszúvágy. A képek egy része konkrét látvány, más része a képzeletből előhívott ötlet. Ezek párhuzamot alkotnak. A váratlanul felcsapó *tűzvész*: az elszabadult indulat metaforája. Megcsodálható benne a 19. századi műköltészet érzelmi maximalizmusa. Magasan világított ez az európai lírában Vörösmartytól, Shelley-től Heinéig, Victor Hugóig: az öntudatára ébredt egyéniség, a polgár hangjaként szólt. Ám a szenvedély őszintesége, amely a sértett bánattól az őszi hervadásig, s a halálvágytól a mindent fölperzselő bosszú vágyáig terjed – a mi Petőfink sajátja, hamisítatlanul.

Meglepő a mű többszöri nekirugaszkodása a témának. Horváth János hívta föl a figyelmet erre a sajátságra. Minden szakasz önálló egység, s a bennük levő természeti és lelki *párhuzam* a népdalküszöbvel ellátott népdalok módján épül fel. A nagy érzelmi *váltások* mégsem szeszélyesek, egyrészt a *késleltető elemek* és a *fokozás*, másrészt a részletekre is kiterjedő *műgond* jóvoltából. A vers lépcsőzetesen halad előre: megállapodik egy-egy képnél, s valamelyik motívumot megismételve lép tovább. Szükség van erre a fokozásra, mert a szelíd bánattól a halálvágyig, majd bosszúvágyig terjed az érzelmek hullámverése. Ugyanakkor markánsan megkülönböztethető a vers *két nagy egysége*: az első négy szakasz és az utolsó kettő. A haldoklásig fokozott bánatból váratlanul támad fel a bosszúvágy. Mégis létrejön a kapcsolat e két nagy rész között. Az árvíz és a tűzvész *dialektikus szerkezetet* alkot. Az őszi erdő *sárgapiros* levelei is a verslogikát szolgálják: színük a tűzvészt készíti elő. Szép diagramot rajzolhatunk a szerkezetről.

A helyszín a természet, de a világot átformáló események nem a költőt körülvevő tájban, hanem a lélekben zajlanak le. Nézzünk egy ellenpéldát. A másfél évvel később keletkezett tájversben, *A Tiszában*. A tájvers végén a szőke folyó színeváltozása megy végbe oly váratlanul, mint a *Hegyen ülőkben*. A tájba harmonikusan belesimuló, szelíden kanyargó Tisza megvadult szörnyeteggé válik, s a gátakat át-

törve, önti el az emberek világát. A Petőfi-irodalom sokszor úgy állította be ezt a képsort, mint a megsejtett forradalom jelképét. Árnyaltabb elemzések úgy fogalmaztak, hogy a költő épp olyan fogékonyan válaszolt a társadalmi forrongásra, mint a természeti jelenségekre. Ugyanaz a szenvedélyes lélek nyilatkozik meg a természeti, mint a társadalmi környezetben. A *Hegyen ülök* és *A Tisza* a természetre, a *Föltámadott a tenger* és *A nép nevében* pedig a társadalomra vetíti ki a képzeletből a vízáradást, illetve a tűzvihart.

*

Petőfi bánatának és elégtételvágyának okait ismerjük a *Hegyen ülök* keletkezésekor: a kritika sorozatban támadta a huszonnégy éves költőt. Az újságot joggal tartjuk a hazai reformkor nagy vívmányának, de a vívmánnyal alattomos vívókat is kaptunk: Hazuchát, Hiadort, Petrichevichet, Császár Elemért, Szeberényit. Volt oka Petőfinak a háborgásra 1845 második felében. A költőt, ki nagy léptekkel akart végigrohanni az életúton, nemcsak a kritikai támadások állították meg ekkoriban: szerelmi csalódások, baráti elárulatások is feltartóztatták. 1845 őszén még nem uralkodott el rajta az elkeseredés. A szeptemberben írott *Búm és örömem* című, allegorizáló versben ragadozók marcangolásának tulajdonítja *búját*, de égbe röpitő angyalként állítja szembe vele *örömet*. A *Hegyen ülök*nél nem sokkal előbb írta egyik legmeghittebb költeményét, *A négyökrös székért*. Ez nem arról az elkeseredésről árulkodik, mint amelyben – az eljövendő év telén – az *Álmos vagyok és mégsem alhatom...*, *Az örült* rémlátomásai vagy a *Felhők* ciklus versei fogantak. A *Hegyen ülök* az átmenet verse: romantikus érzelmi kilengéseit a fáradtság és a türelmetlen tettvágy indulata határozza meg.

Úgy vélem, az a retorikátlan, természetes ív, amelyet a *Hegyen ülök* elhaló, majd agresszívan feltámadó érzelmei leírnak, nem „vátessi” jellegű. Akkor sem, ha formátumos egyéniségre vall. A vátessi szerep máskor nem idegen Petőfitől, ám a költő ezúttal nem látunk. Csak szeretne messzebbre látni, hogy rendbe szedje érzelmeit és indulatait. Egy igével megszemélyesíti, s így előre felruhazza a természeti látványt azzal a tétova lelkiállapottal, amely őt magát jellemzi: „Lenn a völgyben lassu patak *tévedez*”. Ez a szó elárulja, hogy egyelőre nem tudja kellően értelmezni vereségeit, s a harcok folytatásához nincs kész terve. Az elszenvedett bántalmaktól most szinte elvakult. A záró kép, az áhított *tűzvész* öncélúan pusztító, hérosztrátoszi. A romantikus költői túlzások hajlama már az első nagy egyességben megfigyelhető: a verskezdő kép *lassu patakja nagy árvízzé* dagad. Túlzás az utolsó mondat *mindörökre* szava is: a sorozatos bántalmak, amelyek a költőt érték, végzetszerűen, *sorsként* állandósulnak benne.

A *fönt* és *lent* ellentéte vertikális irányban mozdítja meg a képzeletét, de a *szélzúgás* horizontálisan keresztezi ezt a mozgást. Haladunk az idő dimenziójában is: „Közelget az időjárás *ősz felé*”. A lírai pillanat oly erősen hat a költőre, hogy

még ízlését is befolyásolja: „A haldokló természetet szeretem.” Példákkal bizonyíthatnánk, hogy ez máskor nem így van – délibábos nyári képek ígézettjeként is bemutatkozott már.

Színek és hangok részleteivel hatnak a *késleltetés*ül közbeékelt képek. „Tarka madár nem fütyörész az ágon, / Sárgapiros levél csörög a fákon”. Pedig itt sem csak a külső látványra figyel a költő: az énekesmadarakat illetően arról beszél, amit nem lát, nem hall. A környezet összeolvad a lelki folyamattal – halálvágyat fejez ki a lombhullás: „Innen-onnan lehull a fák levele... / Bárcsak én is lehullanék övele!”

A harmadik szakaszban a *természet* szó ismétlődött meg, a negyedikben pedig a *lehull*, illetve *lehullanék* ige tér vissza: „Innen-onnan lehull a fák levele... / Bárcsak én is lehullanék övele!” Ez a versszak oly lemondó, hogy a dekadenciájukkal tűntető Nyugat-költők is megirigyelhetnék – A Verlaine-t is fordító Tóth Árpádra, Kosztolányira, Babitsra gondolok, de a *Párizsban járt az ősz* Adyjától sem idegen a képsor. Náluk is az ősz képei fejezik ki az elmúlás bánatát.

Petőfi azonban válságkorszakában sem adja át önmagát mindenestül az enyészet hangulatának. Nem titkolja: jó volna engedni az elmúlás tetszetős csábításának. De mint akiben a kíváncsiság nagyobb, mint a halálvágy, fölteszi a kérdést: „Holtom után vajjon mi lesz belőlem?” Válasza inkább meglepő, mint lemondó: „Vadfa lenni szeretnék az erdőben.” Ez illik az eddigi tájképekhez – *sárgapiros lombok* csörgését, hulló levelek nesztét hallgatta eddig is. De észreveszi – alighanem a színek hatására –, hogy lelkében sokkal nagyobb indulatok izzanak, mint amilyenek eddig környékezték, s a következetességgel nem törődve, hirtelen más hangnemre és hangerőre vált. Ezt most már csakugyan szeszélyesen – a *még inkább* fordulatával teszi: „Szeretném, ha vadfa lennék erdőben, / Még inkább, ha tűzvész lenne belőlem.” A versnek ez a hangulatváltása illogikus, de épp ezért tiszta líra. Az utolsó szakaszban világosodik meg, hogy – szellem a palackból – a harag kitörését készítette elő minden panasz, őszi hangulata és látszólag enervál halálsóvárgása. Ismét elemében van Petőfi, még hozzá abban az „őselemben”, amely lelkületének legjobban megfelel. Életművében kulcsszó a *tűz*. S nem csak az övében: a hirtelen megvénült Vörösmarty dalaiban, a tűzcsiholó Ady költészetében, József Attilánál és a *Tűz* ódáját éneklő Nagy Lászlónál is kitüntetett helye van. Kálnoky László *Hérosztratoszt* is említhetem.

Szimfonikus erővel zengenek a végső akkordok: „Elégetném ezt az egész világot, / Mely engemet mindörökké csak bántott”. Népdal ez, ahogy Csoóri Sándor is írja valamelyik tanulmányában. Ő állapította meg, hogy általában hiányzik Petőfi verseiből a népdalnak az a természete, amelynek mélyebb rétegeit Bartók fedezte föl. De itt a személyes indulatot az egyetemesség órájához igazítja. A *Hegyen ülök* a folklorizáló Petőfi kivételes, előre mutató pillanata. Az elemi düh és elégtételvágy ekkor még nem volt képes arra, hogy társadalmat megmozdító erővé alakuljon,

de épp ezért tisztán, önmagában ragyog fel a lírai indulat. Természeti erőként viselkedik, mint Bartók nagy műveiben, és a természetben vezeti le az erejét. A tűz nem prométheuszi adomány itt, csupán fenyegetés. Éreztetni: nem akarít bántottak meg azok, akik őt megszorították. „A nép nevében” majd konkrétan szól, amikor Dózsára hivatkozik: „Mert az maga tűz... úgy vigyázzatok: / Ismét pusztíthat e láng rajtatok!” A hérosztratoszi düh így válik majd prométheuszivá. Szépnek mindkettő szép egyaránt, sőt: felséges.

Micsoda rokonsága van Petőfi életművén belül is ennek a tűzzel folytatott játéknak! Ott van mindjárt a *Levél Arany Jánoshoz*, a lélek olyan meredek fölszárnyalásával, hogy ismét megcsodálhatjuk a vakmerő váltást a kedélyben. Ott is a vízáradat képeit váltják föl a vad tűzzel zengett, himnikus szavak: „És míg az orkán zúg, s a felhők dörögnek, én a / Lant idegébe kapok, s vad tűzzel zengi el ajkam / Harsány himnuszodat, százszorszent égi szabadság!”

*

A húszéves József Attila joggal hihette, hogy Petőfi 20. századi reinkarnációja ő. Kamaszkori költészetében először a „Szeretném, ha vadfa lennék erdőben” sor ígérte meg, némileg módosítva: „Szeretném, ha vadalmafa lennék”. Emlékeztünkbe villan József Attila *Megfáradt ember* című korai remeklése is: a tárgyi és a lelki táj sokban emlékeztet a *Hegyen ülök* elvére. A *Tiszta szívvel* a következményekkel nem számoló indulatokat szólaltatja meg, akárcsak Petőfi tűzvészmetaforája. De akkor tett hozzá legtöbbet Petőfi verséhez József Attila, amikor kálváriájának utolsó állomásához közeledve megírta *Bukj föl az árból* című versét. Íme sokatmondó részlete:

Gyúlékony vagyok, mint a nap,
oly lángot lobbantottam – vedd el!
Ordíts reám, hogy nem szabad!
Csapj a kezemre mennyköveddel.

Az én maga *gyúlékony*, s a *Hegyen ülök* énje is személyében szeretne *tűzvészszé* válni – ez a közös a két versben. De József Attila tüze már nem a külvilágra akar kicsapni, hogy lángpallossal büntesse a létére törőket, hanem csakis a költőt önmagát emészti. „Petőfi tüze” a *Hegyen ülök*ben is önvészélyes annyiban, hogy a költő még nem tudja, mihez gyárt szövétneket – mégis az egészséges lelkiületű, de szenvedélyes ember érez így. Az indulat „A korlátlan természet vadvirága vagyok én” szereptudatából fakad. Ám ha jól megnézzük, alaptermészetéből fakadóan furiózus szerepversei, végzetversei is vannak Petőfinek jócskán. Gondoljunk *Az örült* vagy az *Egy gondolat bánt engemet...* képeire. A „Legyek fa, melyen villám sújt keresztül” veszélyességére. A *Felhőkre* és környékére. Az *Ítéletre* vagy a viharral fenyegető *Forradalomra*. Úgy tetszik, nem is olyan éles a határ, amely elválasztja az elkeseredett, haragvó Petőfit a betegségével küzdő József Attilától.

Ő egy mindenható, mitikus nagy úrral szembesült, mint Prométheusz a büntető Zeusszal. Petőfi verse, úgy érzem, akkor is efelé mutat, ha klinikai értelemben ép lelkülettel adta át lelkét a harag ihletének. Mintha József Attila modern meghasonlottságát sejténé meg 1845/46 fordulóján, a válság idején.

Ilyenformán a *Hegyen ülök* nem csupán önmagában szép és fontos vers. A szervesen épülő életmű egészére nézve is az. S a magyar líratörténetben betöltött helye révén, a történeti folytonosságra nézve is erős láncszem.

Felhasznált irodalom

Petőfi Sándor költeményei. Kiss József szöveggondozásában. Helikon, 1989.

Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Kriterion, Bukarest, 1992.

Horváth János: *Petőfi Sándor*. A Pallas 1922-es kiadásának hasonmása. Gondolat, 1989.

Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Osiris Monográfiák, 2008.

Martinkó András: *Költő, mű és környezet. Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban*. Bp., 1973.

Margócsy István: *Petőfi Sándor*. Korona, 1999.

Csoóri Sándor: *Nomád napló; Esszék*. Magvető, 1979.

Szűk Balázs

I. Második éji dal

Reggel még megcsókoltál,
Estére elárultál.
Ne félj, nyugatsz már te is:
Fölöttünk az ég hamis.

Égi lator

A vers kőkerék,
Rá fölfeszülni érdem:
Lángol és ég
Minden meredélyen.

II. Harmadik éji dal

Nem tudom, hogy hol vagyok,
Nem tudom, hogy hol vagy.
Elbújtak a tegnapok,
Éj-kemény a holnap.

Ajándék

Tisztává takarítják a jövődölések
A lélek fáradt csatatereit,
S a múlt makacs mecseteit
Szeretet őrzi, s nem kések.

III. A vándor utolsó éji dala

Csendben vagyok,
Mint egy halott:
Holnapra ott
Behavazok.

Véghelyi Balázs

Saját maga dicsérete, avagy jámborlelkű olvasók és szerkesztők kezébe való hirdetés

Ad notam Janus Pannonius

Bolt vagyok én, hol érnek a művek s könyveim állnak
vastag polcaimon. Jöjj be, ha verset akarsz.
Kapsz még prózát és muzsikát, csak nagyvonalú légy.
Szellemem egyre dicsőbb. Már csak a kassza üres.

Találkozás

„Uram, ha én olyan fiatal lennék, mint maga,
észrevettem volna azt a kislányt...” – mondta
az egyik megálló után egy bácsi,
aki szemben ült velem a buszon.
„Odaült maga mellé, olyan szép volt,
mint az álom, és maga csak olvasott...
Pedig láttam én, hogy a kislány
észrevette magát!” – folytatta
számon kérően, de megenyhült:
„Egyébként már az elején
szimpatikus volt nekem.
Láttam, hogy verseket olvas.”
Ezután költőkről beszéltünk,
és elárulta: ő is verseket ír.
A harmadik megállónál elbúcsúzott,
és leszállt. Nem emlékszem a nevére,
ahogy a titokzatos lány arcára sem,
csak arra, hogy zötyögött velem
tovább a busz, mint egy sárga kalitka,
és nem volt már kedvem olvasni.

Wutka Tamás

Az újrafelfedezett költő

(Mécs Lászlóról)

Mécs László „rehabilitálását” nem a rendszerváltozás hozta magával. A hatvanas évek végétől – bár ez többeknek nem tetszett, mások pedig óvatosan próbáltak közelíteni a kényesnek tartott témához –, mind gyakrabban esett róla szó. Jelentős eseménynek számított, hogy 1971-ben az *Ecclesia* Kiadó gondozásában – bizonyodalmassal egyeztetések után – megjelenhetett Rónay György szerkesztésében és tanulmányával a háború utáni első itthon kiadott kötete az *Aranygyapjú*. Külföldön eközben versei napvilágot láttak magyarul, angolul, olaszul s más nyelveken. Röviddel 1978-ban bekövetkezett halála előtt Illyés Gyula tett nála tisztelgő látogatást, e gesztusával is tompítva egykori kemény bírálóinak életét.

Mindezek ellenére csend honolt körülötte: a költő Pannonhalmán élt visszavonultan, türelemmel viselve a mellőzöttséget. Igaz, addigra némiképp meg is szokta már: bár látogatták sokan, alkalmilag és rendszeresen is, a hivatalos irodalompolitika nem vett róla tudomást. Irodalmi megítélése sosem volt egyöntetű – sőt, kimondottan végletes –, ám rangját jelzi, hogy komoly elemzésekben foglalkozott vele Illyésen kívül többek közt Babits, Fábry Zoltán, Szalatnai Rezső, Reményik Sándor, Gyergyai Albert, Bálint György, Gaál Gábor, Vas István; a névsor önmagáért beszél. Persze a leghitelesebb egy alkotóval saját – jobb híján természetesen szubjektíven kiragadott – gondolatai, művei által közvetlenül ismerkedni.

A századforduló előtt öt évvel született Mécs László költészetének népszerűsége a húszas években hirtelen kezdett felívelni; ennek egyik csúcspontja Paul Valéry csodálata, aki Mécs 1944-ben Párizsban megjelent kötetéhez írt előszót. Ez a tény önmagában sokak ellenszenvét kiváltotta: talán irigységből, talán azért, mert úgy vélték, hogy a nagy jelentőségű elismerés nem a magyar költészet értékeit leginkább reprezentáló műnek jutott. Mindennek nyomatókat adott példátlan népszerűsége a nagyközönség körében; ami mindig gyanús. Költészetének érzelmekre ható sikere érthető: verseinek dallama és tartalma egyaránt magával ragadó. Jó példa erre egyik legismertebb versének, *A királyfi három bánatának* egy kis részlete: „*Amerre én jártam, kövek énekeltek,/ mert az édesanyám izent a köveknek,/ szíve ment előttem előre követnek.*” Érezni, hogy lelkesedése nem kimódolt; öröme, bánata őszinte és tiszta, akár egy naiv gyereké. Ő maga elkötelezett volt, tisztességesen elkötelezett: ami világán kívül esett, arról sem szólt soha a gyűlölet hangján. Egyetemi éve alatt döntött úgy, hogy beáll szerzetesnek, s fogadalmát, noha olykor nagy volt a kísértés, erős akarattal mindvégig megtartotta: „*A pizstrángoktól*

ezt tanultam:/ sohasem úsznak ők az árral,/ de mindig szembe, mindig hősként,/ glédában és kicsit vadultan,/ rugalmasan, ragyogva, frissen,/ hol zuhatag fájdalom szisszen.” Az életet nem külső szemlélőként figyeli, hanem átéléssel és részvétellel. Eleinte, tapasztalatok hiányában csak sejtései lehetnek, de érzékenysége előrevetíti az élet árnyait, az érthetetlen borzalmakat, amikkel szemben kiszolgáltatottak, tehetetlenek vagyunk, s ez érzelmileg meghatározza az életét: *„Sötét sejtelmem súgja, hogy színházi süllyesztőben ülök./ -Örülhetnék. Ifjú vagyok. Van kertem, házám, sok barátom,/ Csodákkal telt hajóimat nem fúrta még meg sunyi zátony,/ és mégis fúvatlan maradt a fényes boldogság-tülök!”* – írja egyik fiatalkori versében. Nem csak Isten-hite, humanizmusa sem rendült meg. A magasabb rendű, oly nehezen teljesíthető elvárásokat nem játszotta ki az ember ellen. Nem fenyegetőzéssel, megfélemlítéssel, villámló szemekkel akart hatni, hanem a béke, a nyugalom, az együvé tartozás, a közös emberiség erejével; hogy az ember maga ébredjen rá arra, ami önmagának is jól felfogott érdeke kellene, hogy legyen.

A „papköltő” titulust nem szerette, jogosan: éppúgy, mint a „munkásköltő” vagy „parasztíró”, beskatulyázó, nemegyszer pejoratív csengése rosszízű mellékízt eredményezhet, csak éppen a munkásságot nem minősíti. Persze egy életművet a maga egészében nem is lehet így vagy úgy minősíteni: a legnagyobbak között számon tartott alkotóknak is vannak olyan soraik, akár műveik, amiket felesleges volt leírniuk. A maradandó értéket nem csökkenti, ha közben, mellette, létrejönnek feledhető alkotások. Az igaztalan vádak rendszeresen visszatérő motívuma Mécs Lászlóval szemben, hogy szociális érzékenysége megjátszott, részvétele felszínes. Tény, hogy nem forradalmárként lépett fel – ha úgy tetszik, nem felforgatóként –, békés megoldást remélt, s ehhez elsősorban nyilvánvalóan Isten segítségét várja. Nem jelenti ez a világtól való elrugaszkodottságot: minden józan gondolkodó tisztában van azzal, hogy az emberiség önmagában, hit nélkül boldogulásra képtelen. A költő számtalan versében tesz hitet az elesettek, a szegények, a kétkezi dolgozók mellett, s van-e reális lehetősége többet tenni egy írónak, egy művésznek, mint együtt érezni s megpróbálni folyamatosan ébren tartani a társadalom lelkiismeretét a maga eszközeivel? *„Estélyre hívtak az előkelők./ Az utcán, gőgös, tornyos ház állt,/ ott láttam a görbén gubbasztó Lázárt./ Éhes volt s dalolt a kapu előtt./ Fenn vígan folyt a híres lakoma,/ kínáltak borral, étellel rogyásig,/ de én hallgattam, dalol-e a másik,/ míg szól a húr s ujjong az adoma”* – írta 1925-ben. Megjátszott, felszínes sóhajok lennének ezek a sorok? *„Szegények közt járok. Ima. Könny. Düh. Átok./ Lelkekben puskaport, pokolgépet látok./ Lopakodva járok: nékem van mit ennem!/ Szégyenkezve járok. Csak egy gyufa kéne./ – S én borzongok: nem, nem!/ Betegek közt járok. Kórház. Jód. Kinin. Csend./ Rossz tüdőök, rossz szívek titkos kara kint zeng./ Lopakodva járok: az Élet költ bennem/ fészken színes álmot. Bacilusok lesnek/ – s én borzongok: nem, nem!”*

De éppúgy bírálják azért is, mert „paphoz nem illő” dolgokat versel meg; hogy egyáltalán észrevesz, szóvá tesz olyasmit, amiről szerintük – előkelően? ájtatosan? – tudomást sem kellene vennie. *„A lányt először hozták bálba./ Körötte ringott már a tánc,/ párok keringtek sűrű rajban:/ vonagló erotikus erdő/ hajlongott a fertős talajban.../ A lány gubbasztott egy sarokban./ Egy férfi ment a termen át,/ arcán a május napja lángolt:/ s az erotikus erdő mélyén/ láttam kinyílni gyöngyvirágot...”* Hol azt róják fel, hogy túlzottan nyitott szemmel jár, hol azt, hogy nem eléggé nyitott szemmel néz. Kissé komikus, hogy – plátói - szerelmi költészetének „bujaságát” is szemére vetik. Ő azonban az élet magasztos dolgait sem akarja elérhetetlen magasságokba emelni. Egyébként is a mosolyra szeretné rávezetni az embereket; a morózus aszkézis távol áll habitusától. Önkéntes vállalásaink értékét csak növeli, ha azt derű lengi körül. *„Jött hozzám két böjt-arcú szerzetes,/ Szemük nem lángol, szívük nem repes./ Köszönnek. Ülnek, mint fagyosszentek./ Önkéntelenül is nagyot tüsszentek./ A nagy szentségtől fejük félrebillen./ Csupa kimértség, csontos arcú illem./... Mikor kínálok őket régi borral,/ Megmerevednek bűn-szaglászó orral./ S midőn pajzán, ártatlan viccet mondok,/ Csak sajnálkozva néznek, mint bolondot./... Gyermekekoromban volt egy vén papunk,/ Nem volt bíz ő se Holdunk, sem Napunk,/ Mosolytalan volt, szinte jég-dalú:/ deres lett tőle az egész falú./ Én nem mondom, hogy nála jobb vagyok tán,/ de hogyha végigballagok az utcán:/ Minden gyerek-szem rámnevet, s vidám/ szívükből bimbót bont egy tulipán.”* Mint látható, nincs híján a humornak sem, ezáltal is szeretné könnyedebbé, vidámabbá tenni a hétköznapokat, ha már állandó ünneppé nem lehet. Pontosan látja, ennek mennyi akadályja van. A szenvedés azonban az élet elválaszthatatlan, tehát kényszerűen elfogadott része. Lázadni ellene bármennyire indokolt, mégis értelmetlen, akár hívó az ember, akár nem. Az élet szétbonthatatlan egységként foglal magában jót és rosszat; ez kívánságunk szerinti részekre nem bontható, kedvünk szerint nem szelektálható.

Vitathatatlan tehetségén kívül Mécs László semmiben nem érezte magát kiválasztottnak, kivételezettnek, ám hite mindvégig töretlen maradt. *„Mint más ember jöttem boldogság-virágnak,/ ki mindenkit áld és kit mindenek áldnak/ s körülvettek engem fagyhullámmal menten,/ világháborúval, rothadó hullákkal,/ szétvagdalt népemből kifolyt vér-mocsárral,/ körülvettek engem a halál gyötrelmi,/ alvilági kínok vesznek körül engem./... Mint földben a magnak a fény a szerelme,/ habár körülveszi a rothadás gyötrelme,/ úgy szerelmem nékem az Isten, a Mágnes,/ ki fagy-hullámon át felülről csodát tesz/ énvelem naponként. Az Ő nevéte zengem,/ habár körülvesznek a halál gyötrelmi/ s alvilági kínok vesznek körül engem.”* Nemes gondolatait nem akarja elérhetetlenül magasröptű feldolgozásban tárnai a nyilvánosság elé, számára fontosabb a közérthetőség, a szélesebb közönség elismerése, mint a szűkebb beavatottaké. Az egyszerűen kifejezett egyszerű igaz-

ságok is válhatnak emelkedetté: „Megerszépül minden, ha valakié./ Be szép a kiskert, ha valakié!/ Be szép egy asszony, ha valakié!/ Be szép a szíviünk, hogyha szeretik!/ Be szép az ország, hogyha szeretik!/ Megszépül minden, hogyha szeretik!” Az élet közhelyszerű, mégsem evidens tanulságait szinte andalítóan széppé tudja tenni: „Ne foltozd a tündérvölgőt/ se mosollyal, sem imával./ Bájitással meg ne öntözd./ Ráolvasás sem használ itt./ Ha ideje lejár: foszlik,/ múlik, mállik./... Szerelmedet langyos csókkal,/ ifjúságod festett hajjal,/ dicsőséges hamis csókkal/ foltozgatva: nyersz pár percet,/ - de a halál, mint a moly, nyú, szú/ benne perceg!/ Fogadd meg a jótanácsot:/ tündérruhád vedd le, míg szép!/ Vidd emlékeid elefántcsont/ tornyába, hol felakasztva/ átmentheted szent mintának/ új tavaszra.” Mondandója olykor talán túlzottan szövevényes, képei túlburjánzóak, de mindig találóak, mert őszinte érzelmi kitöréseit formálja versekké. Fogékonysága, empátiája érzelmi összetettségéből, s annak változásaiból ered: „Más ember vagy jó, vagy gonosz, vagy gyermekes, vagy férfias,/ vagy borongó, vagy hősiesség, vagy ábrándozó, vagy vágy-hias,/ - én folyton folyvást változom, varázs kastély volt rég e ház,/ borzongás rázza néha, láz: hol oda ráz, hol ide ráz.” A legtöbb embernek kizárólagos korszakai vannak. Ritka adottság, hogy valakinek többdimenziós az élete. Hogy fiatalon is képes öregnek lenni, majd öregen is fiatalnak maradni; mindezt nem ellentétpárként, hanem egymás kiegészítőjeként érzékelné-értékelné. Az átmenetek ilyenkor sem feltétlenül hiányoznak, az arányok is különféleképpen változhatnak, mégis mindvégig együtt vannak jelen, egy szorosan összefüggő egységet alkotva.

Nem éppen halk szavú, visszafogott költészet az övé; némiképp harsány stílusa egyúttal saját labilis alkatának egyensúlykeresése. Személyének varázsával, sodró lendülettel előadott verseivel azonban könnyen tudott és szeretett ünnepet varázsolni, s ez a nehéz, gondokkal teli hétköznapokat sokak számára tette széppé, emlékezetessé, szívet melengetővé. Mint a szlovákiai magyar irodalom nagy hatású képviselője, a maga korában komoly támaszt jelentett a kisebbségi sorsban élőknek. „Természetesen” nacionalizmussal is megvádolták, holott sosem szított ellentéteket. A magyarság jövője, a magyarok egymással szembeni gyűlölködése miatt érzett aggodalmának azonban gyakran hangot ad: „Ki a betyár? Ki a szent?/ Magyarhonban ki a szent?/ Ha a mérték tönkrement,/ Senki, semmi meg nem ment.” A hamis beállításokat az idő megcáfolta, mégis érdemes idézni 1940-ben írott *Sötét március* című verséből: „Szabadság? Egyenlőség? Pár botornak/ ábrándja csak. Bunkós a sors ököl./ A nép ma is jobbágya a nyomornak/ s madár-ijesztős öltözékű Gőgnek./ Minden szabadság szabadságot öl.” Nagy vihart kavart, s veszélybe sodorta költőjét – a németek kiadatását követelték –, az a vers, amely meg nem nevezetten, de teljes egyértelműséggel ábrázolja Hitlert 1942-ben: „Népek éje. Halk haláltáncclanton/ játszik a Hold, mint sátáni fantom./ Európa történelme kormos,/ tornyán egy holdkóros megy a Holdhoz,/ ... Úgy vezet megszállott

milliókat,/ mint ki szem-nem-látta földi jót ad./ Európa történelme tornyán/ zeng a vér, mint víz esőcsatornán.”

Mécs László nem figyelt oda mégoly jó szándékú kritikusra sem. Csak a belső érzéseit követte, s az ezekből adódó benyomásait dolgozta fel azon nyomban versekké. Talán jól tette, talán nem: mindenesetre akkoriban sem lehetett könnyen eldönteni, melyik vélemény őszinte, melyik igyekszik valami érdeket képviselni, valamilyen kétes cél érdekében befolyásolni. Az ismeretlen katona sírja ugyancsak nem szokványos gondolatokat ébreszt, ráadásul ezek a szimbolikus gondolatok túlnőnek önmagukon, átvitt értelemben az élet egyéb területeire is vonatkoznak: *„A hős a jó fiú, nincs véle baj:/ meghalt szerényen, nem keresve pózt./ A harcmezőn virág lett, itthon tószta./ A béke-bankett jó. Ihaj-csuhaj!/ A rokkant él. A rokkant rossz fiú./ Sebét nyíltan mutatja, nem hiú./ Szégyentelen. Tény: vérzett a honért,/ de tapintatlan volt és visszatért./ Szépségverseny van – s mutogatja rossz/ kezét, lábát, és nincsen Tajgetosz,/ hogy letaszítsuk! Tószta, szobor, babér/ szemét számárra; barbár: enni kér./...A hőst szeretjük: vers-gőzök kies/ páráiban példánk lett, légies./ - A rokkant rothaszt, mállaszt, destruál/ a szebb jövőbe nyíló kapunál.”* Az eltérő érdekek valójában mindig is összeegyeztethetetlenek voltak. Politikai szempontból nem lehetett más megbízható kapaszkodója, mint saját tisztessége. A németek általi elhurcoltatást megúszta ugyan, de a kommunisták alatt nem kerülhette el sorsát: 1953–56 között koholt vádakkal bebörtönözték. Később újra gyakorolhatta papi hivatását; olykor enyhülni látszott a nyomás, de a rendszer gyanakvása élete végéig elkísérte. Harmóniát a természetben talál és a játékosságban. A természet megrendíti és megnyugtatja; a társadalomban mind kevésbé érzi jól magát. Belső hevülete talán idős korára sem csillapodott, ám későbbi verseiben már a csendes szemlélődő szólal meg: *„Így élek. Se tűzhelyem,/ sem otthonom. Az a tisztém,/ hogy mint vén csősz, a jó Isten/ játék-nyáját figyelem.”*

A tömegessé váló céltalanság, a megfogalmazhatatlan hiányérzet, a valamit hiába keresés veszélyét, a mesterkéltségek kergetésének hiábavalóságát, ezek pusztító hatását is jól látta. Valami nemes cél kell, ami, ha elérhetetlen is, de az utána való vágyakozás, a törekvés katartikus hatású gyógyír: *„A nyárspolgár elszörnyülködve kérde,/ hogy mért folyt vér egy „i” betű miatt,/ de az Isten vadásza szívvel érti,/ miről volt szó: hogy egyszerű, riadt/ zsidó bölcs volt-é Krisztus, vagy egeknek/ parancsoló örök Istenfiat/ jelentsen-é a sár-szült embereknek./ Megértem a keresztet háborúkat/ és Dzsingisz kánt meg sáska-népeit,/ Napóleont s mindenkit, akit úntat/ a lelki háj, nagy eszmék éltetik/ s vadászni mennek a csodaszarvasra/ vagy délibábra, mindegy az nekik:/ csak szárnyaljon fel szívük jó magasra./ Vigyétek ki a népeket vadászni, kik sült galambot várnak, semmijük/ nem lévén, - hogy ne kelljen csúszni-mászni/ s bolhás bajokkal bíbelődniük,/ nyomozzák az Időnek erdejében/ Istent, bár nem lehet elérniük,/ de megszépülnek szent vágyak tüzeiben!”*

Megértése és nagyvonalú megbocsátó képessége mellett határozott meggyőződéséből nem engedett. Ennek tulajdonítható, hogy noha az emberi hibáktól nem lehetett mentes, a meghatározó, nagy dolgokban nem „tévedt meg”; nem hódolt be sem a fasizmusnak, sem a kommunizmusnak. A hitéből, kötelességtudatából fakadó erő segítette abban, hogy a rászorulóknak olykor nagyobb vigaszt tudott nyújtani, mint önmagának. Mert másoknak sokat segített, de saját megnyugvását talán csak idős korára sikerült úgy-ahogy megtalálnia.

Verseiben mindent elmond arról, ami egy adott korban változó, és ami a kortól függetlenül állandó. Miközben a mindenségbe vágyakozott, a rendíthetetlenül remélt öröklétbe, lénye markánsan a földön járt: ezt életével, életművével egyaránt híven kifejezésre juttatta. Hosszúra nyúló újbóli felfedezését nem jellemzi hangos kampányzaj, inkább csendes megalapozottság. A Mécs-„problémák” feldolgozásának végtelen variációját nyugodtan hagyjuk az irodalomtörténészekre. Az olvasó számára a lényeg maga a mű. Ha az előbbieket – na és persze a mindenkori politika – hagyják, és lehetővé teszik, hogy hozzáférhető legyen, az önállóan mérlegelni képes érdeklődők számára ez éppen elég. Már csak azért is, mert ezek a költemények nem szorulnak semmiféle magyarázatra. S akkor szándéka szerint a költő is célhoz ért. Mindez nem csupán Mécs Lászlóra érvényes, akinek, most már úgy tűnik – ha rangja máig vitatott is – kiérdemelt, biztos helye van a magyar irodalomban.

Kaló Béla

A kelták és Blake

Adalékok Erdődi Gábor mitikus-mágikus fordítói világához

Erdődi Gábor költő-műfordító versátültetői terepe elsődlegesen az ír-walesi kultúrkör mellett William Blake költészete; összességében az a brit mondakör, amely – mondjuk ki nyíltan – messze áll a hunniai homályfolttól.

A nyugati ember tudatában mi későn érkezők vagyunk, we are latecomers. Nem voltunk Európa segéderői, hogy történetének nyitányakor segédkezzünk, de érdeklődésünk – amennyire lehet – azért odafordulhatott később (noha eleink ősidejében az ír szerzetesek már javában festették St. Gallenben az illuminációkat), hogy figyeljünk Európára, habár a vén kontinens javában kész volt már ekkor.

Erdődinél bő két évtizedes munka eredményeként talpon áll a „mágikus triász” (Blake, Yeats, Dylan Thomas) látomás- és misztikus esszenciáit be- és felmutató sorozata, s azt ezeket megelőző kelta kalandorvilág, mely John Matthews meditációs könyvével nyitható meg.

Régóta tudjuk: a mítoszok időtlenek, végtelenek és meghatározhatatlanok. A misztériumok, a mitikus mesék óriás folyamok az emberiség kulturális képzetében, mintegy nyersanyagok – ahogyan Spengler fogalmaz *A Nyugat alkonyá*-ban – a fausti lélek mitikus építményéhez.”

Matthews Erdődi által magyarosított kötete, az Excalibur – a jól ismert kelta mondakört próbálja népszerű-ismeretterjesztő módon összefoglalni, elsősorban Sir Thomas Malory nagy művének, a Le Mort d’Arthur-nak középpontba állításával. A kelta legendakör – s ez is eléggé közismert – alaposan eltér a görög mitológia plasztikus ábrázolásától. Elsősorban bizonytalansága, földöntúli sejtelmessége, befejezhetetlensége, lezárhatatlansága különbözteti meg a hellén mítoszvilágtól. Matthews könyve: kalauz a kelta mondákhoz. S kalauz Kháron világához, hiszen a túlvilág folyamatosan behatol az arthusi mesék hőseinek életébe. A realitás és a rege világa – háttérben a mítoszi moralitással, mint szereplőknél megnyilvánuló belső paranccsal – olyanná varázsolja ezt az aurát, melyet ma a kereskedelmi televíziók fantasy-filmjei adnak vissza – legalábbis külsőségeiben.

Az Excalibur-mitográfia Arthur „delejes alakja” köré fonódik, mint a kelta hősök kavalkádjának jellegzetes archetípusát emeli ki, s teszi centrális figurává. Arthur asztala a világ hasonlatosságára készült modell, s a lovagok a jelenvaló világ és a misztikum kalandorai.

A pogány mesék átiratában a nők – megszabadulva feudális béklyóiktól – félistennők, istennők lettek. Olyan földöntúli lények, akik azért – a görög mitológiá-

ban is – értettek a valóságos, nyílt érzékiséghez, mondjuk így – profán szerelemhez, - ugyanakkor mélyen misztikusak is tudtak lenni, a szabados zűlöttség jól összefért a transzcendens áhítatossággal.

Mert végül is az egész kor vágya a fölfelé, az ég felé törekvés, Isten elérésének vágya az instabil világban. Tündéri kozmikusság ez persze, amelyben van báj, noha humor még nincsen (a humor majd csak Cervantesnél lép be igazán a történetbe, mikor is a lovagrege „parodizálódik”).

A könyv egyben játék is, hiszen az arthusi tradíció mindenkié, akinek csak kedve van feltárni. Ennek megfelelően nem kizárólag csak a szövegek pusztá olvasása a befogadó feladata, hanem néhány gyakorlat révén az arthusi textusok képzeletbeli síkján „tapasztalati szintek érhetők el”. Azaz a: a meséket mindenki a saját fantáziájára-képzeletére adaptálhatja, hisz a mesékben örökség szunnyad a jövő számára is, mindazoknak, akik fürkészik azt.

S akkor a mágikusok.

Dylan Thomasról Nagy László jegyezte meg, hogy ő századunk legnagyobb hatású walesi énekes. Blake, Yeats utódjának tartotta, aki Rimbaud-hoz hasonlóan már kamaszkorában teljes költői fegyverzetben lépett a világ elé. Illetve dehogyis lépett, hiszen kamaszkori költészete – mint ahogyan azt fordítója közli – kihullt az értelmetlenül szigorú szerzői rostán, e lírai darabok legtöbbször a válogatott versekbe sem került bele.

Erdődi *A csontnak partjai* címmel állította össze a költő kamaszkori, úgynevezett Jegyzetfüzet-verseinek gyűjteményét, amelyek a kötet jelentős – mintegy háromnegyed - részét alkotják, s kisebb egységben válogatott verseinek újragyarítását tartalmazzák. A *Szerelem Térképe* című könyv mágikus elbeszélései voltaképpen *A csontnak partjain* folytatásának tekinthetők: bepillantás a bonyolult és csodálatos Dylan Thomas-i ouvre világába.

A Nootebook Poems darabjaiban már jól megfogható ez a szimbólumrendszer, amely a későbbi nagy versekben rendre föl-fölbukkan. Az átültető véleménye szerint e korai versekben számtalan változatban variálódik a csillag, a gerinc, a Hold és a velő helycseréjének, azonosságának motívuma. Ezek az ember ősidőktől fogva létező vallásos és természetvizsgáló érdeklődése középpontjában álló jelképek már mutatják a kamasz Dylan Thomas figyelmének irányát, a kozmikus, látomásos- mágikus világkép centrális helyét egy nagy léptékű költői aurában.

A középkori kelta énekesek fantáziájával megáldott-megvert walesi dalmotívumai egyértelműen a beavatás, a megvilágosodás, az égi hatalmakkal való kapcsolatfelvétel fokozatait jelzik és mutatják. A halál és az újjászületés, a biológiai ritmus, az álom és a tudattalan, varázsló hatalom jelképei ezek, egy mitológikus-mágikus líra par excellence építőkövei. A kelta mondák kontúrta sejtelmessége eme költészet legfőbb öröksége.

Erdődi Gábor láthatóan filozofikus alapossággal és fordítói kíváncsisággal fordult a korai versek felé, melyekben bizonyítottan látja a későbbi látomásos nagy versek csíráit, motívumait (s itt jönnek elő a kései nagy s különös – megfordított – metaforák, pl. *With the man int he wind and the west moon* – azaz: a férfival a szélben és a nyugati holdban – kicsavarva, felcserélve – nos, nyilván ennek úgy kellene szólnia, hogy a férfivel a holdban és a nyugati szélben – És nem lesz rajtuk úr a halál, Fodor András interpretációjában).

A versfordításkötet utószavában mintegy értelmezési lehetőségeit is fölveti a korai költemények elképzelhető olvasatainak. Egyetlen példa: a kelták számára a barlang – női méh és temetkezési hely egyszerre – innét Thomas womb-tomb azonosítása.

A barlang valóban az anyaméh (klasszikus síkon a nagy anyaistennő, a földanya méhének) jelképe, s nemcsak a keltáknál. A zsidó hagyomány szerint például Ádámtól kezdve az összes ősapát barlangba temetik, s a barlang az úgynevezett napvallásokban is fontos szerepet játszik. Az őskor, az emberiség gyermekora, az ősi művészetek színhelye, a múlt. Magzati és csecsemőkori élmények színtere egyben a barlang, széles spektrumú és mély szimbolikájú. De számtalan más értelmezés és variáció lefejthető Dylan Thomas lírájáról, még csak nem is intellektuális természetű tevékenységként, csupán az érzelmek és az akarat szintjén. Hiszen az ember azért veszi körül magát szavakkal, hogy asszimilálja a tárgyi világot.

Dylan Thomas álom-elemeinek, démonikus-kozmoszi jegyeinek, ennek az öntörvényű és hasonlíthatatlan költészetnek egyik óriási mozgatórugója lehetett még a mitikus alapokon kívül: a 39 évesen elhunyt lírikus szinte állandó alkoholmámora s az ebből származó vizionárius-hallucinációs aura, amely nyilván segíthette abban, hogy nála a rejtelmek elevenen énekeljenek.

Ezek a kamasz-ifjúkori versek is óriási kulturális háttérrel föltételeznek, az ösztönös emocionális megnyilvánulások mellett, s valóban ezek teszik e korai verseket élvezhetővé és izgalmassá.

„Idő szava csüng csont minden fejezetén/Idő magva búvik ágyék ölen/S amíg Napvilág, az élet-szemeknek csírázni kell/Mert szól újra meg újra az ige:/Emberé legyen az Idő.”

Az ausztrál bennszülöttek a kreatív, mítoszi időt álomidőnek nevezik, noha képesek arra, hogy megkülönböztessék az álmot az éber tapasztalattól. Ecce.

Erdődi fordítói műhelye (szinte mániákus magyarázó, s szótárkészítő hajlandósága) Yeats-szótárt varázsolt *A költő esdeklése* című kötethez, de ennél talán érdekesebb az ír zseni korai prózai írásait, a *Kelta homály*-t tartalmazó fordításgyűjtemény, amely valójában költői néprajz. Maga a kelta legenda ezoterikája és misztikája. Itt az olvasó érdeklődése biztosított, lásd Tolkien hisztérikusan nép-

szerű tündérrege-folyamát, *A Gyűrűk Urá*-t. Gyakran csak maga a nyelv varázsol el.

A misztika vonzásán túl persze átvizsgálható az emóciótöltet is. No meg a magyar nyelv kereteit tágítani kívánó alkotóvágy s olykor pissenetnyi, rokonszenves tévedések.

No de hát ki tökéletes?

S még egy dialektikus misztikus: Blake.

Sokan, – de Ezra Pound, Hart Crane és főleg Ginsberg (és vele a beatköltők jó része)- tanultak Blake-től, ettől az angol romantika szinte valamennyi sajátos vonását egyesítő költőtől. Akit saját korában csak mint rézmetszőt és nyomdászt tartottak számon, noha versei szerves részei színes nyomtatástechnikával készült képeinek (voltaképpen egymásba fonódó, oda-vissza illusztrációk szövegben és rajzban), ahonnan ihletet merített például a mi Kondor Bélánk is.

Az *Ártatlanság dalai* (1789) és *A Tapasztalás dalai* (1794), ez a két, egymást kiegészítő”ikerkötet”, a dialektikus látás egyik előfutára (elvetve az empirikus filozófiát, s időben megelőzve Hegelt is) most egy kötetben, egy kettős Blake évfordulóra (2007: 250 éve született s 180 éve halt meg) jelent meg, ugyancsak Erdődi tolmácsolásában.

A két verseskötönyv első felében, *Az Ártatlanság dalai*-ban a védett, boldog gyermekkor jelenik meg olykor gyermekvers-hangon (Szerb Antal a „misztikus tárgy-gyal különös ellentmondásban álló pósabáncsis hangot”említ), amelyet Blake kivetít az állatokra, az emberre, sőt a világegyetemre is. *A Tapasztalás dalai*-ban viszont a Jó és a Rossz örökös harca és ellentéte nyilvánul meg, ahogyan az első kötet jelképeit mindig ellentételezi a második kötet negatív jelképe (pl. bárány-tigris), bár az utóbbi Blake-nél alapvetően az erő szimbóluma, a magasztos-fenséges-lenyűgöző pozitív etalonja.

A költő szerint a fejlődés forrása az ellentétek harca, mindez sajátos vallási és esztétikai építménybe ágyazva. Működése kép- és költeményalkotásban azonos ihletettséggű, azonos erejű.

Erdődi vállalkozása a maga nemében páratlan, s egyben egyfajta kutakodásra sarkallja az angolul valamelyest értő olvasót, hiszen kétnyelvű kötetről lévén szó, olvashatjuk az angol eredetit is a magyar változat mellett. Ez persze valamely komparasztikus vizsgálódásra is módot nyújt, összehasonlítható nagy, neves fordítók (Weöres, Babits, Szabó Lőrinc, Radnóti, Kosztolányi, Somlyó György) átültetései.

Nézzük például talán a leghíresebb Blake-darabot, *A tigris*-t, amelyet Szabó Lőrinc fordításában ismerünk. Csak az első versszakot vizsgálva is kitűnik Erdődi érzékenysége és empátiája az eredetiben égő, fényesnek nevezett (burning bright)

látomást szikraszemnek fordítja (egyetlen szókapcsolattal jellemezve a ragadozó látványát).

Még érdekesebb a harmadik-negyedik sor magyarítása. A szó szerinti fordításban ez így hangzik. Milyen halhatatlan kéz vagy szem tudta megmintázni – „szobrászni” – ezt a szörnyű szimmetriát? Erdődinél: „Mily isten gyúrt nap alatt,/szimmetrikus szörnyalak?”

Vagy összehasonlíthatjuk a Dickens világának előképeként is felfogható *London* című vers Radnóti fordította változatát az Erdődiével. Radnótinál: „Sikátor mélyén lépdelek / A Temze partjához közel / És minden arcon jel remeg / Bűn és bánat marta jel” – míg Erdődinél: „Kerengtem város zugain, / hol Temze zajlik, kanyarog, / és minden arcban láttam – ím, / sok gyöngeséget, bánatot” Radnóti radnótiabb, Erdődi viszont angolosabb, ha csak a hangzást vesszük alapul.

Blake fordítójának köze kell legyen a miszticizmushoz, a kelta misztikához, s Erdődi vállalkozása Yeats és Dylan Thomas után időben visszafelé (hiszen a költő-rézmetsző volt e képzelt triász első tagja) is megállja a helyét, s jól illeszkedik a fordító következetes kincsmentéséhez.

Ami fölismerhető első olvasatra is: a magyarítások szervesen illeszkednek, idomulnak ahhoz az önálló mitológiához, amit Blake teremtett önmagának. Ez pedig versben, festményben és grafikában is a „lelki szemek”, a belső látomásosság kivetülése. Nem volna nehéz kimutatni rajzkészsége hiányosságait (miként Csontvárynál), vagy verselési tévedéseit, csakhogy ezzel tökéletesen félreértenénk művészetét. Blake a gótika alkotóinak utóda, aki – mint a középkori művészek – mit sem törődött az élethű ábrázolással.

Szív-jog, érzelem, szenvedélyesség, természetközelség, egyéni szélsőségek – mindez Blake.

Aki lehet, hogy rendezetlen elme volt az életben, de a Mű-ben aligha.

Születéskor az ártatlanságból lépünk át a tapasztalás világába, s ez az élmény csaknem mindig megrázó és keserű. Ősi hősénekek világa ez, vagy azoknak misztikum-esszenciái valóságosan.

Üzenetek, átültetések: elemek üzenete a tengermorajból, figyelem arra, aki fogadalmassal szívvel esztendőket hallgat, mivel kenyere ez, a magába szállás s átmenés egy élhetőbb jövőbe.

Csatáné Bartha Irénke

Ezüst táj

Ezüstté fagyott
téli tájon
zúzmara – bánat
kucorog
az ágon
varjak szállnak
prédára lesnek
az elmulásba
belekerengnek –

A havason

A havas hóba temetkezett
fenyőcsemetek apró sírkeresztek
Isten lábujjhegyen jár erre
föl ne ébressze a csendet

Ködvitorlás

Hull a hó
fehér pille – omlás
varjak serege felröppen
keringenek fekete körökben
s a köd – a nagy szürke vitorlás –
elúszik hangtalan a csöndben

Tálal az Isten

Piros almákat mosolyog
koldustarisznyába,
ezüstdiót aggat lelkünk zöld ágára,
gyöngyökkel szórja tele útjaink,
vigasztalan napokban
legyenek csillagszóróink.

Kalácsillat

Angyalok árkádja alatt
hallgatózik a vén Eged,
pipájából fenyőillatot ereget.
Hópehely futárokkal
s karácsonyi kalácsillattal
küszöbödíg küld angyali üzenetet.

Kaiser László

Visszatértél, hogy hazatalálj

*Dr. Szirmai Lászlónak, ötven év
után Egerbe visszatelepült unokabátyámnak*

Mentél, akkor menned kellett innen,
a félig élet nem a te utad,
fájt a szív és döntött az értelem,
s szöktél, mert csak így lehettél szabad:
el kellett hagyni földed, véreid,
hogy béklyótlan lehessél önmagad.

S túl Európán, túl a tengeren,
egy másik világban lett otthonod,
de visszatértél, hogy hazatalálj,
mert itt vannak mégis a rokonok:
rútra törő, hamis szájú népek
és jóra vágyó, szegény magyarok!

Soltész Márton

„Hogy a vers mitől lett hűtlen, nem tudom”

„Hogy is volt? - Karthágó, harangok és ágyú...?”
(Kozma Andor: A Karthágói harangok)

Csoóri Sándor, *Harangok zúgnak bennem*

Négy évvel a *Futás a ködben* után, kis fehér kötetben jelentkezik újra Csoóri Sándor Kossuth-díjas költő, író, műfordító, esszéista. Noha poézisével sosem kívánta korszakalkotó szupertextusok döbbenetét kelteni, hiszen különösen hosszúra nyúlt indulása után sem hozta létre emblematikus, személyes vezérideológiáját hordozó nagyversét, e szövegekben ugyanúgy megtaláljuk majd fantasztikus, keserédes humorát, meglátjuk közéletiségét, és megérezzük mély nemzeti felelősségtudatát, ahogy eddigi munkái mindegyikében. Továbbá nem csalódnunk őszinteségében, szerénységében és természetszeretetében, miként örök hazavágyásában sem. E széles ívű pálya nyomait vizsgálva könnyen belátható, hogy egészen más feladat jut a személyiségkiteljesítő, lángoszlop Petőfiknek, az érzelmet hordozó Nagy Lászlóknak, a festő Áprilyknak, s más a lélek jelzőcsengetőinek. Nem prófétálás; a jelentés exhibicionizmusa helyett a jelzés szolgálata; szerény és szikár szerep, ugyanakkor nélkülözhetetlen is. Csoóri végül maga is harang lett – figyelmeztető, összehívó, kisközösségünk sorsfordulóin zúgva szólaló...

Mint minden kicsiny falucska harangozója, „Sándor bácsi” is beszéli e zengő, büszke bronztestek nyelvét. Sopronnak címzett levelében nemrég például arról írt – mi lett volna, ha a Hűség Városa is elvész a béketárgyalásokon, „és már a harangok is csak félig tudnának magyarul, vagy már félig sem.” Mindez teljesen érthető, hiszen gyermekkorában már Kozma Andor karthágói harangjainak értette minden szavát, mikor kokárdás Bocskai-ruhában vonult ki a pápai református gimnáziumból a német géppuskák elé (*Diákévek harangzúgásában*). A *harang-metafora* szemantikai jelzőfényei pedig a *küldetés* heroikus-krisztikus tudata, valamint az *emberség* mérhetetlen súlya és keménysége; s miként igazak *lehetnek* ezek egy költői ouvre sok évtizedes anyagára, úgy igazak Csoóri esszéisztikájára is. Vajon a harangok és a költő(k) sorsközösségének kései, szintézisteremtő igényű összefoglalása vagy vallomásos elbeszélése lenne e kis kötetnyi vers?

Tulajdonképpen – a Csoóri-recepciót tekintetbe véve – mondható, hogy a *harang-metafora* némileg sántít, legalábbis abban az értelemben, ahogyan triviálisnak tetszik, azaz ahogy fentebb vázoltuk – a könnyű (ember) ellentétéként a *sú-*

lyos, a puha, illetőleg könnyen formálódó, alakváltoztató, plasztikus (személyiség és lírai forma) ellentétéként a *keményiség*. Kulcsár-Szabó Ernő irodalomtörténetében megfogalmazott vélekedése, miszerint az Illyés–Nagy László típusú „örökölt énfelfogás legfeljebb a drámai ellentétek értelmében képes versalkotó tényezőként befogadni vers és ideologikum, ügy és szerep antinómiáit, Csoóri lírája [tehát] vagy rapszodikus, vagy pedig elégikus válaszokat ad az állandósult válsághelyzet kérdéseire” – már előkészíti Pécsi Györgyi kritikai reflexióit, melyek egyikeben látens elhatárolást eszközöl a nagyhatású katartikus költészeteket jellemző tragikus zengés és költőnk elégikus, panaszos tónusa közt. Ebben az értelemben a *harang-metafora keménység*-fogalma valóban elmarasztható. Csupán két okból maradok meg mégis használatánál, egyrészt azért, mert – amint a későbbiekben majd kiderül – költőnk úgy tűnik, éppen ebben a kötetben kíván válaszokat adni a felmerült kérdésekre, másrészt mert jól megvilágítja azt a problematikát, amelyet a Csoóri-költészet és a Csoóri-esszéisztika egymásra feszülésében a kritikai diskurzus már régen észrevett.

Feszés keménység kirajzolódását persze ebben a kötetben is hiába keressük; a distancia vagy méginkább *exodus* mindig a személyes élmények tükrében jelenik meg, egyes testhelyzetek – metakommunikációs formák – rajzában, egy erősen vizualizált antropológiai megközelítés diorámájában: *Háttal állok már és Háttal állok, Ne vigy engem, Tavasz, a kísértésbe, Egyik felem elindul*. A kritikai diskurzus által felvetett probléma, miszerint az esszéíró önmagában is egész, a költőhöz viszont mindig hozzá kell látnunk az esszéírót, valóban fontos és vizsgálatra érdemes kérdés, noha a két műfaj egymásra feszülését magam nem tekintem ilyen szubtextuális immanenciának, azaz hogy folyvást az egyik motívumrendszere működik a másikban, az hatja át azt, maga a másik – jelen esetben a líra – nem is képes az önállóság megteremtésére. Itt következő elemzésemmel ezt kívánom alátámasztani.

A kötet őszinte és lényeglátó nyitánya a krisztusi nyilatkozat, a „Magatokat si-rassátok” – immáron költői intéssé alakult *ars poetica* – köré rendeződik: „Ne énmiattam óbégassatok annyit, / megviselt, fakó barátaim, / s ti, kedves nők se” (*Egy-egy szélroham jelöltje*). Itt máris kapcsolódhatunk az *Ami maradt* című szakrális léttartalmakat összegző költeményhez: „Ami maradt, az már az örökélet: / hamvazószerdák, nagycsütörtökök. / Nem várok többé új föltámadásra, / sodródó égre, amely mennydörög.”

Megejtő továbbá a mőzesi zarándoklat a szerelemért a *Nézd, Uram, ő az, akit szeretek* nagy lászló-i ’szerelmet vivő’ gondolatvilágával. A fakrisztusok templom-illata mellett azonban töretlen egy *ősi* magyar, illetve barbár misztikum borzongató hagyományának kontinuitása is. Ez tetőzik a *Furulya-csonk a szánkon* sorait idéző *Jártam előttetek* reminiszcenciáiban; az értelmező ajkára Kányádi (*Bot és*

furulya), Nagy László, Illyés, Németh László, Tornai, Ratkó és Fejes sorai tolulnak rendetlen rendben (*parlando*): „A széthajigált furulyák / mindig megszólaltak, amerre mentünk.”

Csoóri saját nemzedékével folytatott párbeszédében már elegyedik a búcsúzás és a büntudat, a haláltól való szorongás és a sorsközösség tudata, vágya egy fogalmi közösség lelki biztonságkeresésével. Sajátos, a költő-testvérekhez való azonosulás rendező elve látszik így érvényesülni: „Húsvét siet a hegy mögül” (*Közeleg húsvét*) – írja Kányádi soraira: „Valaki jár a fák hegyén” (Kányádi: *Valaki jár a fák hegyén*). Odébb a büntudatról ír a *Nemzedéki dünnnyögésben*: „Bizonyára bűnösök vagyunk valahányan, / hisz ártatlanul is tanúi voltunk / e bűnös kornak.” Sáros szívvel áll meg Kiss Ferenc sírja mellett (*Sáros a szívünk*), a nemrég elhunyt Lászlóffy Aladárhoz pedig két szeretettel teli, de mégis keserű szájjú verset címez (*Csak az a gomb, csak az a gomb; Sose volt a világban akkora csönd*).

Szomorúan kéri számon Istenen régi ígéreteit: „Napot ígértél nekem, Istenem! / Meleg tengert és forró homokot, / amelyben ropogósra sül meg a remény / és halálaimból is föltámadhatok. // Mi lett a lázas ígéretből? Semmi!” (*Napot ígértél*). Romló egészségét mindeközben, krisztikus példamutatással és alázattal viseli: „Egyre gyakrabban / játszogat el velem a halál. / Mellemlre sziklákat ejt / s néha egy marék földet. / Szívem ilyenkor félreüt / és sokáig csönd lesz körülötte. // Mi mást tehetnék suta zavaromban, / mint hogy fölnézzek gyorsan, föl az égbe” (*Egyre gyakrabban*). Helyzet- és önmeghatározása így szól: „Háttal állok már minden ragyogásnak, / minden mosolynak, / minden bűnnek. / Legbelül csupa múlt vagyok.” (*Háttal állok*)

Az olvasás sodrában egyre tragikusabbá rajzolódó kép talán legdominánsabb motívuma, az állandó visszatérés vágyában ázó Haza sem deríti fel a költőt, nem adhat fiatalító, éltető impulzusokat. A *Járok föl-alá a házban* kétségbeesett kérdése: „Mi lesz veled, országom, hazám?”, illetve a 2006 – az utcai harcokat idéző sorai – az egész életen át jelenlévő szorongás szinkron és diakron „élményét” közvetítik; mintha az Andrassy 60. és 2006 ősze mind „egy-egy szikla” (s néha egy marék föld) volna a népe sorsáért aggódó fáradt költői szívre. Radnóti kései nagyversének kínban szült, ziháló szavait idézi meg a *Hogy megvan-e még* helyenként már öngúnyoló utolsó strófája: „Hogy megvan-e még a boldogtalan / bűnök hazája? Hogy megvan-e még?” – „...s van visszatérni otthon; ha volna még!” (Radnóti: *Erőltetett menet*)

Ha minden így marad – ígéri a vers címe, akkor lassan a szülőhely „harangjai is csak alusznak némán / a jó levegőn”. Nem kevésbé félelmes a lezuhant harang képe, melyet a kutyák is levezelnek, s mely a *harang-metafora* értelmében szomorú látetele a semmibe vett, a magára hagyott és megalázott (költői) szellemnek: „minden éjjel nagyobbra nő / benne a csönd, / nagyobbra nő benne a szegyen”.

(*A lezuhant harang*) A kötet címadó verséből különös belső zavar olvasható ki: „Kinek vagy kiknek bocsáthatnék én meg? / És ki az, aki megbocsáthatna nekem? / Harangok zúgnak bennem össze-vissza / s robog felém az ősz ördögszekeren.” (*Harangok zúgnak bennem*)

Egyetlen pozitív terepként a természet rousseau-i alternatívája maradt – egyfajta természetimádat mutatkozik meg a *Ne vígy engem, Tavasz, a kísértésbe* imádságosságában, akár a kötet egyetlen békés harangkondulásában is: „De néha, amikor a Nagykevély mögül / megkondul egy-egy sóvárgó harang, / szemünk láttára / székesegyházak bújnak elő a földből, / foszforeszkáló szarvaikkal, / mint titáni csigák.” (*És a világé leszünk újra*)

A közelmúltban többször, több formában feltett kérdés, hogy tudniillik a modernség és posztmodernség oly varázslatosnak tekintett személytelenségkultusza miatt hagyja teljesen hidegen Csoórit, miért lesz az ő költészetének episztéméjévé éppen a személyesség sokat vitatott hangneme, Pomogáts Béla „kék könyvében” még nem úgy jelenik meg, mint különcködés, mint szerepproblematika; a szerző Tornai, Szécsi, Takács, Bihari és Kalász orientációjához kapcsolja költőnkét, hangsúlyozva a *Harangok zúgnak bennem* versvilágát is szervező és átható művészi személyiség dominanciáját, amely egyben alapját képezi az előbbiektől is képviselt „őszinteség forradalmának”.

Nyilasy Balázs, a költőtárs és irodalomtörténész Csoóri költészetét vizsgálva nyolc témamozzanatot emel ki még a kilencvenes évek derekán. Igazán érdekes ezeket ismét megvizsgálunk, immár ez új kötet tükrében: **Az átélt háború** – „lánctalpak, súlyos szalmabálák” (*Háttal állok már*), **a gyermekkori emlékek** – „a szőlőhegyi kúttól, / amelyben a nagybotú csösz zsebórája / már ötven éve lent ketyeg a mélyben” (*Egyedül zöldellek a kertben*), **a paraszti világból való kiszakadás és a hazatérés** – „beszélgessetek velem és szeressetek, / mert túl megszire sodródtam megint / a hazámtól” (*Egyedül zöldellek a kertben*), **az erőteljes természetélmény** – „hinni lehet a birsalmákban is” (*Nyárvégi húsvét*), **az utazás** – „vonatra várok” (*Ha nem vagy itthon*) vagy a kirándulások a Nagykevélyen, **a szerelem** – „milyen jó volt küzdenem érted” (*Nézd, Uram, ő az, akit szeretek*), végül pedig **a közösséghez való kötődés** – „egyik felem elindul / barátaim után a temetőbe” (*Egyik felem elindul*).

Minden vitán felül látni és láttatni kell, hogy Csoóri szellemi termésének teljes nyelvisége valami kiforrott és személyes poeticitással bír. Nem mondanám tehát, hogy a versek nem állnak meg saját lábukon, inkább azt: a költő és az esszéíró munkái ugyanabba a bonthatatlan egységbe tartoznak, s mintha egy harmadik műfajként egyáltalán nem is törekednének szakadásra, de mindinkább szoros egységben kívánnának megjelenni. Amint így próbáljuk vizsgálni a költőt – műfaji kettősségéből szellemi egységbe értve – észleljük azt, ami identikus, ami do-

mináns a *harang-metaforikában*, választott szellemi (hagyományosan: költői) szerepében és mindennemű irodalmi működésében. „Így, szétszóródva, elkülönülve, fölbomlott életközösségek kisémmizett veszteseiként honnét buzogna föl valamilyen egységes erő? Akár eszme, akár költészet, akár szolidaritás formájában?” – teszi föl a kérdést közösségünk *lélek-harangozója*. A vállalt *szerep* maga az *identitás* – a védőbeszédet mondó szónok az őrzővel, az óvóval, a védővel azonos. Így e kötet traumája talán ennek a teremtett identitásnak a szomorú, „elégikus” feladásában állna – a vers és költője közti szakadásban?

Hogy 'miért lett olyan a vers,' miért nem lett másmilyen a vers' – kérdezik a kritikusok. Most megdöbbenő választ kapunk: „Minden gázságot ismerek már, / amelyetől elhallgathat a fuvolaszó, / elhallgathat egy ország. / De hogy a vers mitől lesz hűtlen, nem tudom. / Ül csak most is a kémény mellett, / akár egy operált bagoly.” (*Akár egy operált bagoly*) Talán az évtizedek óta felhalmozódott kérdésekre most egyszerre, egyetlen mondatban válaszol a költő: „hogy a vers mitől lesz hűtlen, nem tudom”. Mintha már arról volna szó: nem én nem tudom vállalni a verset, a vers képtelen vállalni engem... Hová szükséges tehát, egyáltalán hová is férne Csoóri (vállalt) szerepében, benső lényegében a kritika által hiányolt „játékoság” és „bravúroskodás”?

Valaha persze minden más volt – „Valaha bátor voltam és vakmerő: / egy fűszál hegyén is megálltam, / fél lábbal a szakadék szélén, / pedig még az Istent se láttam.” (*Valaha bátor voltam s vakmerő*) És itt kapcsolódnék Ács Margithoz, aki pedig Görömbei monográfiája kapcsán jegyezte meg, hogy mennyire híján van Csoóri küldetéstudata a fanatizmusnak és bombasztikus külsőségnek. Talán már e határozott költői identikumból is levezethető a *személyesség* vissza-visszatérő kérdése, ahogy ezt Penckófer János meg is tette, amikor az *Elveszett utak* kapcsán kimondta, hogy bensőséges magánügy és nemzeti felelősségérzés Csoórinál egy és ugyanaz.

Összességében tehát óriási jelentőségű e kis kötet szerepe Csoóri Sándor életművében. Irodalomtörténeti szempontból amellet, hogy megkésett gyógyírja lehet a korai kritikai főfájásoknak, vastag vonalvezetése révén hasznos információkkal szolgálhat galambösz költőfejedelmünk sajátos jelrendszerének, jelzőrendszerének felderítéséhez. Eközben pedig egyszerre képes mozgósítani valami identikusat s ugyanakkor valami általánosat is az emberi bensőben.

Budapest, Nap Kiadó, 2009.

Busku Anita Andrea

Szapphó, a romantikus antik szüfrazsett

Finta Éva, Szapphó a szirten: Versek (2006–2007)

A recenzens ezúttal szerencsés helyzetben van, ugyanis Finta Éva új kötetének borítóját Horváth Anna rajzai díszítik, ahogy előző „produktumának”, a *Vissza a vízöntőbe* címet viselő kiadványnak illusztrációi ugyancsak a kárpátaljai szobrász-keramikusi alkotásai. Lényeges különbség azonban, hogy a *Szapphó a szirten* csupán egy esztendő termését adja közre, míg korábbi versfüzére tizenhárom évet ölel fel; ciklusokba rendezve. Nem csupán számbeli fölényben vannak azonban a *Vízöntős* kötetben a képzőművészeti alkotások, jelentőséggel is bírnak, egyedi értelemmel rendelkeznek, hozzárendelhetően az egyes ciklusokhoz. A *Szirt* esetében viszont a borítón, illetve az utolsó poéma után elhelyezett rajz a teljes könyv vizuális megfogalmazása. A foghanggal alliteráló cím ezoterikus gondolkodásra utal, végtére is a vízöntő időszakát idézi meg; melynek uralkodó planétája a karma bolygójaként aposztrofált Szaturnusz, illetve egyes megközelítések alapján társuralkodója az újító, szabad, független Uránusz; ám mindenekelőtt levegőjegy, s így a művészi, szellemi érdeklődés jellemzi.

Zodiákus megközelítése által egyúttal tiszta vizet kíván önteni szerzőnk a pohárba – ismét, korábbi időszakokat idéző módon; erre utal a határozószó –, szóval valódi költészetet kíván művelni, küldetést teljesíteni. Az Aquarius régebbi ábrázolása angyalalakkal történt: e stilizált lény megmerítette kelyhét az élet vizében – mely a keleti filozófia jelképrendszerében az intellektuális feletti, intuícóra érzékeny lélek –, s azt az emberiség javára áldozta, akár Prométheusz a tüzet. A görög mitológiában gyökerezik a vízöntő csillagképének asztrológiai magyarázata: Zeusz, ki nem tudott ellenállni Ganümedész trójai herceg elbűvölő szépségének, sas alakjában elragadta az ifjút, s megtette égi pohárnokának. Michelangelo érzékletesen ábrázolja a jelenetet híres festményén (*Ganümedész elrablása*, 1580).

Finta Éva *Lopják Európát* című verse Csokonai Vitéz Mihály művét, az antik gyökereket bíró, Ovidius *Metamorphosés*ának második könyvében alapuló August Bürger-átdolgozást, *A' Tolvaj Istent* idézi. Érdekes, Fintánál a „megtévedt látású bika” (a debreceni költőnél szelíd, jámbor, nyájas nézésű, kinek „Nem láttzik ki gonoszsága / Bika tekintetéből”) inkább egy gyarló embert, mintsem a fifikás görög főistent idézi. Európa is „ócska” lányka, „ki rég nem szűz de rusnya ribanc”; ellentétben a cívisvárosból „ártatlan tehernek”, az Ió-szerető „prédájának” látott alakkal. A strófák végén mindannyiszor elhangzik a költői kérdés Héra hitvesére vonatkozóan: „sajnáljuk-e Barátaim?” S az „elszánt”, de „vén” „kan” hogy ne lenne szájalomra

méltó, utóvégre „Mit nemz ami vén már?” Ismét Ovidius-allúziót láthatunk: a vén ember szerelme csúf. Ugyanakkor ez talán megkönnyebbülés is, a felelősség terhének levetése – különösen egy Zeusz-típusú karakter esetében –, ami miatt inkább irigylésre ad okot hóbortja, macho man-voltja, sőt egész, őseire fittyet hányó, új dinasztíát alapító, hűgával hancúrozó, transzformálódni, s emócióival természeti jelenségeket előidézni képes lénye.

Persze a felelősségtől való megszabadulás a fennhatóság, a potencia elvesztését is jelenti, s ez komoly veszélyekkel járhat. Ahogy Uránosznak tartania kellett fiától, Kronosztól, ki férfiaságára s hatalmára törve átvette ősetől a stafétabotot; úgy Zeusznek is van félnivalója, miután anyja, Rheia segítségével révén be tudta ugyan csapni felmenőjét, Kronoszt, azonban a theomakhia természetéből adódóan ez csupán átmeneti, időleges győzelmet jelenthet. Végül is még egy isten sem uralkodhat örökké az időn.

Csokonai – Toldy és Kazinczy jellemzésével – „dévaj”, „pajkos epigrammájában” a föníciai Agenor magzata, Europa egy mirtusszal ékesített ártatlan leány; míg Fintánál egy vén szeretőt elcsábító kitanult kurtizán, ki inkább hajaz a bikára lobbánzó Pasifaere – „a’ Nap buja leányára” –, a krétai Minósz király nejére. Finta sokkal inkább emocionális perspektívából láttatja az eseményt, s nem egyértelmű a befejezés maga sem; míg a *Crimen Raptus* tanulságot fogalmaz meg: „Jó hogy az ártatlanságnak / E’ Tolvaja el vészett / ’S Nem adunk a’ csalárdságnak / Isteni tiszteletet. / – Kár, hogy emberi formába / Keresztelt bikák vannak, / Kik a’ bujaság nyomába / Barom módra rohannak.” A sárospataki költőnő feloldozza bűne alól az elrablót, s éppen hogy az áldozatot hibáztatja, vádolja csalárdsággal. Mindketten a szexualitást látják a világméretű romlás okának, ám érdekesmód férfipoétánk tesztoszterontól fűtött fitársát, míg hölgy versvarrónk ösztrogéntől bolondított nőtársát okolja. Egyébként ez utóbbi némileg érthető, már ha – vállalván a feministák dühét – a bűnbeesés történetét vesszük figyelembe.

Finta zárлата („zápor teteje / égből jön s égbe tör ujra”) sokkal kevésbé egyértelmű jelentést hordoz. Talán az isteni halhatatlanságot hirdeti; ismét ellentétesen Csokonaival. Formailag nem követi elődjét, sem a rímek, sem a ritmus, sem a szerkezet tekintetében. Az eltérés mögött komoly szándék rejlik, hiszen a 18. század végén még tűnhetett szűziesnek az öreg földrész, mára azonban az azóta eltelt két *sæculum* még nyilvánvalóbbá tette, még élesebben kirajzolta ráncait.

A *Szirt* időrendi sorrendet követ, egy évnyi gondolatáramlás naplóját adja – az első vers lehetett a legkésőbb, 2007. nov. 1-jén megírt, mindössze a koncepció miatt kerülhetett előre, illetve a 2006. jan. 3. elírás lehet, 2007 helyett (*Szapphó társa*) – a kötet tehát egyértelműen egy esztendő jegyzőkönyve, ha nem is lineáris, inkább önmagába visszatérő szemlélettel.

Szintén január 18-ai „naplóbejegyzés” a *Jégvándorlás*, amelyben a szerző teljesebb

képet alkot, nem csupán önnön földrészére koncentrál, illetve annak (déd)lánykorára, az egyföldrészre, Pangeára (vagy a szuperkontinens elődjeire, Pannotiára vagy Rodiniára), viszont itt még sokkal kevésbé emocionális, inkább tárgyilagos. Leginkább a „Lopja majd nem szűz Európa testét” tanúskodik kritikáról. Kérdéses – a Finta teljes költészetére jellemző központosítás permanens jelentőségvesztése (az egyes kötetek az idők folyamán mindinkább mellőzik a mondat- és tagmondathatárok, a tulajdonnevek stb. jelzését), elsősorban a vessző használatának hiánya miatt –, majd nem szűz a hölgy, tehát mondjuk állapot-, netán mód- vagy fokhatározói szerepben áll-e ezen egy-két szó; vagy esetleg időhatározó- plusz tagadószó kapcsolatát láthatjuk-e. Ezt viszi tovább, illetve időben még visszább *Az egy szorzatában*. Itt még az „ösmatéria” korában látjuk, minden idők kezdetét, az ősröbbanás előtti pillanatot.

A *Csábítás* azonban egyértelműsíti, mit gondol e férfiakat vonzó, Aphroditének hódoló papnőről: „Combot tár mint a szajha / pedig nem szajha pedig / gyermek e szajha.” Ki „hiába védekezik”, kinek hiába „tisztá az arca”, s hiába „Isten sem így akarja”, ám mégis, „gyermek a szajha”. A *Háború* is mintha róla szólna: „Prostituálhat a korkép / állhat pucéron az angyal / kilép a képből az isten / költekezőn és haraggal”. Utóbbiban oximoronba burkolva hangsúlyozza: „isteni megfeszülésben / szent arcu kurvák ragyognak.” Fenyegető a befejezés: „ha Antikrisztusban hinnék / hogy szála szakad a világnak / csak asszony lenne a tettes / ki méhéből bombát csináltat.” A lelketlen férfivilág elleni terrortámadás kamikáze harcosa szüfraszett-mozgalma élén véget vet az egész rosszul szabott létezésnek.

Téved azonban, aki e sorok mögött a feminizmus hangját véli felcsendülni. E háborút ugyanis nem az emancipáció zászlaja alatt vívják elkeseredett, fakanalak és pelenkák hadával felvértezett némberek, miket jól megtervezett pillanatokban a férfijogú társadalom gőzölgő levesébe dobálnak. A nő teremtő erejét domborítja ki a költő, s tegyük hozzá: nő; ez igen lényeges pozíció, hiszen egy nő képes csak (közvetlenül) világra hozni új idők új jelszavait harsogó hírnököket. S ez igen áldásos feladat, miután az Antikrisztus elpusztítására hívatott a jövevény, tehát a Rosszal való leszámolás az Abszolút Jót szolgálja. Pontosabban csak szolgálná, erre utal a *hisz* ige feltételes módú alakja, amiből talán arra következtethetünk, hogy a szerző szeretné hinni, hogy létezik egy erő, amely uralkodik felettünk, s ha igazán eltökélten és szeretetben élünk, nem gyűr maga alá, azonban hihetőbb, hogy a gonosz valójában bennünk lakozik, s így hiába születnek próféták, kik egyeseket legyőzhetnek, mégsem elegendő ezen egyenlőtlen küzdelemben a létük. Évekkel korábban a *Nau hatalmas titka* című versében a teremtés hasonló, mégis alapjaiban különböző vonását fogalmazza meg: „Én vagyok az összefüggés a mindenségben / úgy hívnak: Végtelen Szeretet / hiába szültem délceg fiaikat / elfelejtették titkomat / nélkülem ez a föld pusztaság lesz”. Úgy tűnik, csalódott, s elhagyta a világot, s most egy Antikrisztussal kívánná helyrehozni a bűnét, azonban ebben ő maga sem hisz.

A női lét bizonyos szempontból a határon túli és/vagy költői státuszt is jelenti. 1992-es vallomásában a kárpátaljai magyar írók helyzetét problémásnak látja. Mint írja, „speciális nehézségei” vannak ezen alkotóknak, s így saját magának is, a „korai árvaság állapotát” kénytelenek élni, „amikor a gyermek volt önmaga apja és anyja, felnevelő őse.” (FINTA Éva, *Hagyományok, divat és korszellem a mai magyar irodalomban határon innen és túl*, Magyar Élet, 1993. 3. sz.)

Finta Éva világról való elgondolása meglehetősen sötét, ahogy erről számot ad a *Barátaim panaszkodnak* soraiban. Megközelítése alapjaiban ellentétes a 19. századi Európa optimista látásmódjával. Persze a fintai sötét éppenhogy világos, tiszta, hiszen annak felismerése, hogy „ítélni is / Dönteni is / Választani is / Érteni is” szükséges, ha látjuk az egyértelmű helyzetet, igazán ijesztő lehet (*Barátaim panaszkodnak*); s menekülésből döntünk a rózsaszín okuláré orvossága mellett, amin keresztül elbújhatunk a zordon valóság elől. A köztudat sokáig – tévesen – Roger Baconnek tulajdonította a szemüveg és a puskapor feltalálását, s érdekes, hogy a bölcsek követ kutató ferences alakja összeköti a valósággal való szembenézés helyes, tisztánlátó; illetőleg helytelen, agresszív formáját. Ahogy az ún. szemüvegkígyó, a *Naia tripudians* szintén felidézi az Édenkert kígyójának tudáshoz, de büntetéshez is juttató alakját. (Itt ismét visszautalhatunk a vízöntőre, melynek kettős hullámjele korábbi értelmezés szerint a víz, modernebb szerint a bölcsességet jelképező kígyó analógiája.)

Megfontolandóak lehetnek a porosz filozófus, Nietzsche szavai: „A művészet elviselhetővé teszi az élet látványát, mégpedig oly módon, hogy a tisztátalan gondolkodás fátylát teríti rá.” (*Emberi, túlságosan is emberi*). Felfogását, az ún. rabszolgamorált Finta kimondatlanul is hasznosítja, hisz az Übermensch új értékeket teremtve magasodik a gyenge csöcseléktömeg fölé. A hegeli, *A szellem fenomenológiájában* megfogalmazódó gondolat ugyancsak feltűnik: a produktív, aktív szolga öntudatra ébred, s maga alá gyűrve legyőzi a passzív urat, megfordítja a hierarchiát, míg végül, jó pár fordulatot követően, kialakul az egyensúly. E duális jelleg más formája jelenik meg a beregszászi születésű költőnő *Kettős alakban* című költeményében: a „holt alak” és „szorgalommal fertőzött beosztott” párharcában, a vers születéséért saját létét áldozó, majd cserébe attól életet nyerő ihlet főnixi küzdelmében.

A XXI. század költői (Petőfi Sándornak küldöm) dacol a könnyebbik utat választókkal, különösen azokkal, kik a költőkre sütik a mersz hiányának bélyegét: „gyáva csupán a lét, a kor.” Védelme szerint „Mindnek ráléptek lábujjára, / s most sajog és sír valahol.” Hasonlót fogalmaz meg már jó pár évvel korábban, 1979-ben a *Vállalkozás az örömré* című poémájában: „a várakozás mindig a jövőre számít”; valamint 1984-ben a *Gyorsfotóban*: „Ez most a semmiségké, / ez a kor.” Ezzel persze felmenti önmagát is, kire, Petőfi barátjára, igaz az általa kimondott tézis: „nem poéta nincs”. A jelent „szegény, buja és ostoba” „Sötét középkornak” látja, mely „Lefejez, meglop,

rosszra csábít, / s házunkban van az otthona.” A birtokos személyjel kissé feloldja a felmentést, e szerint tehát szerzőnk is hibásnak tartja magát a kialakult helyzetért. A nietzschei tézist (Gott ist tot) felülbírálja; kijelenti, hogy „új Isten kéne”, mivel – indoklása szerint – „A régi / elgázolt és cserbenhagyott.” Hasonlóan az 1982. évi *Helyszínrajz*hoz, ahol azonban megengedőbb hangot üt meg: „Na és? Az Isten úgymégszökött.” Azért nem hiányolja, mert „Csak szétmorzsolts hiány maradt utána.” Rezigánsan adja olvasója tudtára, hogy „kövér, türelmes átok” vigyáz ránk, míg más „álmodja helyettünk az álmodot”.

Petőfihez írt költeményében a deista álláspont pesszimista értelmezését nyújtja, azonban Nietzsche-nek mégsem ad igazat, utóvégre azt írja: „vizsgáljuk, ki a halott.” Vagyis az sem egyértelmű, hogy Isten halott-e: talán igen, talán nem, azonban könnyen meglehet, hogy mi magunk vagyunk élettelenek. Ugyanakkor szintén kérdéses, mit jelent a „mi”. A „Szétszórt önérzetünk, fajunk” könnyen lehet, hogy a magyarságra vonatkozik, azonban tágabban értelmezve akár az emberiségre is érvényes lehet, ám akár lehet a kiválasztottként feltűnő költők nélküli halmaz is, sőt, netán az előbb említett isteni lényel egyazon halmaz közös tudatalattija. Mindent összevetve hibás a vezető, Isten, ki rosszul irányította népét, az emberiséget, hibás maga a nép, s még a mindezt látó és láttató poéták is, bár talán ők a legkevésbé, tudniillik a nép elnyomta a szavukat, s a Teremtő hagyta mindezt. Alátámasztja ezt az értelmezést a negyedik versszak, amelyben „roskadnak svédasztalaik / a keveseknek, akik éppen / szolgálnak bennünket – vakon, / s mi oly hálásak vagyunk érte, / hogy övék pénz és hatalom.”

A szétszóratás a magyarságra is kell, hogy vonatkozzon, legalábbis az átlagos olvasó számára mindenképpen felidézendő konnotációt hordoz, a diaszpórát, s sajátos történelmünk révén nyilván a Trianonnal, 1956-tal kapcsolatos önkéntes és kényszerű, fizikai vagy lelki emigrációt sugallva. Már csak azért is, hiszen Finta több helyütt hangsúlyozza sajátos szemléletének okait, a történelmi helyzetből fakadó világlátását. Beregszász a trianoni békeszerződés értelmében az akkori Csehszlovákiához (később a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához) került, s bár honfitársaink még mindig nagy számban lakják ezen ősi magyar várost – jóllehet már a település nevének utótagja is a szász lakosság emlékét őrzi –, mégis idegen ország testében kénytelen létezni. Akár Jónás a cet gyomrában.

Ki lehet a kötet több darabjában is feltűnő Szapphó? Mi lehet a kapcsolat a fintai szereplő, illetve – Platón névadása alapján – a tizedik Múzsza között? E kérdés megválaszolásához tágabb körből vett asszociációk segíthetnek hozzá. Talán nem véletlen, hogy a 19. századi európai német, francia filozófia némileg hasonló történelmi szituációban újította meg önmagát, miként a Kr. e. 7–6. századi görög irodalom. A véres franciaországi események ugyanúgy a kiábrándulás érzetét ébresztették fel, ahogy a türannoszok átvették a poliszok arisztokrácián alapuló társadalmában a

vezető szerepet, s így a politika forrongó világábóli menekülést jelentette a dalköltészet. Friedrich Hegel számára a nagy francia forradalom a szabadság eléréséhez vezető út szimbóluma volt; értelmezése szerint a közösségen keresztül válunk igazán egyénekké, ahogy az epikával szemben a líra az egyéniség kibontakozását teszi lehetővé.

Fontos jellemzője Szapphó és kortársa, Alkaiosz költészetének, hogy a múlt helyett a jelenre, az aktuálisra koncentrálnak, s mindezt rövid, pergős, változatos formában viszi véghez; szakítva az eposz kötöttségeivel. Szapphónak, az Égei-tenger északi részén fekvő Lesbosz szigeti aiol dalköltőnek, Aphrodité imádójának, már-már papnőjének csupán pár teljes verse maradt fenn, legtöbb alkotása töredék; s e tény már önmagában is igazat adhat Finta Petőfihez intézett nyugtatgató soraira vonatkozóan, hiszen még így, töredékesen is évezredek meghatározó alakjává válhatott. S lám, lám, 2004-ben felfedezték a – 1922-ben fellelt oxürünkhoszi papiruszokkal, vagyis az ókori Szent Grál-korpusszal kiegészítve – negyedik, százegyszavas Szapphó-költeményt egy egyiptomi múmia pólyájának anyagán.

Szapphó, a poéta munkásságában rálehetünk Finta költészetbe vetett hitének, reményeinek s természetesen aggodalmának és kemény kritikájának párhuzamaira is. *A Párbeszéd Alkaiossal* a helyes beszédről szól, optimista felhanggal, a Devecseri Gábor fordításában megszólaló *Holtan majd feküszöl...* azonban az utókor hálátlan-ságától elkedvetlenedő sóhaj: „senkise fog / visszatekinteni / emlékedre”. Szapphó, a – sokszor vitatott – történelmi személy a hagyományoknak engedelmessé válva férjhez ment, az oikosz, az otthon örözüjévé vált, ugyanakkor a múzsáknak is hódolt, thiaszoszt alapított. A későbbi értelmezés a „női Szókratész” rehabilitálni kívánván kettéválasztotta a testi és a lelki mélységek élvezőjét (ezen belül is a férfiakért, illetve a nőkért bolondulót), ezáltal a züllött hetéra és a magasztos költő-filozófus kettősségét megalkotva (gondoljunk csak a lélek árnyékára).

Finta kötetcímadásának háttérében talán az állhat, hogy – Menenandrosz szerint – Szapphó viszonzatlan szerelmet táplált egy ifjú, Phaón iránt, s mivel nem talált viszonzásra, levetette magát Leukasz szigetének szirtfokáról. Ha úgy vesszük, Szapphó feminista volt, megteremtette a híres nőköltő, kvázi a modern nő alakját, s – legalábbis a kánonban manapság hagyományozódott változat szerint – nem törődött az elvárásokkal, hol a férfi, hol a nő testének gyümölcseit szakította le; s ne felejtjük el, hogy a költői öntudat benne bontakozott ki először ilyen élesen. Mi történik Szapphóval? Áll a bércezen (*Szapphó a szirten*), simogat (*Szapphó érintése*), megismerjük párját (*Szapphó társa*).

A kötetnyitó vers, a *Szapphó érintése* nem árul zsákmacskát, elének tárja a költő váteszi státuszát, kiválasztottságát, isteni fényben tündöklő jellegét: „Úgy nézek át a tájon / mint isten a nagyvilágon / ki magának teremtette.” Persze „tévhitnek” nevezi vélekedését: „Mindent elhisz az ember”, ám mégiscsak „látja a szépség végét

/ és hallja az örök csendet”, illetve a valóságot, vagy annak egy sajátos változatát, a közvetíteni kívánó médiumot: „kultúrák alkonya gyászol”. Szapphó tehát nem más, mint „villámfény női alakban”. A görög mitológia felől értelmezve az esendő emberi tulajdonságokkal bíró főisten feminim oldala; netán a hókarú Héra, ki megelégedve bátyja-férje-komplementere kicsapongásait ily módon – esetleg apja, a legyőzött Kronosz erejét segítségül hívva – vet véget ez elszabott érának.

A forma előtti túlzott hódolat a költő számára ugyanolyan menekülés, mint az olvasónak a problémákkal, a negatívval, a fájdalommal nem foglalkozó irodalom választása, utóvégre a külsőségek imádata eltereli a figyelmet a valóban fontos dolgokról: „ittragadtunk, számlálgatván, / mennyi a versben a ficam.” (A XXI. század...) Ennek felismerése mondatja ki Fintával, hogy mondanivaló híján hallgasson a költő; annak birtokában ugyanakkor nem számít, ha „örökkön fiókokba gyúrve”, „Irgalmatlan és ismeretlen” léteznek e lelkükben mirtuszkoszorús héroszok, tudniillik „szerzőink” bár „némultan”, mégis „nagyok.” A *Civilizációs keservek* – némi szöviccel élve – a l’art pour l’art helyett a life pór life látásmódját idézi. A pillanat élvezete, a carpe diem elvének hasznosítása helyett – különösen utólag szemlélve – lényegtelen dolgokat hajszolunk, de mégiscsak csillagok árnyait lesve áldozunk a pillanat – talán önmagunk – oltárán; s ezáltal elkergetjük a gyanakvást, miszerint értelmetlen módon élünk.

Az ember nem csupán hasonlatos egy transzcendentális lényhez, hanem maga az Isten, hiszen önmaga számára teremt világot; erről ad számot az *Önvizsgálat* lenyűgöző megfogalmazása: „az én bőröm amit hordok / s én lakom benne a bennem lévő / egyetlen tudora.” A megváltoztathatatlanba való belenyugvást hirdeti: „ott vagyok ahol lehetek”, miképp *A kihagyhatatlanról* soraiban: „odaérünk ahova érünk”, viszont utóbbiban a rezignált felütést elkeseredve folytatja: „csak éppen mennyi fájdalommal...” S mindezt szeptember elsején, az iskolakezdés napján, az ősz lélektani kezdetén, szemben (?) a nyárutóra eső augusztus 25-ei véleményével. Vizuálisan valóban szemben, hiszen a nyitott kötet jobb és bal oldalán olvasható a két költemény, s így még a cím is összeolvasható: önvizsgálat a kihagyhatatlanról; ahogy a sorok is mintha egymásnak felelő gondolatok lennének, vagy akár hasadt elme rokon személyiségei dialogizálnának.

Finta Éva legfrissebb kötete az önvizsgálat jegyében íródott, s az egyes állomások hiteles beszámolójaként az Olvasó elé tárja ezen igazán intim eljárás eredményét; mindezt szubjektíven, mégis hitelesen; végtére is Ő a benne lévő „egyetlen tudora”.

(Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010.)

Cseh Károly

Lenyűgözve is röptet

Bozók Ferenc: Rubinpirosat visz a nyárba

A lefokozott, „kisbetűs” himnuszok korában eredendő bátorság szükségeltetik ahhoz, hogy valaki néphimnuszot írjon. Ráadásul, ha ez nem csupán szabad formájú, benső kiáradás, hanem kötött opusz, melyet a mérték szívdobogása is szárnyaltat, bizony, a lírikust hamar éri az anakronizmus vádja.

Bozók Ferenc vállalja ehnatoni, Assisi Szent Ferenc-i énjét, mi több: más kultúrkörökkel is „felduzzasztja”. Nem szereplíra ez – inkább belülről forrásló átélés, énje megsokszorozódása. Az orosz Andrej Voznyeszenszkij vallja egyik interjújában, szokatlan (vagy jobban mondva: a tőle megszokott) hasonlattal élve, hogy a vers olyan, mint egy káposztafej: minél több levelet, réteget hántunk le róla, annál közelebb érünk a torzsához, a lényeghez. Ösztönszerűen ezt teszi Bozók Ferenc is. Csak nála a versek rétegei: a már említett kultúrkörök. Természetesen, hogy eme „káposztafej” kerek legyen, ne essen szét levelekre, ahhoz valamiféle belső gravitációs erő is kell, s nála ez: a hit. Hit a szóvá fakuló igében, a maradandóban, mikor a múlandóság ünnepe, „mert monitorra kerülnek kéziratok, levelek, s nézd/ laptopok őrzik az álmod, a netre kerülnek a versek”, melyek többek már, mint „irodalmi produktumok”. Mégis: Bozóknál ezek a „produktumok” együtt pulzálnak a kozmosz ritmusával: a tölgyek „gyökerük mialánk lealázzák,/ ám kusza lombjuk a Mennybe fogódnak.” S ezzel talán lírájának verőerére tapintottam rá. Opuszai java átölel égit és földit, s mindig *együttlűktetése* van e kettőnek, a lenti és fenti szinkronban él egymással.

Külön erénye a költőnek ezeknek a megjelenítése. Szinte orrunkban érezzük október utolja illatát, mikor – rímes időmérték szárnyain – idelebben a sor: „Gyászkoszorús, temetős, dohos illata van ma a tölgynek.” (*Október*). Akár ógörög poéta vagy Radnóti is írhatta volna vagy akár Dsida is.

Egyik titka ez lírikusunknak: az időt (itt az őszidőt) az időtlenbe tudja emelni. Nem korba ragadt költészet az övé, inkább öröklét és a transzcendens felé lombosodó. Opuszai jó értelemben vett énekek, melyekben mágiát mível – és nem mímel! –, s a tiszta erő hatja át.

Az egri uszoda vízén úgy lebeg a hold, „mint a strandlabda, mit otffeledett valaki”. Itt is tetten érhető a kép által megsokszorozott kultúrkörök időtlen egymásra, egymásba hajlása. A görög mítoszok szerint az antik jósnők leénekelték hajdan a holdat, s ugyanezt cselekszi a kortárs észtlíra jelet poetesszája Ellen Niit: „A kék fokon túl/ a vízre gördül/ a sárga labda, a hold.// Ott ring magában/ kövér

vidáman./ Area feszes.” (*Esték Kassariban*). Mindükben a – nemektől s koroktól független – látásmód a közös.

S nemcsak láttat, de életre is támaszt Bozók Ferenc. Lázlovakat hall dobogni-robogni az éjben, a Tabán zaja a viharos sötétben mágneses örvény, a főváros grízslaza bontakozik ki, és „kábeleket, gyökereket huzigálva/ lágy hantok alatt tekerészget az Isten”, a mindenütt Jelenlevő, aki korszellemre hangolódva – kódokat ültet a térbe, s akinek meggyéréskor „filctolla rubinpirosat visz a nyárba”. Érdekes, hogy a török költészetben oly gyakori rubin szín(jelkép) – mely többnyire a nyarat és a szerelmet jelzi – s a vele ellentétes dérezüst vagy gyöngy többször előbukkan a soraiban, mintegy színekben is fényárnyékjátékot adva lírájának.

Külön kell szólni a poéta *tudatos áthallásairól* is. Joszif Brodskij szerint a költészet – visszahangzás, s a költőnek arra kell ügyelnie elsősorban, hogy tessék elődeinek.

Bozók lelke (s lírája) tele visszhangokkal: néha Catullus hangja szélbe írott betű csak s rajz rohanó vizeken („robogó patakokba van írva régi nevünk”), néha az albát idéző lovagkori hang (remek példája ennek a kitűnő, kötetzáró vers, a *Zörögj a régi ablakon!*), néha pedig Poe hollójának „nevermore”-ja, máskor Verlaine őszi sanzonja avagy Weöres tündéri ritmusjátéka kísérti, a már említetteken túl; s így is csak szemelgethetünk az „ezernyi árnyalat”-ból.

Igaza van az érző és értő előszót író Ködöböcz Gábornak, aki szerint a lírikus ama „hűségesekek fajtájából való, aki saját növéstervére, önnön transzcendenciájára figyelve egy pillanatra sem feledkezhet meg az Assisi Szent Ferencre és Dsida Jenőre valló életszépségről, életértékről és életörömről, s a mindezek foglatatát adó életszentségről.”

S ez a foglatat esetében: zömmel a forma. Az antilíra – hálistennek már lecsengő – idejében meri vállalni az antik lírát. Hexa- és pentameterrek, adoniszi kolónok lüktetnek – a dalszerű formákat is beleértve – játszi könnyedséggel és természetességgel; sehol egy pányvázatlan, elszabadult sor, s ez formafegyelmét dicséri.

Olvasóját lenyűgözve röpteti félszáz – kár, hogy csak ennyi! – korjelző s egyben örök értékeket továbbéltető verse.

(*Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2010*)

Bereti Gábor

„jövőd megfojtja, múltad elveszi”

Győri László: *A szó árnyéka*

A szó, melynek nemcsak fénye, de árnyéka is van már, figyelmeztet, aki kimondta, leírta, pályájának összefoglaló, számvetést igénylő korszakába érkezett. Minden bizonnyal *A szó árnyéka* című versgyűjtemény szerzője is így lehetett ezzel, megérezte, életútja zenitjére ért. Ösztönös tudatosság vezérelhette Győri Lászlót, amikor hosszú évek után kötetében évtizednyi verstermését terelte egy fedél alá. Hogy az olvasók várakozásának is eleget téve felmutatathassa költői munkásságának lírai ívét.

Ha Győri László legújabb verskötetének anyaga, ahogyan erről a fülszöveg tudósít, az újklasszikus érzet és képzet megteremtésének jegyében fogant – merthogy erre késztet a beteljesülni készülő idő is –, akkor az értelmezés számára ez egyben egyszerre határpontokat kijelölő és új lehetőségeket is nyitó gesztus. Határpontokat jelöl ki a harmónia, mint a költészet végső értelmét igazolni kívánó szándék tiszteletben tartása érdekében, és lehetőségeket nyit a textus esztétikai értékeit megképző belső súlypont és külső alakváltozatainak az analízise előtt.

A szó árnyéka 2010 nyarán a kitüntető Szépíró Díjban részesült. Báthori Csaba laudációjában emlékeztetett rá, hogy a kötet egy negyvenéves alkotói pálya summája, amely „az összegzés igényével fogalmazza újra egy eredetileg népiességre hajló, de végül a város vonzásában megerősödő költészet eredményeit”.

A kötet versei, feltehetőleg tudatos szerzői szándék nyomán, egyvégtében olvasandók, hiszen ciklusokra osztó témacsoportosítás nem alakítja az egymásutániség rendjét. Ez a szubjektív időhöz igazodó kronológia ugyanakkor kihívás is a kötet belvilágában tájékozódni igyekvő befogadó számára, mert a kötetszerkesztés e technikája az olvasót a struktúra különböző szempontok, mint például az időmotívum, a temporalitás, a történések, a scenéria avagy a nyelvi kifejezés szókészlete, a dikció stb. alapján történő kreatív újrendezésére készíti. E szubjektív időhorizont alá rendezett pályáivet mintegy kontinuus megszakíttósággént intonálják az egymás konnotációját nélkülöző opusok, s ritmikának és aritmiának ez a szüzsét is alakító hatása az, amely kényszerűségtől sem mentes módon, de végső fokon utat nyit az élmények olvasói rekreációja előtt. Hogy mindjárt egy példával is éljünk: a kötet belső idejéhez igazodván *A falu hangjai* című vers a 123-ik oldalon olvasható, holott a biográfia tényleges ideje ezt az opust a kötet 46-ik oldalán található *Derű* című, egy városi panellakás hangos, zajos életképeit előhívó vers helyére utalná. Előbb olvashatjuk ezeket a sorokat: „Talán legalulról

indul, / a biciklitárolóból / a puffogás, ez a dirr-durr, / ez az örök esti hóbort. // Máskor legfölülről kezdi, / úgy hallom, onnan dől a hang, / s hosszú menetben seregnyi / ütemmel, robajjal zuhan.” S csak jóval később ezeket: „Hallom őket, a falu hangjait, / külön ugyan sohase figyelem, / de akkor is mind ideérkezik / belém akadva rejtekhelyemen. / Nyár van, jó idő, amely hogy kinyit, / kopasz közökre egy-egy új ütem / tolul erre-amarra hirtelen.”

A kezdetek és az életutat befogni képes magaslat két pontja, mint egy-egy témabokor körül sorakoznak a rokon tartalmú versek, *A lichthof* (49), *Vén mák vén bürök* (119), *Hajnali harmat* (127), *A titok* (129), *Bűvölet* (133), *Csillaglesők* (136). És mindkettő környezetében olyan helyzetdalok, *Mosoly* (19), *A fregoli alatt* (108), s a helyzetdalokat meghaladó, a léthelyzetre utaló, *A konyha* (24), *A birodalom* (93) munkák találhatók, melyek bepillantást engednek a Győri-féle költészet poétikai sajátosságaiba. A tér és időtöredékek mozaikjaiból élénk tárt pályakép a megszakítottságok sorozatain keresztül ébreszti az olvasóban a világ zárt végtelenségének érzetét. Mintha nem állítanák, hanem kérdeznék: vajh valóban nem a cél, hanem a hozzá vezető út a fontosabb? S a kötet minden verse, mintha e megsejditett kérdésre adandó egy-egy válaszkíséret volna.

Kaliopé és Erató szolgálai közül a líra minden csínját-bínját ismerő mesterét poeta doctusnak hívjuk. Líránk ilyen magas rangú méltóságát tiszteljük többek között Babits Mihályban. Ám *A szó árnyéka* törekvéseire figyelve emlékezetünkben inkább egy korábbi doctus, Arany János neve bukkan elő. Merthogy, egy apokrif párhuzammal élve Arany János személyében, ha volna ilyen titulus, költészetünk egy igazi poeta classicusát tisztelhetnénk. E különbségtevésre pedig Győri költészete készlet, már csak azért is, mert a klasszicitás érzetét munkáival ő első sorban a korábbi korokban előszeretettel alkalmazott formák segítségével éri el. Versei szövegarculatán a helyzetdaltól a metaforák nélküli Én-mimézisig terjedő stílusjegyek úgy váltakoznak, mint tavaszi szélben az egymást kergető illatok és fények.

A szemantikai, verstechnikai teljesítményt a kor esztétikai ideológiájához fűző verstoposzok árnyalják. *A Hajnal* (10), a *Rendetlen liget* (87) és *A birodalom* (93) című versek egymásba tükröztetésével érzékeltethetjük a megkésetttség és a szinkronitás pólusai között indukálódó feszültséget. *A Hajnal* strófáiban a történetiség megelőzöttségként jelen lévő, az 56-os élményből táplálkozó motívuma a vers esztétikai tartalmát organikuság nélkül képzi meg, ezért az aktuális jelentés-tartalom nem hordozhatja az ontikuság mozzanatát, így hitelesen a jel és jelentés egysége is csupán a keletkezés idejének, korunknak az esztétikai ideológiáját reprezentálhatja. Ez esetben a vers nem jel, hanem a legjobb esetben is csupán rímes beszédben megfogalmazott vélemény, esztétikumában visszametszett tartalmú jelentés. Énutánzás. Az Én mimetikus emlékezete. „Hajnali armada- / hangot, /

hallani garmada / tankot.” [...] „Ült a novemberi / fűre / valami vésteli / szürke. // - Voltunk már szabadok / kissé, / most leszünk csak rabok / ismét.” Majd az utolsó strófában a vers elején mottóként is alkalmazott Babits-vendégszöveg, ami mintegy megerősíti az utólagosság szemiotikai verdiktjét: „De aki gúzsba vont, / némi / kenyeret, húst adott / élni. // Elbújtak lassan a / tankok, / «jó bajtárs lett ama / zsarnok».” Az esemény idején született vers valószínűleg másként hangzana. A babitsi parafrázist viszont egészen bizonyosan nem tartalmazná.

Mielőtt a *Rendetlen liget* és *A birodalom* kettős tükrében, képletesen, megcsilantánánk a Hajnalt, idézzük fel A konyha c. opus derengő, ám a kötet egészét átható, mert forma és szöveg hibátlan egységéből fakadó sugárzását. „Egyetlen konyhában éltünk. / Ablakdeszka volt az íróasztalom. / Mindig túl korán sötétült. / Az ablakdeszka keskeny volt nagyon. // Csak egy villanykörte készült / egy kis fényt adni, de föl nem gyújthatom, / ha gyújtom, akkor is elég szűk / a láthatár, csak gond van, a pusztá gond.”

Kor és léthelyzet, valamint idő, forma és nyelv egysége idézi fel a váltakozó korokat és az azokat bevilágító élményt. Győri intonációja egyként érvényes a háború előtti, a háborút követő, mint ahogy az '56-ot övező, mi több, a rendszerváltással kezdődő évekre is. Egymásnak feleselnek e sorok: „A gyerek ablak elé ült, / odabent nincs hely a konyhaasztalon. / Amikor kint besötétült, / nem írta tovább a leckét félvakon.” (A konyha, 24) „... lépésben haladunk / kis céljaink, sekély otthonunk fele. / Nincs Meki, nincs egyetlen áruház, / csak gyár van, gyár, de az nagy rakás, / egymás után, azazhogy ma már / nem egy épület rothadásra áll, / omlik a vakolat, üres a gépterem” (Rendetlen liget, 90). Az örök élmény, a ciklikusan visszatérő szegénység, az idők váltakozásával is jelen lévő elmaradottság, a megszakíttottság ellenére is állandósuló, velünk élő fenyegetettség kiált ránk e sorokból. Forma és szöveg egysége sem feledtetheti, hogy ezúttal sem Erató ligetében, hanem Kaliopé kietlen földjén időzünk.

A birodalom tükrében a *Rendetlen liget* és *A konyha* világának színei a *Hajnal* fényeivel elegyednek. Így hát a birodalmak tükreiben a gyarló, a tévelygő ember hétköznapjai már-már szétválaszthatatlanul összekeverednek. „A birodalomban, amely olyan, mint bármelyik, / a szokásos vétket nem nehéz elkövetni”. E véték pedig az együttműködés, „a kezes kőművesdi”, amely „a réseit / simára vakolja”, hogy így ellene „bármilyen csapás” ne lehessen más, csak „hitvány, súlytalan kalapács.” (93). *A birodalom* mondatai Illyés Gyula korabeli versére hajaznak: hol zsarnokság van, ott zsarnokság van, ott magad is szem vagy a láncban, idézzük szabadon. Kötetében Győri egyébként két verssel is megemlékezik Illyésről, aki fölött érzelmi kritikát gyakorol. *A sérelem anatómiája* (64) és *A folytatás anatómiája* (66). Végül következzenek a Győri-vers zárósorai: „A birodalom határoz, főlelem, végrehajt, / neve nincs, de benne van minden foglalatban [...] a kétes,

a visszás, romlott forгатagban. / A sűrű klán mindegyre gomolyog”. Pedig említhetnénk mintegy figyelmeztetés gyanánt, hogy a birodalmak sem egyformák. Hasonlóságuk csupán elfedik különbségeiket. A költő feladata lenne, hogy észrevétesse a különbségeket. Győri poézise, ha nem is az esztétikumban rejlő logika vaskövetkezetességével, de sejtet valamit ebből. Az a letűnt másik, retrospektív módon előhívott *Hajnal* birodalma egykor Auróráé volt, e mai, mely „jövőd megfojtja, múltad elveszi”, a sűrű klán megidézésével, csupán az oligarcháké.

A szó árnyéka egy kísérlet az új évezred új kihívásainak reflexiójára. Közlebről pedig kísérlet a nyelvi megformáltság, a beszédmód és a formák viszonyában rejlő energiák szemantikai felszabadítására s az esztétikumban a gnosztikus korreláció által működtetett szabadság szemiotikai hitelesítésére. A kísérlet – legalábbis az elemzés ezen szempontjai szerint kirajzolódó – tanulsága többek között az, hogy a második modernitás léthelyzetének poétikai reflexiója a modern és a posztmodern beszédmód elegyes változataival, s e dialektusok klasszikus formákkal történő megfeleltetéseivel csak részleges eredményt hozhat. Ha a performatív techné esztétikai értékévé konvertálása nem egészül ki nyelvi innovációval, ami a megismerés erejével segíthetné az új léthelyzet poétikai megragadhatóságát, akkor az újklasszikus érzet megteremtésére tett kísérlet sem lesz képes áttörni a posztmodern horizont záróvonalát.

Győri László új kötete ezzel együtt figyelmet érdemlő, izgalmas munka, amely 2010-ben, mint említettük, méltán részesült a Szépirok Társaságának díjában, s amit önértékén túl többek között ezért is ajánlhatunk jó szívvel, minden művészetkedvelő olvasó számára.

(Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010).

Balázs Beáta

Jelet kellene hagyni egy jeltelen világban ...

Ádám Tamás: Apám pornója

„Leendő olvasó, aki unottan sétálsz a könyvesbolt kopott polcai között, talán épp mobilod után kutatsz, és táskádban a gyűrött bevásárlólista és a pendrive mellett meg is leled. Leendő olvasó, milyen megfontolásból fogod leemelni a polcra Ádám Tamás kötetét? Sejtöd vajon, hogy születésed óta mindennap kivégzőosztag elé állsz?

*A különbség annyi csak(:)
Ma kattintással rendelhető
számlálhatatlan faktorú naptejek
és érzelgős kivégzőosztagok*

(Áttekinthető)

És hogy jelen korunk – az atomkorszak – gyógyíthatatlan betegsége bujkál a csontjaidban? *Napi küzdelmed az aranyér'* csak megkönnyíti lélekgyilkosaid dolgát. Elhasználódott jelszavak méregbe mártott hegyes végével jelet karcolnak a lelkedbe, miközben már hízelgő vöröshangyák várják élettelen – a kor által – le-
darált csontjaidat.

*vágás lesz a héten
megdőlnék ezeréves hitek
csontokból pompás vár épül
koponyából torony
lengőbordából hinta
hozza a helyzetet(:)
jó időben jó helyen lengjetelek
(Parfümös kutyák)*

Befőttésüvegben savanyúvá fonnyadó életed századunk egyszerűen felbőfögi. Köpnek rád, és alkalomadtán köpsz te is, de maradsz, addig amíg a nagy színjátékok véget nem érnek. Fehér papír zsebkendőt lenget a szél a kivégzés előtti éjszaka. Takaród alá bemászik a rák, a mélybe húz, hínár omlik arcodba, ott megkérdezheted:

„Uram(:) miféle bűn az hogy élet (?)”

Ádám Tamás kötete kegyetlenül őszinte, olykor naturalisztikus, a versek értelmezési tartományai sajátosan egymásba érnek, és a mondanivaló megértése

maga is az alkotás folyamata. A kötet ciklusai jól körülhatárolható témákat, a lírai én érzékelhető lelkiállapotát, élethelyzeteit tükrözik. Múlt és jelen fülsértő összecsikordulása és az ebből adódó katarzis nélküli feszültség a kötet egészére jellemző. Diszharmonikus küzdelemben csapnak össze *bronzáriumból kiugró feketére sült lányok, szelíd tekintetű tinédzserek* szájukban dróttal, *parfümben fürdő kutyák, megszámlálhatatlan faktorú naptejek* a kor által már halálra ítélt *újszülöttlelkűekkel*, öregasszonyok zsolozsmáival, porrá égetett kokárdával. Egyszerre ordít az elviselhetetlen fájdalom, és dorombol a sorok között leselkedő halál, a múlttal összeférhetetlen jelenkor. Isten szemén napszemüveg, éberségének jelképe, a mandulafa már csak kényszerű statiszta ebben az ironikus színjátékban:

*az imakönyvbe préselt rozmaringok földre hullanak
tömjént hintenek a magasból megbékélt varjak
az öregasszonyok diókoporsó fölé dióbarna
felhőket tolnak alig titkolt keserűségüket
bemérik az ólálkodó műholdak*

(Zsolozsma)

Ádám Tamás versei keresztülgáznak a logikai törvényeken, a néhol minden összefüggést nélkülöző sorok sajátos értelmezési lehetőséget kínálnak az olvasónak. Irreális, már-már groteszk jelenetek René Clair összefüggés nélküli jelenetekből felépített korabeli botrányfilmjét a *Felvonásközt* juttatják eszünkbe, melynek legemblematikusabb jelente a meghasonlott temetői menet örült vesszőfutása a lejtőn megállni képtelen koporsó után:

*naponta kisorsolnak
ingyenes utazásokat
halottas kocsi kereke zörög*

(A pisztáciával mi lesz?)

A halál előbb említett irracionálisan (a halál mikor nem irracionális?) képszerű bemutatása Ádám Tamás kötetének is vezérelve:

*Lapulevelet tartasz a sínek alá megerősítéd
Kezed tartópillérével(;), már csak gerincednek
Kellene bírnia a zúduló vonatokat
A hízogó vöröshangyák csiklandozását*

(Tokaj(:)hídörök lepkék demizsonok)

A jellegzetes képek az irodalomtörténet – saját korukkal megbékélni képtelen – nagy egyéniségeit idézik, akik hajlíthatatlan jellemükből adódóan nem élhették túl ezt a *jégcsákányos kort*. Nem ismeretlen szorongásról van szó; Szemlér Ferenc *Atomkor* című, két szóból álló miniatűrje sok tekintetben lehetne Ádám Tamás kötetének lecsupaszított előszava is: *Éltem. / Féltem*.

A jelen áthatolhatatlansága az író is aggasztja, a sorok között a gondolatrendőrség ütemre masírozó, már Illyés Gyula által is vizionált – láthatatlan katonáit veljük felfedezni.

Egy mondat a zsarnokságról Ádám Tamás-féle változata tipikusan az atomkor-szak felismerhetetlen, arctalan besúgóira figyelmeztet:

*méterre tudják merre vagy
mobilod után bemérnek*

*hajszálakat gyűjtenek
mert bennük a déenes
és gyanús a rejtett értelem
(Bújócska)*

*Páncélautók járnak
Teknősök helyett
Integetnek TATUék
Golyóálló ablaküvegen át
Nem látszik a szem
(Már a giccs miatt)*

A haláltánc ritmusa a versekben is egyre erősödik, az uniformizmus elleni lázadás, az újkori falanszter rémképe, a felnövő fiatalságban vetett hiábavaló bizalom, a neonreklámok mezítelen női idomai apokaliptikus látomássá szélesednek. A főváros visszataszító képe a *gránátalmát dobáló kor* jelképe.

Az alvilág istenének megjelenése, a Tartarosz víziója, erősíti a halálra ítéltség érzését. A mitológiai folyó, a Sztüx görög hiedelemvilágban az élők és holtak birodalmát elválasztó határfolyó, amely kilenc kanyarulattal fut az alvilág legmélyére, oda, ahol Hadész palotája emelkedik. A költő a visszafelé folyó Dunában véli felfedezni a halálfolyót. *A bágyi csodához* hasonlatos esemény a közelgő végzet kétségtelen előjele:

*a Fővám térnél
visszafelé folyik a Duna*

*Hadész
a holttestes csónakot
Budára tolja át
Pesten nem marad más
csak a repülő balinok emléke
(Holttestes csónak)*

Az örökké nyugtalan, aggódó sorokat a bűnhődni készülő város képét egy pilanatra felváltja az iménti látomás ellenpontja, a nyugodt és békés szülőfalu képe, Ludányhalászi. Író és olvasó a kezdeti vibráló feszültség oldásaként együtt nyugszik meg és válik eggyé a nógrádi falu látványával:

*Nincs mélyebb
selymesebb rét mint
a ludányi (;) fehér
sampion gombák
nyújtóznak
szítáló kék fény felé
(Kasza lapjáról)*

Ádám Tamás *Spanyolnáthában* megjelent írás is tanúskodik a közte és szülőfaluja között kialakult eltéphetetlen kötelékről: „Mikor kedvünk tartotta, mezítláb fociztunk a réten, ádáz küzdelem dúlt. A fű a Wempliben sem különb. Bár, a méhekre, dongókra vigyázni kellett, megszurkálták a meztelen talpukat rendszeren. Ha kimelegedtünk, megmártóztunk a vízben, aztán jöhettek a csukafejesek a parttól, vagy éppen az öt méter magas topolyfáról. Hallom a csobbanásokat.”

Az iménti verssel, az eddig a sorok mélyéig, csupán többletjelentésekben tetten érhető, rejtett személyesség lassan megjelenik, és a többes szám második személy forma megadja az engedélyt az olvasó számára a magánélet intim jeleneteibe való betekintéshez. Szürreális képek sorozatából kibontakozó „Héja-nász”-szerű, intim férfi-nő kapcsolat bontakozik ki. A szerelem definiálhatatlan kínja, a vágyak végtelenje, sajátos lelkiállapotok váltakozása, a körülírhatatlan érzékiség a szeretni tanulás élethosszig tartó folyamata tapintható energiával tölti meg a sorokat:

*önfeledten tetoválsz(:)
tűsarkú cipőben lépkedsz
horpadt mellemen
innen számítjuk a végtelent
emlékezz a konyhai ízekre
milyen is volt két tánc között
szeméremajkardon a csók
(Kétszemélyes bál)*

*Legyen combjaidnak ereje
Tartós diótörős roppanós este
Szóke éj ami a többlábú vágy
Közepe tulajdonképpen
(Fohász)*

Az édesapa képe, a kötet címadó verse is egyben, kitüntetett szerepet tölt be. Az élettől meggyötört „nagy rendező” egyszer óriásira növesztett, máskor parányira zsugorított képe apa és fia sajátos kapcsolatát mutatja, és a gyógyíthatatlan kór győzelme fájdalmas felismerést eredményez:

*apámat is a rák vitte el
előtte hegyeket mozgatott
(Hegymenet)*

A *Kései sirató* szívbemarkoló, dühödt hiányérzetből táplálkozó hangulata köszön vissza a költő *Hátamból szíj* című versében. Ahogyan *a mosónők korán halnak, úgy rák matat apám izzadt dunyhája alatt is, s megtörtént mi meg sem / történhetett(:) a nagy rendező is / idő előtt odalett.*

A múlt kesernyés gyermekkori emlékei a jelenben új értelmet nyernek, és ezáltal válnak felejthetetlené:

*az utolsó szijgyártók miattam bevették
maguk közé apámat aki ha égetően
rossz voltam üvöltött ahogy a száján kifért(:)
szíjat hasítok a hátadból gyerek(!)
ebben maradtunk de nem tartotta szavát (...)
(...) apám sincs már, hogy lesz így hátamból szíj(?)
(Hátamból szíj)*

Ádám Tamás szenvedélyesen őszinte, kíméletlenül kemény, érzéki és egyben lírai kötete, az író sajátos, kitérő, és minden takargatás nélküli természetes látásmódja önmagában jel. Olyan jel, amely képes nyomot hagyni ebben a hamis jelekkel, közhelyekkel teli, összezavarodott világban. Legfőbb értékét az adja, hogy nemcsak vádol, de javasol is. Nemcsak kijelent, hanem főleg kérdez, de a költő feladata itt elvégeztetett, hiszen a válaszok megkeresése már az olvasó belátására van bízva.

(Napkút Kiadó, Budapest, 2010)

Antal József

„...ahogy tóban a hínár, tűzijáték az égen.”

Véghelyi Balázs: Kötelék

„Egyedül az ember nem lehet szabad, csupán magányos.”
(Véghelyi Balázs: EGÉSZ-ség)

Véghelyi Balázssal évfolyamtársak voltunk az ELTE BTK magyar szakán. Általában akkor találkoztunk s beszélgettünk, amikor úgy hozta a sors, hogy ugyanarra a vizsgaidőpontra jelentkeztünk. Legutoljára a tavaly nyári államvizsgára osztottak be minket egy időpontra, egy bizottsághoz. Ekkor hívott el a másnapi, Vörösmarty téren megrendezett Ünnepi Könyvhétre, ahol legújabb, *Kötelék* című kötetéből „baráti kötelékül” dedikált nekem egy példányt.

Véghelyi Balázs könyörtelenül éleslátó szemüvegen keresztül képes napjaink magyar viszonyait látni és láttatni (*Profán kantáta; Iskola; Ady Endre földjén*), a bemocskolódott politika elleni fegyvere az abszurditás és az irónia (*Ördögi kör; Hiba; Hiányszakmák*), tiszteletben tartja az ősoket, emlékezik a múltra (*Magyar Történelem; Havat a porból*), szerelmes (*Változás; Felhőn alszunk*), élénk tár egy saját fordítású, XVII. századi évszakverset (Beniczky Péter: *Az esztendőnek négy részeinek mivoltárul*), s ért a gyermekek nyelvén is (*Mese a világlátott vízilóról; Sárgarépa haját mos*).

Hogy József Attila költészete jelentős befolyást gyakorolt Véghelyi tárgyalt kötetére, jól mutatja az is, hogy annak címadó darabja József Attila *Születésnapomra* című költeményéből vett egyenes idézet, megcsonkított formában: „*En egész népemet fogom.*” Ebben az egysorosban benne van a József Attila-vers folytatása, hogy „*nem középiskolás fokon / taní- / tani*”, de benne van a jelen is, annak tudata, hogy a költő az egész magyar népet fogja (’tartja’ értelemben), az eltéphetlen kapcsok egybefűzik őt a népével.

A *Kötelék* egyszerre új versek (az *Országutak* és a *Nyilatkozat* című ciklus) és régebbi költemények gyűjteménye („*Még egyszer*”), valamint helyet kapott benne a *Világlátott víziló* gyerekverseket magába foglaló ciklusa, a kötetet pedig az *EGÉSZ-ség* prózai gondolatsorai zárják a „*Minden Egész eltörött*” érzéseire reflektálva. A „*Még egyszer*” című ciklus versei nemcsak Véghelyi első verseskötetének (*Fán függ a világ*) darabjaival lépnek intertextuális kapcsolatba, hanem a ciklus címe felidézi a nagy költőelőd, Ady Endre második verseskötetét, valamint a Kispál és a borz *Még egyszer* című dalát.

Véghelyi Balázs felvállalja választott értékeit. Napjainkban gyakran hallani,

hogy ez a világ értékválságban szenved, s a legalapvetőbb értékek is elsorvadni látszanak. Véghelyi költészetében így nem pusztán az értékek felvállalása, hanem magának az értékválságnak az aktusa is ugyanolyan hangsúlyos. Bartók Béla, Csokonai Vitéz Mihály, Illyés Gyula, Petőfi Sándor, Csoóri Sándor, Márai Sándor, Ady Endre, József Attila, Pilinszky János, Örkény István – csonka, s hevenyészett kis névmutató ez Véghelyi költői-írói-zeneszerzői kötelékeihez. A keresztény és pogány vallás ellentétei a százhalombattai Szent István-templom tornyán egyesülnek (*Nap és kereszt*), a csodaszarvas hun-magyar mondája és az életet jelentő világfa több költemény visszatérő motívuma. Véghelyi elénk tárja *a magyar nép zivataros évszázadait*, amelyet sajnos még ma is élünk: a *Profán kantáta* Bartók Béla emlékére ajánlott költeménye a napjainkban zajló értelmetlen és felelőtlen „országirtás” ellen emeli fel a szavát, a *Magyar nők siralmai 1943 telén* a Donkanyar hőseinek állít emléket, a *Zászló hasadéka* 1956 ötvenéves jubileumát ünnepli.

A költő nemzeti identitáshoz való viszonyát mutatja az is, ahogy családjá történetéről vall: a *Magyar Történelemben* a második világégés szörnyűségei keverednek északi szomszédaink abszurd nemzetiségi törekvéseivel – mindezek kirajzolják a költő valódi geneziséjét, s bennem újra a jelen eseményeivel rezonálnak. A 2009-es év a magyar nyelv esztendeje volt, amelyre a szlovákoktól a hangsúlyozottan nem magyarelles nyelv törvényt kaptuk „ajándékul”: „*Elejét akarjuk venni a szlovák nyelvet sújtó diszkriminációnak, például annak, hogy a vegyes lakosságú körzetekben csupán a kisebbségi nyelven hangozzanak el a hivatalos bejelentések. Ellenkező esetben a helyi szlovákokat hátrányos megkülönböztetés éri*” – magyarázza Miroslav Lajcak szlovák külügyminiszter a pozsonyi országgyűlés által 2009-ben elfogadott nyelvtörvény lényegét. Erre csupán Csoóri Sándor gondolatait idézném az *Erkölcsei revíziót!* című írásából: „*Egy erős állam mindenkor elviseli a kisebbségeit. Egy gyöngye nem. Mert a kisebbség mindig az eredendő bűnre emlékezteti. ...ez az eredendő bűn: Trianon...*”

Véghelyi folytonosságot vállal Adyval, a népnemzeti költőkkel, s önmagával is: régebbi verseit nem égeti el, hanem kincsesbányaként, mély kútként tekint rájuk (*Régi versek között*), így lesz folytonos önmagával, ahogy köteléket vállal legújabb kötetében helyet kapó régebbi költeményeivel. Véghelyi verseiben nincsenek káromkodó szavak, legnagyobb „hátrányuk” pedig az, hogy alkotójuk nem tud olyan költeményt írni, amit még maga sem értene meg. (*Hátrány*) Egy ilyen költészetnek mi más is lehetne a hitvallása, mint egy *Korszerűtlen ars poetica*: a lírai alany „*emberből / emberhez / emberien / emberről / emberért // közösségből / közösséghez / közösségien / közösségről / közösségért*” szól.

Láthattuk, hogy Véghelyi köteléket vállal a múlttal, de nagyon is a jelenben él. Ezt bizonyítja az is, hogy már a kötet legelső, *Profán kantáta* című verse aktu-

ális problémákat feszeget. A csodaszarvas mondáját felidéző költemény beszélője a „szarvassá változott fiú”, akinek külföldi befektetők megölték testvéreit, elpusztították lakóhelyét. „...erdő helyén luxushotel, / bevásárlóközpont épül...” – számtalan fórumon lehetett hallani arról, hogy Dunakesziben egy hipermarket egyszerűen parkolót létesítene a környékbeli ősláp helyén. A legszörnyűbb a felelőtlen környezeti pusztítás szándéka mellett az, hogy az engedély megszerzéséhez magyar állampolgárok is asszisztáltak a francia multinak. „...édesapám, hol a földünk, / édesapám, hol a házunk...” – kérdezi a *Profán kantáta*, majd könyörgésbe csendesül: „...fogadj engem újra vissza, / a te tékozló fiadat, / hazavágyom, édesapám!” Súlyos szavak ezek, egy magyar költő a 21. század elején úgy kiált föl, hogy a hazájában hazavágyik. „Országom: saját összetépett térképének darabja” (*Havat a porból*) – hát már az a kis darab is menthetetlenül el fog tűnni, hol lehetünk otthon, ha ahol a hon, ott nem? A költeményt érdemes a kötet borítójának illusztrációjával együtt vizsgálni, hiszen Kiss Réka grafikája vizuális síkon jeleníti meg a *Profán kantáta* gondolatait, persze ez fordítva is igaz. Nézőpont kérdése. A *Profán kantáta* megadja a kötet ritmusát is, hiszen a gyűjtemény számtalan költeményére jellemző ütemhangsúlyos verselésben íródott, felező nyolcasokat alkalmaz (4|4).

Vég helyi és magam is magyar szakos pedagógusdiplomát szereztünk, így a magyaroktatás ügye számunkra szakmai szempontból is lényeges. Az *Iskola* egy kis magyar (iskola)dráma. Egy „sajátos nevelési igényű gyermek”-ről szól, aki először „a közönség szórakoztatására” szemüveges osztálytársát rugdosta meg a földön. Az „eseményt” természetesen „az iskola bőkezű mecénásának gyermeke” videóra is rögzítette mobiltelefonjának segítségével. Miután a tanárnő „nagy nehezen leállította / a sajátos nevelési igényű gyermek mutatványát”, saját főnöke, az iskola igazgatója feddte meg, „amiért durván beszélt a sajátos nevelési igényű gyermekkel, / akinek oka volt arra, amit tett”. De „az iskola bőkezű mecénásának felesége” is panasszal élt a tanár ellen, „akinek nem volt joga / eltulajdonítani gyermekének a névnapjára kapott / vadonatúj telefonkészülékét”. Az igazgató újabb szidásban részesítette a tanárt, akit egy héttel később a „sajátos nevelési igényű gyermek” önkezüleg vert meg. Emlékezhetünk a 2010 januárjában a média által számtalanszor bemutatott szekszárdi diáklányverésre vagy a debreceni tanárverésre, ahol szülő pofozta meg gyermeke pedagógusát, s persze nem példátlan ma már az sem, amikor a diák veri meg tanárát. Vég helyi jó érzéssel adagolt iróniával meséli el a kezdetben még „csak” diáktársát bántalmazó, majd tanárnőjét is megverő diák történetét. A vers súlyos kérdéseket boncolgat: eljátszik azzal a gondolattal, hogy mi történik azzal a diákkal, akit a „sajátos nevelési igényű gyermek” védőburkába csomagolva mondhatni felhatalmaznak arra, hogy társait és nevelőjét fizikailag bántalmazzák. És hogy mi történik azzal a tanárral, akit megfosztanak a fegyelme-

zés jogától: először tulajdon főnöke alázza meg lélekben, majd tanítványa testben és lélekben egyaránt. Ennek a fonákjára fordult világnak kedvenc jelszava a *tolerancia*, az *előítéletektől* való mentesség. Az *Iskola* tanárnőjét tulajdonképpen azért büntették meg, amiért nem tolerálta a diáktársát verő s az eseményt kamerázó tanulók tettét. „*Előítélet / toleranciájától / ments meg, ó, Uram! // Tolerancia / előítéletétől / ments meg, ó Uram.*” – kiált fel a költő *Két XXI. századi fohászában*.

Véghelyi számára problémátlan és idilli a szerelem, versei Petőfi Sándor és Radnóti Miklós hitvesi költészetét juttatták eszembe. A szerelem úgy szegődik mellénk, ahogy egy kóbor kutya kezd minket követni (*Mint a kóbor kutya*). A fizikailag távollévő kedves hiánya egyszer csak felülíródik a szerelem erejétől: a költemény alanya először csak egy számítógépet, asztalt és függönyt lát, aztán újra körbenézve a számítógép már szerelmese képét vetíti, az asztalnál a vágyott kedves ül, s a függöny a lány szoknyájává vált: „*Azóta jobban látok.*” (*Változás*) A *Felhőn alszunk* petőfiesen egyszerű és szép szerelmes vers, kiegyensúlyozottságát erősíti a szabályos szótagszámú sorok végének páros rímű egymásba ölekezése (8a8a8b8b). Ebben a költeményben a szerelem örök, csak az évszakok változnak-váltakoznak, de azok is csak azért, hogy a szerelmesek újabb és újabb dimenzióit élhessék át érzéseiknek: „*Beborított minket a tél: / szavaimmal melegedtél...*”, „... *veled-nyíló virág vagyok, / ha nem leszel, elhervadok.*”

Az *Országutak* című vers József Attila *Nem én kiáltok* című költeményének sorait juttatja eszembe: „*Hiába fűröszted önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat...*” – „...*keressük önmagunkat – önmagunkban. / De a kezünk még szabad. / Országutakat építhetünk vele, / s megtalálhatjuk önmagunkat – / valaki másban.*” (*Országutak*) Véghelyi is ugyanazt a tapasztalatot fogalmazza meg, amit József Attila: az én ugyan keresheti, fűrösztheti önmagát önmagában, de ez hiába-való. Csak a másik minél teljesebb megismerésével találhatjuk meg önmagunkat, valaki másban – „*csak másban moshatod meg arcodat*”. Az én és a másik viszonyát értelmezhetjük ennél kiterjedtebben is, a *saját* és az *idegen* dimenziójában: „*Elvesznek bennünk az országutak*” – most nem az számít, hogy szlovákok, románok, szerbek vagy magyarok vagyunk, hanem hogy kereső-kutató kezeinkkel „*országutakat építhetünk*”, s ezen az új úton találhatjuk csak meg „*önmagunkat – / valaki másban*”. Valahogy úgy, ahogy József Attila mondja *A Dunánál* című költeményében: „*A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.*”

(*Hungarovox Kiadó, Bp., 2008.*)

Erdei Sándor

Korszerűsített topozok

Fédra Fitnessz – Tasnádi István verses drámái

Bizonyosra vehetjük: nem Tasnádi István az oka annak, hogy a dráma a magyar irodalom legsoványabb tehene. Legalább is a múltban ez volt a véleményük a szakhístorikusoknak; újabb mérlegelést kívánna, hogy ma vajon így van-e. Szerzőnk tehetségesen dolgozik szorgos „dráma-műhelyében”. Az idén negyvenéves drámaíró, költő, színikritikus, rendező 24 éves volt, amikor az Egyetemi Színpadon bemutatták a *Fél nap Ferdinánddal* című bohózatát, amit rá egy évre a debreceni Főnix Színpad is műsorára tűzött. Igazolva tehát az az önéletrajzi megállapítás, hogy az amatőr színjátszás terrénumáról indult: „a túlkoros diákszínjátszók világából, ahol mindent együtt csinált színész, rendező és az író, díszletet, előadást, vacsorát, gyereket”.

Mindössze 25 éves, amikor olyan jelentős rendező viszi deszkára *Bábelna* című játékát, mint Árkosi Árpád. Míg ennyi idősen ma a filozoptertanoncok írni tanulnak, ő megkapta „Az év színikritikusa” díjat. A díjknál tartva: odaítélték neki a Szép Ernő-, a József Attila-díjat, s kétszer is (1999: Közellenség, 2007: Finito) átvehette a színikritikusok díját a legjobb új magyar dráma kategóriában.

Színpadra írott „dolgozatait” a legkülönbözőbb társulatok keltették és keltik életre Tatabányától Szombathelyig, Zalaegerszegtől Kecskemétig, Nyíregyházától Kaposvárig – a legtöbbször természetesen a főváros megannyi társulata tűzte műsorra a munkáit: Székéné Színház, Vidám Színpad, József Attila Színház, Vígszínház, Krétakör Színház, Ódry Színpad, Bárka Színház. Külföldön is gyakran volt és van bemutatója: Szabadka, Nyitra, Prága, Köln, Párizs – a teljesség igénye nélkül. A legkülönbözőbb ízlésű és művészi felfogású rendezők vállalták darabjainak interpretálását: Bagó Bertalan, Novák Eszter, Schilling Árpád, Znamenák István, Tasnádi Csaba, Tengely Gábor, Árkosi Árpád, Tóth Miklós, Méhes László. Munkáinak műfaja gyakran nehezen meghatározható, ritka, amikor ír mondjuk egy bábjátékot vagy egy musicalszüzsét. Legtöbbször ilyesféle tudnivalókat ír alcímnek (?), definíciónak (?): két felvonás, sok szereplő. A Magyar zombinak a műfaja „pseudo moliére”, a *Fél nap Ferdinánddal* pedig lendületes „históriai kalandozás”. *Édes Anna*, *A három testőr*, *Balkán Kobra*, *Vanek úr Afrikában* és *Mániákusok* című irodalmi adaptációinak átírt szerzői: Kosztolányi, Dumas, Kusan, Rejtő és Moliére. Három musical szöveggönyvét is jegyzi: *Rovarok*, *Démonológia*, *Made in Hungária*.

Tasnádi tehát „mindenevő”, változatos műfajrepertoárt produkál, a legkülönfélébb hangnemben kommunikál a világgal, nem ragad le egyetlen trend, stílus, játékmetodika mellett. Az élő magyar drámaírók legsikeresebb és legtöbbet foglalkoztatott szerzője, igazi színházi ember. Szenvedélyes működését látva az a benyomásunk,

hogyan ambíciója egy mai magyar Shakespeare-ré, Molière-ré válni (ilyesmit ő persze nem mondott magáról), „pánszínházi” életet élni, mert hát az angol klasszikus óta mondjuk („miket tudott ez a Sekszpír Viljam?”): színház az egész világ. S most ne hördüljünk fel azon, hogy egy mai halandó halhatatlanokkal mérné magát. Egyébként is egy igazi művésznek mi más lehetne a becsvágya, mint megközelíteni a rég elporladt hatalmasokat? Ha nem ez, a „szent fát félre tedd”.

Legtöbb játéka úgy született, hogy kimódolta: rögtön ki is lehessen próbálni, működik-e a szöveg a színpadon. Amikor nem így történik, azt külön megjegyzi: „jó tíz évnek kellett eltelnie, hogy leváljak a színházról, magamra maradjak – a szöveg és én. A Phaidrát már így írtam, a négy fal között. Hetekig szenvedtem, nem volt kivel megcsócsálni, nem volt színész, kipróbálni. De egyszer csak megéreztem, hogy jó ez így, hogy ez így jó. Betűk, szavak, versmértékek, bíbelődni velük hajnalig.”

S ha már írja szcenikai opuszait, szereti nyomtatásban látni őket: nem csak színházi mindenek ő, „ripacs”, aki néha meg is bukik (mint a Phaidra első változatával), hanem szépíró, akinek legfontosabb nedűje (talán) a kávé után a nyomdafesték. S persze szenved ő is a nagy dilemmáktól: mi a fontosabb, a halhatatlanságra kacsintgatni, létrehozni az irodalmi kül- és belcsínt, vagy eleget tenni itt és most a közönségégynek, a színpadi létezés követelményeinek. A mának írjunk-e vagy az örökkévalóságnak? A régi nagyok is a mindenkori mának írtak, más kérdés, hogy – talán szándékuktól függetlenül – sikerült örökélet-elixírt masszírozni a műveikbe. Mi a fontosabb: az irodalmi ítések kegyeit keresni, vagy eleget tenni rendezők, színészek percenként változó kéréseinek. Egyfajta időtlenségben létezve igazat mondani (nemcsak valódit), vagy már-már zsurnalisztikusan aktualizálni, hogy a fodrásznők is találjanak játékunkban tapsolnivalót? A színpadi szerző nem lehet rugalmatlan, nem állíthat be egy Tháliaműhelybe megmásíthatatlan írásművel, Tasnádi is folyton alakítgatja szövegeit, hosszú idő telik, amikor kimondhatja egy-egy drámájára, hogy akkor ez a darab végleges szövege, „halmazállapota”.

A mostani előtt két drámakötete jelent meg, 2001-ben a *Kokainfutár* (Osiris Kiadó), 2004-ben pedig a *Taigetosz csecsemőotthon* (Jelenkor Kiadó). Legújabb kötetébe a verses drámáit vette be: Finito, Tranzit, Fédra Fitness, Kupidó. A verses dráma meghatározásnak leginkább a Finito (Magyar zombi) tesz eleget. A rímelő-jambizáló drámai szöveg időszerűségén töprengve eszünkbe jut Vidnyánszky Attila debreceni színi direktor törekvése: újra létrehozni a költői színházat, a lírai színjátszást, vagyis verses drámákat vinni a színpadra. A piszkos prózai jelenbe visszahozni a művészet költészetét, a „magasabb valóság varázsát”.

Érdemes-e drámát kötetben közreadni, olvasnak-e az emberek efféle szövegeket? Régi kérdés ez, amire többnyire nemleges a válasz, s régen is az volt, mégis jelentek és jelennek meg a művelt világban drámakötetek. S nemcsak az eleve könyvrámáknak szánt munkák kapnak nyomdafestéket. A szépírás kortárs színházi művészei is fontosnak tartják a kötetjelenlétet: Pozsgai Zsolt, Garaczi László és mások. (Ki nem?)

Tasnádi szerint a mai nem-olvasásból nem azt az üzenetet kell leszűrni, hogy az írók meg ne írjanak. Tény, hogy a mai ember nemigen vesz kezébe drámakötetet. Még *Az ember tragédiáját* is főleg azért, mert kötelező. Egyébként „maga a minőségi irodalom olvasása is szubkulturális helyzetben van” – mondja. – „A drámaíró amúgy is ufó az írók között. Egy kétkötetes költő reprezentánsabb, mint Molnár Ferenc, Szomory vagy Szép Ernő.” Egy drámakötetnek akkor van esélye olvasói kosárba kerülni, ha az olvasó egyben színházrajongó is, s tetszetek neki az előadások, amelyeknek szövegét papírra préselték.

A kötetnek (s egyúttal a szerzőnek) legerősebb darabja a *Finito*. A cselekmény központjában egy munkanélküli áll (ül a kerti vécén), aki eladta a halálát a (kereskedelmi) médiának. Magyar zombi ő, öngyilkosság zajlik (zajlana) élő adásban. A reterát-toposz a Tótékből való, a deszkabodé mint Örkénynél, itt is menedékként és bölcselkedőhelyként szerepel. Az Örnagy (hatodfeles jambusokban) tudatja velünk a létesítmény egy további jelentését is: „Mit kimondok, jól tudom, hogy nővum, / A kerti vécé fallikus szimbólum. / (...) Fából tákolt apokrif házioltár, / Ágaskodó termékenységű jellep”. (Egyetérthetünk Csáki Judittal: „a vers néha jó, néha rémes”. E citátumban például tűrhető.)

Tasnádi bebizonyítja, hogy a modern színház nem feltétlenül azonos a kibírhatatlan produkciókkal, lehet egy kortárs mű akkor is jó, ha érthető. S nemcsak a sznoboknak, hiszen a Magyar zombi nem réteggközönséget szólít meg, hanem mindenkit. A szöveg erős, ihletett, eltalált, megfelelő fundamentum egy hatásos, modern előadáshoz, a rendezőnek nem kellett eget-földet megmozgatnia ahhoz, hogy működőképes produkciót építsen rá. „Lógó orral, lógó szerszámmal jársz, Hasznod már semmi sincs, alszol, zabálsz, Becsődöltél totálisan, mint férj, Családfenntartóként és férfiként” – vádolja segíyen tengődő párját Blondinné. A satíra (?), komédia (?) nyelvezete anakronisztikus, hisz klasszikus időmértékes verslábakban beszélnek benne egy reality-show készítői és zombi nézői. Klasszikus forma, mai tartalom. A jelen polgára fuldoklik a gagyiáradásban, a demokráciának álcázott modern rabszolgaságban a „pénzért minden” elve uralkodik ((fut sok országban ilyen című-témájú tévéprodukció is), ez pusztítja a fogyasztóvá züllesztett tömegegyének moralitását, kultúráját. Ám Tasnádi nem hagyja, hogy győzzön a Mammon-imádó média, Blondin egyszer csak meggondolja magát, az élet mellett dönt: „Még egyszer megpróbálni – megjött a kedvem.” A darab utolsó, csúfondárosan bizakodó mondata ez: „Emeljük hát fel csüggedő szívünk!” A végkifejlet, a mégiscsak valamiféle derű megokolatlan és súlytalan. De hát tudjuk, Madáchnál is az.

Tasnádi legtöbb drámájának magva, alapötlete archétéma, a klasszicitásból származik, s persze merít a dráma-világirodalom hatalmas, ihlető tengerének más korszakaiból is. A *Finito* alapötlete Nyikoláj Erdman szovjet drámaírótól való, akinek – 1928-ban megjelent *Az öngyilkos* című – művében egy feltételezett öngyilkosjelöltet akar környezetete meggyőzni arról, hogy az ő ügyükért haljon meg.

A *Tranzit* a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház felkérésére íródott. Egy repülő-téri váróteremben utasok gyülekeznek egy kényszerleszállás után. Nem tudják, hol vannak, mikor indulhatnak tovább. Szeretnének információhoz jutni, de a beton-üveg reptér teljesen kihalt: néptelen, sivár várótermek és folyosók, lerolózott kávézók, shopok. A mindvégig feszült, izgalmaiban bővelkedő színdarabban ki-ki szembesül önmagával és a másikkal, mérlegre tétetik a személyes felelősség, a szereplők a szabad akaratról és a lélek halhatatlanságáról (is) cserélgetik a szót. Mint általában, Tasnádi itt sem szór utasításokat, instrukciókat; részint tudja, hogy ezeket a rendező szereti csakazértis (dafke) áthágni, részint pedig – szeretve a színházművészeket – igyekszik nekik szabadságot adni mind az értelmezésben, mind a szöveg cselekményé „mozdításában”.

Igazi modern mű a *Fédra Fitness*, annak ellenére, hogy az ógörög klasszicitásból hozta a fő motívumot, a toposzt, amire építkeznek. A szókincs mai, a dikció atmoszférája régi, együtt ábrázol „archetipikus emberi viszonyokat” és mai figurákat, egyszerre alkalmaz antik színházi megoldásokat és „posztdramatikus eszközöket”. A Phaedra-téma majd egy évtizede foglalkoztatja Tasnádit. Ismét régi konfliktus mai térben – bevált módszere az ő írásművészetének. Mondják is némelyek, hogy eredeti (primér) művek helyett többnyire feldolgozásokat (szekundér darabokat) hoz létre. Deheroi-zálja az egykori isteneket, félisteneket. S lám igaz, amit Babits mondott: „Az Istenek halnak, az ember él”. Története egy bevásárlóközpont fitneszcentrumában játszódik, a mitológiai hősök éppen gyúrnak a gépeken, tömegesíteni vagy szálkásítani kell következő feladathoz. A mai beszédmodort használva földhöz keni az antik pátoszt; a vágyakozó Fédrának így felel az ifjú Hippolütosz: „Nem baszlak meg, öreg vagy!”

A négy dráma közül éppen a toposz nélküli a legösztövérebb, a Kupidó, amelyben egy mai jelenséget kell(ene) porrá zúzni, vagy legalább is abból kiindulva valami érvényeset mondani. Tasnádi bevallja, ő még nem volt szvingerklubban (de hát Dante se volt a Pokolban), ám ez nem mentség arra, hogy felületes képet adjon róla. Mondanivalója igen közhelyes, sovány, valami ilyesmi: csúnya dolog, hogy már szerelem sincs igazán, éljenek a tiszta, igazi érzések, éljen a család, vivát, tiszta erkölcs. Nem ilyen meztelenül didaktikusan, de majdnem. „Locus vulgaris”-ok „hűvös halomban”. A jelenség ábrázolásában nem sikerül mélyre ásni, még bűnös kíváncsiságunkat a szvingerelésről sem sikerül kielégítenie – ha akarta egyáltalán.

Ezek a szövegek főleg az előadások ismeretében becsülendők, nem az irodalomnak, hanem (milyen „érdekes”!), hanem a színháznak vannak írva, színi produkció-„kották”, tágan értelmezendők. Olvasva kissé vérszegényeknek hatnak, a zsöllyékben ülve értékeljük igazán (persze ha erős a művészcsapat), hogy milyen jó drámaíró is ez a Tasnádi István.

(Budapest, Palatinus Kiadó, 2010.)

Ortutay Péter

A sivárság költészete

(*Berniczky Éva Méhe nélkül a bába című regényéről*)

1.

Van Wass Albertnek egy regénye, *Az Antikrisztus és a pásztorok*, mely már csak azért is érdekes, mert a „felszabadulásról” és az azt követő társadalmakról ad meg-rázóan hiteles képet. Jól mutatja, hogyan is alakult az emberek sorsa, nőké és férfiaké, magyaroké és románoké, no meg az oroszoké is e „felszabadulás” után. Többek közt abban az országban is, melynek neve még nem is olyan rég a Szovjetunió volt. Börtön volt az az ország kérem, hatalmas szigorított börtön, gépfegyveres kommandósokkal, csaholó kutyákkal ellenőrzött börtön, szögesdróttal körülvéve még a tenger fenekén is, mondja az író. Higgyük el, úgy volt. És az is maradt mindvégig. Amíg Isten és Amerika segítségével össze nem dőlt.

Nos, erről az országról szól Berniczky Éva könyve is: *A méhe nélkül a bába* (Magvető, Budapest, 2007. Összesen 201 oldal). Pontosabban arról, hogyan alakult ittrekedt anyáink és leszármazottainak sorsa ezt követően, már a szép új világban. Mert akárhogy is nézzük, Kárpátalja is szovjet lett. De csak azután, hogy az elmúlt évszázadban tartozott már a nagy monarchiához, Csehszlovákiához, Magyarországhoz is. Igaz, most már aztán nem panaszkodhat. Szovjetből ukrán lett. Egy poszt-szovjet köztársaság.

Ám nézzük inkább magát a regényt.

Több recenziens jegyezte már meg, hogy Berniczky stílusa, sokat emlegetett „hömpölygő mondatai” megnehezítik az olvasást, különösen azok számára, akik még nem igazán szoktak hozzá az ilyen stílushoz. No meg azok számára is persze, akik azt sem igen tudják, vajon hol található az a képzeletbeli Jóna és Csernoholova a regényben, vagy netalántán Ungvár és Munkács, és hogy arra felé magyarok is laktak és még laknak is. Mert az a körülmény, hogy valamit nem mindig könnyű végigolvasni, felfogni, megérteni talán épp a stílus miatt, egyáltalán nem újdonság az irodalomban. Egyébként a Berniczky „hömpölygő mondatait” dekódolni, azaz a bennük rejlő sokszor csakugyan nem egyszerű információt megérteni egyáltalán nem boszorkányság. Az első fejezetben például, mely akár egy önálló izgalmas novella is lehetne, rövid félóra alatt a következőkre jut az olvasó.

A regény úgy kezdődik, hogy a főszereplő elmondja: ismét utazásra készül. Csak ide a szomszédba, alig több mint 110 km-re, egy bizonyos Szvitelszkihez akar leutazni, akiről többek közt valahogy minduntalan gyermekkorra jut az eszébe. Snitt, és máris az említett gyermekkorban vagyunk. Nevezetesen e gyermekkor-

nak annak a szakaszában, amikor egy meglehetősen csapadékos nyáron, alig tízen valahány évesen nedves és csúszós köveken próbál átkelni főszereplőnk a folyón, valahol a felső Tisza mentén. Berniczky regényének első fejezetében egy tanár is szerepel, történetesen épp az edző, akinek erősen szadista, no meg pedofil hajlamaik vannak. Torz, „defektes” ő is, mint a többi férfi szereplő a regényben.

E gyerekkori emléket felelevenítő epizód után rögtön visszakanyarodunk a mába Szvitelszkihez, akivel szemben a hősnő úgyszintén enyhe undort és viszolygást érez. Először is azért, mert hát Szvitelszki is csak férfi (hja, a gyerekkori emlék), még ha tudós könyvgyűjtő is. Az undor és az utálat leginkább Szvitelszki üres tekintetének szól, mely átlátszóvá kocsonyasította a szemét. Meg annak, hogy méregerős bűdös pálinkával itatja dohos, penészes, piszkos és rendetlen könyvtárszobájában. A felesége, Mokrinka, meg kissé debilis. Ez az undor és viszolygás vörös szálként húzódik végig a fejezeten, majd az egész regényben. Mindent üresnek, értelmetlennek, sivárnak látunk. Sivárság a köbön. Ezt a látásmódot akár humorosnak is mondhatnánk, mint az *Indul a bakterház* című remek filmben is a rendezői megoldások egész sorát, ha nem a keserű posztszovjet valóság húzódná meg mögötte. Az egész vidék sivár és lerobbant, ahol még az egykor gyönyörű Tisza is kiszárad, elláposodik, és teljes az ott élő emberek lelki üressége és fizikai tehetetlensége. Azaz pontos és halálosan precíz látélet az, amit Berniczkytól kapunk, s aminek megrajzolásához az író kitűnően ért. És ha egy kicsit részletesebben is megnézzük ezt a látéletet, azt fogjuk látni, hogy milyen is az a világ a szovjet, most már ukrán „Kárpátontúli területen” (ez hivatalosan a neve), ahol a történet játszódik. Borzalmas, nyomorúságos, leírhatatlanul sivár. Mint Afrikának, Dél-Amerikának, netalántán Ázsiának az a része, ahol az emberek piszkosak, betegek, szegények, tudatlanok, gyerekeik puffadt hasúak. Ráadásul a jó orosz vodkaivás hagyománya, mint az orosz ember szívét mindenütt megdobogtató *mátuská Rosszija* egész területén, népszokás lett. Mert itt is lépten, nyomon „a répapálinka bűzével átítított emberekkel”, „részeges disznókkal”, a környéknek „kétes tisztaságú homályos pohárkákba” töltött „leghitványabb patkánymérgével” találkozhatunk. A nyomor meg a szegénység oly mérvű, hogy azt, mint már mondtam is fentebb, leírni sem lehet. Berniczky azonban megkísérli. Így a lakóházak „elhagyott igénytelen tákolmányok”, a vonaton „kosaras, zajdás bábik” utaznak, az állomás „rozoga őr-bódé” néhány hatalmas bádoglappól, mely „hátborzongatóan zörgött, recsegett”. Az emberek pedig „szedett-vedettek”, mintha állandóan menekülnének valahová, pedig nincs is háború, mint mondjuk az egykori Jugoszláviában volt, mely épp úgy dugába dőlt, mint a nagy Szovjetunió, s így végre valahára Kárpátalja egész népe ezeréves álmát beteljesítendő ukrán lehetett, az ott élő ruszinokkal, magyarokkal, szlovákokkal és románokkal együtt. Mert ha nem ukránul beszél az illető, rögtön meg is kérdezik: *á ti zvidki?* (Most már nem oroszul, *á ti átkudává?*, hanem ukrá-

nul: honnan jöttél, te szerencsétlen? Ázsiából, nyereg alatt puhított húst zabálva?) Ugyanezt persze egy oroszról nem kérdezik, mert hát Oroszország nagy és erős, és nem jó vele kötekedni. Az ukránoknak sem. Hiába, no, nagyot változott a világ. És ha ez nem elég, akkor vessünk mán egy pillantást az „egy szál forgalmistára” a hátborzongatóan zörgő és recsegő vasútállomáson, aki történetesen nő a nőieség minden látható és hallható jele nélkül. Épp „részeg disznó” férjét helyettesíti, s emiatti bánatát és bosszúosságát az érzézőkön veri le: goromba és káromkodik, mint az a közismert kocsis a Stefánián. De azért észre lehet venni a káromkodásán, hogy nem férfi, mert az még cifrábbat tud. S itt van végül Szvitelszkiné, az együgyű és írástudatlan Mokrinka (magyarul Nedveske lenne a neve), aki csókolni is csak úgy tud, hogy elégedetten pofán nyalja a látogatót, és a gyerekei is „a kristálycukorral megszórt kenyerektől mamlásszá dagadt porontyok”, akárcsak az éhségtől felpuffadt hasú afrikai gyerekek a dokumentumfilmekben. Folytassam? Nem teszem. Hisz a regény tulajdonképpen nem erről szól. Ez csak a prelúdium. A java csak ezután jó.

Maga a történet is érdekes és izgalmas. Egy intellektuális kaland, felfedezőút egy költőnő, a titokzatos Alla lelkivilágába, fejébe, agyába, „koponyája körül”. Csofálatos érzés lehet ilyen utazást tenni. Meg is tapasztalhatjuk, ha a regényt végig olvassuk. De én inkább a részletekről, azok sajátos eszmei mondanivalójáról szeretnék szólni. Mert hát Berniczkynek is az a módszere, hogy nehéz veretű, súlyos, ám líraian szép (kör)mondataival (vers prózában) a részletek mögé bújik, mert hát gondolhatja, bennük, mármint a részletekben, van „a kutya elásva.” Az az igazság, amit ő csak ő tud elmondani országnak, világnak.

Akkor hát nézzük, miről is árulkodnak a részletek. Például a szereplők. Vegyük, önkényesen, sorba némelyiküket. Először a férfiakat, akik talán kevesebben vannak, mint a nők, és számomra legalábbis, nem annyira érdekesek A látélet, amit róluk kapunk, száz százalékosan hiteles. Ám összességükben valahogy hasonlít egymásra az a sok férfinemhez tartozó szerencsétlen. Először is, az egy Szvitelszkit kivéve, mindegyik piál, mint a gödény, ott és akkor, amikor csak lehet. Mert ugyebár itt van az a bizonyos tanfelügyelő, aki a pottyantós budiban szereti meghúzni a butykost, mert nehogy mán valaki azt gondolja, hogy ő esetleg. Á, dehog. Ő rendes ember, már csak azért is, mert hivatalos közeg, tanfelügyelő, akit minden muzsiknak kötelessége megsüvegelni. Meg is tesz, mármint a megsüvegelést. Aztán Szvitelszki apja, az asztalossá vedlett mozdonyvezető, aki „merészen folytatja útját a semmibe” és a regény végére elfogy, mint a gyertyaszál, vagy mint az a bizonyos számárbőr Balzac regényében. Vagy éppen úgy, mint Valentina zenetudós férje Berniczkynek egy másik remek kis írásában. Szóval ő csak úgy ráérvösen, pianissimo szokott iszogatni. Sokkal inkább kedveli Odárka micsodáját, amiért ott is hagy csapat-papot, és családot, feleségestül, gyerekestül. De azért új süte-

tű mennyasszonyát is mindig jól elagyabugyalja, ha a szükség úgy hozza, mert a pénz ugyebár számolva, az asszony meg verve jó orosz- és ukránhonban. S aztán Mokrinka apja, a gomolyatúró-készítő Csernoholován. Csak akkor józan, ha beteg, vagy még akkor sem. Továbbá Mucsicska, a „szigorúan titkos vonatok” őre. Titkosak, mert sehová se mennek. Igazi talpig becsületes bakter. Pénzt sohasem fogad el, csak sztolicsnáját a szolgálataiért. S végül maga Szvitelszki sem veti meg a tütüt. Van neki is tartalékolva egy kis jó szíverősítő mindig. Bár ő egy másik igencsak káros szenvedélynek a rabja. Nem alkoholista, hanem „kollecionista”. Könyveket gyűjt, hogy aztán az Istennek se adja oda senkinek, nehogy mán elolvassa. „Defektesek” ezek az emberek mind, mondja a regény egyik kritikusa. Igaza van.

Térjünk át akkor a nőkre, akik közül többnek a jellemzése akár humoros is lehetne, ha sorsuk, egész életük nem volna annyira mellbevágóan szomorú. Mit szomorú. Tragikus. Mint Wass Albert Teréziájé. Azzal a különbséggel, hogy Terézia még haza jöhetett a népek nagy börtönéből, a Szovjetunióból. De ezeknek nincs hova megtérni. Ugyanis otthon vannak a pokolban, a posztkommunista Kárpátontúli területen.

A női szereplők vaskosabbnál vaskosabb hibáival szemben azonban Berniczky sokkal elnézőbb. Mivel ő is nő, talán jobban megérti őket, s jobban együttérez velük. Meg aztán nem is mindennapi, amin ezek a nők keresztül mentek, és mennek nap, mint nap. Most is. S ergo: még fognak keresztül menni.

Nézzük az egyik főszereplőt, Allát. Aki költő. Gyaníthatóan gyönyörű verseket ír. De minek? Ha nem volt szocreál az a vers, s nem a munkás-paraszt állam dicsőségét zengte, hát teljesen fölösleges volt írogatnia, mert nincs az a kiadó az országban, mely ilyen verseket közölne. Ugye emlékszünk a Mesterre, Hontalanra, a költőre *A mester és Margaritából*? A végállomás a diliház számukra. Mert az egyik, a mester, Krisztusról mert írni egy ateista világban, (te jó ég, ennek csakugyan nem volt semmi sütnivalója), a másik pedig úgy döntött, hogy nem ír több rossz verset, mert amit eddig írt népről, hazáról, no meg a pártról, az mind rossz. Vagy emlékszünk, ugye, az ugyancsak Alla keresztnevű Ahmatovára, aki-ről a nagy Zsdanov elvtárs azt mondta, hogy társadalomellenes pipiskedő úriasszony, akinek fogalma sincs arról, hogy mi a pártosság elve az irodalomban? A mi Állánkra is minimum ez várt volna, egy ilyen billog, ha veri a tamtamot. Nem verte. Csak naplót írt arról, amit érez, gondol és átél. És milyen gyönyörű naplót! Az embernek olvasás közben könnybe lábad a szeme, elszorítja valami a torkát, és elfacsarodik a szíve. S ezt a naplót, illetve a lapjait, csomagoló papírnak meg seggtörlőnek használták buta emberek. Csoda-e, hogy ezek után inkább azzal kereste meg a betevőt, amivel kereste? Az ősi foglalkozással. Ha egyszer szép is volt, meg kívánatos, miért ne tenné? Ezt minden korban és társadalomban megfizet-

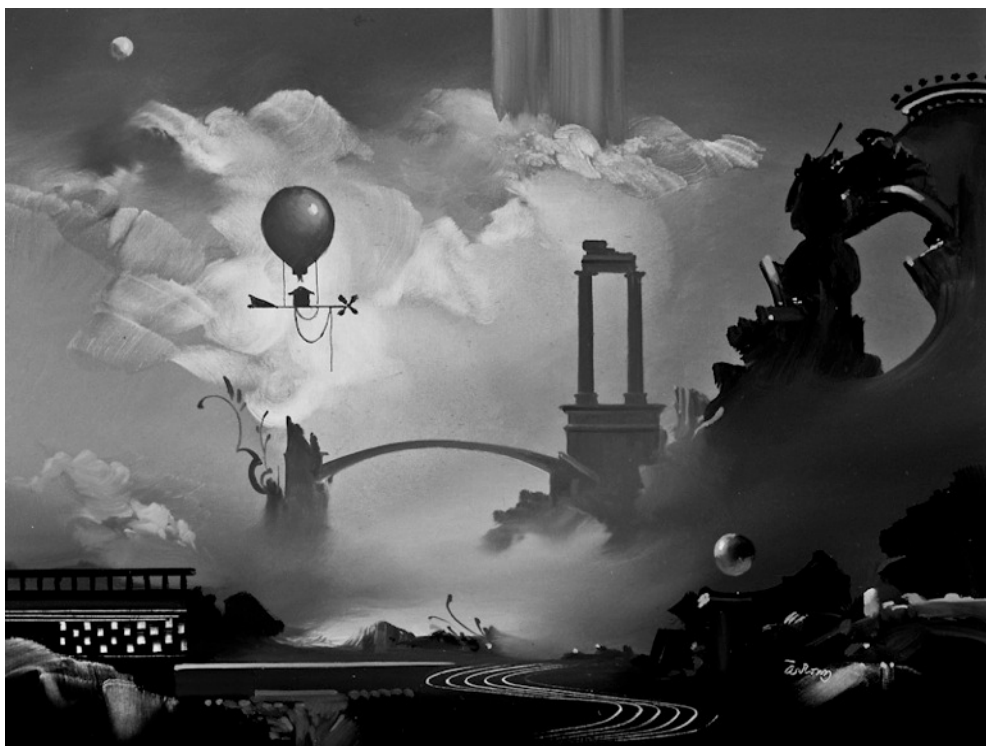
ték. Természetesen szeretői voltak, alkalmiak is, akikkel egy vakvágányra állított hálókocsiban hancúrozott. Mindig friss, patyolat tiszta lepedővel, paplanhuzattal az ágyon, fehér függönnyel az ablakon. Teste a Földön, a lelke meg a Fellegekben, Isten közelében. Mint Dosztojevszkij sok jól ismert nemes szívű kurtizánjának is. Élete meg igazi görög vagy inkább nagyorosz tragédia. Akárcsak Dosztojevszkij épp most említett hősnőie: Nasztafszja Filipovná a *Félkegyelműből*, a Grusenykáé a *Karamazov testvérek*ből, vagy Szonyáé a *Bűn és bűnhődés*ből.

Mokrinka. Apja, mint minden férfi odaát, részeges, buta és semmirekellő. Egyéb-ként is, a kis ruszin faluban, Csornoholován, ahol él, csak gomolyatúrót lehet készíteni. Ezért ő, a kislány, egy szinte teljesen üres halasboltban áruja a nagy semmit, majd Szvitelszki cselédje, rabszolgája lesz mint feleség. Írni, olvasni nem tanul meg, mert Szvitelszkinék így jó. Mert ha olvasni is tudna, még az irományai közt is turkálna. Így csak gyerekeket szül, vezeti a háztartást, nehéz fizikai munkával, varrással, keres plusz pénzt. Hisz' egy fizetésből odaát a Szozuzában sohasem lehetett megélni. És teszi ezt Mokrinka mindaddig, amíg ... Meddig is? Mint a mesében. Boldogan éltek, míg meg nem haltak. Hogy azért tudjuk, nemigen voltak hosszú életűek ott az emberek. Egy negyvenéves ember már nagyon öregember és öregasszony odaát.

A többi nő és asszony sorsa és élete sem különb. Odárka, a bába, Havackóné, a takarítóasszony és végül a nagyfenekű postás kisasszony, Mucsicska lánya, lég-üres térben mozog, egyik napról a másikra tengődik. Mímelik, hogy élnek. Igen buták, műveletlenek, nincs hitük vagy életcéljuk. Szinte nevetségesek lennének, ha életük nem lenne a két lábon járó tragédia maga. Nem is lehet az más egy olyan világban, ahol a férfiak, apák és férjek csak isznak, szomszédasszonyokkal hentergőznek, az utak járhatatlanok, a buszok nem indulnak, „a lendületes szocialista rohammunkával” épült városok és falvak romokban hevernek, a budik pottyantóságok, vagy egészen elmerülnek a fekáliában, és ahol az élet sivár és kilátástalan, mert a templomot bezárják, a betűt meg elzárják előlük. Szó szerint és képletesen. Ilyen a legtöbb nő sorsa Kárpátalján fent valahol a hegyekben. Nem is lehet más a nagy, sivár semmi közepette.

A regény két női főszereplőjének gondolatait követve az olvasó talán úgy érzi, hogy fő motívuma, mármint a regénynek az undor és a viszolygás mind attól, ami körülveszi őket, ezeket a szereplőket. De, olvashatjuk a beharangozóban (s ezzel egyet kell értenünk), hogy van egy harmadik Nő is ebben a regényben: maga Berniczky Éva, aki saját szemével is láttatja velünk mindazt, amit látunk. S az a „különös mód”, ahogy láttat, arra enged következtetni, hogy ez a harmadik Nő nem viszolyog és nem undorodik attól és azoktól, amiket, illetve akiket láttat. Sokkal inkább együttérez, szánakozik és szeret. Nem viszolyog, nem undorodik, nem gyűlöl, hanem szeret. Hisz' ők, ezek az antihősök, csupán szenvedő alanyok

mind, egytől egyig. Ilyenné váltak, mert ilyenné tette őket az élet: egy durva és embertelen idegen hatalom. És azt kapták tőle, ettől a csakugyan undorító és viszolyogtató hatalomtól, amit kaptak. Az ideológián, azaz a gondolati sivársággal együtt düledező panellakást, pléhből tákolt bakterházat, templombezárást, ateista múzeumot, könyvégetéssel felérő befalazott könyvtárakat, pottyantós budit vagy a fekáliából már ki sem látszót, no meg alkoholizmust. Amit a legnagyobb „felszabadító” nemzet fiai is csak úgy emlegettek, s közben röhögtek, hogy „russzis kulturis”. Berniczky Éva ezért szánja őket, ezért érez együtt velük. És azt mondja, hogy hite, ars poeticája csak egy valami lehet. Az, hogy „írni egy lepusztult vidéken is muszáj, mert ”az, aki beleszületett a sivárságba, az nem menekülhet a sivárság költészete elől.” Nem menekül. Szeret. Szereti ezt a Földet, és szereti ezeket az embereket. Dehogyan gyűlöl, dehogyan undorodik, dehogyan viszolyog. Hogy mit gyűlöl, mitől undorodik, arra könnyen rájöhetünk, ha figyelmesen olvassuk ezt a gyönyörű regényt. Amely az **egész** mai magyar irodalomnak is egyik kiemelkedően szép alkotása.

Utazás a múltba

Zsebéné Dobó Marianna

A jó köztudat katalizátorai? – avagy a kulturális politikai döntéshozatal és annak adósságai

L. Simon László: A római szekér – Kulturális politika – politikai kultúra

„Készítsük elő, míg nem késő, a kulturális demokráciával a politikai kultúrát!” Ezzel a Klebelsberg Kunó-idézettel kezdi a 2010-ben megjelent *A római szekér* című új könyvét L. Simon László. A politika és a kultúra egymástól elválaszthatatlan kapcsolatát elemzi ebben a művében – is, hiszen korábbi kötetében, amely 2007-ben jelent meg *Versenyhátrány* címmel, már bemutatta az elemző, értékelő és kritikai hangját. Az új kötetének szerkesztői vezérfonala szintén a kultúra, annak közelmúltja és jelene. Visszatérő kifejezései sokkal nagyobb hibákról és fájdalomról tanúskodnak – kényszerűségből csupán, hiszen a szerző írásainak motivációja a kultúra feletti féltő gondoskodása. Vallja, hogy a botrány, a sikertelenség, a rossz döntések sorozata, a hozzá nem értés a kultúra további devalválódását és a „jó köztudat” elérhetlenné válását eredményezik. A tanulmányok egy része más szerkesztett kötetekben (pl. a Századvég Kiadó kormányértékelő köteteiben), és folyóiratokban jelentek meg 2007-től kezdődően 2010 februárjáig, más része e kötetben kapja meg az első nyilvánosságát.

A címben szereplő **római szekér** metaforáját Illyés Gyulától veszi át L. Simon László. A szekér kerekei közötti összhang fontosságára Illyés már 1979-ben figyelmeztet, ugyanezt a vészkiáltást teszi meg most L. Simon is: a közéleti-politikai és a szellemi kerék együttműködése és együtthaladása elengedhetetlen, a legnagyobb vész abból adódik, ha a politika mindent ural, ha megmondja, „mi a szellem, mi az irodalom”. Ugyanakkor az irodalom dominanciájában nem lát veszélyforrást, bizonyítván ezt azzal, hogy amikor az több esetben átvette a *múltban* a politika szerepét, jelentős társadalompolitikai feladatot látott el – a jó köztudat formálója lett. A politika a *jelenben* óriási befolyással van a kultúrára, miközben saját feladatát nem vállalja, a finanszírozása és az igazgatása hiátusokat szenved.

Mennyiben felelős a kialakult helyzetért az értelmiség? Lehet-e különbséget tenni a hatalmon lévők és az ellenzéki értelmiség felelőssége között? Többek közt ezt a kérdést is felteszi az író könyvében. Éles kritikája elsőként az értelmiség azon csoportját érinti, akik önként, minden külső kényszer nélkül mondtak le szellemi

autonómiájukról, és váltak a rendszer kiszolgálóivá egyszerűen a személyes siker iránti vágy által vezérelve.

Hol a tárgyilagos, majdnem sebészi pontossággal és objektivitással írja le a kormány kultúrpolitikáját, hol az elkeseredett, kultúráért aggódó hang jellemzi írásait. Bármelyik is szűrődik ki a cikkeiből, kísérője annak az ok-okozati összefüggés és a kiütkeresés motívuma.

A kötet *Elvesztegetett évek* fejezetének írásaiból cseng ki legerőteljesebben elkeseredettsége. A kortárs művészek jankajáltása, a minimális megbecsülés iránti teljesületlen vágyat hatalmas kontrasztba fogja a kormányzati programok elvesztegetett milliárdjainak aprólékos bemutatása. A múzeumok támogatásának, modernizációjának csökkenése mellett a látogatószám emelkedését hozták ellenérvként kormányzati oldalról. L. Simon részletesen bemutatja a múzeumok kedvezményeinek és esetleges ingyenességének ellentétes olvasatait, melyből a végkövetkeztetéseként adja meg, hogy elhamarkodott, végig nem gondolt, mi több, a Római szerződéssel ellentétes döntések is születtek Magyarországon. A botrányoknak a rövid idő ellenére is hosszú a sora, az Európai Bizottság köteleltségszegési eljárást is indított 2008-ban ellenünk, a cannes-i részvétel hibás és a diplomáciában is kínos helyzeteket eredményező döntés alapján maradt el, a KOGART-támogatásával a magántőke bevonásának sajátos értelmezését adták. Legnagyobb nyilvánosságot és figyelmet mégis az Európa Kulturális Fővárosa projektje „érdemelte ki”. A jelentős késlekedés és a forráshiány csak egy a sok hiba közül, a (sokszor cserélődő) vezetői gondok és a koncepciótlanság a politikai döntésként Pécsre helyezett projekt sikerének kockázatát jelenősen növelte. Furcsamód a hivatalos fórumokon sikerként elkönyvelt *Reneszánsz Év* L. Simon László olvasatában negatív kritikát érdemel: a mondvacsinált évfordulóval (és az erre elköltött 4 milliárd forinttal) elvették a lehetőséget a Kodály-, a Bartók-évforduló méltó megünneplésétől, és kormányzati oldalról kivédték a kényelmetlenül aktuálisnak tűnő társadalompolitikai kérdéseket feszegető Nyugat-centenáriumi megrendezését. A botrányoknak – úgy tűnik – soha nincs vége, színháztvörvény készítése, az IKSZT-programok kései megjelenése, a PPP-beruházások kétséges volta, a nagy visszhangot kiváltó igazgatócserék (Ludwig Múzeum, Nemzeti Színház, Iparművészeti Múzeum) a politika erőteljes beavatkozásának újabb és újabb jelei. Keserű ugyanakkor L. Simonnak az a megállapítása is, miszerint a jó kezdeményezések végigviteléhez hiányzik a politikai erő és az elszántság.

A problémák is folyamatosan adódtak: *a források elosztása egyenetlen, az önkormányzatok kivonulnak a kultúra finanszírozásából, nem jelent meg a magánmecenatúra, torzult a nyilvánosság, a pályázati rendszer betegségekkel érzékelhető, és a túlbürokratizált államigazgatási rendszer sem kedvez a kultúrának.*

L. Simon László több helyen is keresi kötetében, hogy melyek azok a beváltatlan

ígéretnek, amelyeknek megvalósulása pozitív hatással lehetne a kulturális demokrácián keresztül a politikai demokrácia fejlődésére. Az egyik a párizsi mintára létrehozható múzeumi negyed, a másik a magyar filmkészítés tényleges támogatása és a PLR-program is.

A nyilvánosság segítségével a minőségi kultúra a polgárok számára elérhetővé válhat, azonban mégis azt tapasztaljuk, hogy a reklámerővel nem rendelkező terület sokkal kevesebb forrást képes szerezni. Továbbfejlődni és ismertebbé válni így szinte lehetetlen. Mindeközben megváltozott a művészek szerepe a környezetében és a polgárok igényei és „kultúraszervező” módszerei is, ugyanakkor a digitális kultúra áldásossága nem egyértelmű a magas kultúra szemében.

A *Kulturális demokrácia – politikai demokrácia* című fejezetben politikusok és pártok, valamint a média reakcióit veszi sorra. Az LMP kommunikációját hasonlítja a Civil Mozgalom és a Jobbik politikájához, melyekben éppúgy megtalálható a politikai elit egyöntetű felelőssége – túllépve azon a tényen, hogy az elit folyamatosan alakult és változott. A radikális kultúrpolitika elemzésének is jelentős teret szánt művében. A Jobbik választási programjának pontjait veszi sorra, és cáfolja sorban azokat, egyértelművé is téve, hogy a konzervatív kultúrpolitikában a nemzeti kultúra fogalma bonyolult konglomerátum, amelyben a nemzeti identitásnak egy része csupán a múlt, másik tere az elképzelt jövő.

Sajátos fejezete a kötetnek a Pozsgay Imrével készített interjú, amelyben a szocializmus időszakának kulturális és művelődési politikájának sajátos működését, kényszerpályáinak játékszabályait, a kultúra politikai szocializációs szerepeit veszi sorra L. Simon László. A beszélgetés közvetlen hangvételének köszönhetően a későbbi korban szocializálódók számára is érthetővé és érezhetővé válik TTT működése, a támogatás, a tűrés és a tiltás kategóriáinak téma és szereplőfüggő alkalmazása.

L. Simon László 2010-ben megjelent művét a Ráció Kiadó gondozta. A benne található tanulmányok más kötetek részeként vagy folyóiratokban, napilapokban korábban is megjelentek. A szerkesztésnek köszönhetően a kulturális politikai döntéshozatal terén tapasztalható hiányok okainak bemutatása teljessé vált, mindezt tette azért, hogy a jó köztudat létrejöhessen, és az elit szembesüljön azzal a ténnyel, hogy jelentős feladatuk és felelősségük van: megfelelő minta adása az élet élésére.

(Ráció Kiadó, Budapest, 2010.)

„...élővé tegyem a legbelsőbb titkokat...”

Beszélgetés Boldizsár Ildikó meseterapeutával

Boldizsár Ildikó a Bródy Sándor Könyvtár Gyermekkönyvtárának meghívására jött Egerbe, a Királylány születik című, Fitz-díjas könyve bemutatójára.

– A XXI. században mi a szerepe a mesének az életünkben?

– Sajnos már nem ugyanaz, mint a megelőző századokban. Azt gondolom, hogy az emberek elveszítették a kapcsolatukat azokkal az ősi történetekkel, szerkezetekkel, amik azt segítették, hogy jobban megértsék a világot és saját magukat. Most itt a XXI. században már egy kicsit jobb helyzetben van a mese, mint a XX. század végén. Ha a szerepe még nem is olyan erős most, mint az idők kezdetén, azért egyre többen hallják meg a mesékbe rejtett üzeneteket és azokat a tudáselemeket, amik abban segítettek az emberiséget, hogy boldogabban éljenek, amíg meg nem halnak.

– A mese tanít, szórakoztat és gyógyít is.

– Igen, ez az általam kidolgozott metamorphosis meseterápiás módszer azt bizonyítja, hogy a mese képes arra, hogy rendezze azokat a szétesettségeket, zűrzavarokat, amik az embert jellemzik, mind az egyén szintjén saját magán belül, mind a párkapcsolataiban és a világhoz való viszonyában. Az eljárás, amit én kidolgoztam, 26 éves kutatómunka eredménye, és azt bizonyítják a tapasztalatok, hogy mind a mentális betegeket, mind pedig a fizikai betegeket jól tudja segíteni.

– És nemcsak a gyerekeket. Sokan könnyelműen a meséket kizárólag a gyerekek „hatáskörébe” sorolják.

– Azt gondolom, hogy az a lényeges, ha a mese helyét keressük, hogy majd akkor lesz újra helyén minden, ha újra a felnőttké is lesz, az ő életükben is helyet kap. A mese csak az utóbbi 100 évben lett a gyerekek műfaja, azt megelőzően a felnőttek mindennapi kenyere volt az imádság és a valóságos kenyér mellett.

– Mi szorította háttérbe a mesét a XX. században?

– Nem nehéz kitalálni: a televízióból áradó képmennyiség, a közösségek felbomlása, az emberek magánya. A mese ugyanis közösségi műfaj, ott él, ahol sok ember van, ahol sokan együtt vannak, figyelnek egymásra, és meghallgatják egymás történeteit. Most az emberek ülnek a televízió előtt, és hallgatják mindenféle messzi, távoli kultúrák magányos, depressziós hőseinek és hősnőinek ömlengéseit, ahelyett, hogy a régi történetekhez kötnék magukat és azok bölcsességéből táplálkozva virágoztatnák fel saját életüket.

– Létezik jó és rossz mese, vagy alapvetően minden mese jó?

– Az attól függ. Létezik olyan, hogy egy mesének jó a vége, vagy rossz a vége. Ha pedig másképp nézem, a műmesék között létezik olyan, ami kevésbé sikerült, ami nem tudja azt a szerepet betölteni, amit egy mesének kell. A népmesék között nem találunk ilyet, azok úgy jók, ahogy vannak, hiszen évszázadok alatt kikristályosodott tudás eredménye minden egyes történet.

– **Beszéljünk a királylányokról! Ez a mű szinte mitológiát teremt, a gyerekeknek egy egészen sajátos és mély világot tár fel.**

– Igen, ez volt a céloom vele, pontosabban ez nem is mese a maga nemében, azt lehet rá mondani inkább, hogy ez egy áldás, egy olyan szakrális szöveg, ami a kislányokat a legmélyebb nőiségükben szólítja meg, kicsi koruktól kezdve. Nekem az volt a céloom, hogy újra élővé tegyem a legbelsőbb titkokat, amiket egy kislány születése óta magában hordoz. Ezek a titkok azt mutatják, hogy hogyan tudják a bennük lévő szépséget kibontakoztatni, nővé válni. A terápiás rendeléseken és az életben is nagyon sok olyan lánnyal, asszonnal találkozom, akiknek a legnagyobb problémája az, hogy nem tudják, hogy mit is jelent ma, ebbe a világban nőnek lenni, nőként létezni.

Bérczessy András

Alkony

Erika Burkart (svájci)

Zöld karácsony

Varjak a mély ég boltozatán.
Verdesések; elszenesült rongyok
szanaszét, csipegetve madarak
csattognak, cserregnek újra
a fásult zöld ugaron.
Pásztor nincs a mezőn, üres az istálló,
felhők sűrűltek
a szürke angyalok

Rőzsét gyűjt, fák törzséről
mohát kapar három vándor, s tüzet
imádni rönkökre gubbad.

Fúvásban hajlongnak a tisztás
vihár után is ép fenyőtornyai.
Lengve a mennyet méregetik.

S amit a magasban
a szél ércangyala hírel,
eljut férgerekhez,
gyökerekhez:
Isten eltűnt a térben.
Keresik a föld emberei.

Ernst Schönwiese (osztrák)

Karácsonyi katicabogár

Hol jársz itt csöppnyi katicabogár?
Dühöng kint a vihar, hóförgeteg dúl,
jeges az út - karácsony este van már,
te meleg szobában könyvlapjaimon
araszolsz olyan önfeledetten
mintha május habzana, telve virággal!
S míg én a lét titkain töprengök tallózva,
csöndes örömmel te már meg is lelted!

Cseh Károly műfordításai

E számunk szerzői

- Alföldy Jenő (1939) Kecskemét
Anga Mária (1955) Eger
Antal Attila (1956) Nyíregyháza
Antal József (1984) Pannonhalma
Árkossy István (1943) Budapest
Balázs Beáta (1984) Etes
Bágyoni Szabó István (1941) Budapest
Bárdos József (1949) Nagykőrös
Bene Zoltán (1973) Szeged
Benő Attila (1968) Kolozsvár
Bereti Gábor (1948) Miskolc
Bertha Zoltán (1955) Debrecen
Bérczessy András (1975) Eger
Bíró József (1951) Budapest
Bozók Ferenc (1973) Kecskemét
Busku Anita Andrea (1978) Tiszaújváros
Csatáné Bartha Irénke (1941) Eger
Cseh Károly (1952) Mezőkövesd
Cseke Péter (1945) Kolozsvár
Csepcsányi Éva (1985) Budapest
Csontos Márta (1951) Sándorfalva
Csordás László (1988) Eszeny
Dobozi Eszter (1956) Kecskemét
Duba Gyula (1930) Pozsony
Egyed Emese (1957) Kolozsvár
Erdei Sándor (1957) Debrecen
Fazekas István (1967) Százhalombatta
Fecske Csaba (1948) Miskolc
Finta Éva (1954) Sárospatak
Gittai István (1946) Nagyvárad
Goron Sándor (1975) Nagyvárad/Kolozsvár
Gyenge István (1943) Sarud
Herczeg István (1949) Eger
Hesz Tamás (1968) Budapest
Jagos István Róbert (1974) Szeged
Kaiser László (1953) Budapest
Kaló Béla (1954) Szuhoggy
Katona Kálmán (1956) Borsodivánka
Kelemen Erzsébet (1964) Debrecen
Kis Pál István (1951) Szekszárd
G. Komoróczy Emőke (1939) Budapest
Ködöböcz Gábor (1959) Eger
Lászlóffy Csaba (1939) Kolozsvár
Lisányi Endre (1966) Budapest
Lőrincz György (1946) Székelyudvarhely
Madár János (1948) Budapest
Márkus Béla (1945) Debrecen
Mátyus Aliz (1948) Budapest
Molnár Pál (1952) Budapest
Necz Dániel (1989) Budapest
Nyilas Attila (1965) Budapest
Ortutay Péter (1942) Bélapátfalva
Pataki István (1953) Bihar
Polgár Julianna (1958) Budapest
Posta Marianna (1983) Eger
Renn Oszkár (1933) Eger
Serestély Zalán (1988) Kolozsvár
Serfőző Simon (1942) Miskolc
Soltész Márton (1978) Budapest
Szakolczay Lajos (1941) Budapest
Szekeres Mária (1948) Újrónafő
H. Szilasi Ágota (1960) Eger
Szűk Balázs (1960) Debrecen
Tóth László (1949) Dunaszerdahely
Turcsány Péter (1951) Pomáz
Verók Attila (1975) Eger
Véghelyi Balázs (1983) Százhalombatta
Wutka Tamás (1951) Budapest
Zsebéné Dobó Marianna (1971) Eger

A lapban szereplő grafikák Árkossy István munkái